14247

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TOPKAPI SARAYI'NIN BİÇİMLENMESİNE EGEMEN OLAN TASARIM GELENEKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (1453-1755)

DOKTORA TEZİ

Y. Mim. Nadide SEÇKİN

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 19 Şubat 1990

Tezin Savunulduğu Tarih : 24 Ağustos 1990

Tez Danışmanı : Prof.Doğan KUBAN

Diğer Jüri Üyeleri : Prof.Dr.Metin SÖZEN
Prof.Dr.Ayla ÖDEKAN

AĞUSTOS 1990

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

ÖNSÖZ

Günümüze ulaşmış klasik dönem Osmanlı saray yapılarının bütünde korunmuş tek örneği olan Topkapı Sarayı ile ilgili yayınlanmış çalışmaların tümü, sarayın mimari ve işlevsel çözümlemesini içermekten yoksundur. Bilinen nedenler arasında, sarayın özgün durumunu açıklayacak erken tarihli belgelerin değerlendirilmemiş oluşu, kuruluşundan bugüne saray yapılarının geçirdiği onarımlar ve değişikliklerin açıklıkla bilinememesi, müze işlevi ile özgün mekân düzenlerinin değiştirilmesi ve özellikle Harem bölümündeki yapılaşmanın arkeolojik olarak çözümlenmemiş olması sayılabilir. Bugün de geçerli olan bu koşullarda, Topkapı Sarayı'nı oluşturan birimlerin tek yapı ölçeğinde ele alınarak saptanabilen özgün biçimlerinin Türk ve İslâm mimari tarihi içinde kökenini araştırmayı amaçlayan bu çalışmada, seçilen binaların işlevsel gruplandırılmalarına karşın öncelikle biçimsel nitelikleri esas alınmıştır.

Çalışmam süresince beni yönlendiren, uzun süre özel kitaplığında çalışmama olanak sağlayan Hocam Prof. Doğan Kuban'a gösterdiği ilgi ve destekten dolayı teşekkür ediyorum. Ayrıca Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Kütüphanesi, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi ile Yıldız Sarayı İslâm Araştırma Merkezi yetkililerine sağladıkları kolaylıklardan dolayı teşekkür borçluyum. Benzer bir desteği konumla ilgili eserlerin çevirileri sırasında gördüm. Osmanlıca kaynaklar için Y.Mim.Ark. Lemi Merey'e, İngilizce için Ayhan Seçkin'e, Almanca için Dr. Feryal İrez'e ve Çince için A.D.T.C.F. Arş.Gör. Leyla (Li-Chuan) Okay'a teşekkür ediyorum. Tezimin yazılmasını üstlenen Sema Bekiroğlu'na ve ayrıca çalışmam süresince bana gösterdikleri anlayıştan dolayı aileme teşekkür borçluyum.

Nadide SEÇKİN

İÇİNDEKİLER

ÖZET vi

SUMMARY vii

BÖLÜM 1. GİRİŞ 1

BÖLÜM 2. TOPKAPI SARAYI ÜZERİNDEKİ ÇALIŞMALARIN DURUMU TÜRKLERDE VE İSLÂMDA SARAY YAPILARI 5

2.1. Kaynaklar 5
2.2. Türklerde ve İslâmda Saray Yapıları 11

BÖLÜM 3. BUGÜNKÜ BİLGİLERİMİZE GÖRE TOPKAPI SARAYI'NIN KRONOLOJİK GELİŞMESİ 25

BÖLÜM 4. TOPKAPI SARAYI GENEL YERLEŞME DÜZENİNİN ANADOLU TÜRK-İSLÂM, İSLAM VE DİĞER SARAY YERLEŞİM DÜZENLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI 31

BÖLÜM 5. İNCELENEN YAPI TİPLERİ VE TARİHÎ REFERANSLAR 66

5.1. Kapı Yapıları 66

5.1.1. Fatih (II. Mehmed) Dönemi 66

5.1.1.1. Bab-ı Hümayun 66
5.1.1.2. Bab üs Selâm (Orta Kapı) 78
5.1.1.3. Bab üs Saade (Akağalar Kapısı) 85

5.2. Köşkler 89

5.2.1. Fatih (II. Mehmed) Dönemi 89

5.2.1.1. Fatih Köşkü 89
5.2.1.2. Has Oda 99
5.2.1.3. Çinili Köşk 102

5.2.2. III. Murad Dönemi 107

5.2.2.1. III. Murad Köşkü 107

5.2.3. IV. Murad Dönemi 112

5.2.3.1. Revan Köşkü 112
5.2.3.2. Bağdat Köşkü 116

5.2.4. I. İbrahim Dönemi 120

5.2.4.1. Sepetçiler Köşkü 120

5.2.5. III. Ahmed Dönemi 125

5.2.5.1. Sofa Köşkü 125

5.2.6. III. Osman Dönemi 128

5.2.6.1. III. Osman Köşkü 128

5.3. Diğer Yapılar 131
5.3.1. Fatih (II. Mehmed) Dönemi 131
5.3.1.1. Arz Odası 131
5.3.1.2. Kubbealtı 131
5.3.1.3. Mutfaklar 132
5.3.2. Kanuni (I. Süleyman) Dönemi 141
5.3.2.1. Arz Odası 141
5.3.2.2. Kubbealtı 145
5.3.2.3. Dış Hazine 151
5.3.3. III. Murad Dönemi 155
5.3.3.1. Hünkar Sofası 155
5.3.4. III. Ahmed Dönemi 157
5.3.4.1. III. Ahmed Kütüphanesi 157
BÖLÜM 6. SONUÇ: TOPKAPI SARAYI'NIN BİÇİM VE DÜZENLERİNE EGEMEN OLAN TASARIM GELENEKLERİ VE İMGELER 160
KAYNAKLAR 178
EKLER 234
ÖZGEÇMİŞ 263

NOTASYON CETVELİ

AKDTYK	:	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
DGSA	:	Devlet Güzel Sanatlar Akademisi
IRCICA	:	Islamic Research Center of International Cultural Archives
İA	:	İslam Ansiklopedisi
İÜK	:	İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi
KB	:	Kültür Bakanlığı
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
TAD	:	Türk Arkeoloji Dergisi, Ankara
TOEM	:	Tarihî Osmanî Encümeni Mecmuası, İstanbul
TSMA	:	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TSMK	:	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTEM	:	Türk Tarih Encümeni Mecmuası
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
TTOK	:	Türkiye Turing Otomobil Kurumu, İstanbul

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin politik yapısının gelişerek değiştiği bir dönemde inşa edilen Topkapı Sarayı, hazırlık dönemini bir ölçüde Edirne Sarayı'nda oluşturan Osmanlı saray örgütlenmesinin tanımlanmış mimari şemaya yansıtıldığı bir komplekstir. 15. yüzyıldaki asıl şemasını değiştirmeden 19. yüzyılda saray terkedilinceye dek kullanılan Topkapı Sarayı, kuruluşundan bugüne, çok sayıda Türk ve yabancı eserlere kaynaklık etmiştir. Çalışmalarını Osmanlı kaynaklarına dayandıran Türk araştırmacıları ile, sınırlı gözlemlere ve aktarılan bilgilere dayandırılmış yabancı eserlerin yazarları, sarayın yerleşimi, avlu törenleri ve binaları hakkında bazen farklı yorumları da içeren bilgiler vermişlerdir.

15. yüzyılda asıl şemasını tamamladığı kabul edilebilecek Topkapı Sarayı, sonraki dönemlerde sarayın artan nüfusu ve gereksinimlerini karşılamak üzere avlu törenleri dışındaki bölümlerinde inşa edilen yapılarla saray-kent niteliğindeki yapılar tipolojisine girmektedir.

Topkapı Sarayı yerleşime asılı konumda, birbirini hiyerarşik olarak izleyen avlularda yer alan bağımsız yapılardan oluşmaktadır. Açık, yarı açık ve özel bölümlerden oluşan saray yerleşiminde, avlu törenlerine ilişkin yapılar Edirne Sarayı'ndaki konumlarında düzenlenmişlerdir. Bu görünüm söz konusu yapıların saray işleyişinde ve mimari konumlarında tanımlanmış bir şemaya göre yer aldıklarını göstermektedir.

Topkapı Sarayı tasarımında simgesel nitelikli kapı yapıları, özel bölümdeki Sultan'ın kullanımına ilişkin köşk yapıları ile işlevsel ve simgesel nitelikli diğer yapılar grubu, çalışmanın asıl bölümünü oluşturmuştur.

Topkapı Sarayı'nın kuruluşundan 18. yüzyıl ortalarına kadar olan dönemine ilişkin yerleşim düzeninin, seçilmiş binalarının ve mimari ögelerinin İslâm ve Türk mimari gelenekleri içindeki sürekliliğini saptamayı amaçlayan bu çalışmada, öncelikle biçimsel benzerlikler ile işlevin biçimi doğrudan yönlendirici olması durumunda, işlevin sürekliliği ve biçime yansıması araştırılmıştır.

SUMMARY

RESEARCH ON THE ROLE OF TRADITIONAL DESIGN SOURCES ON THE SHAPING OF TOPKAPI PALACE (1453-1755)

The aim of this study is to bring into light the historical background of the design of the Palace of Topkapı and to establish the lineage of the conceptual organization of the palace of the Ottoman sultans in the history of Turkish-Islamic architectural history. The palace is composed of independent small buildings and a Harem of very complex plan. It underwent an almost continuous rebuilding process depending on the whims of the ruling sultans and their women.

Since the archaeology of the Topkapı palace is still in infancy, and chronological restitution of its components, especially that of the Harem, needs a great deal of further studies, my research has been mainly concentrated on datable buildings and architectural elements. Accordingly, apart the general layout of the palace which constitutes the first part of my dissertation, the following items have been discussed.

a. The Gates,

b. Independent kiosks and pavilions,

c. Traditional Plan Elements,

d. Architectural Details.

The Layout

Although away from each other in space and time, a similar concept of palace design may be disscerned in various cultures flourished from Eastern Mediterranean to China. In the Egyptian, Hittite, Assyrian, Old Iranian, Abbasid, Ghaznavid, Indian and Chinese palaces a sequence of courtyards arranged according to a hierarchy of privacy -from the public to the most intimate domain of the palace household- may be observed. Thus, independent of the cultural and religious context, this hierarchy in privacy may be accepted as a common pattern of palace design in the so-called Eastern World.

The theory according to which the layout of the Topkapı Palace was organized following the scheme of the

traditional army camp is based on "tertib-i Osmani" or "Ottoman Arrangement" mentioned by Tursun Beg in his book "Tarih-i Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han". For E. Esin the palaces of the Karakhanids were but a replica of their "Ordu", slightly islamized. But it needs a great effort of imagination to reconstitute the transformation from the tents of an army camp to a palace design. Neverthless, the arrangement of the general layout could have some relationship with the royal "ordu" of the nomads. But its direct transfer to the Ottoman domains is debatable.

The planning of palace precincts as walled cities inside the capital cities was common in Chinese, Islamic and Turkish traditions. In the fifteenth century, İdris-i Bitlis-i defines the palace of Topkapı as composed of pavilions. Yet to reach architectural sources of the Mehmed II's palace is highly problematical. It should certainly be based on the young sultan's former experience with palace buildings and on the imagery of Islamic, Byzantine and Western Palaces prevalent in his days. While the hierarchical arrangement of the courtyards follows traditional Eastern models, the independent kiosks inside these courtyards and gardens, and their informal organization is quite different from the Islamic prototypes. Mehmed II whose great religious complex in Istanbul was designed on a most formal geometry, does not seem to have the same attitude in his palace design. It is also characteristic for Topkapı Palace not to follow the monumentality of Islamic and Byzantine palaces. At this stage of our information this characteristic can only be attributed to a certain reluctance for monumentality always observed in the Turkish architectural history, which has evidently been the outcome of a socio-cultural preference.

One may say that the Topkapı Palace, except a most general pattern of hierarchical alignement along a longitudinal axis, did not copy and prototype. By its assymetrical dispositions, by its pavilions scattered in the gardens and totally a-typical Harem complex, it is a specifically Turkish palace. On the other hand, its constituent elements are connected to historically known examples of the Turkish and Islamic architecture in the Eastern Islamic realm.

The Gates

Those are the most symbolic elements of the palace design. The three gates of the Palace, arranged on a slightly off-axis position, have different shapes. The imperial Gate, Bab-i Hümayun has a plan pattern found in many Near Eastern buildings. But the idea of a gate building topped by a wooden pavilion which is reserved to keepers of the gate or soldiers is probably of Chinese origin. The gate to the palace proper where many important

ceremonies took place, Bab-us-Selam, the Middle Gate, has two different physiognomies: It has an expression of power with its two towers on the exterior. But the facade towards the second courtyard has a portico creating this semi-open atmosphere of the second court where the sultan meets with his ministers.

The Gate flanked by two towers has its immediate predecessors in the gateways of Seljuk madrasas. But this type of gate has also been common in the Iranian architecture. Earlier noted examples of gates flanked by towers are found in the desert castles of the Omayyads which were modelled after the late Roman architecture in Syria.

The third gate, Bab-us-Saade, the Gate of White Eunucs, is the entrance to the private part of the palace as well as to the Audience Hall of the Sultan. It is much more simpler than the two other gates. The entrance portico is a little raised above the level of porticoes surrounding the second courtyard, and has a dome and large eaves. Its architectural concept is consonant with the modesty of the architecture of the Harem.

Although vastly different in their architectures all these three gates have two common characteristics: They have axially planned simple doorways and domed ceilings.

Independent Kiosks and Pavilions

The kiosks and pavilions in the palace, built during different reigns, present a rich variety. The Fatih Kiosk may be related to the tradition of the Turkish Hayat House; Çinili Kiosk with its completely centralized plan and facade composition is of Irano-Central Asian origin. The so-called Has Oda, i.e. the imperial chamber composed of four dome covered rooms, repeat a most used space pattern without any specific formal emphasis related to its function. Thus from the beginning both the major building forms and details of execution witnesses to various origins and to a rather eclectic taste. The kiosk of Murad III is a domed room with an anteroom. Bagdad and Revan kiosks are centrally planned; their dome covered center are enlarged by iwan like recesses. The pavilion called Sepetçiler has a similar main room, but has on its entrance side ancillary spaces and is combined with a spacious verandah.

The common characteristics of these independent kiosk buildings are their masonry construction, porticoed

entrances, main rooms enhanced by domes and very simple plan patterns. By the eighteenth century a characteristic change is the preference for timber construction as seen in the Sofa Kiosk and the Kiosk of Osman III. Timber structures allowed the architects to have very large, almost modern window openings, sometimes covering an entire wall of a room.

Traditional Plan Elements

The Audience Room (Arz Odası) with its surrounding arcade corresponds to a well known model of garden pavilions of Eastern Islamic architecture. The Kubbealtı (or Divan) is planned on a simple and linear scheme with its three domed rooms. But by its dimensions, entrance porch and its tower it constitutes one of the main elements in the entire palace complex to express a symbolic presence.

The great domed hall of the Harem, Hünkar Sofası do not preserve its original shape. Its most probable form was a dome covered iwan with a semi-open gallery. Its gallery is a universal Near Eastern form found in houses and palaces, such as the "Makad" of the Egyptian palaces. The basic form of the room can easily be associated with Egyptian Qa'a. But its roofing system makes it closer to the Eastern Islamic, i.e. Iranian and Central Asian traditions, albeit the features of the Ottoman style is obvious.

Architectural Details

The proportions of the domed rooms, the room entrances, the systems of fenestration of the facades have been studied in order to investigate their typological consistency. In the proportioning of the domed rooms the early period has less consistency. But after the first half of the sixteenth century the proportion of rooms approached a cube. The domes are almost invariably half sphere.

A characteristic of the planning is the asymmetrical disposition of the entrances. This lack of symmetry is

also found in the Turkish vernacular architecture. Although it seems secondary to the centralizing tendency found in the planning of pavilions, it must be underlined that, in the planning practice there is always a disregard concerning the perfection of symmetry. In the door openings some numerical proportions became customary: For example the ratio 4/7 is commonly used in door openings from the fifteenth to the eighteenth century.

BÖLÜM İ. GİRİŞ

15. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen Topkapı Sarayı, hazırlık dönemlerini 12.-14. yüzyıllarda Anadolu'da yaşayan ve Yakın Doğu ve Akdeniz'in en eski geleneklerini geliştiren bir mimari sürecin ürünüdür |1|. Siyasi düzende şehir toplumundan merkezî devlet sistemine geçişin sağlandığı, ülke sınırlarının genişlediği dönemle eşzamanlı olan Topkapı Sarayı oluşumu, 15. yüzyılda az sayıda kişinin yaşadığı ve pek gösterişli olmayan bir yaşam biçimine sahipti |2|. Sözkonusu yapının 15. yüzyıldaki bu görünümüne karşın kuruluş şemasını 19. yüzyıla değin korumuş olması onun, devlet örgütünde işleyiş şeması tanımlanmış ve gelişmeye yönelik bir devlet anlayışına göre programlandığı anlamına gelmektedir. Böyle bir programı gerçekleştirecek siyasi olgunun Fatih döneminde birdenbire ortaya çıktığı söylenemez. Devlet örgütünde çeşitli dönemlerde konulan ve zaman içinde değişiklikler yapılan Dîvan kayıtlarındaki yazılı hükümlerin, Fatih'in emriyle yeniden derlenip düzenlendiği, belki yeni hükümler eklendiği sonucu, bu konuda yapılmış araştırmalarla kanıtlanmıştır |3|.

Gelişimi sistematik olarak izlenemeyen Osmanlı Sarayı, Osmanlı Devleti'nin kuramsal olarak şeriat esaslarına dayanmasıyla birlikte |4| uygulamada dönemin toplumsal ve ekonomik gereksinimlerine göre çıkarılan kanunlar ile yönetim işlevini gerçekleştirmekte idi. Fatih öncesi Osmanlı Sarayı yaşamına ilişkin Osmanlı belgeleri ve yabancı gezginlerin eserlerinden edinilen bilgiler ise hükümdarların av törenlerini ve debdebeli saray yaşamlarını anlatır |5|. II. Murad ve I. Bayezid saraylarının nasıl bir mimari düzenlemeye sahip olduğu konusu ise, bugünkü bilgilerle, yanıtsız kalmaktadır.

Oluşumunu 16. yüzyılda tamamlayan Topkapı Sarayı üzerine yapılan bu çalışma, Fatih döneminden başlayarak III. Osman dönemi sonuna kadar olan süreye tarihlenen yapıları kapsamaktadır. Saray, a) İşlevsel üniteler olarak, b) Biçimsel üniteler olarak analiz edilebilir. Bu çalışmada biçimsel olan seçilmiştir. Fakat işlevsel'in de biçime

yol gösterici bir yönü olabilir. Topkapı Sarayı'nın tarihini değil fakat, genel yerleşim düzeninde onu oluşturan mimari birimlerin tek tek ele alınarak, plan düzeni, cephe düzeni, mimari ögeler ve işlev açısından Türk, İslâm, Anadolu Türk-İslâm ve ilgili diğer mimari gelenekler içerisinde değerlendirilmesi düşünülmüştür. Geriye dönüşteki bu sınıflamada Türk, İslamiyet öncesi çeşitli Türk topluluklarını; İslâm, İslâm dünyasının coğrafi sınırları içindeki çeşitli devletleri; Türk-İslâm, 7. yüzyıldan başlayarak Türklerin İslâmiyeti benimsemelerinden sonraki dönemlere tarihlenen siyasi düzenleri; Anadolu Türk-İslâm ise -bugünkü verilerle- ancak Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devletini içeren anlamda kullanılmıştır. Çalışmanın programı dört bölümlü hazırlanmıştır.

Topkapı Sarayı üzerinde yapılmış çalışmalar kuruluşundan başlayarak terkedildiği döneme kadar, sultanın emriyle yazılmış resmî tarihler, seyahatnameler, elçi raporları ve arşiv belgelerinin sınıflandırılmış bölümü ile içinde bulunduğumuz yüzyılda yapılmış çalışmaları, şüphesiz tümü değil, kapsamaktadır. Topkapı Sarayı'nın 15.yüzyıldaki görünümüne ilişkin bilinen tek Avrupalı kaynak olan Hartmann Schedel ağaç baskısında (EK I.2a,b) sarayın Saltanat Kapısı olan Bab-ı Hümayun'un cephe düzeni hatalı çizilmiş ancak Orta Kapı - 16. yüzyılda eklendiği kabul edilen - kuleleri ile gösterilmiştir. Erken döneme ilişkin Avrupalı görsel nitelikli belgelerin özgün durumu ne ölçüde yansıttığı dikkatlice değerlendirilmelidir. Özellikle sarayın içeri girilemeyen bölümüne ilişkin bilgiler, saray görevlilerinin- belki kişisel yorumla anlattığı- tanımlamalara dayandırılmıştır. Ayrıca belki de sarayı hiç görmeden, bir öncesi çizim esas alınarak sanatçının yorumuyla biraz değiştirilmiş farklı baskılar da bulunmaktadır. 16. yüzyıl içinde üç ayrı baskısı yapılan Vavassore'nin çizimleri Topkapı Sarayı'nı bir akropol gibi betimlemiştir (EK I.3a,b,c). Sarayın Marmara ve Haliç görünümlerini yansıtan gravürler ise, özellikle köşk yapılarının cephelerini perde ile kapatılmış olarak gösterdiğinden, yapıların özgün durumunu saptamada yetersiz kalmaktadır. Saray ile ilgili en önemli başvuru kaynaklarının saray arşivi ve saray binalarının kendisi olduğu gerçeğinden hareketle bu ikisi arasındaki bağlantının koparılmadan yapılacak çalışmaların, sarayla ilgili bilinmezlerin yanıtlanmasını kolaylaştıracağı açıktır.

Türk ve İslâm toplumlarında saray yapılarının bilinen örnekleri konum, işlev ve mimari biçimler olarak, Topkapı Sarayı oluşumunda hangi biçim kalıplarında sürekliliğini korumuştur? Sınırlı verilerle de olsa, bunun saptanabilmesi için saray yapıları Türk, İslâm, Türk-İslâm ve Anadolu Türk-İslâm bağlamında ele alınmıştır. Osmanlı sultanlarında hükümdarlık geleneği eski Türk toplumlarına kadar uzanan bir gelişmeye dayandığı için araştırmaya Göktürk döneminden başlanmıştır. Göktürk kağanının tahtından, Çin saray geleneği, erken dönem İslâm hükümdarlarının kent dışı sarayları, haklarında çok az bilgiye sahip olduğumuz Selçuk, Anadolu Selçuk, Beylikler ve erken dönem Osmanlı sarayları ve Topkapı Sarayı'na olan uzun bir tarih içinde referans olabilecek kaynaklar taranmağa çalışılmıştır. Çoğu günümüze ancak kalıntı olarak gelebilmiş bu yapıların devam eden kazılar ve araştırmalarla açıklığa kavuşabileceği ve buna bağlı olarak işlevsel çözümlemelerinin daha belirgin yapılabileceği açıktır.

Çalışmada seçilen birimlerin sarayın kuruluş şemasındaki önceliklerinin saptanmasını sağlamak için, bugünkü bilgilerimize göre sarayın kronolojik gelişmesinin bilinmesi gerekmektedir. Topkapı Sarayı'nın Fatih dönemindeki resmî ve özel bölümleri ile genel yerleşim düzeni, kaynaklara dayandırılarak belirlenmiştir. Daha önce de değinildiği gibi Topkapı Sarayı'nın tarihinin yazılması ilke olarak benimsenmediğinden, sonraki dönemlerde yapılan ekler ve değişikliklerin sarayın ana şemasına bir yenilik getirip getirmediği önemlidir.

Üçüncü bölüm, Topkapı Sarayı'nın genel yerleşme düzeninin analitik bir yöntemle tanımlanması ve avlu törenleri sistemine dayalı işleyiş şemasının yine Türk, İslâm ve ilgili diğer Doğulu ve Batılı saray yapılarının işlevsel düzenleri ile karşılaştırılmasını amaçlamıştır. Özellikle erken tarihli örneklerdeki işlevsel çözümlemenin yapılamıyor olması ya da saray yapıları ile ilgili hiçbir bilginin olmaması çalışmada boşluklar oluşturmaktadır.

Çalışmanın asıl bölümünü oluşturan dördüncü bölümde, Topkapı Sarayı'nda incelenen başlıca yapı tiplerini ve onların tarihî referanslarını belirleyebilmek amaçlanmıştır. Kapılar, Köşkler ve Diğer Yapılar başlıkları altında seçilmiş binalarda, tarih sırası içinde

sultanların dönemleri esas alınarak bir sınıflama yapılmıştır. Sarayın kara Saltanat Kapısı olan Bab-ı Hümayun ile sultanın izlediği yol üzerindeki avlu törenleri ile ilgili Bab üs Selâm (Orta Kapı) ve Bab üs Saade (Akağalar Kapısı) işlevsel-biçimsel-simgesel nitelikleri ile tarihî ilişkiler içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Sarayın içeri girilemeyen Üçüncü Avlu ve Dördüncü Avlu terasında yoğunlaşan, sultanın konut kompleksine ilişkin bağımsız nitelikli köşk yapıları ikinci grubu oluşturmaktadır. Dış bahçe köşklerinden Çinili Köşk ve Sepetçiler Köşkü'nü de içeren bu bölümün seçilmiş yapıları tanımlanabilen plan özellikleri, cephe düzenleri ve mimari ögelere sahiptir. Her yapı, kaynaklardaki bilgiler ve yerinde yapılan gözlemlerle kısaca tanımlandıktan sonra, mimari verileri plan tipolojileri, iç mekân anlayışı, işlevsel çözümleme, dış cephe düzenlerinde özellikle giriş ve seyir cephelerinin biçimlenişleri açısından bilinen en erken tarihli ve en yakın örneklerine bağlanırken biçim kalıplarının süreklilikleri irdelenmiştir.

İşlevsel gruplamalarında böyle bir sınıflamayı gerçekleştirebilecek sayısal çokluğa ulaşamayan yapılar ise son grup olan "Diğer Yapılar" başlığında ele alınmıştır. Sarayın Fatih dönemindeki kuruluş şeması esasında, 16. yüzyılda Kanuni döneminde yeniden yapımlarını gördüğümüz yönetimle ve avlu törenleri ile ilgili yapılar, Enderun'daki III. Ahmed Kütüphanesi ve Harem-i Hümayun'daki Hünkar Sofası bu grubun seçilmiş yapılarıdır.

Topkapı Sarayı'nın bugün mevcut, tarihi bilinen ve tanımlanabilen - resmî işlevli ve sultanın kullanımına özgü-birimlerinin esas alındığı bu seçimde, Harem'in çeşitli daireleri ile, başlıbaşına bir konu olan mimaride bezeme, çalışma sınırları dışında tutulmuştur. Arkeolojik araştırma ve arşiv çalışması yapmadan bugünkü bilinenlerle özgün durum kabulü yapmak ve tarihi ilişkileri bu kabul ölçüsünde saptamaya çalışmanın yüzeysel nitelikli olduğu kanısındayım.

Topkapı Sarayı'nın yapıları üzerine derinlemesine bir araştırmadan çok onun bütünde ve ayrıntıda hangi geleneklere bağlanabileceği üzerinde yoğunlaşan bu çalışmanın tarihî sınırlarını, seçilmiş yapıların tarihleri belirlemiştir.

BÖLÜM 2. TOPKAPI SARAYI ÜZERİNDEKİ ÇALIŞMALARIN DURUMU TÜRKLERDE VE İSLAMDA SARAY YAPILARI

2.1. KAYNAKLAR

400 yıl süresince Osmanlı sultanlarının yaşadığı yer ve devletin yönetim merkezi olarak kullanılan Topkapı Sarayı, yeri, yerleşim düzeni, binaları, törenleri ve yaşama biçimi ile Avrupalı ve Osmanlı yazarların daima ilgisini çekmiştir. Osmanlı Devleti ve İstanbul ile ilgili hemen her eserde yer alan Topkapı Sarayı üzerine yapılan çalışmalar; Arşiv belgelerindeki Maliye Defterleri, teşkilâta ait belgeler, resmî yazışmalar, Kanunnameler, Tarihler, Albümler, Gravürler, plan krokileri, binalarla ilgili onarım keşif defterleri ile Seyahatnameler ve anılar olarak 15. yüzyıldan başlayarak bulunmaktadır. Ayrıca Saray'a, 3 Nisan 1924 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Müze işlevi verilmesinden sonraki döneme ait, yapılan restorasyon çalışmalarını açıklayan makaleler, tek yapılara ait rölöve ve restitüsyon tasarımları ile arşiv belgelerinin değerlendirildiği çalışmalar devam etmektedir.

Topkapı Sarayı'nın kuruluş dönemini içeren ve başlangıcından 1467 yılına kadar olan olayları anlatan Uruc b. Adil'in "Tevârih-i âl-i Osmân" isimli kroniği, bu dönemin ilk önemli eseridir |6|. Fatih'e, 1464 yılında, devlet yönetimi ve memuriyetlerinin düzenlenmesi konusunda "danışman" olarak hizmet veren ve 1478 yılında Sadrazam olan Karamanî Mehmed Paşa'nın iki "risale"si |7| ile, Divan katipliğinden Anadolu ve Rumeli Defterdarlığı görevlerine yükselen Tursun Bey'in, 1487 yılına kadar olan gelişmeleri kaydettiği "Tarih-i ebu'l-feth Sultan Mehmed Han" |8| isimli eseri kuruluş dönemine ilişkin önemli kaynaklardır. II. Bayezid dönemi ile ilgili olarak, İlyas b. Hızır'ın "Süleymanname"si |9|, Aşıkpaşazade'nin "Tevârih-i âl-i Osmân" |10| ve diğer bilgilerin yanısıra dönemin mimarisinden de bahseden Mehmed Neşrî'nin "Tevarih-i âl-i Osmân" |11| isimli

eserleri sayılabilir. 1501 yılında Şah İsmail'in Safevi Devletini kurması ile II. Bayezid'e sığınan İdrîs Bitlisî, "Heşt Bihişt" isimli eserinde, Fatih dönemindeki sosyal olayların yanısıra, II.Bayezid döneminin yapım ve onarım işlerinden de bahsetmektedir |12|. II.Bayezid, I.Selim ve Kanuni dönemlerini "Tevarih-i âl-i Osmân" isimli eserinde toplayan Kemalpaşazade |13| ve Kritovoulos |14|'un eserleri, Topkapı Sarayı'nın 15. yüzyıldaki durumu ile ilgili başlıca Osmanlı kaynaklarındandır.

Erken tarihli çalışmalar grubunda, saray hizmetinde bulunmuş Avrupa'lı yazarlar, Cenova'lı tüccar Iacopo de Promontorio'nun (1430-75) "Stato del Gran Turco" ile Giovanni Maria Angiolello'nun (1474-81) "Historia Turchesca" isimli eserleri bulunmaktadır |15|.
Topkapı Sarayı ile ilgili, 1489 tarihli Hartmann Schedel'in çizimleri |16| (EK I.2) bilinen en erken tarihli görsel belgedir.

Topkapı Sarayı'nın kuruluş dönemini izleyen ve oluşumunu tamamladığı 16. yüzyıla ilişkin kaynaklar ise daha fazladır. 16. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Nasuh Matrakçı'nın eserleri |17| (EK I.4), Lütfi Paşa |18| ve Rüstem Paşa'nın |19| "Tevarih-i âl-i Osmân" isimli eserleri, Ferdî'nin "Süleymanname"si |20| ve "Celâlzade Tarihi" |21| önemli kaynaklardandır. İdris Bitlisî'nin oğlu Ebulfazl Mehmed'in "Heşt Bihişt"in devamı olan eseri |22|, Mehmed Paşa'nın "Tarih-i Nişancı" isimli eseri |23|, bir divan katibinin yazdığı III.Mehmed'in sünnet düğününü anlatan "Surname-i Hümayun"|24|, Mehmed Paşa (Âsafî)'nın "Şacâ'etname"si |25|, Mustafa b. Ahmed (Alî)'nin eserleri |26|, Sa'deddin'in "Tâc ül-Tevarih"i |27|, S. Lokman'ın"Hünername"si |28| (EK I.6) ve "Selanikî Tarihi" |29| ile Cafer Bey'in eserleri |30| ve Mustafa Sa'i tarafından yazılan "Tezkiret ül-Bünyan"|31| 16. yüzyıl Topkapı Sarayı için başvuru eserleri olarak sayılabilir. Bu tarih eserleri, belirli yapıları öven şiirler, kitabeler, avlu düzenleri ve törenlerinin anlatıldığı teşrifat defterleri ile saray binalarının şematik olarak resmedildiği minyatürleri de içermektedir. Arşiv belgeleri ise, saraya ait yapım işlerini ve harcamalarını gösteren masraf defterleri ile mobilya envanterleri olarak kronolojik sıra içinde, binaların inşa tarihi, mimarı, orjinal işlevi ve isimleri konusunda somut bilgiler vermektedir.

Topkapı Sarayı'nın 15. ve 16. yüzyıllardaki durumu ile ilgili belgelerin değerlendirilmesi konusunda en kapsamlı çalışma, G. Necipoğlu'nun "The Formation of an Ottoman Imperial Tradition: The Topkapı Palace in the 15th and 16th Centuries" (1985) isimli doktora tezidir |32|. Bu çalışmada, her yapının ayrıntılı olarak tanımlaması değil, fakat, Osmanlı ve Avrupalı özgün kaynaklara dayandırılarak tüm saray kompleksinin, içinde oluştuğu ortamın tarihi, sosyal ve kültürel şartları içinde bir yorumu yapılmıştır.

Topkapı Sarayı'nın 16. yüzyıldaki durumuna ilişkin Avrupalı eserler ise, 1505-14 yılları arasında sarayda içoğlanı olarak bulunan Giovanni Antonio Menavino'nun "Trattato de' costumi et vita de' Turchi" isimli eseri, Teodoro Spandugino'nun "Del origine de' Turchi, ordine de la corte loro et costumi de la natione" (1519) isimli eseri ile, Luigi Bassano da Zara'nın "Costumi et i modi particolari della vita de' Turchi" (yak.1537) isimli eseridir. Ayrıca, saray düzeni üzerine, Benedetto Ramberti (1534), Junis Bey (1537) ve Antoine Geoffroy (1546) tarafından yapılmış araştırmalar ile, 1574-93 yılları arasında sarayda doktor olarak görev yapan Domenico Hierosolimitano'nun "Vera relatione della gran città di Costantinopoli et in particolare del serraglio del gran Turco" isimli eseri 16. yüzyıl kaynaklarındandır |33|.

Topkapı Sarayı ile ilgili, Vavassore (1520) |34| (EK I.3), Maurand (1544) |35| (EK I.5) ve bugün orjinal baskısı yok olmuş Melchior Lorich'in (1559) tarihli çizimlerine dayandırıldığı kabul edilen, Dilich'in çizimleri (1606) |36| (EK I.7b) ile Viyana Ulusal Kütüphanesindeki belge |37| (EK I.8) erken tarihli görsel belgeler olarak önemlidir.

17. yüzyıl başında, Saray'da özel bir memuriyet olarak görülen ve II.Bayezid döneminden 1640 tarihine kadar aralıksız izlenebilen Şehname yazıcılığı, yine bu yüzyılda resmî vakanüvis'lerin atanması ile giderek önemini yitirmiştir |38|. İlk Vakanüvis sayılan Abdurrahman Abdi Paşa'nın eserinin |39| yanısıra, 17. yüzyılın başlıca eserleri, Ayn-i Âlî'nin "Kavânin-i âl-i Osmân" |40|, Mustafa (Koçi Bey)'in "Koçi Bey Risalesi" 41 , İbrahim Peçevî'nin "Peçevî Tarihi" |42|, Hacı Kalfa'nın "Fezleke-i Tarih" |43|, "Solakzâde Tarihi" |44|,

Mustafa Naima'nın "Naima Tarihi" |45|, Fındıklılı Mehmed Ağa'nın "Silahdar Tarihi" |46| ve Evliya Çelebi'nin "Seyahatname"si |47| ile Hüseyin Hezârfen'in, IV.Mehmed'in ana kanunları hakkında yazdığı, "Telhîs ul-beyân fî kavânîn-î âl-î Osmân" |48| olarak özetlenebilir.

17. yüzyıla ait Avrupalı yazarların Topkapı Sarayı ile ilgili eserlerinin başlıcaları ise, 1606-9 yılları arasında İstanbul'da bulunan Ottaviano Bon'un "Descrizione del Serraglio del Gransignore", Michel Baudier tarafından derlenen 1624 tarihli "Histoire gènèrale du Serrail, et de la cour du Grand Seigneur, empereur des Turcs. Ou se voit l'image de la grandeur Otthomane, le tableau des passions humaines, et les exemples des inconstantes prosperitez de la Cour", Jean Baptiste Tavernier'nin kendi seyahati ile sarayın iki görevlisinden alınan bilgilerle derlediği "Nouvelle description de l'interieur du Serrail du Grand Seigneur" (1675), Albert Bobovi'nin sarayın işlevsel düzeni üzerine yoğunlaşan, numaralandırılmış şematik plan ve açıklamasını kapsayan eseri ile Fransız elçisinin sekreteri olan Sieur de la Croix tarafından yazılan "Les Serrail des empereurs Turcs ou Othomans" (1670) isimli eserdir |49|. Ayrıca, gravürleri ile George Sandys (1610) |50| (EK I.9), Petri Gyllius |51| (EK I.10), Albert Bobovi |52| (EK I.11), Williem Van de Velde |53| (EK I.12), Francesco Scarella |54| (EK I.13), Grelot |55| (EK I.14a,b), Cornelis de Bruyn |56| (EK I.15)'un eserleri Topkapı Sarayı ile ilgili önemli 17 yüzyıl eserleridir.

Topkapı Sarayı ile ilgili 18. yüzyıl eserleri az sayıdadır. Bunlardan, Mehmed Raşid'in "Tarih-i Raşid" |57|, Adülbaki Sa'dî'nin eseri |58|,Mehmed Akif'in |59|, Mehmed Said'in |60| eserleri ile Ahmed Cavid'in "Tarih-i Ahmed Cavid Bey" isimli saray yıllıkları |61| ve Sadullah Enverî'nin eserleri |62| başlıcalarıdır. D'Ohsson |63| (EK I.16) ve Loos'un eseri |64| (EK I.17) ile, Grelot'nun (1680) çizimlerini kullanan Banduri'nin "Imperium Orientale" |65| isimli eseri, 18. yüzyıl Topkapı Sarayı ile ilgili Batılı eserlerdir.

Topkapı Sarayı'nın terkedildiği 19. yüzyıla ait eserler ise, Ayvansarayi |66| ve Mehmed Es'ad'ın |67| eserleri, "Hayrullah Tarihi" |68|, "Dayezade Tarihi" |69|, "Ata Tarihi" |70| ve "Cevdet Tarihi" |71| olarak özetlenebilir. Ayrıca Topkapı Sarayı Müzesi

Arşivi'nde, 19. yüzyıl ortalarına tarihlenen iki adet "Enderun Planı" |72| (EK I.20) bulunmaktadır.

Topkapı Sarayı ile ilgili 19. yüzyıl Batılı Kaynaklar ise, Hammer |73| ve Amicis'in |74| eserleri ile çizim ağırlıklı Melling |75| (EK I.18), Choiseul-Gouffier |76|, Miss. Pardoe (EK I.19), Fossati |77| (EK I.21), Amicis (EK I.22), Allom |78|'un eserleridir. Topkapı Sarayı'nın 19. yüzyıl ortalarındaki görünümünü veren Robertson ve Abdullah Freres'nin fotoğrafları da, bu yüzyıl için en doğru bilgileri veren görsel nitelikli belgelerdir |79|.

Topkapı Sarayı ile ilgili son Osmanlı resmî tarihçisi Abdurrahman Şeref Bey'in çalışması, 1910-11 yıllarında yayınlanan "Top Kapu Saray-ı Hümayun" isimli seri makaledir |80|. A. Şeref Bey bu makalesinde, sarayın ve binaların, avlu düzenine bağlı kalınarak, genel tanımları ve tarihlerini, önemli kitabeler ve bir kroki (EK I.24) ile birlikte vermektedir.

20. yüzyılda, Topkapı Sarayı ile ilgili Batılı araştırmacıların çalışmaları ise şöyle özetlenebilir. Oberhummer'in, Lorich'in çizimlerini içeren eseri |81| (EK I.7a) önemlidir. Cornelius Gurlitt'in, 1910 yılında verilen özel izinle yaptığı rölöve plan, sarayın ikinci, üçüncü ve dördüncü avlularını kapsamaktadır |82| (EK I. 23). Yine özel izinle, sarayın Harem bölümünün planını yapmakla görevlendirilen Barnette Miller, bu çalışmasını, kuruluşundan terkedilişine kadar sarayı oluşturan çeşitli yapılara değindikten sonra, onun siyasi, tarihi ve sosyolojik olaylarını anlattığı "Beyond the Sublime Porte" isimli eseri ile sonuçlandırmıştır |83|. 1930 yılındaki restorasyonlar öncesinde sarayda rehber olarak bulunan N.M. Penzer, "The Harem" isimli eserinde, genelde Miller'in yayınından faydalanmıştır |84|. Sarayın 1940-44 yıllarındaki restorasyon çalışmalarından sonraki döneme ait Fanny Davis'in "The Palace of Topkapı in Istanbul" isimli eseri ise, sarayın mimari tanımlamasını ve planları içermektedir |85|.

Topkapı Sarayı ile ilgili Türk araştırmacıların çalışmaları, daha çok Osmanlı kaynaklarına dayandırılmıştır. Osmanlılarda Saltanat usulü, sultanların aileleri, saray işleyişine ilişkin törensel

tanımlamalar, sarayın bölümleri, kullanım biçimleri ve kullanıcıları ile ilgili bilgileri tümü ile arşiv belgelerine dayandırılmış olarak açıklayan Uzunçarşılı'nın "Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı" isimli eseri |86|, bu konudaki en kapsamlı kaynaktır. Onarım çalışmalarını açıklayan Öz ve Emler'in makaleleri |87| ile, M. Anhegger'in eseri |88|, onarım sırasında çekilmiş fotoğrafları da içeren önemli çalışmalardır. E.Hakkı Ayverdi |89|, Fatih dönemi Osmanlı mimarlığının genel araştırması içinde, Topkapı Sarayı'nın kuruluş şemasını biçimlendiren dönemi inceleyerek, saray kompleksinin varsayımlı restitüsyonunun çizimlerini vermektedir. S.H. Eldem'in "Köşkler ve Kasırlar" I,II |90| eserleri, Topkapı Sarayı köşklerinin, Batılı kaynaklar ve arşiv belgelerinin birlikte değerlendirilerek, restitüsyon tasarımlarının yapıldığı önemli çalışmalardır.

S.H. Eldem ve F. Akozan'ın, "Topkapı Sarayı/Bir Mimari Araştırma" isimli eseri |91| ise, ayrıntılı arkeolojik incelemeler ve arşiv araştırmalarından yoksundur. A. Şeref Bey'in makalesinin yeni Türkçe'ye çevirisi, Ata Tarihi ve Uzunçarşılı'nın eserinden alıntılar, tek yapılara ilişkin özet bilgiler ile, "Muhafaza-i Asari Atika Encümeni Daîmisi"nin 10 Ekim 1915 tarihli raporunu içeren metin kısmının, mimari çizimler ve fotoğraflardan oluşan bölümü ile olan ilgisi çok zayıftır. İçlerinde öğrenci çalışmalarının da bulunduğu restitüsyon tasarımları, açıklanmayan varsayımlara dayandırılmıştır. Ne var ki bu eserdeki çizimler, mimari anlatım bakımından en gelişmiş olanlardır. Bu eserin çizim malzemesi anahatları ile bu çalışmada esas alınmıştır.

Topkapı Sarayı ile ilgili Batılı eserler, resmî elçilerin izleyebildiği sınırlı görüşmelere ilişkin raporlar, sarayda çalışanlardan alınan bilgiler ya da sarayda görevli olarak bulunan kişilerin yine sınırlı gözlemlerine dayandırılmışlardır. Osmanlı eserleri olarak arşiv belgelerinin çokluğuna karşın, tümü ile sınıflandırılması yapılmadığından, üzerinde çalışılmış belgelerin değerlendirilmesinde boşluklar vardır. Arşiv belgelerine ilişkin yapılması gereken çalışmaların eksikliğine, Topkapı Sarayı'na müze işlevi verilmesinden başlayarak, ayrıntılı arkeolojik araştırmaların yokluğu da eklenince, çalışmalarda varılan sonuçların, yapılan restitüsyonların bir bölümü varsayım olarak kalmaktadır.

2.2. TÜRKLERDE VE İSLAMDA SARAY YAPILARI

"Saray" kelimesi Türklerde ilk olarak Yusuf Hâs Hacib'in "Kutadgubilig" (1067) isimli eserinde görülmektedir |92|. Saray karşılığı olarak kullanılan en eski Türkçe kelime ise Han, Beylerbeyi ve Bey'lerin yaşadığı, pek çok çadır ve otağdan oluşan ve "Hükümdar Makamı" anlamına gelen "Orda" ya da "Ordu" idi |93|. Türkçe'de bu anlamda kullanılan diğer kelimeler "taht" |94|, "örgin ya da örgün" |95| ve "karşı" |96| dır. 11. yüzyılda Türkler, "karşı", "ordu" ve hatta "saray" sözcüklerini hep birlikte kullanmışlardır |97|.

Sarayın bir büyük yapı kompleksi olarak erken Ortaçağ'dan bu yana Türk ve İslâm tarihinde örnekleri vardır. Ne var ki yeterli arkeolojik verilere dayanan bilgiler, özellikle Türk tarihiyle ilişkili olanları çok sınırlıdır. Tarihte ilk Türk Devleti olarak görülen Göktürkler'in Türkistan'a hakim oluşları ile başlayan ve güçlü bir politik düzen kurdukları 6. ve 7. yüzyıllarda, Ortaasya ticaret yolları ve onun üzerindeki farklı kültürlerin oluşturduğu şehirler Göktürkler'in egemenliğinde idi |98|. Isığ Gölü yakınlarındaki şehir harabeleri ile 7. ve 8. yüzyıllara tarihlenen duvar resimlerindeki mimari düzen ve ögelerde, güneydeki Sogd kültürü geleneklerinin etkinliği görülmektedir |99|.

Türk toplumunda "hakan"ın yazlık ve kışlık merkezleri olduğu ve özellikle ikincisinde kerpiç ya da ahşaptan binaların bulunduğu yazılı kaynaklardan edinilen bilgilerdir |100|. 568 yılında Batı Göktürk Hakanı İstemi Kağan'ı ziyaret eden Bizans elçisi Zemarkhos'un gezi raporunda, Göktürk Hakanlarının "altın tahtı"nın yazlık merkez olan Ak-dağ'da bulunduğu ve elçinin hakanı ayrı ayrı kurulmuş üç otağında ziyaret ettiği belirtilmiştir. Ancak sayıları birden çok olan bu otağların herbirinin neleri temsil ettikleri ya da ne için kullanıldıkları açık değildir |101|.

Yarı yerleşik Göktürklerden başlayarak, özellikle Batı Türkistan'da gelişen Türgiş Kağanlığı (7.-8. yüzyıllar) ile Karluk Yabguluğu (8.-9. yüzyıllar) dönemleri, yerleşik yaşam kültürünün önemli ölçüde gelişme gösterdiği dönemlerdir. Karluk şehirlerinden Ak-Tepe'de, şehrin ortasında bir saray bulunmuştur |102|.

Hakanlık kurdukları dönemde surla çevrili yerleşme bölgeleri içinde yaşayan Hazarların (6.-11. yüzyıl başı), Şarkel'deki hakan sarayı, taş ve tuğla malzeme ile yapılmıştır |103|.

Karadeniz'in batısı ve Tuna boylarında, 7. yüzyıl ortalarından 9. yüzyıl ortalarına kadar olan dönemde, Tuna Bulgar şehirlerinden bugünkü Dobruca, Pliska, Preslav ve Madara'da saray kalıntıları bulunmuştur |104|. Taş malzeme ile yapılmış bu yapıların mimari düzenleri ve biçimleri konusunda bilgiye sahip değiliz.

Attila'nın Orta Macaristan'daki başkentinde bulunan ahşap sarayı ile ilgili olarak, "..gümüş ve altın levhalar kaplı sütunlarla salonlara ayrılmış, tahta oyma süsleri ile bezeli masalar, iskemleler, dolapların bulunduğu.." ve Romalı ustalara yaptırılmış bir hamamın varlığı konusunda yazılı kaynaklardan edinilen bilgiler vardır |105|.

Ortaasya'da Göktürklerden sonra kesin olarak tarihlendirilebilen mimari eserler, 9. yüzyıl ve sonrası döneme ait Uygur eserleridir |106|. Uygurların kurdukları politik düzenin, 9. yüzyıl ortalarında Kırgızlar tarafından dağıtılmasından sonra, Turfan bölgesinde kurulan Uygurların yönetiminde ve halkı başka boylara bağlı Türkler, Moğollar, Sogd ve Tohar gibi genel olarak İranlı kabul edilen kavimler ile Tibetliler, Çinliler ve Suriyelilerden oluşan yeni devlet, 13. yüzyıl ortalarına kadar bu bölgedeki en önemli devlet durumunda idi |107|.

Bu döneme ait mimari kalıntılar, Uygurların merkezi olan Hoço (İdikut) ve Turfan harabelerinde bulunmaktadır. Ayrıca Uygur duvar resimlerindeki mimari çizimler de bize bu dönemin mimari üslubu hakkında bilgi vermektedir. Bu resimlerde, Çin mimari geleneğinin izlerini taşıyan köşk yapıları, yüksek duvarlarla çevrili, avlulu, kapı üstünde köşk bulunan saray yapıları, otağ yeri olan saray avluları, kaleler, evler, iç mekan görünümleri ve benzeri konular işlenmiştir |108|.

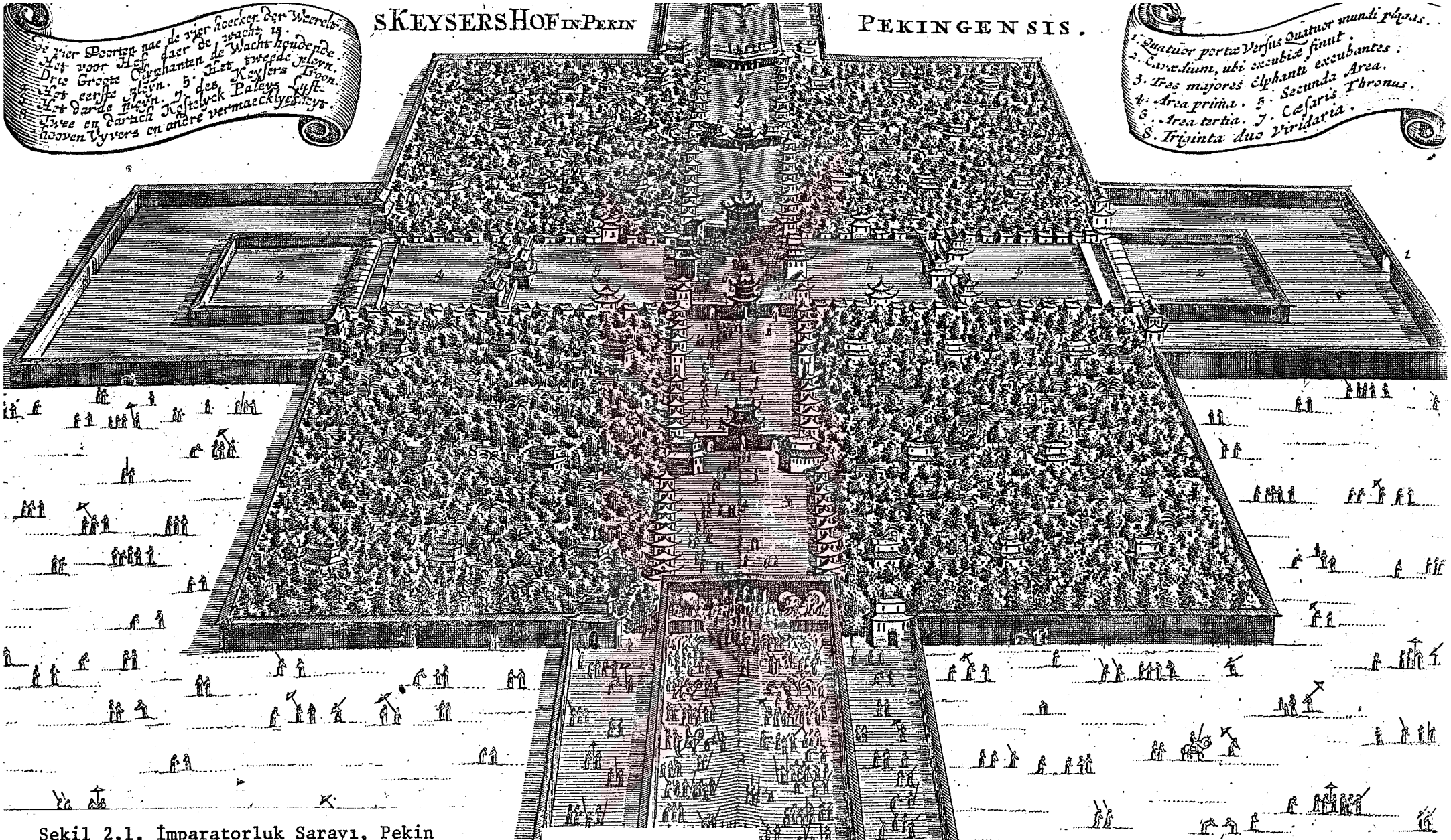
Hoço'daki Hükümdar Sarayı (Khan Tura) hakkında bilinenler, bu sarayın şehrin merkezinde, yüksekçe bir set üzerinde ve etrafı duvarlarla çevrili bir alanda yer aldığı, kuleli ve odaları kubbe ya da tonozla örtülü olduğudur |109|.

İslamlığı kabulden sonra Anadolu'ya gelen ve burada Anadolu-Türk kültürünün oluşmasında etken olan Oğuzlar, feodal niteliklere sahip bir siyasi düzen içinde görülmektedir |110|. Büyük ölçüde göçebe olarak yaşayan Oğuzların, birçok şehirlere sahip oldukları ve kısmen de şehir yaşamına katıldıkları bilinmektedir. Fakat onların en önemli şehri ve Oğuz hakanının kışlığı olan Yengikent'te olması gereken saray yapısı hakkında bir bilgimiz yoktur |111|.

Yerleşim merkezleri ticaret yolları, tarım ve maden bölgelerinde yoğunlaşan Türklerden, Göktürkler ve Uygurlar Çin ile, Batı Türkleri Bizans ile ticari ilişki içinde idiler |112|. Bu ilişkinin mimariye yansıması, surla çevrili şehirlerde yaşamaktan hoşlanmayan Türklerin, az sayıda da olsa, böyle şehirler kurmaları |113|, doğuda Çin mimari geleneğini yansıtan köşk yapıları |114|, batıda 6. ve 7. yüzyıllardan başlayarak feodal şatoların görülmesi |115| ile örneklenebilir. Yerleşik düzene adım adım geçen Türklerin göçebe toplumdaki hükümdar çadırının yerini, yerleşik toplumda, halk konutundan farklı özelliklere sahip, dayanıklı malzeme ile daha büyük ve özenli yapılmış, bütün resmî işlevleri barındıran saray yapılarının alması kaçınılmazdı. Fakat değişik kültür ortamlarında Türk toplumlarının hükümdar konutuna uygun gördükleri örnekler ve simgeler farklı olabilir.

Çin'in, "gök, yer ve atalar dinî" olan, Evrenselci dünya görüşü Türkler'in de ilk dini olmuş, Göktürkler ve diğer yarı göçebe Türk boyları da aynı inancı paylaşmışlardır |116|. Gök tanrısına eş ve ondan kut almış bir hükümdar olarak kabul edilen Türk hakanı, mekân bakımından, Altın-dağ ismi ile anılan bir zirvede, ya da kutsal bir ormanlı dağda otururdu |117|. Farklı toplumlardan oluşan Uygurlarda ise Budizm, Maniheizm ve Nasturi Hıristiyanlığı inançları devam etmekte idi |118|.

Göçebe Türkler'e ve Uygurlar'a esin kaynağı olduğu düşünülebilecek Çin Sarayları, pavyon sistemini vurgulamış geometriler içinde inşa edilmişlerdir (Şekil 2.1). Çin Hanedanlığı'nın ilk başkenti olan Lo-yang'daki saray, şehir merkezinde, İmparator'un özel isteği ile büyüleyici bir ortam oluşturmak için yapılan suni göller ve tepeler bulunan bahçeler ile birlikte planlanmıştı |119|. 1275 yılında Marco Polo, Han şehrindeki sarayı, "dört yönden büyük mermer

Şekil 2.1. İmparatorluk Sarayı, Pekin
(J.Neuhof, Die Gesandschaft der Ost-Indischen Gesellschaft. Amsterdam, 1669, s.33)

merdivenlerle ulaşılan sarayın mermer duvarları altın ve gümüş dragonlarla kaplıdır. Saray yapıları tek katlıdır ve görkemli çatıları vardır.." diye anlatır |120|.

Moğollar'ın Çin'deki hakimiyetleri (1280-1468) ile başkent olan Pekin şehrindeki, günümüze değin çok iyi korunarak ulaşan İmparatorluk Sarayı, 17. yüzyıl yapısıdır |121|. Yüksek duvarlarla çevrili girilmesi yasak bir bölge durumundaki büyük bir alanda, birbirlerinden yüksek duvarlarla ayrılmayan avlular düzeninde, uzunlamasına kuzey güney aksında simetrik olarak yerleştirilmiş binalardan oluşmaktadır. Saray işlevsel olarak, resmî kabuller ve törenlerin yapıldığı dış bölüm ile, iç yönetim işlerinin binaları, imparator ve ailesinin oturmasına ait yapılarla, gezinti bahçelerinin bulunduğu iç bölüm olmak üzere iki bölüme ayrılıyor |122|.

Yapılan kazılardan edinilen bilgilere göre, yerleşik düzendeki İslâmiyet öncesi Ortaasya kentlerinde saray yapısı genelde kare, kareye yakın dörtgen ya da dikdörtgen biçimdeki, sıkıştırılmış kerpiçten yapılmış surlarla çevrili yerleşmenin ortasında yer alan İçkale'de bulunmaktadır. Dört köşe plan içinde merkezî büyük kubbe ve etrafında küçük kubbeli birimlerden oluşan Hükümdar Köşkü |123|, Hoço'daki yüksekçe bir set üzerinde, etrafı sur duvarlı, kuleli, odaları kubbe ya da tonozla örtülü Hükümdar Sarayı, batıdaki örneklerden Ak-tepe'de havuzlu saray, Şarkel'deki ve Bulgar şehirlerindeki taş malzeme ile yapılmış saraylar, Orta Macaristan'da başkentteki ahşap saray, İslâm olmayan Türkler'deki 6. ve 13. yüzyıl ortalarına kadar olan dönemde adı geçen yapılardır. Bazı kuramsal rekonstrüksiyon önerileri de içeren yayınlarda Horasan ve Maveraünnehir bölgesinde M.Ö. 4. ve 3. binlere inen kare konut biçimleri |124|, Çin'de ve Türkler'de dört yöne hakimiyeti ifade eden kozmografik plan şeması |125|, 6. ve 7. yüzyıllarda Yedisu bölgesindeki feodal beylerin evi |126| gibi yapılar hatırlandığında genelde Türk hükümdarlarının sarayının yerel koşullar içinde gelişmiş, bulunduğu bölgenin mimari geleneğini de devam ettiren özellikler gösterdiği söylenebilir.

Bozkır ve alt kuşağındaki bu oldukça belirsiz duruma karşın ilk İslâm saraylarını çok daha ayrıntılı biliyoruz. İslâm kültürünün bilinen bütün saray yapıları, İslâm dininin ilk ortaya çıktığı

coğrafi bölgenin dışında bulunmaktadır. Oluşumlarını 7. ve 8. yüzyıllarda görebildiğimiz erken dönem İslâm yerleşmelerinde bulunan saray yapıları, "kırsal malikaneler" ve "kent sarayları" olmak üzere iki bölümde ele alınabilir. Her iki yapı tipinde de sarayın, cami, resmî işlevi de içeren yaşama mekanları ve hamamdan oluştuğu görülmektedir |127|. Erken İslâm saray yapılarının resmî işlevi de içeren yaşama birimlerinin özelliklerini Grabar |128|, "askeri amaçlı olamayacak müstahkem bir görünüm; kabul salonu ve girişlerle sınırlı bir iç düzenleme farklılaşması; konfora ilişkin hemen hiçbir belirtinin bulunmayışı; kapı, pencere gibi iç mimariye ilişkin hemen hiçbir ayrıntının olmayışı" şeklinde özetlemektedir. İslâm saraylarının erken tarihli örnekleri için yapılan bu tanımlamadaki birbirini izleyen bu olgular iki şekilde açıklanmıştır. Birincisi, "yeni yaşam biçiminin var olan formlar sözlüğüne uyarlanması" olarak ifade edilmiştir. Tipoloji yönünden tümüyle İslâm öncesine bağlı görünen erken örnekler, İslâmî gereksinimleri karşılamamaktadır. Kısa sürede vazgeçilen bu yapı tipinin, bilindiği kadarıyla, birkaç önemli tören dışında örgütsüz bir yaşam biçimini yansıttığı görüşü vardır |129|. İkinci açıklama ise, fetihler sonucu oluşan Arap asıllı yeni zengin aristokrasinin, kendi gereksinme ve amaçlarına en uygun mimariyi var olandan seçmesi şeklindedir. "İktidarın en bildik simgesi olduğu için askerî bir dış çephe; konuk ağırlamak Arap törelerinin en belirgin özelliği olduğu için eski yapı birimleri arasından kabul salonları seçilmiştir" |130| diye açıklanan bu yorumda, toplumun geleneklerinin etkenliği vurgulanmıştır.

Erken dönem saray yapılarından kent saraylarının en önemli özelliği ise, İslâm kenti için hareket yönünü belirleyen ve kentin merkezinde yer alan en önemli camisinin hemen yanında yapılmış olmalarıdır. Bu saraylarda resmî işlevlere ayrılan bölüm, kırsal malikanelerde bulunanlara göre, daha önemli bir yer tutmaktadır |131|. Mimari dekorasyon açısından da çok daha yalın görünümdedirler. Kufe'deki Dar el-İmare, Bağdat'taki Mansur'un Halifelik Sarayı, askeri ve idari merkez olarak kurulan Samarra'daki Cevsek el Hakanî, kentin ortasında, yüksek duvarlarla çevrilmiş girilmesi yasak bir kasaba gibidir. Bu kuruluş düzeni, İslâm saray mimarisinin başat özelliği olarak, sonraki saray yapılarında da görülecektir |132|. Grabar |133|, "bu sarayların işlevsel olarak tanımlanabilecek formları

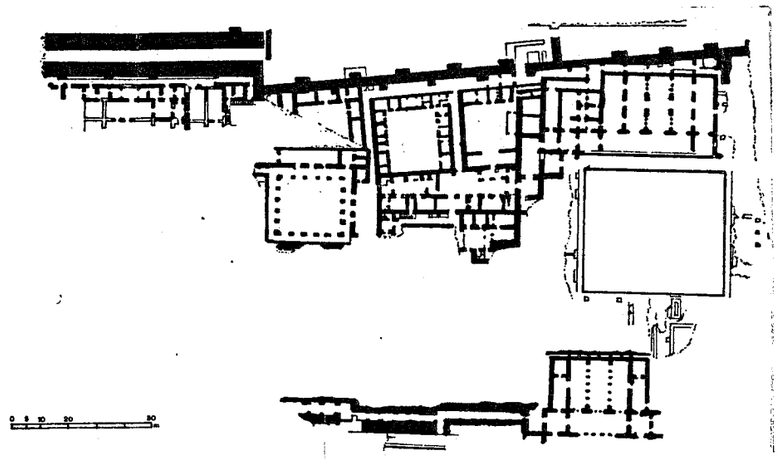
olmadığını, belli bir mekanın işlevini insan etkinliklerinin belirlediğini" ve bunun da "erken İslâm'ın formel belirsizlik olarak nitelenen özelliği" olduğunu belirtmektedir. Erken dönem İslâm mimarlığında, hükümdarlara özgü bir kuruluş olan saray yapılarının tek bir kültüre bağlı olmadığı gibi, "tümüyle İslâm'a özgü bir saray tipi"nin de olmadığı fikrine |134| katılmak gerekiyor.

Halifeler tarafından kendileri için yaptırılan bu erken dönem İslâm saray yapıları, Roma villa geleneğinin, halifenin özel gereksinim ve kaprislerini yansıtan nitelikte biçimlenmesi ile oluşmaktadır. Kentsel lüksün kırsal malikanelere taşınmasında, içinde bulunduğu bölgenin mimari elemanları (Roma ve Sasani) kullanılmıştır.

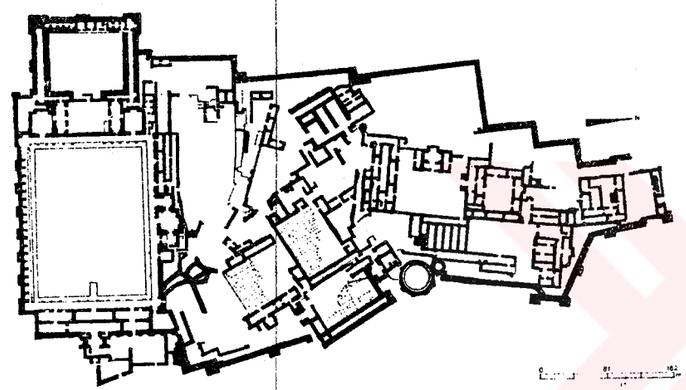
Surla çevrili alanda, geniş programlı düzenleri ile saray-kent durumunda olan İslâm saraylarının en erken örneği, 9. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Samarra'daki Cevsek el Hakani'dir. Önceden düşünülmüş tümel bir plana göre değil, zaman içinde, kullananların ekleri ile büyüyen saray yapılarının diğer örnekleri; Kurtuba/Medinet-ez-Zehra (10.yy.), Cezayir/Beni Hammad (11.-12.yy.), Gırnata/Elhamra Sarayı (13.-14.yy.) gibi Ortaçağ yapıları giderek büyüyen yapı kompleksleridir (Şekil 2.2).

Türklerin İslâm toplulukları ile karşılaşmaları ve İslâm dinini benimsemeleri, 7. yüzyıldan başlayarak, Hindistan civarındaki siyasi düzenlerde 16. yüzyıl başlarına ve giderek sonraki tarihlere dek sürmüştür. Türklerin İslâmî dönemine ilişkin ilk mimari yapıtları, 9. yüzyılın ortalarında, Çu Havzası, Maveraünnehir, Fergana ve Tarım nehrinin yukarı boylarında kurulan Karahanlı Devletine aittir |135|. Karahanlıların Samanî sarayını kullanmayı reddettikleri ve yeni saraylar yaptırdıklarının bilinmesine karşın, bu saraylar hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Sadece adı bilinenler arasında Buhara'nın güneyinde, etrafı duvarla çevrili bir alanda Şemsaabad Sarayı, Semerkant'ta yeri bilinmeyen İbrahim Han Sarayı ve Afrasiyab Sarayı sayılabilir |136|.

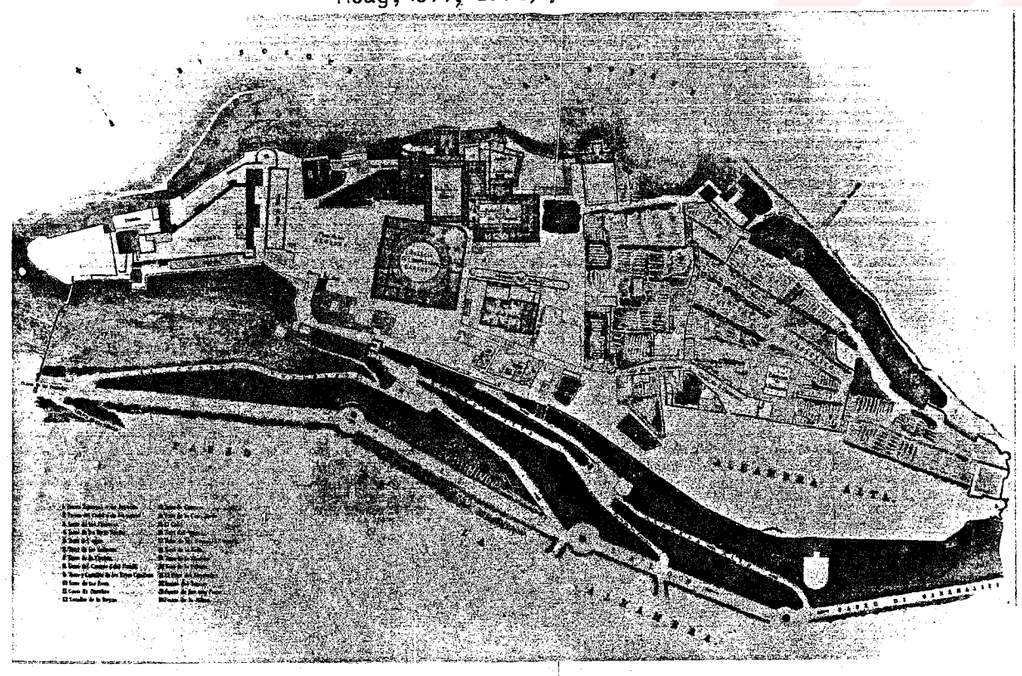
11.-12. yüzyıl eseri olarak nitelenen Termez Sarayı'nın Karahanlılar döneminde yapılmış olduğu kabul edilmektedir |137|. Saray, şehir dışında, etrafı duvarlarla çevrili dörtgen bir alanda düzenlenmiştir. Dörtgen avluya açılan eyvanlardan giriş karşısında bulunan,

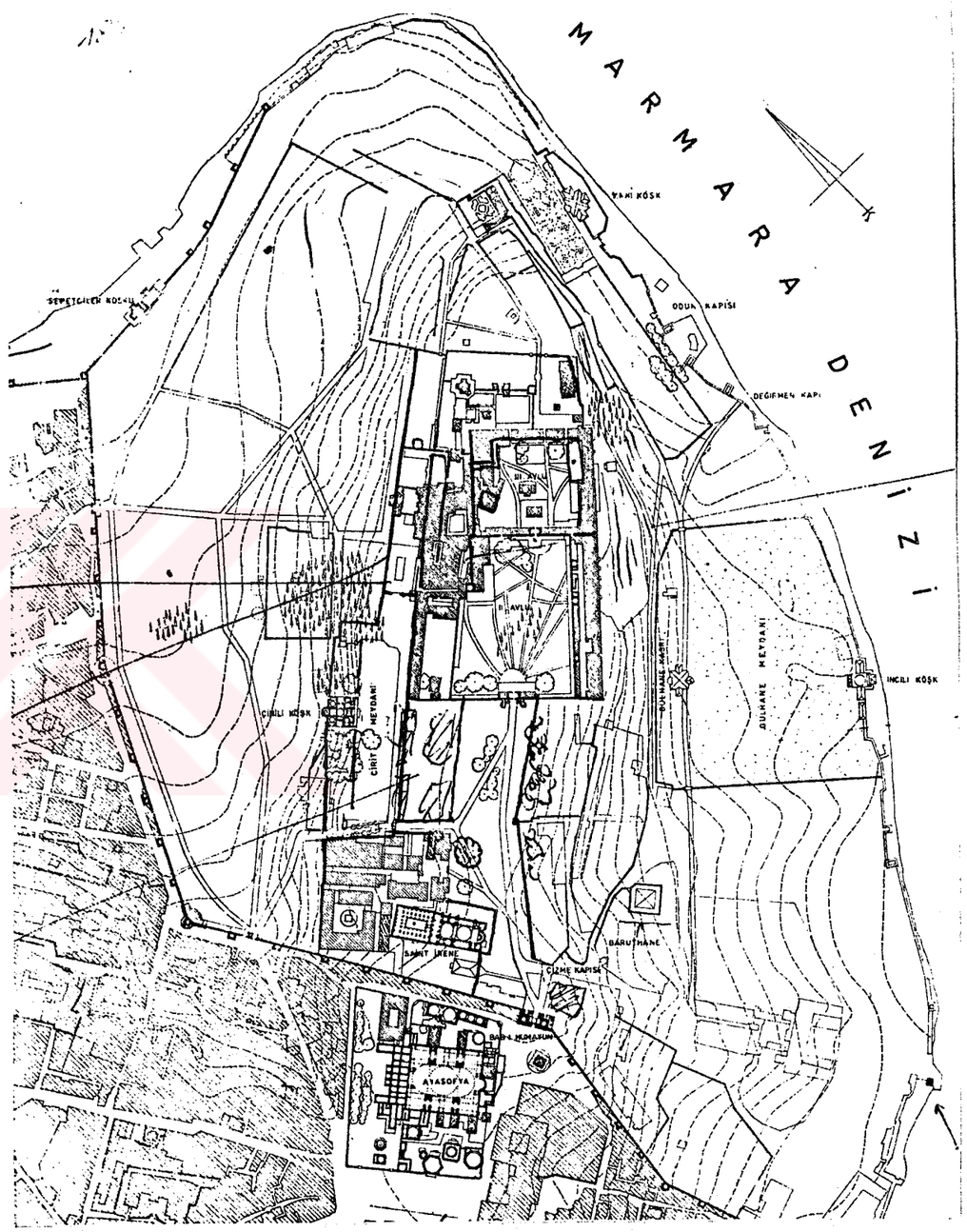
a. Medinet ez-Zehra, Kurtuba, 13.yy.
Hoag, 1977, s.80, Ş.86.

b. Beni Hammad Kalesi, Cezayir, 11.-12.yy.
Hoag, 1977, s.75, Ş.80.

c. Elhamra Sarayı, Gırnata, 13.-14.yy.
Goury, 1949.

d. Topkapı Sarayı, İstanbul, 15.-19.yy.
Eldem/Akozan, 1982, L.5.

Şekil 2.2. Saray-kent niteliğindeki İslâm sarayları.

taht salonudur. Üç nefli salonun eyvan cephesi revaklıdır. Duvarlar ve taşıyıcı ayaklar, bezemeli tuğla kaplamalıdır |138|.

Türk-İslâm mimarisinin saray yapılarından kazılarla ortaya çıkarılan bir örnek, Kuzey Hindistan'daki Bust şehri yakınlarında, 11. yüzyıl başına tarihlenen Gazneli sarayı Leşker-i Bazar'dır. Dörtgen avluya açılan dört eyvandan kuzeyde bulunan, kabul salonuna açılmaktadır. Sarayın resmî işlevine ilişkin mekanlar küçük avlular etrafında düzenlenmiştir. Türk step yaşamındaki kadının özgürlüğüne karşılık Gazneli saraylarındaki harem bölümü, kabul salonunun yanlarındaki konumu ile, girilmesi yasak bir bölümdür |139|.

Gazneli saraylarının bir diğeri Gazne şehrindeki Sultan Mesud III Sarayıdır |140|. 12. yüzyıl başına tarihlenen bu saray, duvarlarla çevrili dörtgen alanda, merkezi dikdörtgen avluya açılan dört eyvanla tanımlanabilir. Güneydeki daha geniş eyvan taht yeridir.

Bilinen iki örneğinde, dikdörtgen avluya açılan dört eyvanlı şema ve uzunlamasına olan aksta taht yeri düzenlemesinin başat özellik olarak görüldüğü Gazneli sarayları, sultanın, step yaşamından uzak, görkemli bir yaşam sürdüğü mekanlardır. Sultanın, yönetimindeki her önemli şehirde saray ve bahçeleri vardı |141|.

Bu örnekler Sasani-İran geleneği içinde yerini alan ve Abbasi uygulamalarına paralel yapılardır.

11. yüzyılın ortalarında İran'da kurulan Büyük Selçuklu Devleti'nin saray yapıları hakkında bilgimiz çok azdır. Merv'de, 11.-12. yüzyıllara tarihlenen bir Selçuklu sarayı kalıntısı bulunmaktaydı. Ortadaki avluya açılan dört eyvanlı plan şemasında, sarayın oda ve daireleri eyvanlar arasındaki bölümlere yerleştirilmiştir. Dört yönden girişi olan sarayın örtü sistemi, tonoz ve kubbedir. Merv ve çevresindeki haçvari planlı, dört eyvanlı konut şemalarının, Selçuk sarayı için bir ön model olduğu kabul edilebilir|142|. Merv'den başka Hemedan, Nişapur ve İsfahan'da da Selçuk sultanlarının oturduğu köşk ve saray yapılarının bulunduğuna ilişkin belgeler bulunmaktadır |143|.

Türklerin Anadolu'ya gelmelerini izleyen yıllara ait saray yapıları hakkında herhangi bir belge, bugünkü bilgilerle, bulunmamaktadır.

13.-14. yüzyıllara ilişkin sınırlı verilerle, bu dönem saray yapılarının, anıtsal bir bina yapma amacıyla yapılmamış olduğu fikri ortaktır |144|. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Beyşehir Gölü'ne hakim konumdaki Kubadabad Sarayı, kale içinde, çeşitli işlevlere ait farklı büyüklük ve biçimdeki yapılar topluluğudur. Suru, camisi ve sarayı ile bir "saray kent" |145| olarak nitelenen bu tipteki saray yapılarının yanısıra, mevcut yerleşme alanlarına "dıştan eklemlenen" kent sarayları da bulunmaktadır |146|. S. Ünver, Selçuklu ve Beylikler dönemi saray yapılarının yanısıra, cami, mescit ve medreselerin de birer resmî daire gibi kullanıldıklarına değinmektedir |147|. İdari işlerin yapıldığı ve takip edildiği yerler olarak kentin ulucamisinin adı geçmektedir |148|. Kayseri Ulucamisi'nin Selçuklu döneminde, "Sultan Camisi" ismi ile anılması |149|, saray işlevi ile ilgili bu kullanımı gösterebilir. Bu tür gözlemler, yapı planında işlevsel ayrılmanın gelişmemiş olduğuna işarettir.

Osmanlı döneminin saray yapılarına ait, Edirne Yeni Saray ve İstanbul'daki Topkapı Sarayı dışında olanlara ilişkin bilgimiz oldukça azdır. Edirne Sarayı'nın -dolayısı ile Topkapı Sarayı'nın- öncülü olabilecek Eski Saray ve Bursa Sarayı'na ilişkin görsel nitelikli hiçbir bilgi yoktur |150|.

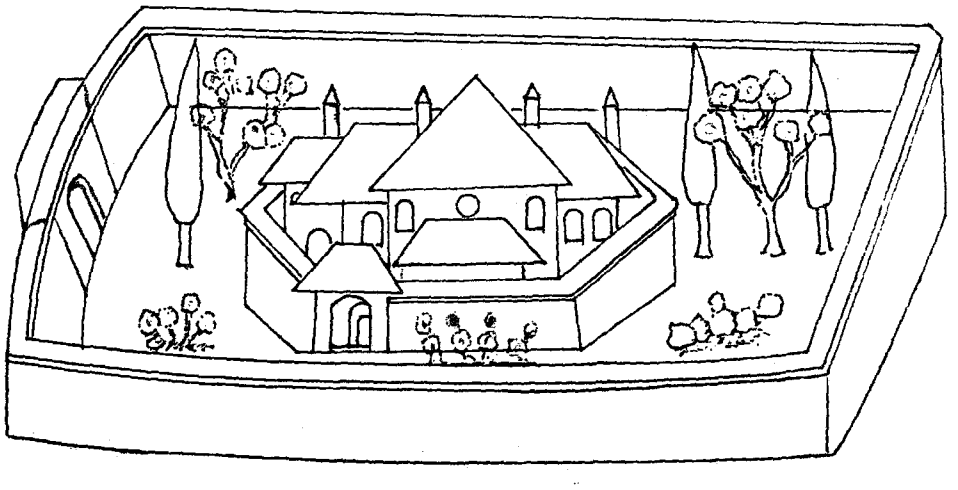
İstanbul'daki Eski Saray ile ilgili 15. ve 16. yüzyıllara ait üç belgede |151| de saray içiçe iki duvarla çevrili alanda yapılar topluluğu olarak çizilmiştir. Her üç çizimde de tek giriş gösterilmiştir (Şekil 2.3, 4). Manisa'daki Şehzade Sarayı da belgelerde avlulu düzende bağımsız yapılar olarak betimlenmiştir |152| (Şekil 2.5, 6).

Osmanlı Sarayı'nın, Edirne'de ve Topkapı Sarayı'nda izlediğimiz düzeni, geniş bahçeler içindeki yaygın yerleşimi ile, kentin hemen yakınında, duvarlarla çevrilmiş bir alanda yer almasıdır. Resmî işlevi de kapsayan, içeri girilebilen ve sultanın özel yaşamına ilişkin binaların yer aldığı içeri girilemeyen iki bölümlü; birbirini hiyerarşik izleyen avlular sisteminde yerleri belirlenmiş binalar ve sultanın özel beğenisinin de etkili olduğu köşk yapıları ile Edirne ve Topkapı sarayları "saray kent" durumundadırlar.

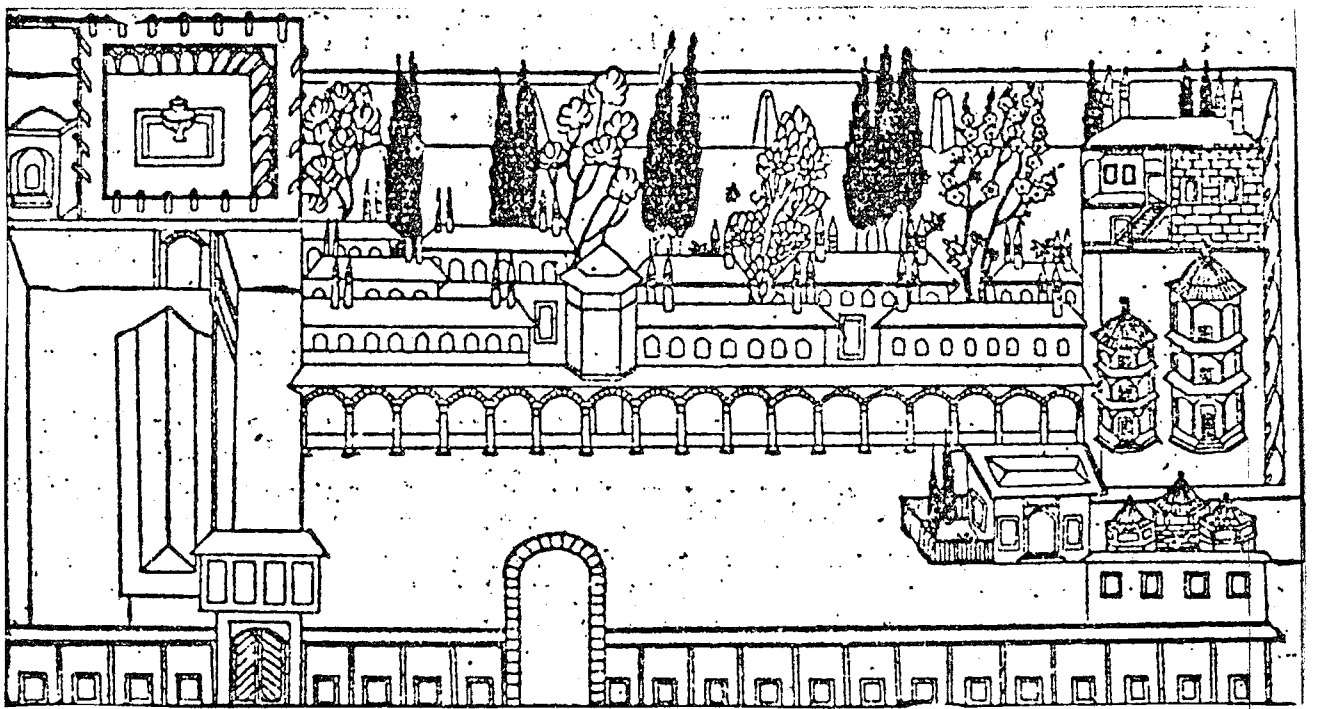
Türk, İslâm, Türk-İslâm ve Anadolu Türk-İslâm yerleşik

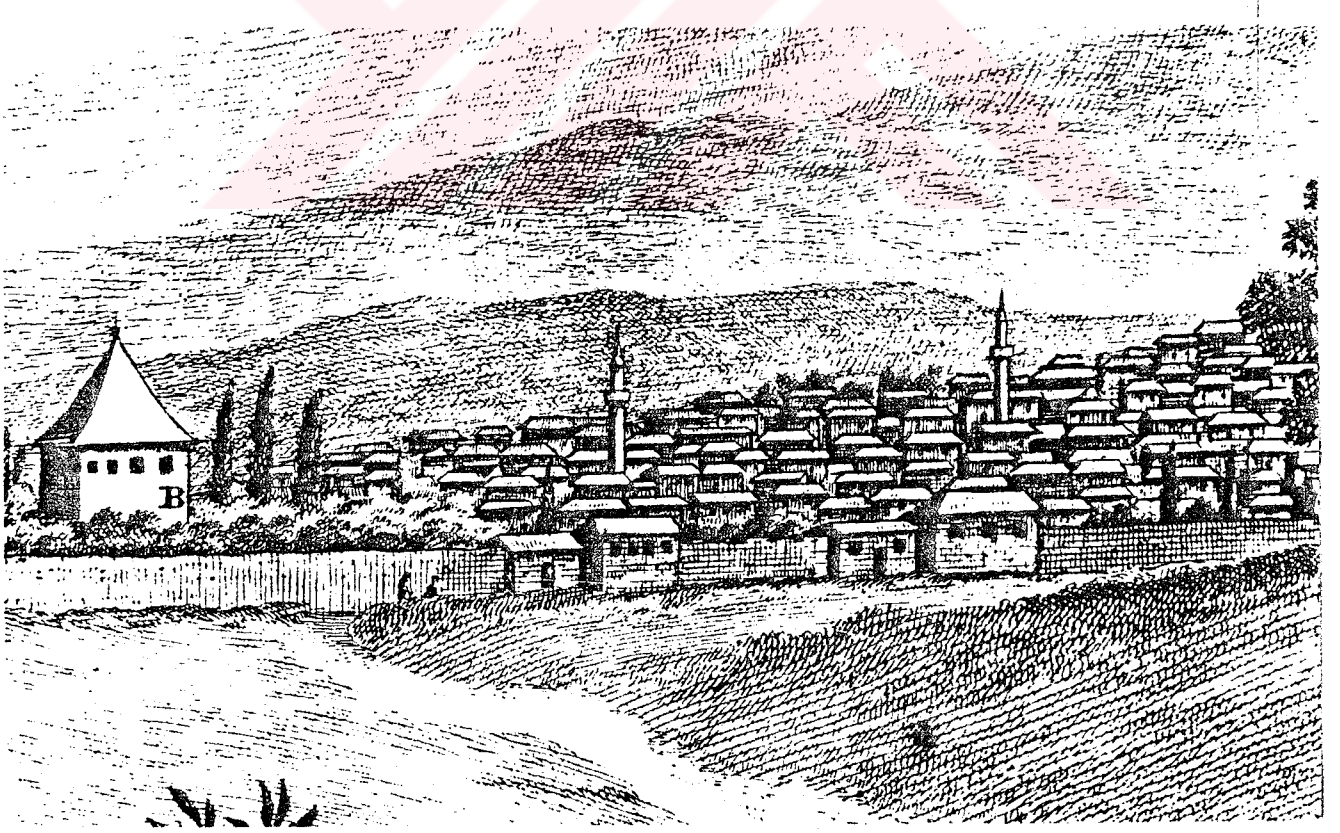
Şekil 2.3. İstanbul'da Eski Saray. (Fatih döneminde Amirutzes'in hazırladığı sanılan resme dayanarak, G.A.Vavassore tarafından yapılan 1572 tarihli ahşap baskı. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum Inv.Nr. SP 8190, Kapsel 1103)
(Adı geçen eserden yararlanılarak çizilmiştir.)

Şekil 2.4. İstanbul'da Eski Saray, Matrakçı, 1537 (İ.Ü.K. No.5964).
(Adı geçen eserden yararlanılarak çizilmiştir.)

Şekil 2.5. Manisa'da Şehzade Sarayı, Şemailname-i Al-i Osman.
(H. Şehsuvaroğlu'nun çizimi.)

Şekil 2.6. Manisa ve Saray'ın 17.yy. sonlarındaki görünümü, C.de Bruyn, 1698, pl.21

düzenlerinde, saray yapılarının konumları, işlevleri ve -bugünkü bilgilerimizle- mimari oluşumları bakımından değerlendirilmeleri şöyle özetlenebilir:

o Hükümdarın karizmatik kişiliği ile egemen olduğu Eski Türk topluluklarında, onun oturduğu yer merkezde olmalı idi. Çin'de, Chou Devleti'nin (M.Ö. 1050-247) tam ortasında olduğu kabul edilen Lo-yang şehri dünyanın merkezi sayılıyor ve imparatorun burada oturması gerekiyordu. Hükümdarın bu merkezcil konumu, İslâmiyet öncesi yerleşik düzende değişmeden devam etmiştir. Karluk şehirlerinden Ak-tepe'de ve Hoço'da, yerleşmenin ortasında yer alan saray yapısı, merkezî konumunu korumaktadır.

Erken dönem İslâm saray yapıları ise, kırsal malikaneler olarak kent dışında ve kent sarayları olarak kent merkezindeki cami yanında bulunmaktadır. Anadolu'daki örnekler iki farklı uygulama halindedir. Yerleşim düzenlerinin dışında "saray-kent" oluşumları ile kentin yerleşim alanına "dıştan eklemlenen" konumdadır. Osmanlı dönemine ilişkin saray yapıları da, Bursa kaleiçindeki Bey Sarayı'nın yanısıra, Edirne Sarayları ve Topkapı Sarayı marjinal konumları ile bağımsız bir düzenlemeye sahip nitelikte olarak tanımlanabilirler. Bunlar daha çok Ortaasya İslâm öncesi kent geleneğine, konum olarak bağlanabilir.

o Eski Türk Devletlerinde saray, hükümdarın yaşamını sürdürdüğü yer olma işlevinin yanısıra, yönetimle ilgili işlerin ve bilimsel çalışmaların yapıldığı yer olarak tek merkez niteliğinde görünmektedir. İslâmî dönemde, sultanın gösterişli yaşam sürdüğü kent dışı saray yapılarında resmî işlevin azaldığı, kent saraylarında ise, bu işlevin ağırlık kazandığı bilinmektedir. Anadolu'daki Selçuklu ve Beylikler dönemi saraylarının, yönetimle ilgili işlevlerinin, kentin Ulucamisi ve diğer sosyo-kültürel yapılarınca paylaşıldığı konusu ayrıntılı çalışmalara muhtaçtır. Osmanlı dönemi saraylarının izleyebildiğimiz örneklerinde, sultanın özel yaşamına ilişkin yapılar, Gazneli ve Çin saraylarında da görüldüğü gibi, girilmesi yasak olan bölümde yer almaktadır. Farklılaşan idari ve törensel işlevler ise, kendi yapılarını oluşturmuşlardır.

Tarih sırası içinde izlenebilen saray-dinî yapı (cami) ilişkisinin |153| mimari sembolizmi ve boyutları değişmiştir. Cami yapısının işlevinin sadece ibadet için kullanıma indirgendiği Osmanlı sarayında, Sultan'ın resmî ve dinî lider olmasına karşın, idari ve törensel işlevler ağırlıktadır.

o İslâmiyet öncesi yerleşik Türklerde saray yapılarının mimari oluşumları genelde, hakimiyetleri altındaki kültürlerin ve ilişkili oldukları devletlerin mimari geleneğindeki hazır biçimlerin alınmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu biçimlerin yorumlanmasında, toplum inancının çok güçlü etken olduğu söylenemez. Benzer sonuçlar İslâm sarayları için de geçerlidir. İslâmi inancın biçimlendirdiği başat bir mimari biçim -cami mekanının saray yapısı içinde, farklı yerlerde, boyutlarda ve biçimlerde uygulandığı düşünülürse- görülmemektedir. Ancak bu saray yapılarının, yalın dış cephe düzenleri İslâmi geleneklere bağlanabilir. Belirgin özelliği harem ve selamlık ayrımı olarak tanımlanabilecek İslâm sarayı, erken örneklerin dışında, serbest yerleşim düzenini, sonraki yüzyıllarda da sürdürmüştür.

BÖLÜM 3. BUGÜNKÜ BİLGİLERİMİZE GÖRE TOPKAPI SARAYI'NIN KRONOLOJİK GELİŞMESİ

Fatih Sultan Mehmed, fetihten sonra İstanbul'da sadece 20 gün kalmış ve bir olasılığa göre, bu süre içinde Haliç'te kara surları üzerindeki Blakerna Sarayı'nda kalmıştır |154|. Fetihle birlikte İmparatorluğun üçüncü başkenti olacak olan İstanbul'dan Edirne'ye dönüşünde, bugün İstanbul Üniversitesi merkez binasının bulunduğu yerde -eski Theodosius forum'un kenarında- bir saray inşa edilmesini emreden Fatih'in bu ilk sarayının yapımı bir yıl sürmüştür |155|. Saray-ı Cedide denilen Yeni Saray'ın (Topkapı Sarayı) ilk yapıları tamamlanıncaya kadar, Fatih'in İstanbul'da bulunduğu sürelerde Eski Saray'da kalmış olması doğaldır. Sultan'ın Yeni Saray'a geçişinden sonra Kanuni dönemine kadar Enderun halkının kullanımına verilen Eski Saray |156|, 16. yüzyıl arşiv belgelerine göre, vefat eden sultanların aileleri ve onların hizmetlileri tarafından kullanılmakta idi |157|. Fatih'e, yeni saray yaptırımını gerektirecek nedenler |158| ne olursa olsun, Eski Saray'ın, Edirne Sarayı programı gözönüne alındığında, kısa sürede tamamlanan, kentin merkezinde, duvarlarla çevrili, küçük ölçüde bir saray olduğu söylenebilir.

Fatih'in, fetihten sonraki ilk sekiz yılı güneydoğu Avrupa ülkelerine yaptığı seferlerle geçmiştir. 1461 yılında Trabzon Rum Devletinin fethi ile sonuçlanan Kuzey Anadolu seferleri |159|, Karaman İli'nin bir Osmanlı ili haline getirilmesi (1466) |160| de yine Avrupa ile ilişkilerle eş zamanlıdır. 31 yıl süren saltanatı döneminde sürekli seferlerde bulunan Fatih'in, Topkapı Sarayı'nda uzun süreli oturmadığı açıktır.

Birincisi devletin örgüt ve işleyişine, diğeri özlük hukukuna ilişkin iki kanunnamesi olan Fatih'in Yeni Saray'ı, devlet yapısında merkezî yönetimin sağlanması ve ülke sınırlarının genişletilmesi ile aynı dönemde inşa edilmiştir. Bu dönemdeki Saray nüfusunun sadece 726 kişi olduğu |161| kaydedilmesine karşın, Fatih'in, Topkapı

Sarayı'nın asıl şemasını, kapsamlı bir İmparatorluk Sarayı'nın avlulu düzeni ve törensel işleyişine göre planladığı görülmektedir.

Topkapı Sarayı'nın ilk yapım şeması iki evreyi göstermektedir. 1459/864-1468/873 tarihleri arasında tamamlanan idarî işlevli İkinci Avlu ile Sultan'ın özel yaşamına ilişkin binaların yer aldığı Üçüncü Avlu birinci evreyi, 1470/875-1478/883 tarihleri arasında tamamlanan dış duvarlar (kara surları) ve dış bahçe köşkleri ikinci evreyi oluşturur |162|. Kritovoulos (1465) ve Promontorio'nun (1475) eserlerinde tanımlanan iki bölümlü ilk şema |163|, Edirne'de Fatih'in ve II. Murad'ın, birinci avlunun bulunmadığı saraylarının yerleşim şemasının devamıdır. Dış duvarların 1478 yılında tamamlanması ile üç bölümlü hale gelen Topkapı Sarayı, Fatih'in Kanunnamesinde belirlenen işleyiş şemasına uygun yerleşimde ve birbirini genelden özele doğru hiyerarşik düzende izleyen avlular sisteminden oluşur. Angiolello (1474-81) ve Arnold von Harff (1496-99) da benzer tanımlamayı yapmaktadır |164|.

Topkapı Sarayı'nın ana giriş kapısı Bab-ı Hümayun'dur. Deniz Saltanat Kapısı ise Top Kapı'dır.

Topkapı Sarayı öncesindeki Osmanlı saraylarında bulunmayan Birinci Avlu, kaynakların belirttiğine göre |165|, ziyaretçilerin atla girebildiği ve gerektiğinde bekletildiği bir meydan durumundadır. Fatih döneminde, Topkapı Sarayı'nın Birinci Avlusu'nda bulunan binalar ve yerleşim düzenleri konusunda kesin bir bilgi yoktur. 15. yüzyıl kaynakları Bab-ı Hümayun'dan girişte sağ tarafta Sultan'ın bahçesinin bulunduğuna değinmektedirler |166|. Bu avluda Vavassore'nin eserlerinde (EK I.3) de görülen birkaç yapının bulunması olasıdır |167|.

Bab üs Selâm (Orta Kapı) ile girilen İkinci Avlu, dört cephede duvarlarla çevrili, sarayın resmî işlevi açısından en önemli avlusudur. Önceden değinildiği gibi, Fatih Kanunnamesi ile belirlenen saray işleyişinin gerektirdiği binalar, Edirne Sarayı Alay Meydanı düzeninde yerleştirilmiştir. Avlunun sağ cephesinde, bir duvarla İkinci Avlu'dan ayrılan Mutfaklar, sol tarafta, yine avludan bir duvarla ayrılan Has Ahır, devamında Kule, Kubbealtı binası, ve revaklar,

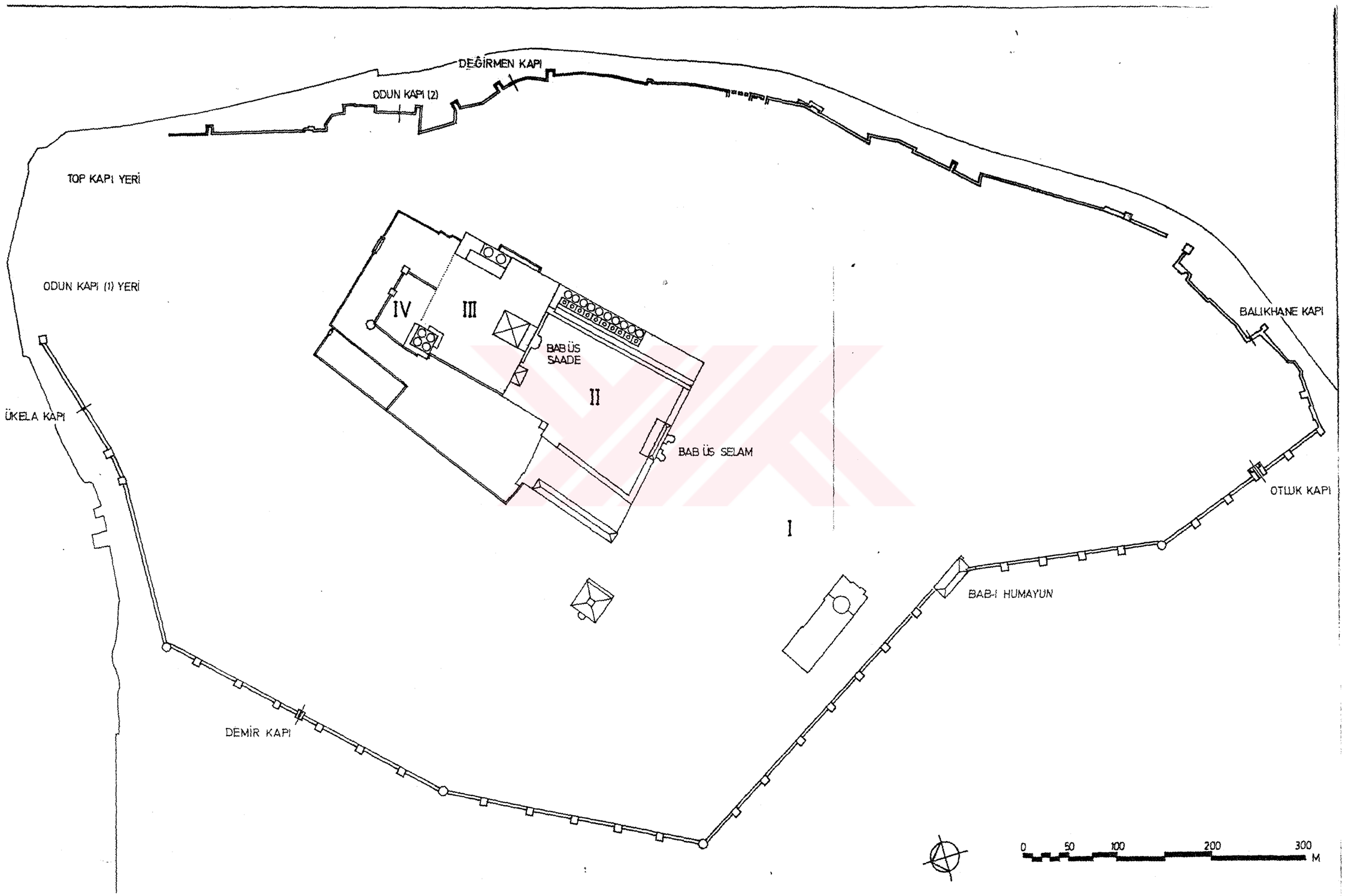
Fatih'in çağdaşı olan Kritovoulos (1465) |168| tarafından anlatılmıştır. Hazine binasının nerede olduğu konusunda bir bilgi henüz yoktur. İkinci Avlu'da sultanın kullanımına ait tek mekan Bab üs Saade önünde, genişletilmiş revak saçağı ile oluşturulan "taht yeri"dir |169|.

Sarayın içine girilemeyen Üçüncü Avlusu, sultanın, sadrazam ve elçileri kabul ettiği Arz Odası dışında, özel yaşamına ilişkin Fatih Köşkü, Hamamı ve Has Oda ile, Enderun Mektebi, Koğuşları ve Mescit'in bulunduğu avludur. Dördüncü Avlu ve kuleleri ile, bugünkü bilgilerle nasıl olduğu kesinlik kazanamayan Harem yerleşimi |170| Topkapı Sarayı'nın Fatih dönemindeki kuruluş şemasının mimari ögeleridir. Ayrıca avlu törenleri ile ilgili olmayan dış bahçe köşkleri |171| vardır (Şekil 3.1). Fatih'in ölümünde (1481) saray kuruluşunun tamamlanmamış yapım işleri, oğlu II. Bayezid tarafından bitirilmiş olmalıdır.

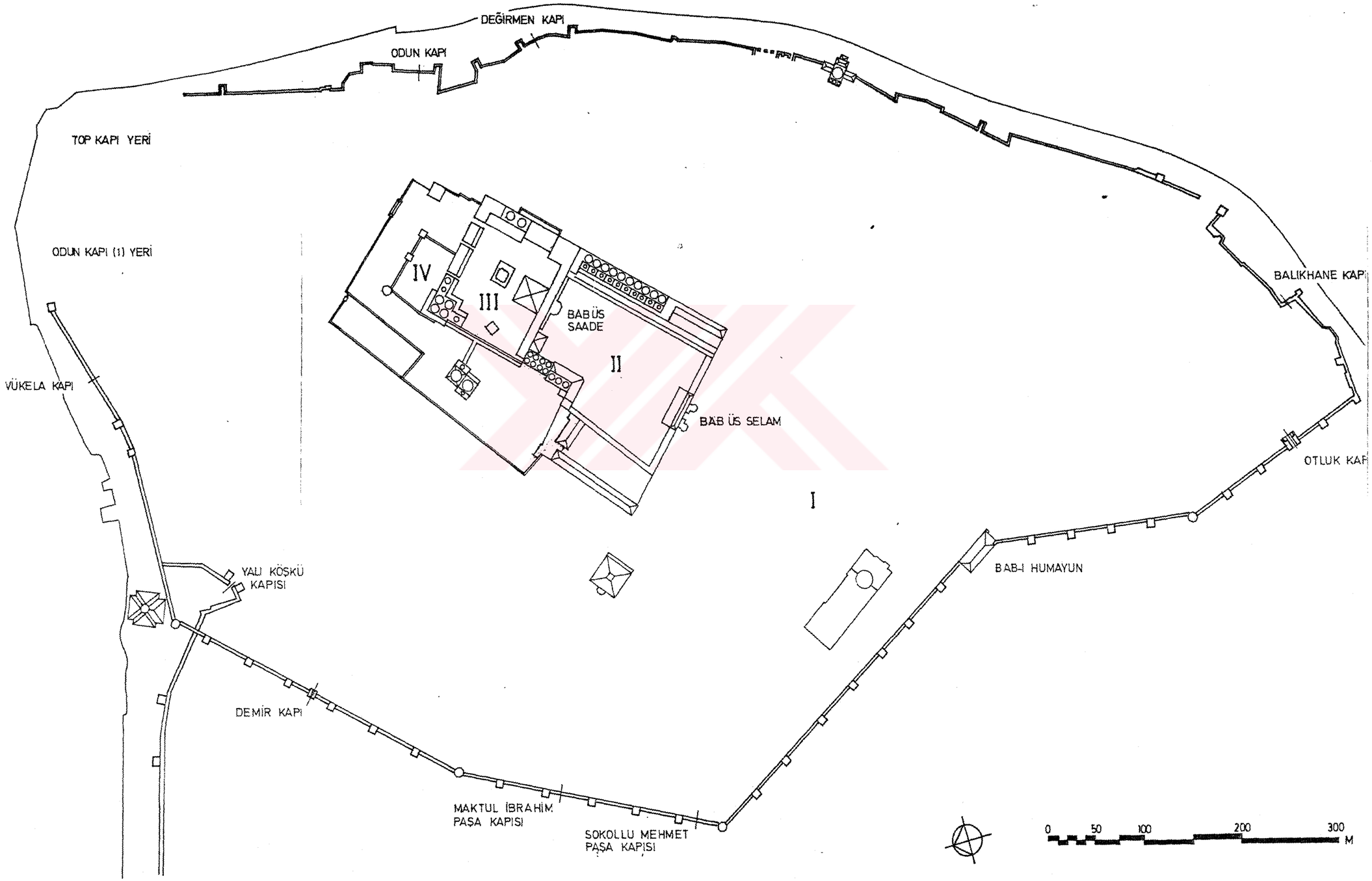
1512-1520 tarihleri arasındaki I. Selim dönemi, doğu ve güneydoğu seferleri ile geçmiştir |172|. Topkapı Sarayı'nda I. Selim döneminde yapılan en önemli değişiklik, Mısır seferi ile Topkapı Sarayı'na getirilen Kutsal Emanetler |173| için Has Oda'nın Hırka-i Saadet Dairesi'ne dönüştürülmesidir. Ancak bu işlev değişikliğinin mimari boyutları hakkında bilgiler, Has Oda'nın özgün durumunu saptamada yetersiz kalmaktadır.

Kanuni Sultan Süleyman dönemi (1520-1566), doğu, batı ve güneyde önemli seferlerin yapıldığı, başarıların kazanıldığı ve aynı zamanda Topkapı Sarayı'nda geniş kapsamlı yapım işlerinin gerçekleştirildiği bir dönemdir |174|. Kanuni'nin "adlî, malî ve idarî" esaslı kanunnamesi ile birlikte bu yapım işleri, Topkapı Sarayı'nın 15. yüzyıl strüktürünü değiştirmemiştir.

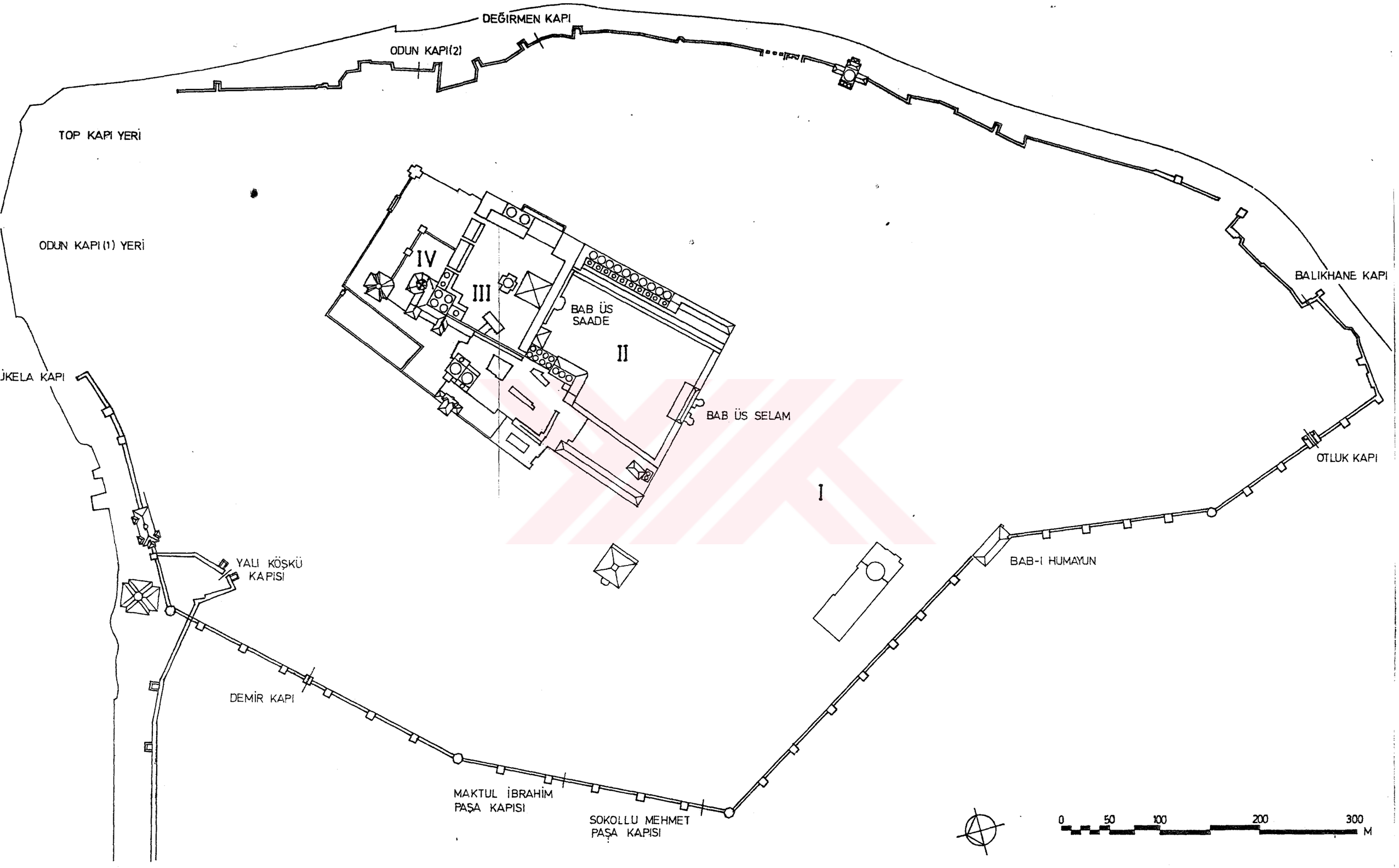
16. yüzyıl sonunda saray nüfusunun da artması ile doğan gereksinimi karşılamak için olmalı, saray programını Birinci Avlu'da ve Harem'de genişleten bir yapılaşma görülmektedir (Şekil 3.2). Bu gerçekte Eski Saray'dan bir taşınmayı vurgulamaktadır. Sonraki dönemlerde de devam eden bu uygulama ilkesi (Şekil 3.3) sonucunda Fatih'in Topkapı Sarayı'nın asıl yerleşim planı ve binaları, 19. yüzyılda saray terkedilinceye dek sürekliliğini korumuştur.

Şekil 3.1. Topkapı Sarayı'nın Fatih dönemindeki yerleşim planı.
Eldem/Akozan; 1982; Ayverdi 1974; Necipoğlu 1985.
(Adı geçen eserlerden yararlanılarak çizilmiştir.)

Şekil 3.2. Topkapı Sarayı'nın 16.yy. sonundaki yerleşim planı.
Eldem / Akozan, 1982; Ayverdi, 1974; Necipoğlu, 1985.
(Adı geçen eserlerden yararlanılarak çizilmiştir.)

Şekil 3.3. Topkapı Sarayı'nın 18.yy. ortalarındaki yerleşim planı.
Eldem / Akozan, 1982; Ayverdi 1974; Necipoğlu, 1985.
(Adı geçen eserlerden yararlanılarak çizilmiştir.)

BÖLÜM 4. TOPKAPI SARAYI GENEL YERLEŞME DÜZENİNİN ANADOLU TÜRK-İSLÂM, İSLAM VE DİĞER SARAY YERLEŞİM DÜZENLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Topkapı Sarayı asıl saray yerleşimi |175| olarak Sur-u Sultanî ile çevrili alanın ortasında, içine girilebilen ve içine girilemeyen avlulardan oluşan iki bölümlü bir düzenlemeye sahiptir. Sarayın ana giriş kapısı olan Bab-ı Hümayun ile Bab üs Selam (Orta Kapı) arasında, topografyanın da sınırladığı Birinci Avlu, özgün kullanımında bir bekleme yeri durumunda iken 16. yüzyıl ve sonrasında farklı işlevli binaların bulunduğu bir avlu durumundadır |176|. Saray kompleksinde Bab üs Selam ile girilen İkinci Avlu, yüksek duvarlarla çevrili, içe dönük planlanmış resmî işlevli yapıların bulunduğu bir avludur. Saray işleyişinde avlu törenleri ile ilgili Mutfak bloku ile Has Ahır binaları, İkinci Avlu'ya bağlantılı küçük avlular etrafında düzenlenmiştir. Törensel etkinlikleri cülus |177|, bayramlardaki törenler |178|, ulufe dağıtımı |179|, ayak divanı |180| ve geleneksel olaylar olarak tanımlanabilecek bu avlu, sarayda halkın girebildiği son bölümdür. Bu ilk iki avluda mimari etkinin, kapılar dışında, uzun boylu incelendiği söylenemez. Sultanın varlığını simgeleyen Adalet Kulesi ile büyük mutfak bacaları, İkinci Avlu'nun yalın görünümünün dayandırıldığı güçlü politik kuruluşun ifadesini simgeler gibi, geri planda bulunmaktadır.

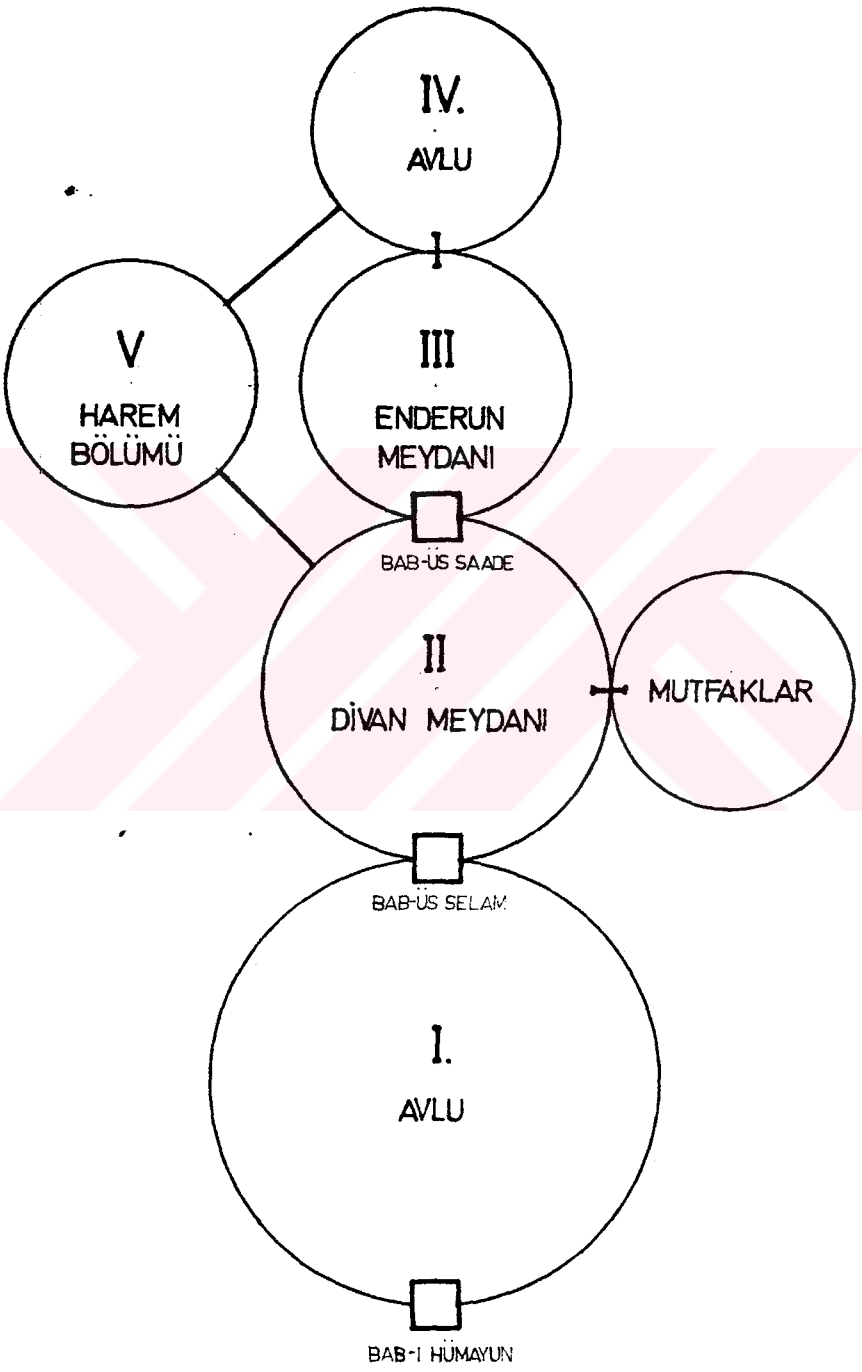
Bab üs Saade (Akağalar Kapısı) ile girilen Üçüncü Avlu, sarayda halkın giremediği Enderun bölümüdür. Sultan'ın divan erkânını ve elçileri kabul ettiği Arz Odası, Üçüncü Avlu'nun girişinde Bab üs Selam ile birlikte düzenlenmiştir. Bu avluda bulunan diğer binalar ise Sultan'ın özel yaşamına ilişkin olup avluya ve dış görünüme açılan planlama ilkeleri ile biçimlenmiş köşk yapılarıdır. Üçüncü Avlu'nun farklı kottaki Dördüncü Avlu terası ve bahçeleri ile olan bağlantısı kapı yapıları ile değil, merdivenli ve eğimli iki geçiş ile sağlanmıştır. İç kale durumundaki asıl saray yerleşiminin bu bölümü

özgün biçimini yitirdiğinden, arkeolojik araştırma ve arşiv çalışması yapılmadan bir şey söylemek güçtür |181|.

Topkapı Sarayı'nın kuzey-güney doğrultusundaki uzunlamasına yerleşiminin kuzeybatısında bulunan Harem, Sultan'ın yaşadığı Harem-i Hümayun ile saray kadınlarının bulunduğu Harem Dairesi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır |182|.

Topkapı Sarayı'nın avlulu sistemi bağlamında yapılan işlev şeması (Şekil 4.1) lineer bir özellik göstermektedir. Yerleşim düzeninin tipolojik tanımlamasına esas olacak bu doğrusal dizin, uygulamada birbirinden hafifçe kaydırılmış akslarla düzenlenmiştir. Konumunda ve boyutlarında anıtsal bir görünüme sahip olan Topkapı Sarayı, birbirini izleyen kapı yapıları ve avlularda genelden özele, anıtsal olandan insan boyutuna doğru bir hiyerarşi içindedir.

Fetihten sonra İstanbul'da yapılan ilk saray binası olan Eski Saray |183| duvarlarla çevrili içiçe iki bölümlü olup yapı grupları halinde düzenlenmişti. 1572 tarihli G.A. Vavassore'nin ahşap baskı eserinde |184| betimlenen Eski Saray'da, duvarla çevrili dış bölümde biri giriş karşısında olmak üzere, kubbeli ve çatılı binalardan oluşan iki yapı grubu görülmektedir. Üzeri kabartmalı bir sütun ile bir kalıntının da gösterildiği bu bölümden sonra, payandalarla desteklenmiş bir duvarla çevrili iç bölüm gelmektedir. Girişi görülmeyen bu bölümde serbest konumdaki binalarla birlikte üç katlı bir yapı görülmektedir (Şekil 2.3). Matrakçı'nın çizimlerindeki Eski Saray |185| ise, yüksek duvarla çevrili ve bahçe olarak betimlenmiş dikdörtgen alanın ortasında yine duvarla çevrili altıgen biçimdeki iç bölümü içermektedir. Dış ve iç bölümlerin girişleri aynı doğrultuda değildir. İç bölümdeki binalar girişten başlayarak arka arkaya konumlanmış olarak gösterilmiştir (Şekil 2.4). Hünername'de görülen Eski Saray ise, duvarla ayrılan dörtgen biçimde iki bölümlü olarak betimlenmiştir. Sarayın tek girişi vardır. Dış bölümdeki binalar serbest düzende, iç bölümdeki binalar ise, merkezde bir yapı ile avlu kenarlarına çekilmiş yapılar olarak gösterilmiştir (EK I.6a). İşlev şemasını belirleyecek farklılaşmanın saptanamadığı Eski Saray'ın en belirgin özelliği içiçe konumlanmış iki bölümlü oluşudur.

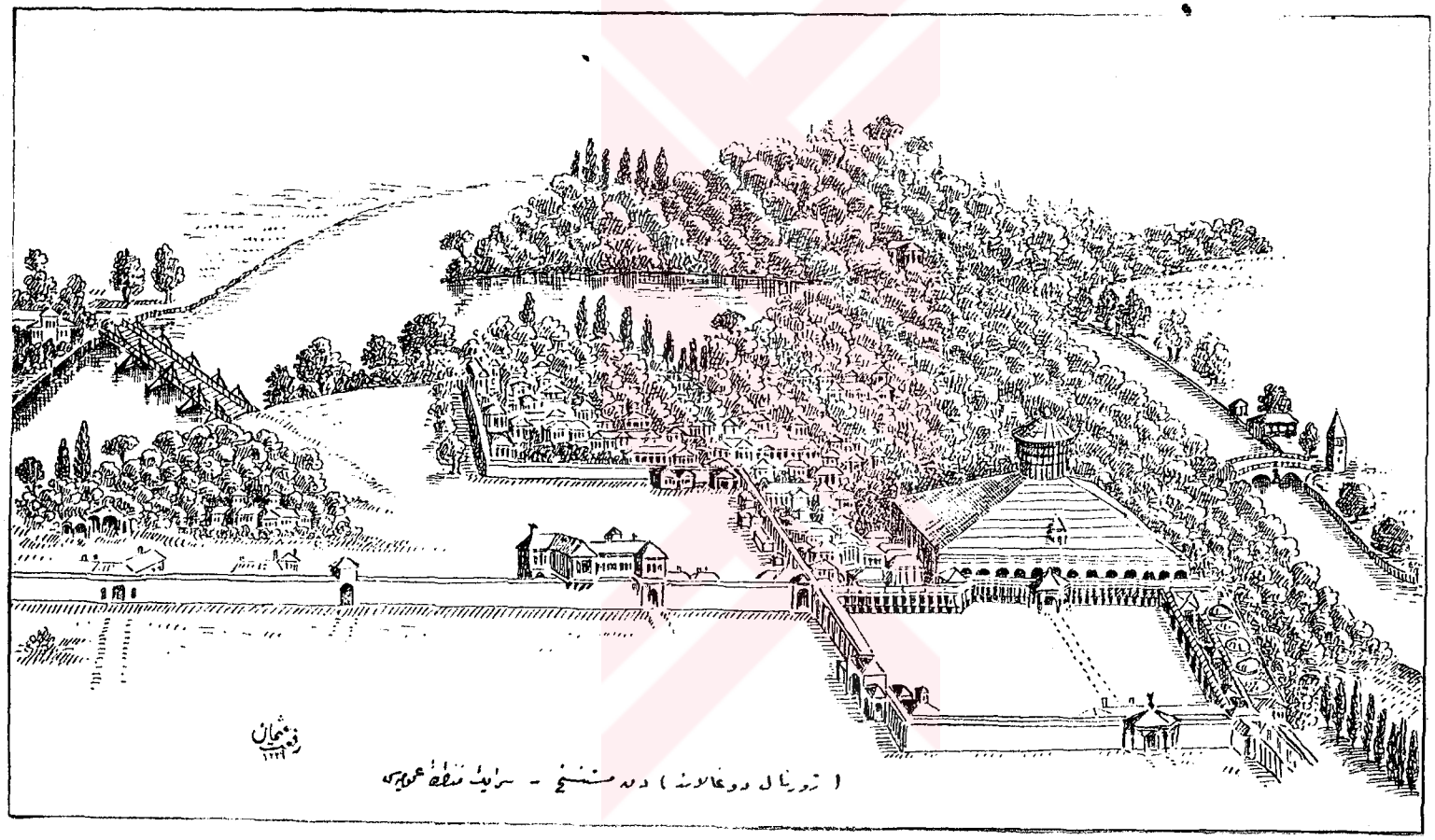

Şekil 4.1. Topkapı Sarayı'nın işlev şeması.

İlk Osmanlı Sarayı olan Bursa'daki Bey Sarayı, Eski Bizans iç-kalesinde yeralmaktaydı |186|. Saray şemasının biçimlenişi ve yapı programı konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Sonraki dönemlere ilişkin saray yapılarından I. Murad'ın yaptırdığı Edirne'deki Eski Saray, Evliya Çelebi'den edinilen bilgilerle avlusuz ve bahçesiz olarak düzenlenmiş bir yapı idi |187|. II. Murad döneminde yapımlarına başlanan Manisa'daki Şehzade Sarayı ile Edirne Yeni Sarayı, Topkapı Sarayı inşasından on sene kadar öncesinde saray yerleşimi ve biçimlenişi konusunda önemli veriler sağlarlar. Manisa Sarayı'nda (Şekil 2.5, 6) |188| Birinci Avlu resmî nitelikli görülmektedir. Bu avlunun paralelinde bulunan penceresiz duvarlarla çevrili bahçe içindeki çeşitli yapılar Şehzade'nin özel kullanımına ilişkin olmalıdır. Yerleşimin sol tarafındaki üzeri köşklü bir kapıyla girilen bölümün sonunda yer alan revaklı avlu etrafında medrese odaları gibi dizilmiş ocaklı birimler saray kadınlarının yaşamasına ait mekanlar olabilir. Bu görünümü ile Manisa'daki Şehzade Sarayı, içeri girilebilen resmî ve içeri girilemeyen özel bölümlerden oluşmaktadır. Özellikle resmî yapıların düzenlenmesinde başkent sarayındaki farklılaşmış konum görülmemektedir.

II. Murad tarafından yapımına 1450 yılında başlanan ve 1454'te Fatih tarafından ilk şeması tamamlanan Edirne'deki Yeni Saray (Şekil 4.2), şehrin dışında Tunca Nehri'nin batısındaki geniş ve ormanlık bir bölgede yer almaktadır |189|. Sarayın avlu törenleri sistemi ile ilişkili binaları, Enderun-u Hümayun ve Harem-i Hümayun binalarının bir kısmının Fatih döneminde yapıldığı bilinmektedir |190|. 16. yüzyıl ve sonrasında ise genelde köşk yapıları, saray görevlilerinin koğuşları, sarayın su tesisatı ile ilgili çalışmalar, köprü ve yol yapımları gibi asıl strüktüre ek yapım işleri devam etmiştir |191|.

Edirne Yeni Sarayı'nda avlular düzgün dörtgenler biçiminde, bu avlulardaki binalar ise avlu kenarlarına paralel ya da dik konumda yerleştirilmişlerdir. Saray 3 metre yüksekliğinde bir duvarla çevrilmiştir. Topkapı Sarayı'nda Bab-ı Hümayun'dan girilen Birinci Avlu burada olmadığından saraya doğrudan Bab üs-Selam'dan girilmektedir |192|. Aylık ücretlerin bu avluda törenle dağıtılmasından dolayı Kese Meydanı/Alay Meydanı isimleri ile de anılan Birinci Avlu, yerleşim düzeninde, Divan Kapısı dışında, Kapılar, Mutfak kompleksi ve

Şekil 4.2a. Edirne'de Yeni Saray, Journales d'Galland., 1672-73.

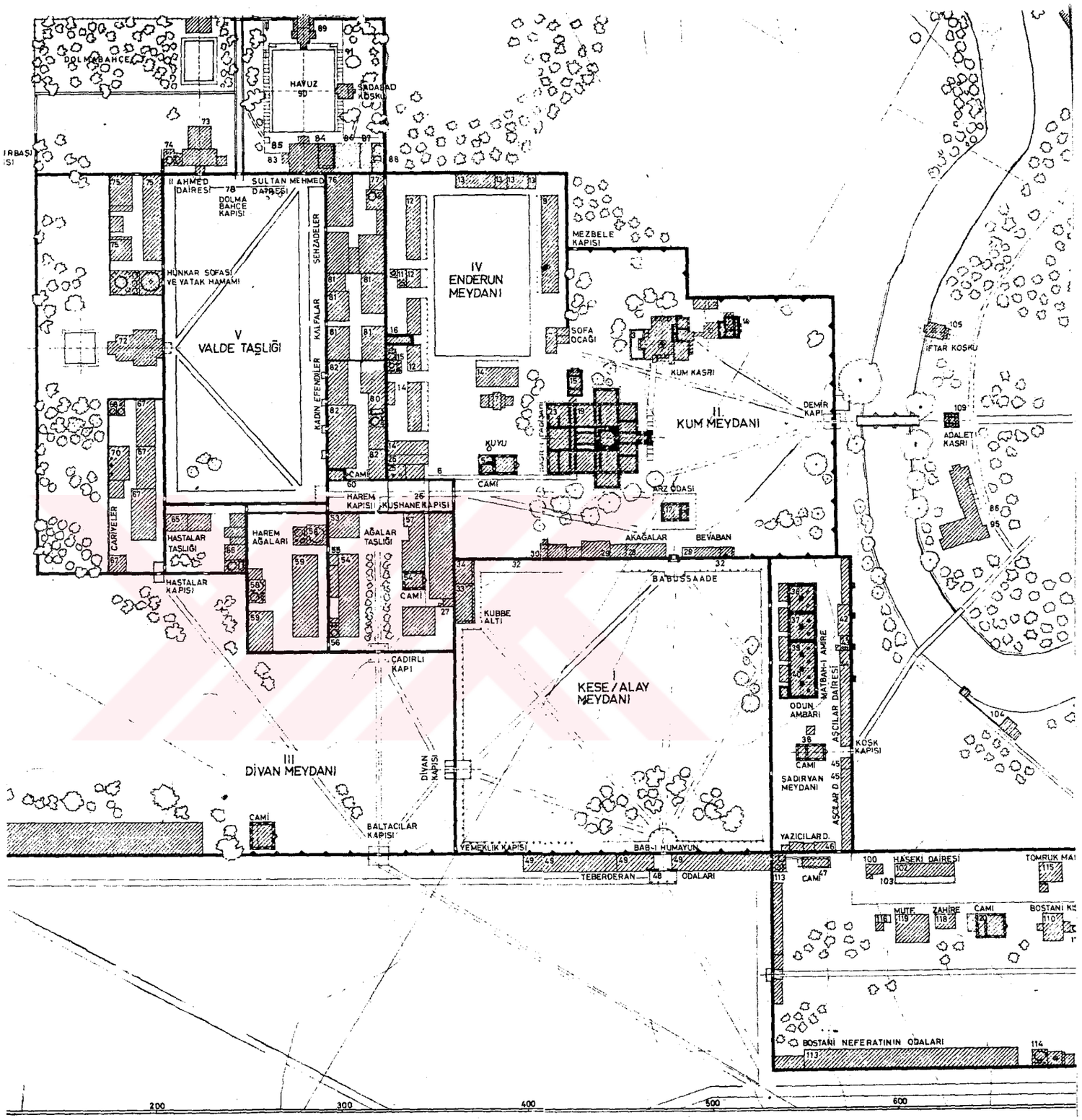
EDİRNE'DE, TUNCA NEHRİ SAHİLİNDE "SARAY-I CEDİD-I ÂMİRE"NİN KUŞBAKIŞI GÖRÜNÜŞÜ (1046—1223 HİCRİ YILLARI ARASI)

(Dr. Rifat Osman'ın 1923 de yaptığı suluboya tablodan)

İdiyye Kasrı, 2 — Şehabettin Paşa
ısü, 3 — Köşk Kapı (Çiftlik Köşkü),
Sultan Süleyman Köprüsü ve Terazi
, 5 Tekke Kapı Caddesi, 6 Ada-
asrı, İftar Köşkü, Bostancıbaşı Kasrı,
Bülbül Köşkü, 8 Yonca Köprüsü,
Ehli hayvanlar Çiftliği, 10 Bostancı
ları, 11 Şehabettin Paşa Camii, 21
ettin Paşa hamamı, 13 — Bab-ı Hü-
m, 14 — Alay Meydanı, 15 — Matbah-ı
e, 16 Kum Köşkü, 17 Kasr-ı
ahi (Hasoda), 18 Hazine-i Hümayun,
Enderun-ı Hümayun, 20 Harem
si, 21 — Harem Ağaları Daireleri, 22
ıcılar Kapısı, 23 Baltacılar Kışlaları,
Kadın Efendiler Dairesi, 25 Valide
n Taşlığı, 26 Aver Sultan Mehmet
esi, 27 Av Köşkü, 28 Değirmen
ü ve Saray Değirmeni, 29 Tehdil
ü, 30 — İkinci Sultan Ahmet Dairesi,
Hünkâr Sofası ve yatak Hamamı,
Valide Sultan Dairesi, 33 Cariyeler
esi, 34 Hastalar Sofası (Hareme
ous hastahanedir), 35 Alay Köşkü.

Şekil 4.2b. Edirne'de Yeni Saray, R.Osman.

- Kum köşkü 2 - Kum Köşkü hamamı 3 - Kasr-ı Mezkur pişgahında havuz 4 - Mezkur daire mukabilinde sofa ocağı 5 - Mabeyn Cami-i intisalinde oda 6 - Mabeyn tarikı 7 - Başçuhadar dairesi 8 - Tahtani hamam, camekân, külhân 9 - Kiler ve Dehliz mahalleri 10 - Çeşme meydanı ve muttasıl odalar 11 - Hamam 12 - Seferli ve Hazineli dairesi 13 - Dehliz mahalleri - Odalar ve ötesinde çeşme övesi 14 - Diğer çeşme övesi 15 - Daire-i mezkurede mevcut hamam 16 - Bu mahalde harab olan hamam 17 - Arz odası 18 - Cihannuma 19 - Hazinedar ve Silahdarağaları odaları 20 - Kargir sofa ve Nerdüban mahalleri 21 - Silahdarağa 22 Tahtani hamam 23 - Tahtani odalar ve hazine-i ab 24 - Aşı boyalı parmaklık tecdidi 25 - Kuşhane mutbahı 26 - Tarik mahalli 27 - Kubbe altına nazır Kasr-ı Hümayun 28 - Tahtani Akağalar Dairesi 29 - Akağalar Dairesi 30 - Tahtani hamam 31 - Akağalar Kapusu 32 - Dehliz mahalleri 33 - Kubbe altı 34 - Hazine 35 - Memşa, dehliz, sakaf, kapu 36 - Hebatçılar mutbahı 37 - Bu mahalde hebatçı ve helvacılar 38 - Cami 39 - Helvahane 40 - Mutbah 41 - Sundurma 42 - Aşçılar dairesi 43 - Aşçılar dairesinde hamam 44 - Aşçılara mahsus tahtani daire 45 - Diğer aşçılar dairesi 46 - Kiler yazıcısına mahsus daire 47 - Cami-i Şerif 48 - Bab-ı Hümayun 49 - Teberdan dairesi 50 - Teberdan dairesinde hamam 51 - Diğer tahtani daire 52 - Müsafir odası 53 - Darüssaadet-üs Şerif Ağası dairesi 54 - Cami-i Şerif, 6 oda, koğus ve sofa 55 - Memşa, abdesthane, bir oda, sundurma 56 - Müsafir odası, hamam 57 - Haremağaları dairesi 58 - Haremağaları dairesi hamamı 59 - Ağalara mahsus daire, sofa 60 - Harem Kapısı 61 - Harem Kapısı-hamam 62 - Divan Kapısı 63 - Timur Kapı 64 - Harem Kapı 65 - Hastalar dairesi 66 - Hastalar dairesi, hamam, camekân 67 - Valide Sultan hademelerine ait daire 68 - Hamam 69 - Cihannüma dairesi 70 - Mutfak ve çamaşırhane 71 - Valide Sultan'a mahsus tahtani odalar 72 - Diğer oda, dehliz ve Kebir Kasır mahalli 73 - Sultan Ahmed dairesi 74 - Sultan Ahmed dairesi ve hamam 75 - Bu mahalde 6 oda, memşa ve divanhane 76 - Şehzadelere mahsus daire 77 - Şehzadelere mahsus daire, hamam, külhan 78 - Has bahçe ve dolmabahçe kapusu 79 - Harem dairesinde bulunan kebir kapı 80 - Hamam, camekân, çamaşırhane 81 - Tahtani harem dairesinde kain 10 oda, 2 koğuş, sofa, memşa, dehliz 82 - Kadın efendilerin dairesi 83 - Sultan Mehmed dairesi 84 - Çinili yaz odası ve dehlız mahalli 85 - Kebir Kasrı ve diğer oda 86 - Divanhane 87 - Oda, tarik ve dehliz mahalleri 88 - Hamam 89 - Aynalı köşk 90 - Büyük havuz 91 - Kameriyeler 92 - Tebdil Kapusu haricinde kapıcı odası 93 - Tebdil Kapısı Kasrı 94 - Lağımcılar 95 - Sepetçiler köşkü 96 - Hamam 97 - Daire-i Mezkurenin bir kıtası dahi 98 - Mutfak 99 - Ahırlar 100 - Ahır dairesi 101 - Diğer Ahır 102 - Haseki dairesi 103 - Sâyeban mahalli 104 - Çuhadarağa Köşkü 105 - İftariye Köşkü 106 - Çeşme-i ab 107 - Su terazisi 108 - Diğer Büyük su terazisi 109 - Terazi 110 - Bostan kışlası 111 - Hamam 112 - Set duvarı ve parmaklık 113 - Bostani neferatının 7 adet odaları 114 - Bostanilere ait hamam 115 - Tomruk mahalli 116 - Memşalar 117 - Bostanilere mahsus diğer odalar 118 - Zahire ambarı 119 - Mutfak (Fedula fırını)

Şekil 4.2c. Edirne'de Yeni Saray'ın yerleşim planı (Eldem, 1985, s.114).

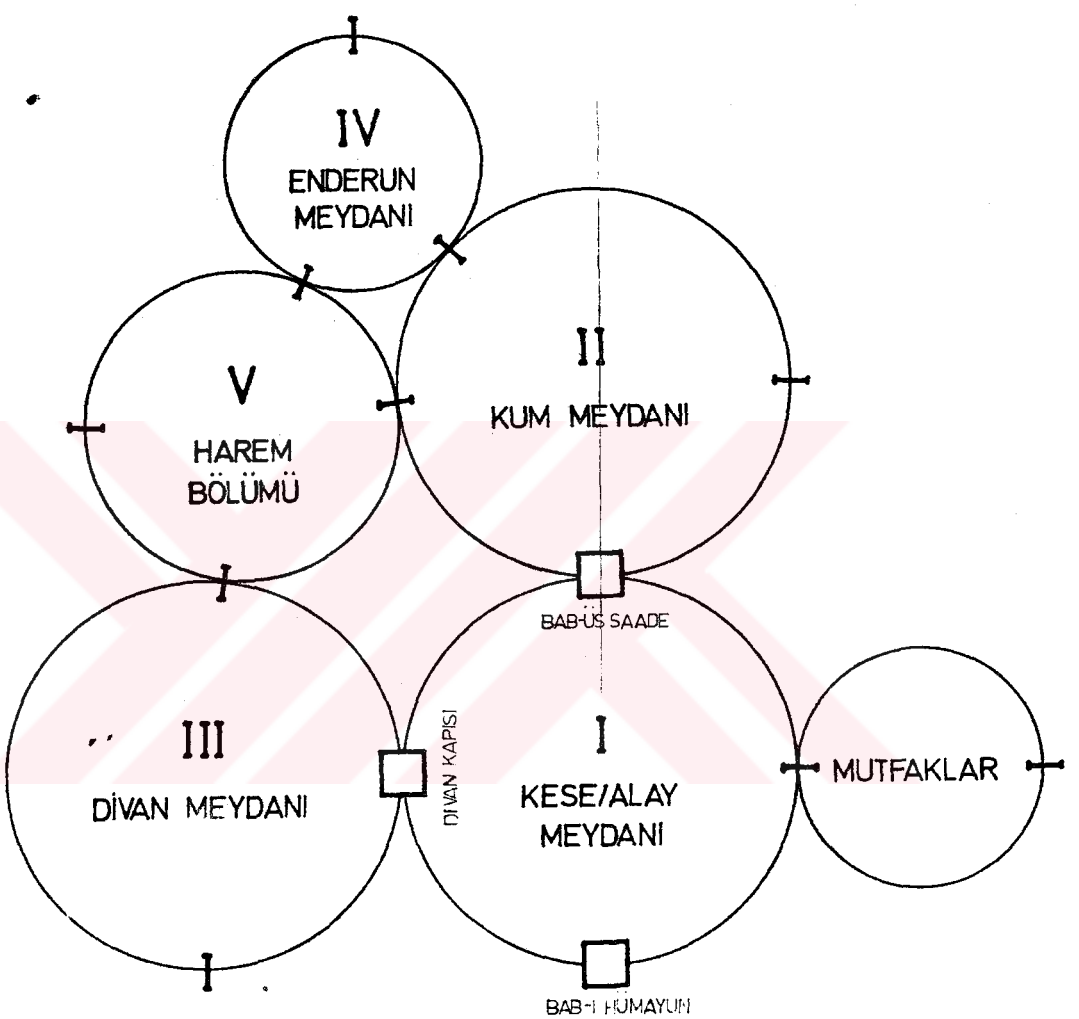
Kubbealtı binalarının işlevleri ve konumları bakımından Topkapı Sarayı İkinci Avlusu'nun hazırlayıcısı durumundadır. Birinci Avlu'dan Bab üs Saade ile girilen İkinci Avlu, Kum Meydanı ismi ile bilinmektedir. Bab üs Saade aksında Arz Odası ile onun kuzeybatısında havuzlu bir teras, kütüphane, divanhane, taht-ı hümayun ve Cihannüma bölümlerini içeren yedi katlı Kasr-ı Padişahî binası ve Kum Kasrı'nın bulunduğu bu avluya dışardan Demir Kapı ile girilmektedir. Özgün biçimini kesin olarak bilemediğimiz çok katlı ve birçok işlevi içeren Kasr-ı Padişahî binasının tam karşılığı Topkapı Sarayı'nda bulunmamaktadır. Bugünkü verilerle Fatih Köşkü ve Has Oda'nın bu işlevlerin bir kısmını karşıladığı bilinmektedir.

Sarayın Üçüncü Avlusu Birinci Avlu'nun batısında yer aldığından, kuzeyde bulunan İkinci Avlu ile bağlantılı değildir. Divan Meydanı da denilen bu avlu Birinci Avlu'ya Divan Kapısı ile bağlanmaktadır. Bu avlunun 15. ve 16. yüzyıldaki varlığı, yerleşim düzeni ve saray törenleri ile ilgili olarak nasıl kullanıldığı konusunda açıklayıcı bir bilgiye sahip değiliz.

Edirne Sarayı'nın ilk şemasında Dördüncü ve Beşinci Avlu'da hangileri olduğunu bilemediğimiz, Enderun ve Harem yapılarının bulunduğu bilinmektedir |193|. Yerleşim planındaki konumları, İkinci Avlu sayılan Kum Meydanı'nın batısında ve birbirlerine tek geçişle bağlantılı olarak düzenlenmişlerdir. Harem bölümü sarayın diğer bölümlerine göre, oldukça büyük bir avlu çevresinde düzgün sıralanmış Harem-i Hümayun ve Harem dairelerinden oluşur. Avlu kenarlarına çekilmiş binaların revaklı cephe düzeni, bina girişlerindeki hazırlayıcı ön mekân ya da binaların avluya açıldıkları bölümler olarak Topkapı Sarayı'nda da çok kullanılmış bir mimari düzenlemedir.

Tahta geçen sultanın bir öncekinin dairesinde oturmak istemeyip kendi beğenilerine göre yapılmış yeni bir dairede oturmak isteği, artan harem nüfusunun barındırılması gibi nedenlerle 400 yılda bugünkü görünümünü alan Topkapı Sarayı Harem'i, Edirne Sarayı Harem kompleksinden farklı koşullarda değerlendirilmelidir.

Edirne Sarayı'nın yerleşim planı, kendi içinde kapanan bir işlev şemasına sahiptir (Şekil 4.3). Avlulu sistemi ve özellikle resmî

Şekil 4.3. Edirne Sarayı'nın işlev şeması.

işlevli yapıların düzenlenmesinde Topkapı Sarayı'nın ön modeli kabul edilebilecek Edirne Sarayı'nın yanyana getirilmiş avlulardan oluşan işlev şeması, lineer düzendeki Topkapı Sarayı'nın işlev şemasından ayrılmaktadır. Böyle bir analizde Manisa'daki Şehzade Sarayı da Edirne Sarayı'nın özelliğini göstermektedir (Şekil 2.5).

Avluların birbirlerine göre konumlarındaki bu farklılığa karşın Manisa, Amasya |194|, Edirne Sarayları ile Topkapı Sarayı'nın içeri girilebilen ve girilemeyen iki bölümlü düzenleri ortaktır.

Büyük bir Hanlık merkezi olarak Kırım'da Bahçesaray'daki |195| (Şekil 4.4) saray, Topkapı'dan esinlenmiş bir yöresel yapı olarak değerlendirilebilir. Bunun geometrik tanıma uymayan Birinci Avlu sınırları, Topkapı Sarayı'nda sonraki dönemlerde olduğu gibi, aralarında mimari bir birlik sağlanmadan yanyana getirilmiş binalar ve duvarlarla oluşturulmuştur.

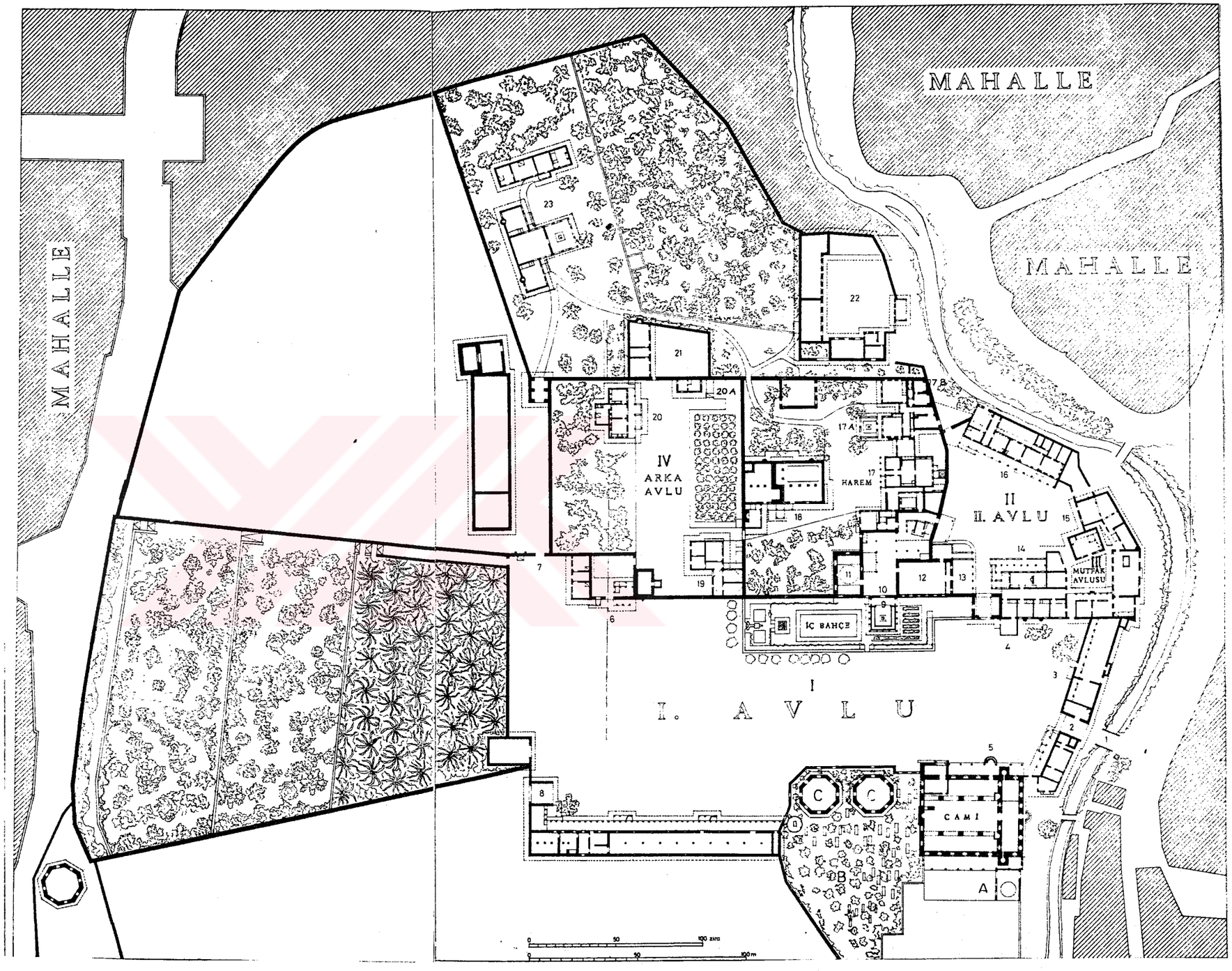
Büyük Avlu da denilen Birinci Avlu, İkinci, Üçüncü, Dördüncü avlular ve Harem cephesini karşılayacak konumda düzenlenmiştir. Büyük İç Kapı ile girilen ve Elçiler Avlusu da denilen İkinci Avlu'da Kubbealtı ile, görevlilerin koğuş ve odaları yer almaktadır. Mutfak kompleksi, Çeşmeli Mutfak Avlusu'nun etrafında oldukça sıkışık bir biçimde yerleştirilmiş binalarla, İkinci Avlu'nun sağ alt köşesindedir. İkinci Avlu'nun yanında konumlanan Harem Avlusu'na bu avludan doğrudan olmayan bir geçişle, Dördüncü Avlu ve Eski Saray avlusundan ise doğrudan girilmektedir. Doğusundaki nehir cephesine mutfak ve koğuş binalarıyla açılan saray, diğer üç cephede burçsuz bir duvarla şehir yerleşiminden ayrılmaktadır.

Bahçesaray'da, Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi, halkın girebildiği ilk iki avlu düzeni olmakla birlikte, lineer özellikte birbirini izleyen avlu sistemi görülmemektedir.

Hükümet merkezi olmayan Dimetoka |196|, Yenişehir, Gelibolu |197|, Filibe |198| sarayları hakkındaki bilgiler ise, bu sarayların sur içinde planlandıkları dışında yerleşim düzeninin nasıl olduğu konusunda yetersiz kalmaktadır.

KIRIM, BAHÇESARAY YERLEŞİMİ

1 - Çürüksu üzerinden Saraya giden taş köprü 2 - Esas giriş kapısı. Sağda kapıcılar dairesi. Solda, mağazalar 3 - Sağ kanat Bendegan binaları ve misafirhane, altı depo 4 - Büyük iç kapı ve sağında direkli oda. I-Büyük Avlu 5 - Büyük cami, Kısmen halka açık, üst katında hünkar mahfili vardır. Caminin yanında A - hazne (son inşa şekli 1740-43), B - Hanedan Haziresi, C - İslam Giray (v. 1647) ile Kırım Giray'ın (v. 1788) Türbeleri 6 - Arka avlu girişi, kapıcılar ve kiler dairesi 7 - Eski saray tarikine açılan kapı 8 - Ahırlar, Hizmet bölümleri, koğuşlar ve Ağa Dairesi. Setlerin üstünde Dilara Bükeş Türbesi (v. 1178) 9 - Altın Odanın fiskiyeli zemin sofası, önünde çeşmeli ve havuzlu iç bahçe (1764) 10 - Çeşmeli Avlu. Avlunun solunda Altın çeşme (1733), sağında Gözyaşı çeşmesi (1763) vardır. Bu avluya Elçiler Avlusun'dan esas girişlerden biri olan Demir Kapı (1503) ile girilir. Üzeri musandıralıdır. Buraya açıkta geniş bir merdiven ile çıkılır. 11 - Kubbeli iç cami (1741) 12 - Adalet, Mahkeme ve İstişare Divanhanesi. Hanedan ve Harem halkı üst kattaki kafesli musandıradan müzakereleri takip edebilirdi. 13 - Revaklı sofa, üstü özel oda. II - Elçiler Avlusu 14 - Katarina için değiştirilen daireler 15 - Çeşmeli revak ve mutfak 16 - Sol kanat, Maiyet koğuş ve odaları III - Çeşmeli Mutfak Avlusu 17 - Harem daireleri 17A - Ortası fıskıyeli küçük yazlık tahtani köşk 17B - Sarıgüzel (Adil Sahip Giray) Hamamı (1533) 18 - İstanbul Evleri tarzındaki Büyük harem Köşkü 19 - Şahin Kulesi, Cihannuma Kasrı veya Kızıl Kuş Kalesi (Sokolino). Buradan Harem halkı, Hanın av seferinden dönüşünü seyrederdi. IV - Arka Avlu (Hamam Avlusu) 20 - Revaklı köşk 20A - Çeşme 21 - Eski saraydan kalma bir daire V - Fırın Avlusu 22 - Fırıncılar koğuşları 23 - Önü havuzlu fıskıyeli mermer revaklı Eski Saray Köşkü ve eklemleri.

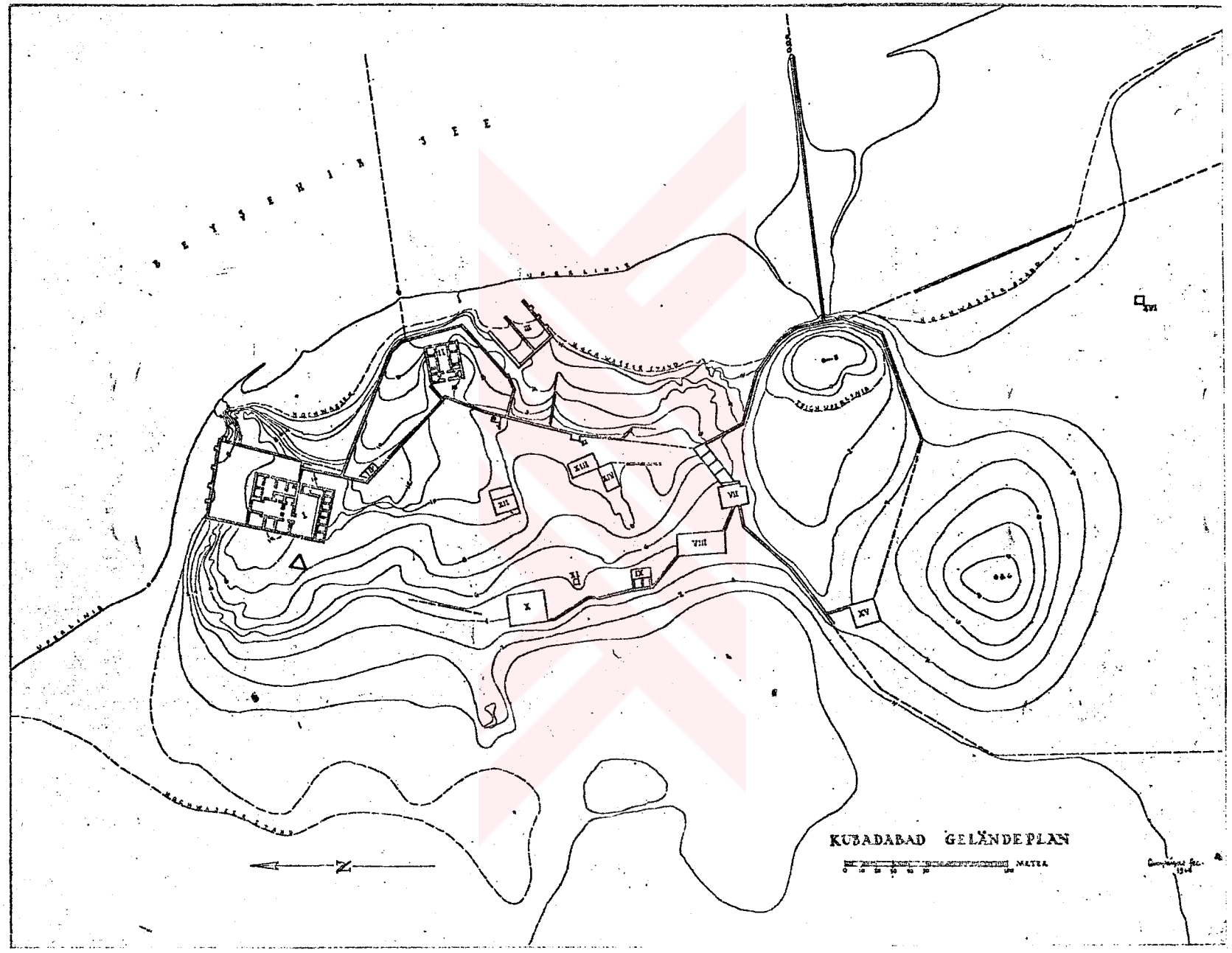

Şekil 4.4. Kırım'da Bahçe Saray yerleşim planı,
(Eldem, 1986, s.126-127)

Anadolu Selçuk sultanlarının yılın değişik mevsimlerinde, Anadolu'nun o mevsime uygun bölgelerindeki saray yapılarında oturdukları Selçuknamelerdeki kayıtlardan öğrenilmektedir |199|. Bu döneme ilişkin saray yapılarından Konya Sarayı ile ilgili Ch. Texier'in (1833-37) verdiği bilgilerden, şehrin merkezinde bir akropol gibi yüksek bir tepe üzerinde, belli bir düzene bağlı kalınmadan yerleştirilmiş bağımsız köşkler ve camiler bulunduğunu öğreniyoruz |200|. Pavyon tipindeki bu binalardan en önemlisinin sultanın selâmlık dairesi olduğu belirtilmektedir |201|. İç sur kulelerinden biri üzerinde bulunan kule-köşkü J.Strzygowski güzel manzara seyretmek için kademeli teraslar üzerinde yapılan İran eğlence köşklerine benzetmektedir |202|.

Sultanın kışlık saray olarak kullandığı Alâiye'de içkaledeki saray |203| ile Antalya'da bulunan saray |204| hakkında bir bilgi yoktur. Sultanın yazlık saraylarından Kubadiye ve Kubadâbâd sarayları üzerindeki bilgilerimiz yapılan kazı ve araştırmalarla biraz daha açıklığa kavuşmuştur |205|. Kayseri ovasına bakan bir dağ eteğinde konumlanan Kubadiye Sarayı'nın çevresinde bir kale bulunup bulunmadığı henüz belirsizdir |206|. Yazılı kaynaklardaki bilgilerden, meyve bahçeleri içindeki sarayda güzel köşkler, çeşitli binalar, selâmlık, haremlik ve diğer daireler bulunmaktadır ve tümü bir şehir görünümündedir |207|. Sarayın resmî işlevli yapıları, Osmanlı sarayındaki kadar olmasa da, tanımlanmış görünüyor. Halkla ilgili işlerin bir eyvanda yapıldığı |208|, sultanın konuklarını Selâmlık Sofası denilen mekânda kabul ettiği |209| bilgileri, kesinlikle sınırları belirlenmese de böyle bir işlevsel ayrılmanın bulunduğunu gösteriyor. Erzincan hükümdarı Alâüd-din Davutşah'ın hazırlanan çadırlarda konuk edilmesi |210|, Kubadiye'nin sultan ve saray halkının barınması ile yönetim işlevli yapılarla düzenlenmiş saray-kent programında, bu tür gereksinimlerin geçici çözümlerle karşılandığını gösteriyor.

Sultan Keykubad tarafından 1236 yılında Beyşehir Gölü'ne hakim bir ovada yaptırılan Kubadâbâd Sarayı, surla çevrili bir alanda, bugünkü kalıntılardan anlaşıldığına göre, yerleşimlerinde belirli bir düzenin görülmediği bağımsız yapılardan oluşmaktadır |211| (Şekil 4.5). Sultan gözetiminde hazırlanan saray planlarında, sultanın bir kroki ile odaların yerlerini belirlediği bilinmektedir |212|. Saray

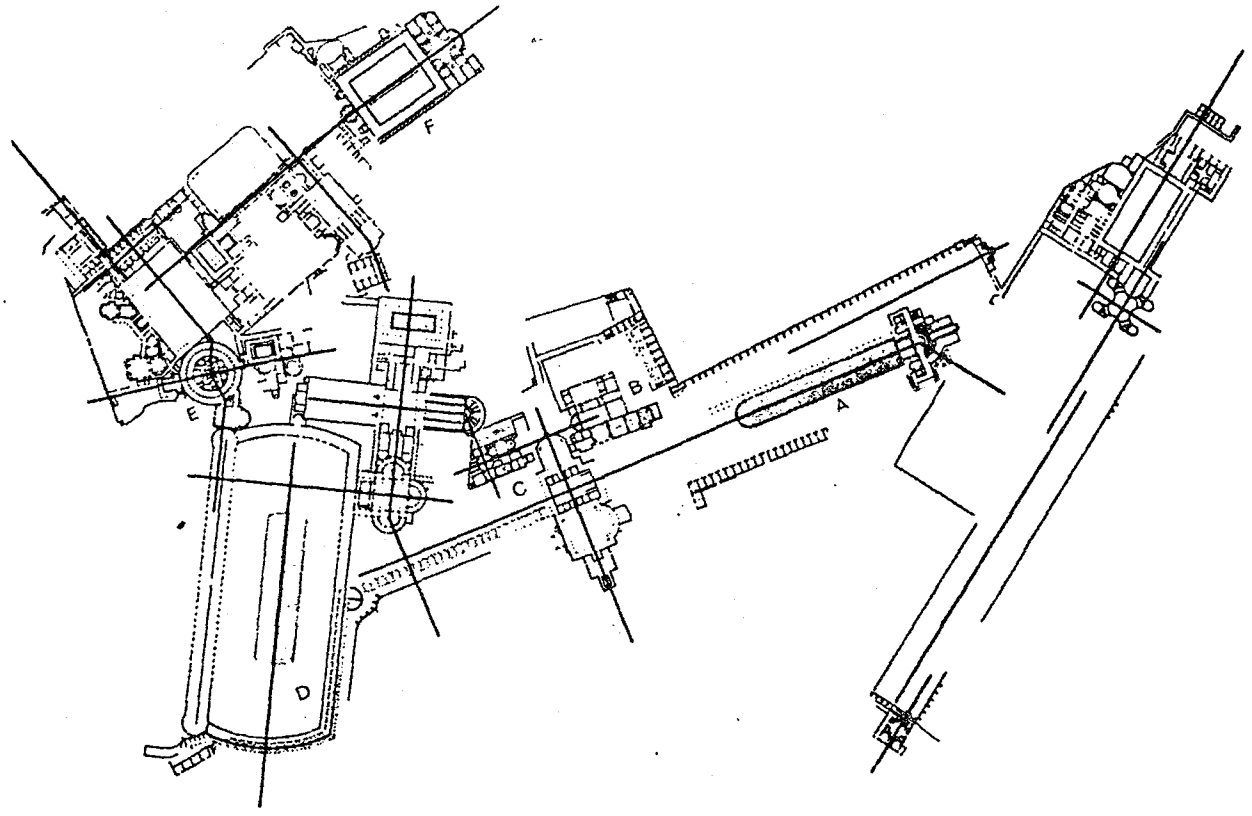
Şekil 4.5. Beyşehir'de Kubadabad Sarayı'nın yerleşim planı. K.Ottodorn / M.Önder, 1967.

yapıları arasında Büyük Saray, Küçük Saray ve Tersane olarak tanımlanan binalarla, dinlenme köşkleri, hamamlar ve bir cami bulunmaktadır |213|. Büyük Saray'ın, arkasındaki geniş bir terasla Beyşehir Gölü'ne açılan taht salonu, kabul salonuna açılan eyvan düzeni ile Leşker-i Bazar taht salonunu anımsatmaktadır. Benzer bir düzenlemeyi Split'teki Diocletian Sarayı'nın (4.yy. başı) |214| kabul salonunun deniz cephesindeki galeriye açılmasında da görmekteyiz (Şekil 4.7).

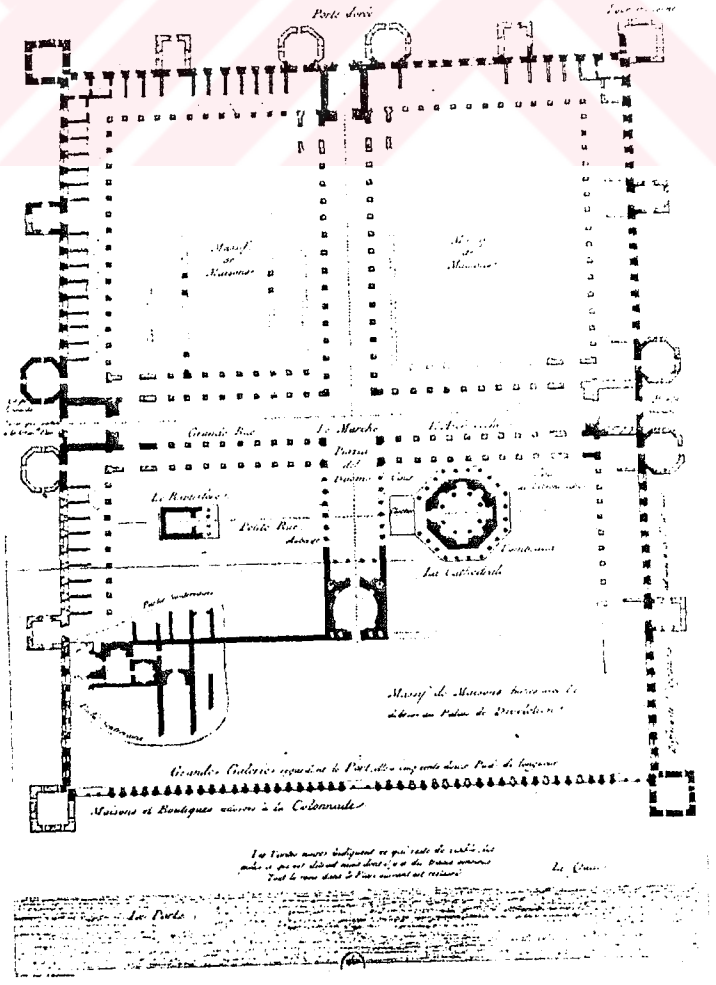
Anadolu'da Selçuk dönemine ilişkin saray yapıları, hiyerarşik bir bölümlenmenin izlenemediği serbest yerleşim düzeninde görülmektedir. Saray yerleşiminde, resmî işlevli yapıların, sultanın özel kullanımındaki köşklerin, harem binalarının ve diğer yapıların nasıl konumlandıkları ise henüz ortaya çıkarılamamıştır.

Selçuk dönemi yapılarının bazı ögeleriyle doğu İslâm dünyası ile ilişkileri açıktır. Bununla birlikte hiç olmazsa işlevsel ve hiyerarşik düzenleme açısından Roma çağından başlayan bir geriye bakış da yararlı olabilir. Roma saray yapılarında resmî ve özel bölümün ayrımı 1. yüzyıldan başlayarak görülmektedir. Domitian'ın (81-96) Palatin tepesindeki sarayında resmî ve özel bölümler kesin olarak ayrılmıştır. İmparatorun özel konut yapıları tepenin eteğinde, sarayın resmî işlevli yapıları ise tepede düzenlenmiştir. İki bölüm dar bir merdiven ile birbirine bağlantılıdır |215|. 2. yüzyıl başlarına tarihlenen Tivoli'deki Hadrian Villası'nın geniş bir alana yayılan yerleşim düzeninde de resmî ve özel daireler birbirlerinden ayrılmaktadır. Eksenel düzenlenmiş birimler, belirli bir düzene bağlı kalınmaksızın biraraya getirilmiş görünümdedir (Şekil 4.6.) |216|.

İstanbul'daki Bizans İmparatorları'nın Büyük Saray'ı, Hipodrom, Ayasofya ve Marmara Denizi arasındaki alanda bulunmakta idi. Bugün çok az bölümlerinin görülebildiği Büyük Saray'ın özgün yerleşim düzeni kesin olarak bilinememektedir. Saray şeması ile ilgili kuramsal restitüsyonlarda, Hipodrom'a koşut düzende birbirini izleyen avlulu birimler tasarlanmıştır |217|. Büyük Saray bu yerleşim düzeni ile Tivoli'deki Hadrian Villası'nı anımsatmaktadır. Saray başlıca üç bölümde tanımlanabilmektedir. Birinci bölüm olan Halke saray görevlilerinin odaları, kemerli yollar, mahkeme odası, kabul odası, ziyafet odası ve dinî yapıların bulunduğu bölümdür. Dinî ve resmî binaların yer aldığı Dafne bölümünden, Hipodrom'a bakan İmparator locasına

Şekil 4.6. Hadrian Villası, Tivoli, 2.yy. başı. S Giedon, 1969, s.198.

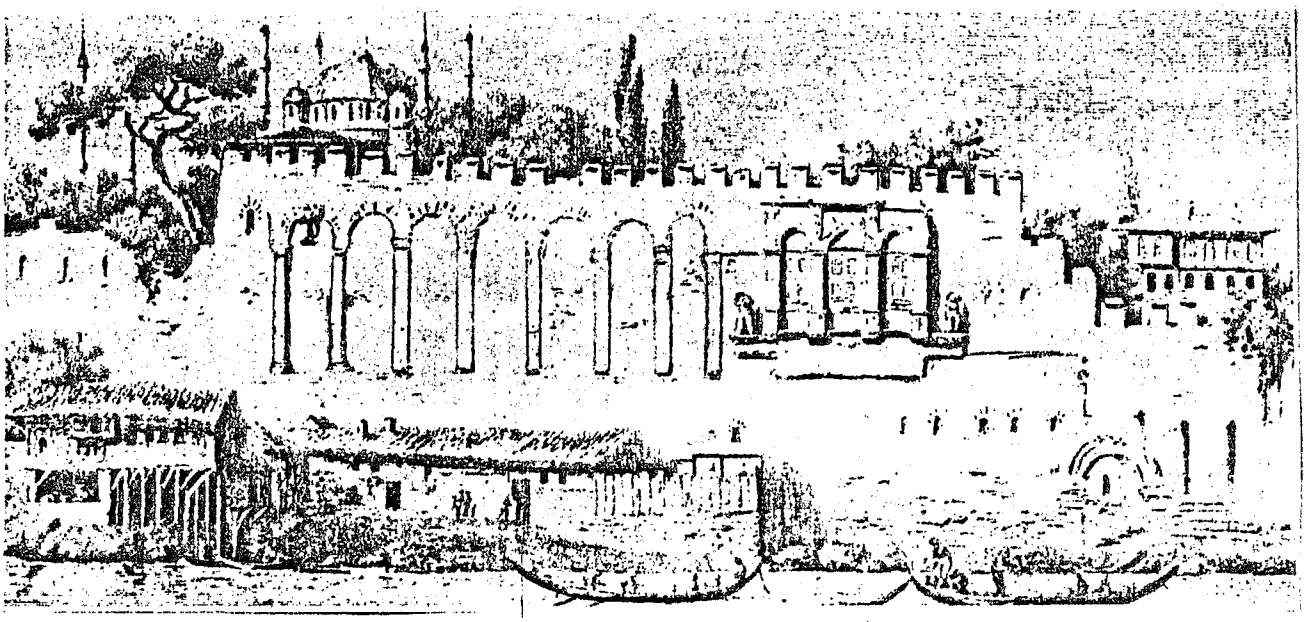
Şekil 4.7. Diocletian Sarayı, Split, 4.yy. başı.

geçilmekteydi. Burada da kabul salonları vardı. Sarayın Kutlu Saray denilen kesimi ise, İmparator tahtının bulunduğu ve İmparator'un özel günlerde kutlamaları ve konuklarını kabul ettiği, sarayın resmî erkânını kabul ederek görüştüğü bölümdür |218| (Şekil 4.8a,b). Bu verilerden Büyük Saray yerleşme düzeninin, tanımlanmış bir şemaya göre yerleri belirlenen ve farklılaşan binalardan oluşmadığı, zaman içinde eklenen benzer işlevli yapılarla genişletildiği görülmektedir.

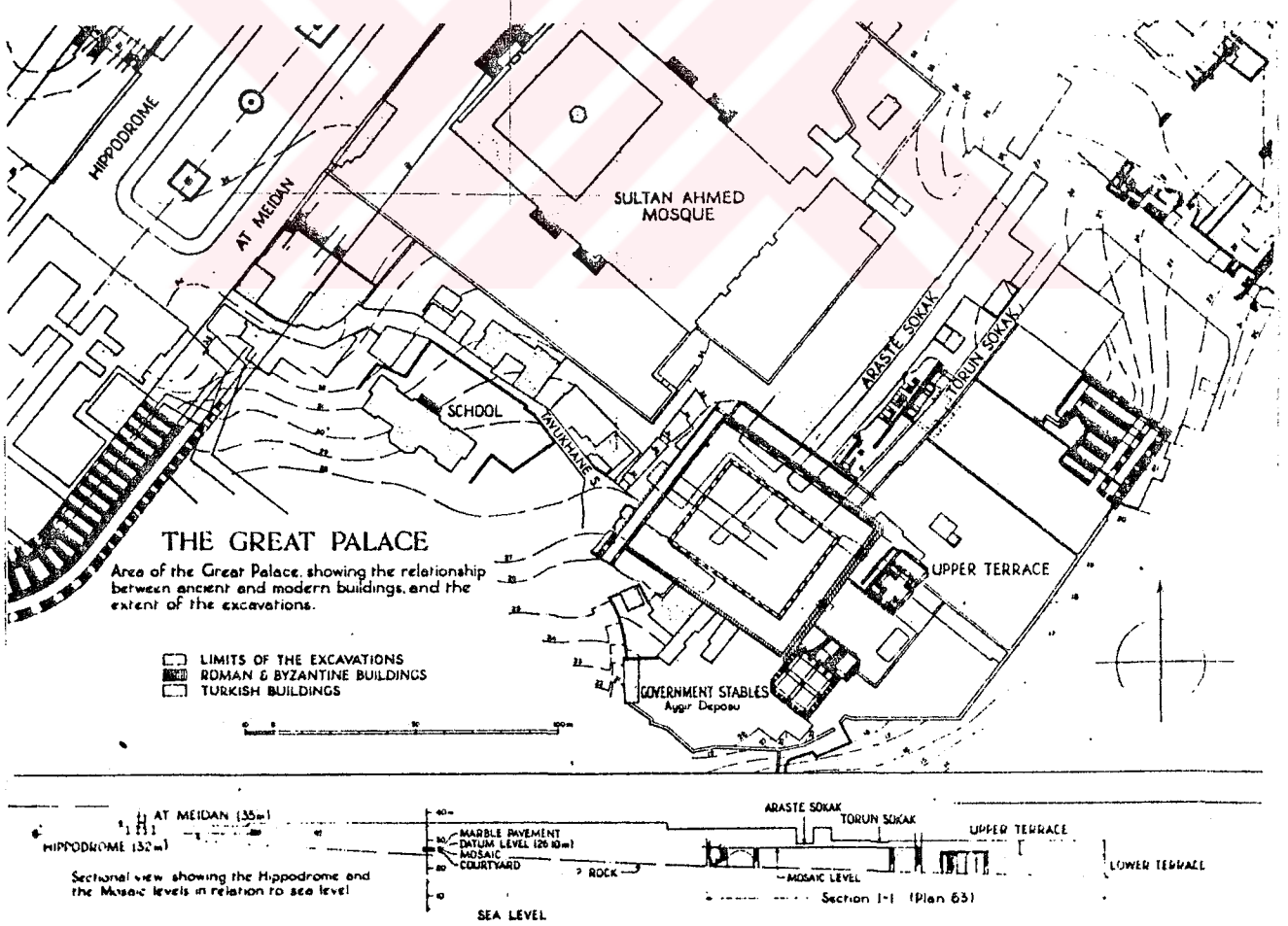
Haliç'in Ayvansaray bölgesinde, 6. yüzyıl başında yazlık saray olarak yapılan ve 11. yüzyıldan başlayarak sürekli kullanılan Blakerna Sarayı, Büyük Saray gibi yaygın bir yerleşime sahipti |219|. Bahçeler içinde, istinat duvarları ve tonozlarla oluşturulmuş teraslar halindeki yapılaşma, sütunlu avlular, imparatora ve ailesine ait daireler, görevlilerin koğuşları, dinî yapılar ve ayazmaların yer aldığı bu saray kompleksi, eklenen binalarla 15. yüzyıla dek genişlemeye devam etmiştir |220|. Yüksek duvarlarla çevrilen saray yerleşim düzeninin nasıl bir işlevsel şemaya göre belirlendiği bilinememektedir.

Erken dönem İslâm saray yapılarından Hırbet Minye |221|, Kusayr Amra |222|, Kasr el-Hayr el-Şarki ve Kasr el-Carbi |223|, Mşetta |224| Kasr et-Tûba |225| ve Hırbet el-Mefcer |226| çöl yaşamını seçen Emevi halifelerinin kent dışında yaptırdıkları saraylardan en önemli olanlarıdır |227|. Sürekli yaşanmayan, belli bir konfora sahip, yönetim işlevi ile ilgili bölümleri çok sınırlı ve halifenin özel beğenisinin yansıtıldığı bu saray tipolojisinin İslâmiyetin sonraki dönemlerinde sürdürülmediği görülmektedir. Etrafı duvarlarla çevrili ve genelde kenarı 70 m. olan bir kare oluşturan bu yapıların iç bölümlenmeleri farklılık göstermektedir (Şekil 4.9).

Asıl saray binası bir toplantı mekânı ve bir hamamdan oluşan Kusayr Amra dışında diğer yapılar, ortadaki bir avlu etrafında düzenlenen birimlerden oluşmaktadır. Minye'deki sarayda girişin karşısındaki büyük mekanın işlevi bilinmemekte olup, güneydeki üç bölümlü salonun toplantı odası, güneydoğu köşede ise caminin bulunduğu saptanmıştır. Erken dönem yapılarından Mşetta, tamamlanmamış olmasına karşın, işlevsel bölümlenmesi en gelişmiş olanıdır. Giriş kompleksinin aksında bulunan, üç bölümlü taht yeri ile sonlanan bazilikal salon avluya açılmaktadır. Taht salonunun her iki yanındaki "beyt"ler simetrik planlanmışlardır.

Şekil 4.8a. Büyük Saray, C.Gouffier, 1842

Şekil 4.8b. Büyük Saray, İngiliz kazı ekibinin çalışma bölgesinde bulunan peristil'li avlu ve çevresindeki yapılar. Eyice, 1977, s.16.

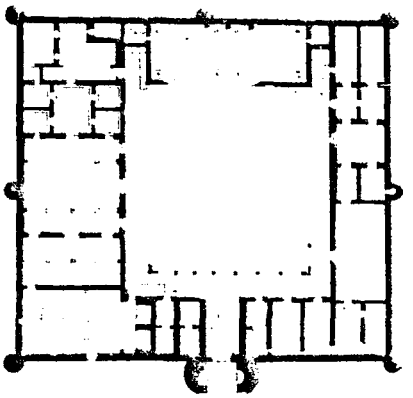
Bu dönem yapılarının ortak planlama ilkeleri, yuvarlak kulelerle desteklenmiş çevre duvarı, cephe ortasında yer alan belirginleştirilmiş tek giriş, merkezî avlu etrafında düzenlenen halifenin tahtının bulunduğu toplantı-kabul salonu, cami ve diğer daire ve odalar olarak belirlenebilir. Saray yerleşim düzeninin ve tek mekânların ya da mekân gruplarının işlevsel olarak tanımlanabilecek biçimleri, Mşetta'nın taht salonu dışında görülmemektedir. Emevî saraylarında Bedevî'nin eşitliğe dayanan yöntemi ile törensiz saray işleyişi |228|, saray yerleşim düzenlerindeki bu farklılaşmamış mekân uygulamalarının oluşum nedeni olmalıdır.

Hırbet el-Mefcer, kare biçimde kasır, cami ve ayrı bir yapı olarak hamam kompleksi ile ortasında bir havuz bulunan etrafı revaklı bir avlunun bütünleştirildiği bir yerleşim şemasına sahiptir. Sarayın, girişin üstünde ve hamam binasında olmak üzere iki taht odası vardı |229|. Mimari biçimler Roman ve Bizans kaynaklı olmasına karşın malzeme, teknik ve tasvir sanatına ilişkin bezeme Sasani kaynaklıdır |230|.

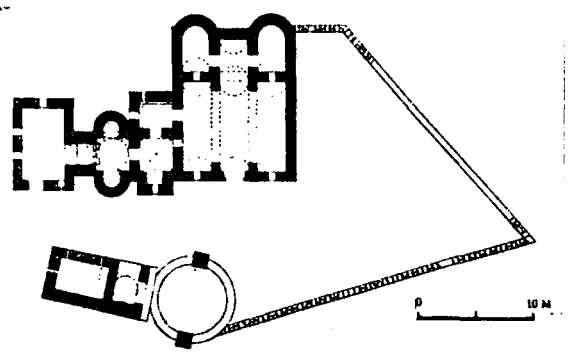
Emevî saraylarının "kırsal malikaneler" olarak nitelenen bu yapılarının yanısıra, Kûfe'deki Dar el-İmare gibi resmî işlevi daha ağırlıklı olan "kent sarayları" da bulunmaktadır |231|. İçiçe iki duvarla çevrilmiş sarayda giriş ekseni belirlenmiştir. Eyvan benzeri bazilika tipi bir salonu ve kubbeli odası ile başlıca resmî birim, saray planında vurgulanmıştır. Avlulu birimlerin yaşama, divan ya da resmî daireler olarak kullanılabileceği düşüncesi arkeolojik çalışmalar ve araştırmalarla çözümlenecektir (Şekil 4.9).

Halifeliğin Emevîlerden Abbasilere geçişini (749) izleyen yıllarda kurulan Merv, Bağdad ve Rakka şehirlerindeki saray yapıları hakkında bilinenler çok sınırlıdır (Şekil 4.10). Merv'de, Halife Ebu Muslim'in yaptırdığı Dar el-İmare, kent camisinin yanında, kenarı 200 metreyi geçen bir kare yapıdır |232|. Merkezdeki kubbe ile örtülü kare mekân halifenin bulunduğu yerdir. Bu mekanın dört yöne kapısı vardır. Kapılarla, tonozlu eyvandan geçilerek kare mekanlara çıkılmaktadır.

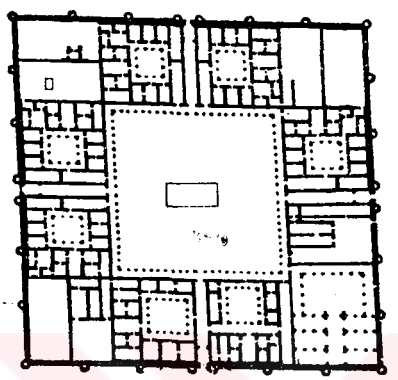
İkinci Abbasi halifesi Mansur'un, yuvarlak planlı Bağdad'ın merkezinde yaptırdığı sarayı yine, kenarı 200 metreyi geçen bir kare

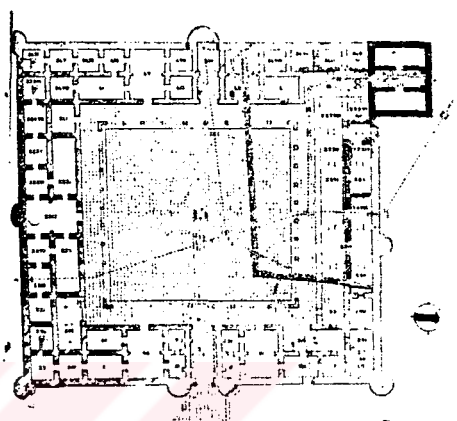
Minye

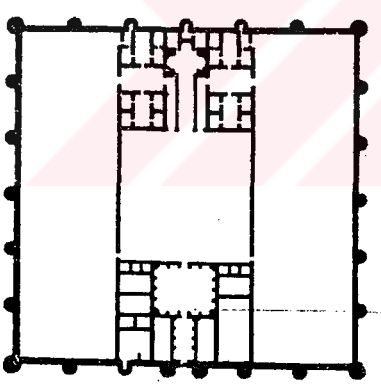
Kusayr Amra

Kasr el Hayr el Şarkî

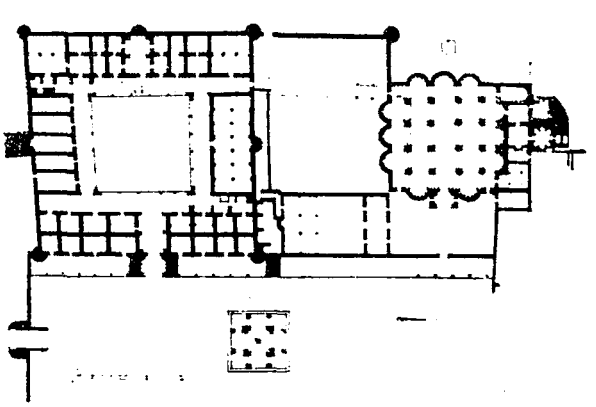
Kasr el Hayr el Garbî

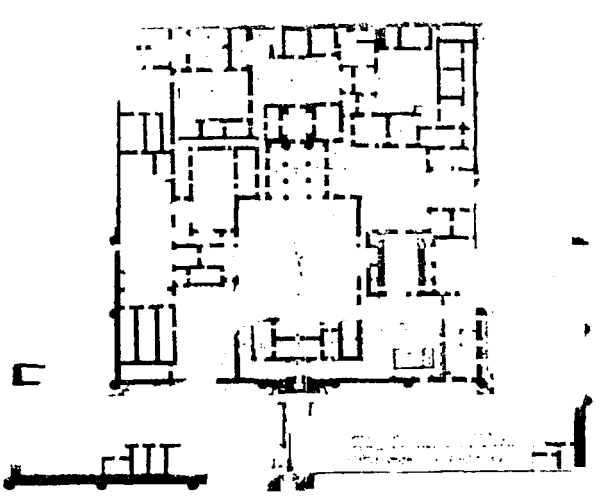
Mşetta

Kasr el-Tûba

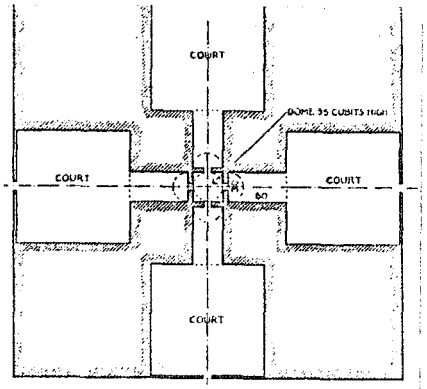

Hırbet el-Mefcer

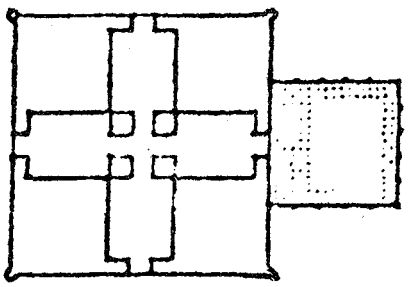

Dar el-Imare, Kûfe.

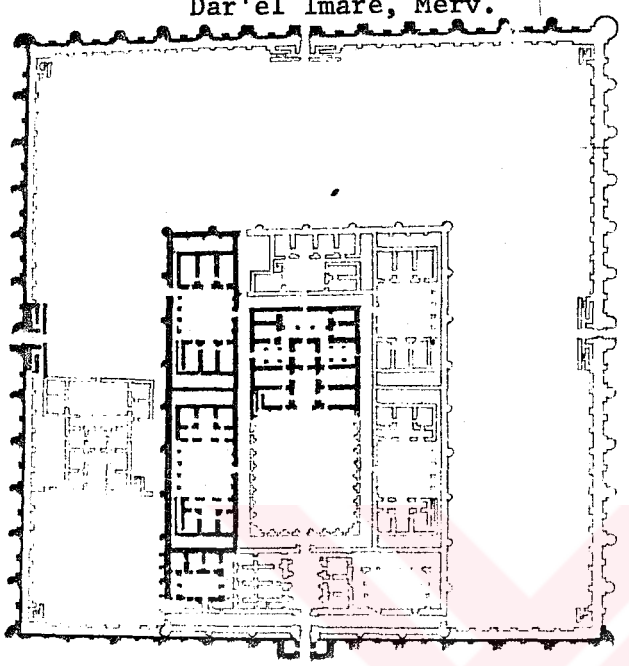
Şekil 4.9. Erken dönem İslâm (Emevi) saray yapıları.
Creswell, 1979; Grabar, 1988; Hoag, 1977.

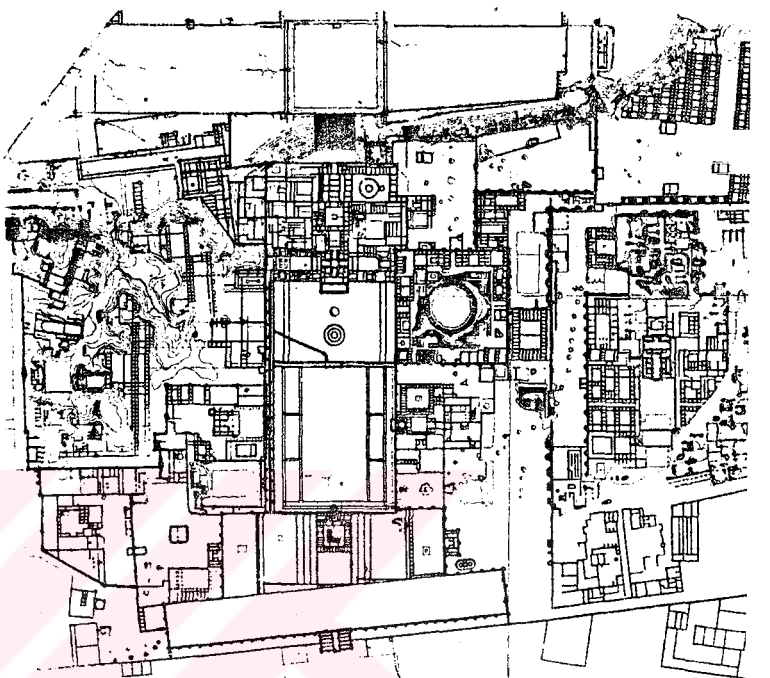
Dar'el İmare, Merv.

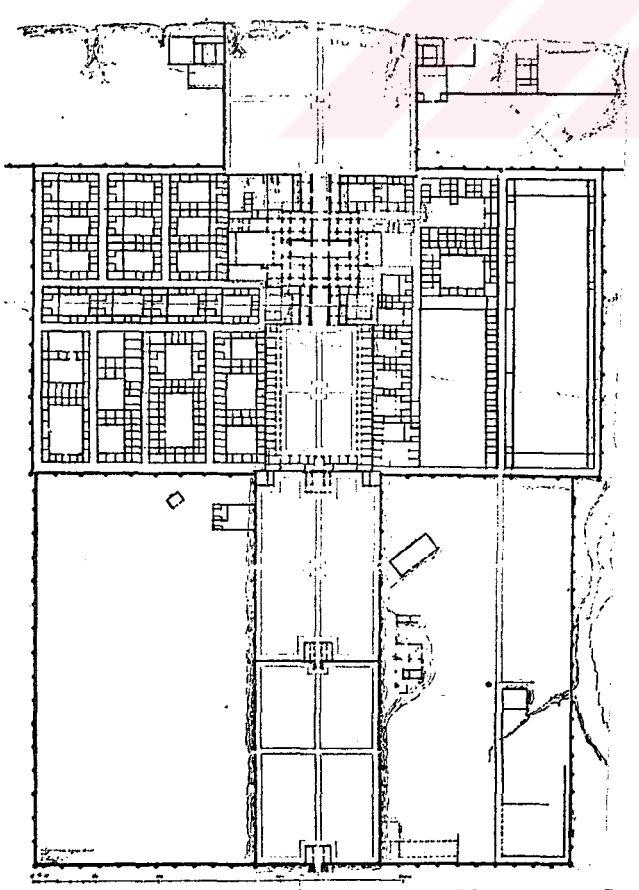
Bağdad'da Mansur'un sarayı

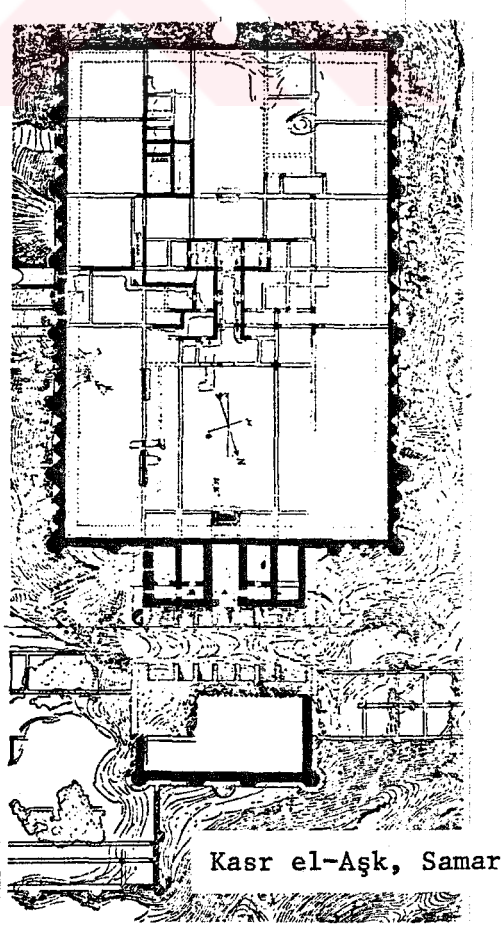
Ukaydır

Cevsek el Hakani, Samarra.

Balkuvara, Samarra.

Kasr el-Aşk, Samarra.

Şekil 4.10. Erken dönem İslâm (Abbasi) saray yapıları.
Creswell 1979; Grabar 1988; Hoag 1977

yapı olarak tanımlanıyor. 2/3 oranındaki tonozlu eyvanın açıldığı kare taht salonu , üstünde atlı heykeli bulunan yeşil kubbesi dahil, 40 metreyi geçen yüksekliği ile şehir silûetinde etkin bir durumdaydı |233|.

Yazılı kaynaklardaki betimlemelerle bilgi sahibi olduğumuz erken dönem kent saraylarının dışında, kralların tanrılaştırıldığı Pers geleneği ile biçimlendirilmiş, törensel işleyişe uygun olmak üzere daha büyük boyutlarda, daha geniş programlı olarak düzenlenen Abbasi saray yapıları vardır |234|. Ukaydır |235|, Cevsek el-Hakani |236|, Balkuvara |237| ve Kasr el-Aşk |238| en önemlileridir. Eksenel düzenlemenin ana ilke olarak belirlendiği bu saray yapılarında giriş, bir yapı ya da yapı kompleksi olarak önemlidir. Ukaydır, dört yönden girişi olan duvarlarla çevrili geniş bir alanda, güney girişi ile birlikte planlanmış bir yapı kompleksidir. Giriş aksında tören avlusu ve taht odasına açılan kabul salonu bulunmaktadır. Cami giriş blokunda, avluya açılan revak gibi düzenlenmiştir. Genel yerleşim düzeninde simetrik olarak yer alan, merkezî avluya açılan oda gruplarından oluşan birimlerin yaşama birimleri olabilecekleri yorumu, bugünkü verilerle kabul edilmektedir |239|. 1965 yılındaki kazılarda, caminin yakınında bir hamam bulunmuştur |240|.

Samarra kentinin ortasında, etrafı yüksek duvarlarla çevrili geniş alanda yer alan Cevsek el-Hakani, girilmesi yasak bir bölgeydi. Yapının giriş aksında, açık mekanlarla bölünmüş kapılar dizisi sonunda merkezî kubbeli, haç biçimindeki taht yeri bulunuyordu. Haç biçimin kolları arasında hamamlar, bir cami ve yaşama birimleri yer almakta idi. Tek girişi olan, duvarlarla çevrili alanda çeşitli büyüklükteki birçok yapıdan oluşan ve zaman içinde giderek artan binalarla Cevsek el-Hakani bir saray-kent niteliğindedir.

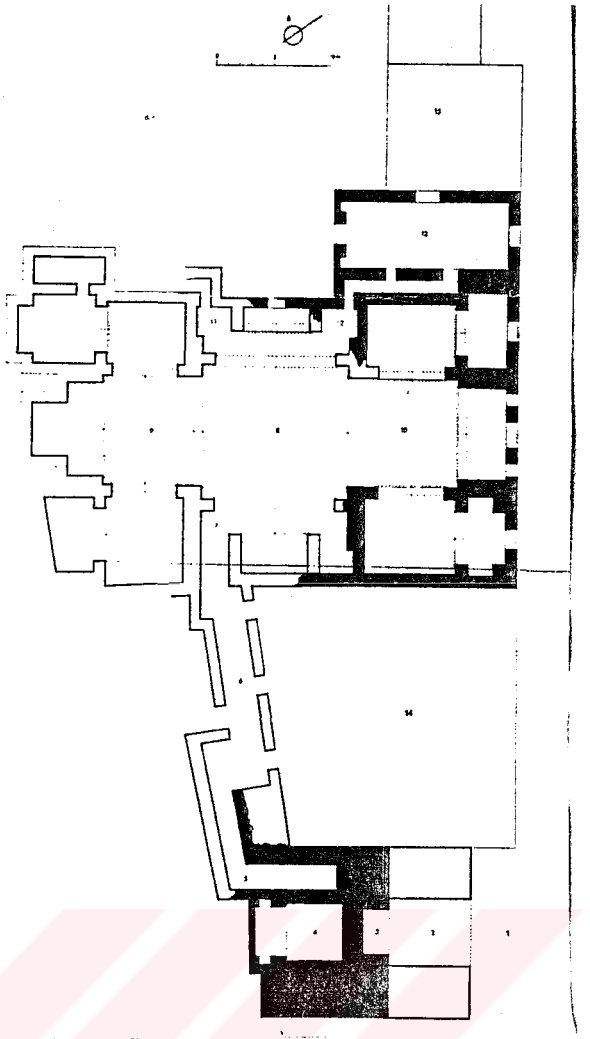
Samarra'daki Balkuvara Sarayı (9.yy. ortaları), Cevsek el-Hakani'ye göre, sınırları daha belirgin ve geometrik bir yerleşim düzeni göstermektedir. Ana aks üzerinde anıtsal kapılar ve İran çiharbağ'larını anımsatan dört bölümlü düzenlenmiş avlular dizisini izleyen eyvan, haçvari plan şemalı taht kompleksi, nehir cephesine açılan eyvan ve yine dört bölümlü avlu ile sonlanan dizin Balkuvara Sarayı'nı tanımlamaktadır. Çeşitli büyüklükteki avlular çevresinde düzenlenen daireler, üçüncü avlu ve taht salonu etrafında yer almaktadır.

Mısır Memlûk dönemi saray yapıları, şehir yerleşimi içinde yer almaktadır. Bulunduğu yerin sınırları sarayın dış çizgisini oluşturur. Daha çok yapıldığı yerin koşullarından dolayı "içe dönük" planlanan bu kent saraylarının başat özellikleri, birden çok katlı olmaları, yoldan eyvanlı ve doğrusal olmayan bir girişle avluya ya da doğrudan asıl katlara çıkış, zemin katta genelde etrafı galerili avlu, ahır, kiler, sulu hacimler ile bazı örneklerde selamlık olarak "mandara" ve eyvan sayılabilir. Üst katların en önemli mekânı ise "kaa" |241| dır. Diğer mekanlar dolaylı ya da doğrudan geçişlerle aynı kotta ya da üst kottan kaa ile bağlantılıdır (Şekil 4.11)|242|.

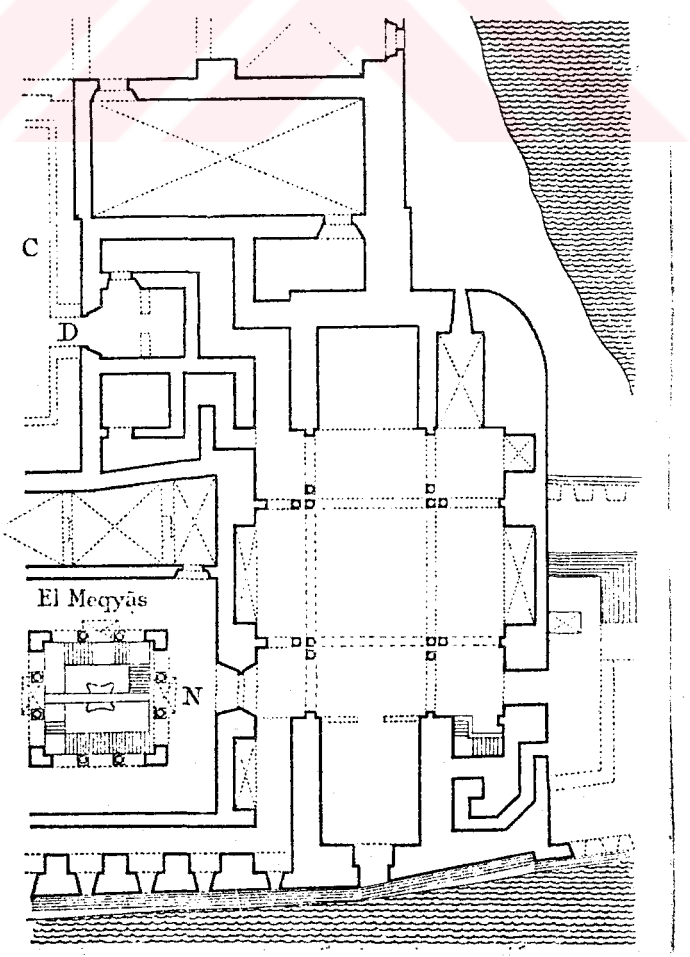
Kahire'de Nil üzerindeki Roda adasında bulunan Sultan Salih'in sarayı |243|, avludan doğrusal olmayan geçişle girilen kaa, eyvan önlerindeki üçlü sütun gruplarıyla dört eyvanlı niteliktedir. Kaa avluya ve üç yönde Nil'e açılmaktadır. Giriş yolunun simetriğinde oluşturulan geçit, iç avluyu Nil cephesinden ayırmaktadır (Şekil 4.12).

Cezayir'deki Beni Hammad Kalesi |244| (11.yy.)(Şekil 2.2b) kuzey-güney doğrultusundaki genel yerleşiminde resmî bölüm en güneyde, doğu-batı doğrultusunda düzenlenmiştir. Dar el Bahr (Deniz Sarayı) denilen resmî bölüme doğudan anıtsal bir kapı ile girilmektedir. Giriş düzeni doğrusal olmayan tiptedir. Kubbeli bir girişten ve enine düzenlenmiş salonlardan etrafı revaklı dikdörtgen bir gölet sonundaki kabul mekânlarının olduğu bölüme geçilir. Bu bölüm yan taraflarında kabul salonlarının bulunduğu çok büyük bir oda ya da avlu düzenindedir. Giriş aksı üzerindeki batı avlusu özel kullanıma ilişkin olmalıdır. Sarayın resmî bölümündeki geometrik düzenlemeye karşın diğer bölümler, serbest konumda yerleştirilmiş avlulu ve avlusuz bina gruplarından oluşmaktadır.

İspanya'da Emevî halifelerinin eski yönetim merkezi olan Kurtuba'nın batısında yer alan Medinet-ez-Zehrâ |245| (10.yy.ilk yarısı)(Şekil 2.2a), eğimli bir arazide, üst kotta saray ve saraya bağlı yapılar, orta kotta bahçeler ve alt kotta özel yapılarla; büyük bir caminin yer aldığı kademelendirilmiş bir düzenlemeye sahipti. Sarayın özel ve resmî bölümlerinin farklı kotlarda planlandığı bu tür bir ayrımı Roma'nın Palatin tepesindeki saraylarında da görmekteyiz.

Şekil 4.11. Baştak Sarayı, Kahire.
Garcin, I, 1983, pl.19.

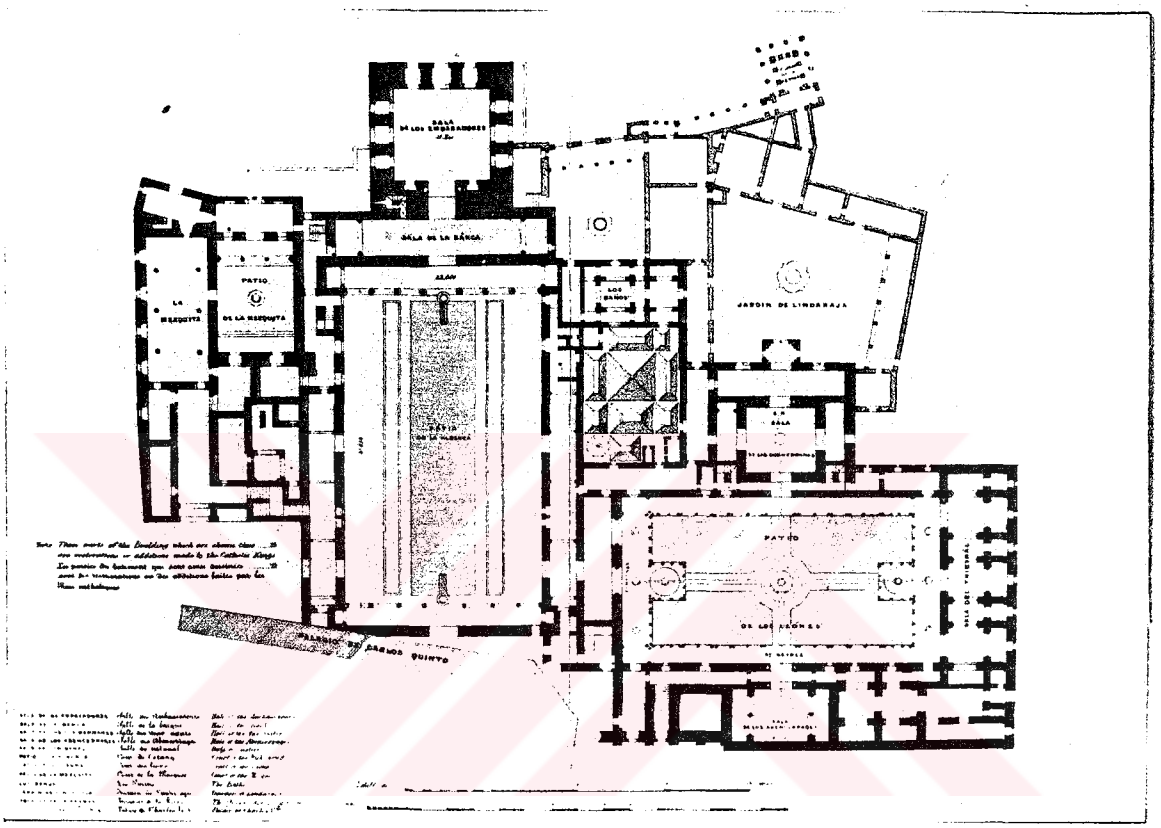

Şekil 4.12. Sultan Salih Sarayı, Roda adası, 12.yy.
Creswell, 1959, s.86.

1238 yılında Nasrî'lerin başkenti olan Gırnata'da kurulan Elhamra Sarayı, Emevilerin 9. yüzyılda inşa ettikleri surlarla çevrili alanda yer almaktadır |246|. Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi Elhamra Sarayı'nın da kesin kronolojisini yapmak mümkün değildir |247|. Hem kale hem saray niteliğindeki Elhamra'nın çevresinde onu besliyecek işlevlerin çoğu yokolmuştur. Grabar, sarayın bugünkü durumuyla onun başlangıçta bir plana göre yapılmadığının söylenebileceğini belirtmektedir |248|. Elhamra Sarayı'nın asıl binaları iki avlunun etrafında bulunmaktadır (Şekil 4.13). "Mersinler Avlusu" ya da "Havuzlu Avlu" kuzey-güney doğrultusunda düzenlenmiş olup sarayın genel kabul törenleri için kullanıldığı söylenebilir. Doğu-batı doğrultusunda düzenlenen "Aslanlar Avlusu" ise sarayın özel daireleri ile bağlantılıdır. Havuzlu Avlu'nun kuzeyindeki Comares kulesinde bulunan "Elçiler Divanhanesi" kare bir mekândır. Avluya Havuz Divanhanesi ile bağlantılıdır. Avlunun batısında cami ve cami avlusu, doğusunda hamam yer almaktadır. Aslanlar Avlusu dört bölümlü düzenlemesi ile İran kökenli niteliktedir. Avlunun doğusunda, araları ve önleri açık dar bölmeler ile ayrılmış içiçe üç odadan oluşan "Mahkeme Divanhanesi" bulunmaktadır. Güneyde, aksta İbn Sarrâc |249| Divanhanesi, kuzeyde ise Kız Kardeşler Divanhanesi yer almaktadır. Birbirinden bağımsız birimlerden oluşan Elhamra Sarayı'nın işlevsel çözümlemesi, G.Marçais ve O.Grabar'ın da değindiği gibi, bulanık yorumlara bağlı kalıyor |250|. Bugün Havuzlu Avlu'nun güneyinde bulunan V.Karl'ın Sarayı'nın, Elhamra Sarayı'nın Saltanat Kapısı'nın yıkılarak onun yerinde yapıldığı olasılığı vardır |251|.

Bugünkü bilgilerle Ortaasya Türk devletlerinin saray yapılarının genel yerleşme düzenleri konusunda saptanabilen tek nitelik, hükümdara ilişkin birimlerin merkezî konumu ve dört yöne hakimiyetinin ifade edildiği planlama düzenidir.

Gazne saraylarından Leşker-i Bazar |252|(11.yy.), nehir cephesi dışında üç yönde duvarla çevrili alanda, ortadaki avluya açılan dört eyvan şemasının saray mimarisindeki bilinen ilk uygulamasıdır. Bu şema girişte, merkezî mekâna dört yönde açılan mekânlarla haçvari plan niteliğindedir. Giriş ekseninde önündeki avluya ve nehir cephesine birer eyvanla açılan kare planlı ve kubbe ile örtülü mekân olasılıkla taht salonudur. Sarayın kuzey bölümündeki resmî ve özel nitelikli birimler de merkezî avluya açılan eyvanlı plan şemalıdır.

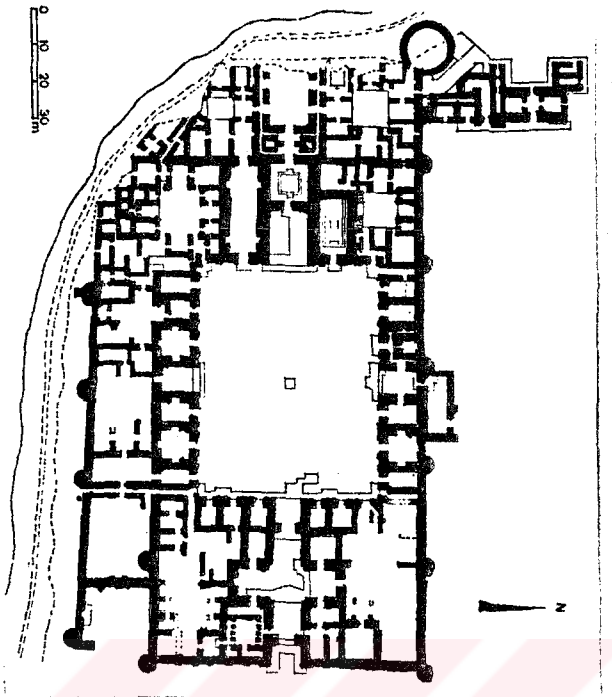
Şekil 4.13. Elhamra Sarayı, Gırnata, 13-15.yy. Goury, 1949.

Leşker-i Bazar ve diğer Gazneli saraylarında |253|(Şekil 4.14 a,b) avlu törenlerinde kesin protokol izlenmekte idi. Sultan ve bürokrasi görevlileri ile askeri kumandanlar bir grup oluşturarak diğer halktan ayrı olarak dururlardı |254|. Dört eyvanlı yerleşim şemasını gerektirecek kullanım şeması, Gazne'de İran saltanat geleneğinin benimsendiği kanısını uyandırmaktadır.

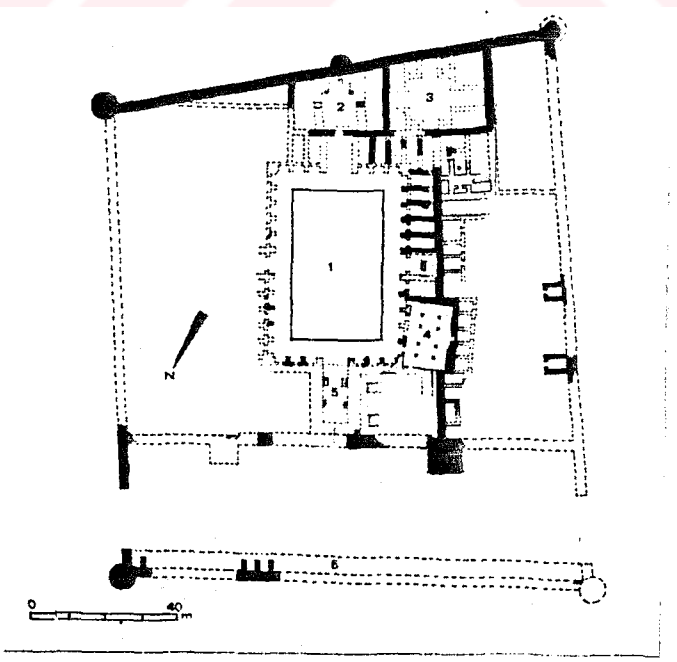
Bugün sadece yazılı metinlerdeki betimlemelerden bilgi sahibi olunan Timur ve ardıllarının sarayları, "bağ" sözcüğü ile tanımlanan çok geniş bahçeler içinde, özenle yapılmış binalardan oluşmakta idi |255|. 1404 yılında Semerkant'ta bulunan R.G. de Clavijo |256|, Timur'un sarayını, etrafı köşelerde kuleleri olan kerpiç duvarla çevrili, içinde meyve bahçeleri ve diğer çeşitli ağaçların bulunduğu geniş bahçeler içinde, çini kaplı çeşitli köşkler, gezinti yolları, akarsular, su depoları ve merkezde hükümdar sarayı olarak tanımlamıştı. Hükümdarın bulunduğu yapı, etrafı derin ve su dolu hendeklerle çevrili yapma bir tepenin üstünde idi. Bu tepeye çıkmak için iki ayrı yerden iki kapı ile bir merdivene ulaşılırdı. Tepedeki yapı küçük bir kale görünümünde idi |257|. Semerkant, Herat, Tebriz ve Yezd şehirlerinde benzer çevreler oluşturularak yapılan saraylar genelde, geometrik düzenler içinde planlanmış, eyvan planlı yüksek kapı yapıları ile yaklaşılan, iki ya da üç kat yüksekliğinde, cepheleri çini kaplı ve çevresindeki bahçelere bakan galerileri içeren plan şemalı düzenlenmişlerdi |258|.

Hint mimarisinin dinî yapı plan düzenlemesinde görülen kesin eksenellik saray yapılarında aynı ölçüde görülmüyor (Şekil 4.15a,b,c) Fetihpur Sikri'de |259|(Şekil 4.15a), birbirinin ekseninde olmayan düzgün dörtgen avlular içinde geometrik bir yerleşim şeması görülmektedir. 16. yüzyılın ikinci yarısında kendisini tanrının dünyadaki başvekili ve onun isteklerinin tek temsilcisi olarak gösteren Akbar'ın merkezi konumu,onun bulunduğu Divan-ı Has ya da özel toplantı salonunda çok belirgindir.

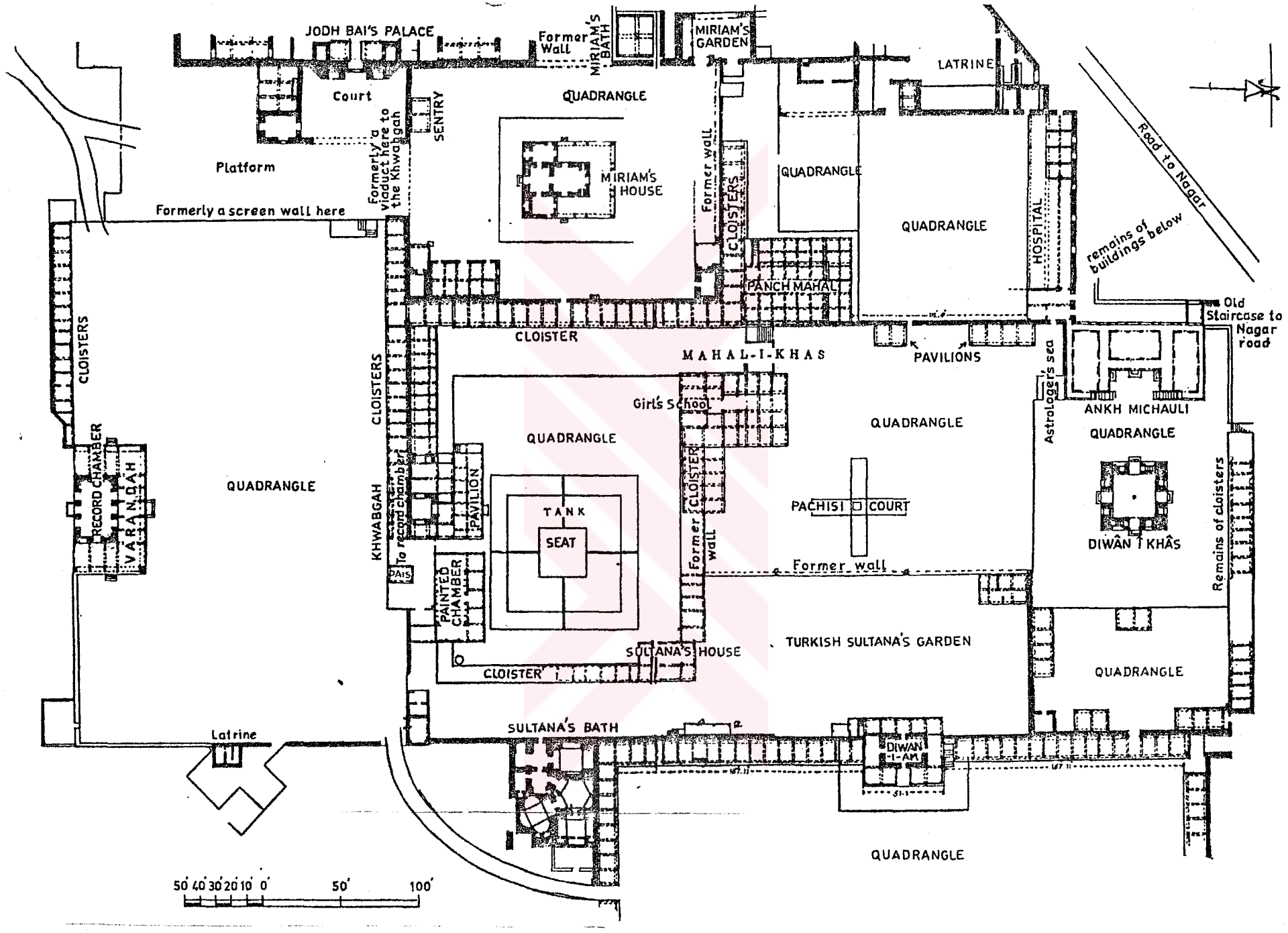
Ziyaretçiler, saraya kuzey doğudan Agra kapısı ile girdikten sonra doğrudan Divan-ı Âm binasının bulunduğu büyük avluya girebilirlerdi. Divan-ı Âm, batıdaki kraliyet locaları gibidir. Burada yöneticiden başka az sayıda kişi gölgelik kullanabilirdi |260|. Divan-ı

Şekil 4.14a. Leşker-i Bazar, Bust, 11.yy.
Hoag, 1977, s.188, Ş.236.

Şekil 4.14b. Sultan Mesud III. Sarayı, Gazne, 12.yy. başı.
Hoag, 1977, s.191, Ş.239.

Şekil 4.15a Fatihpur Sikri 16. yy. ikinci yarısı, İmparatorluk Sarayı, 1972

Âm arkasındaki küçük kapı, sarayın özel bölümüne açılır. Hükümdarın oturduğu, kare havuz ortasındaki adaya dört yöndeki dört köprü ile geçilir. Akbar'ın özel toplantı salonu olan Divan-ı Has, kare bir mekânda ortada ışınsal ve eğrisel desteklerle giderek büyüyen ve dışa açılan merkezî kolonu ve onun üstündeki taht yerini içerir. Akbar binaya olasılıkla batıdan girer, sol tarafta duvar kalınlığı içindeki merdivenle taht kotuna yükselir. Bu kota diyagonal köprülerle bağlantılı taht yerine ise kuzeybatı köprüsü ile geçer |261|.

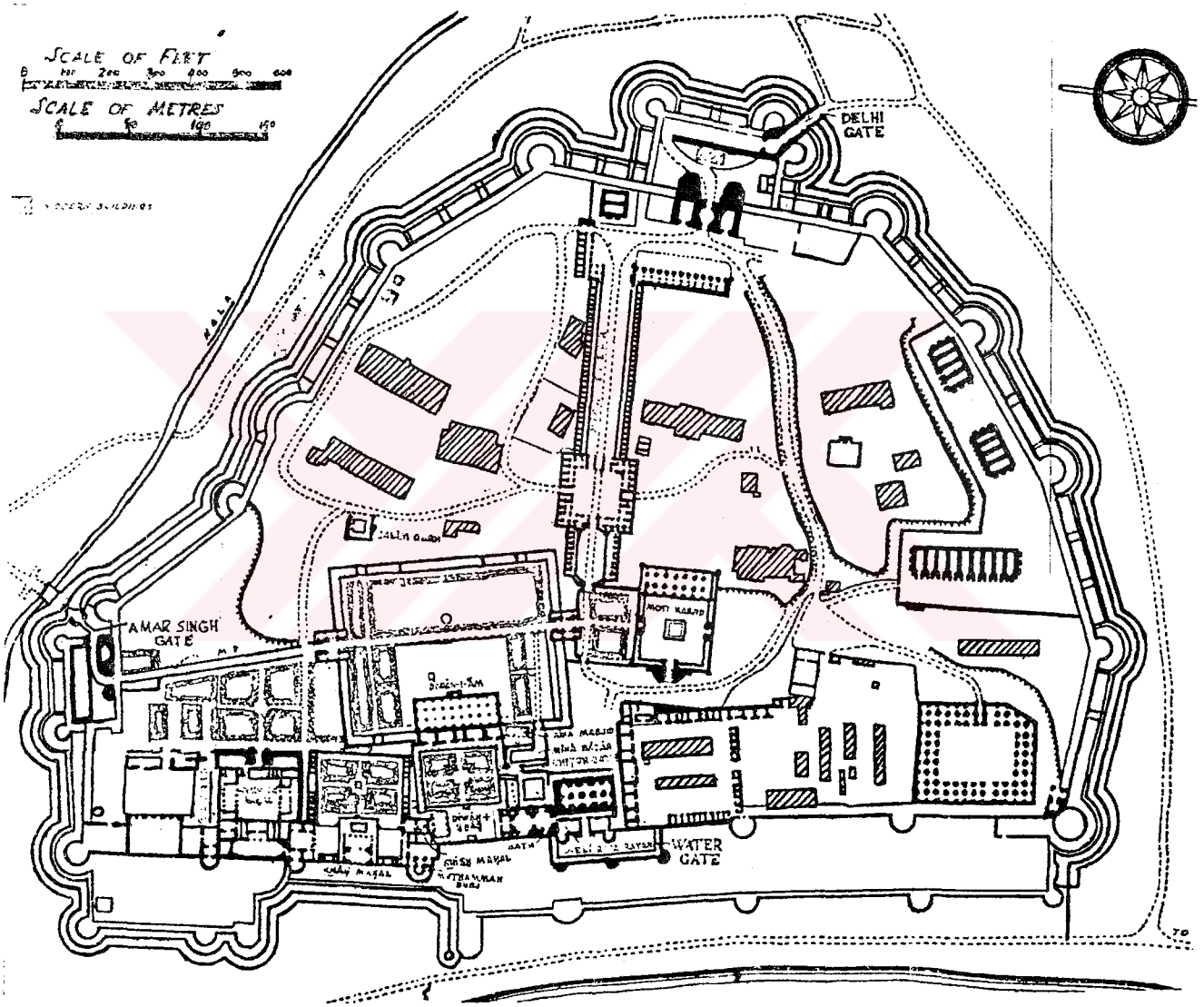
Akbar'ın özel dairesinin batısında harem bulunur. Haremin kuzeydoğu köşesindeki Panch Mahal binası beş katlı baradari'dir |262|. Harem halkı tüm saray aktivitelerini bu baradarinin katlarından seyreder |263|.

Akbar, mimarisinde Hindu-İslâm biçimini amaçlıyordu. Birçok dinin birleşimi olan dinî inancı |264| ile kendisini dünyanın düzenleyicisi olarak düşünmeye başlamıştı |265|. Onun sarayı Fetihpur Sikri de "onu yapan kişinin dehasının yansıması" şeklinde yorumlanıyordu |266|.

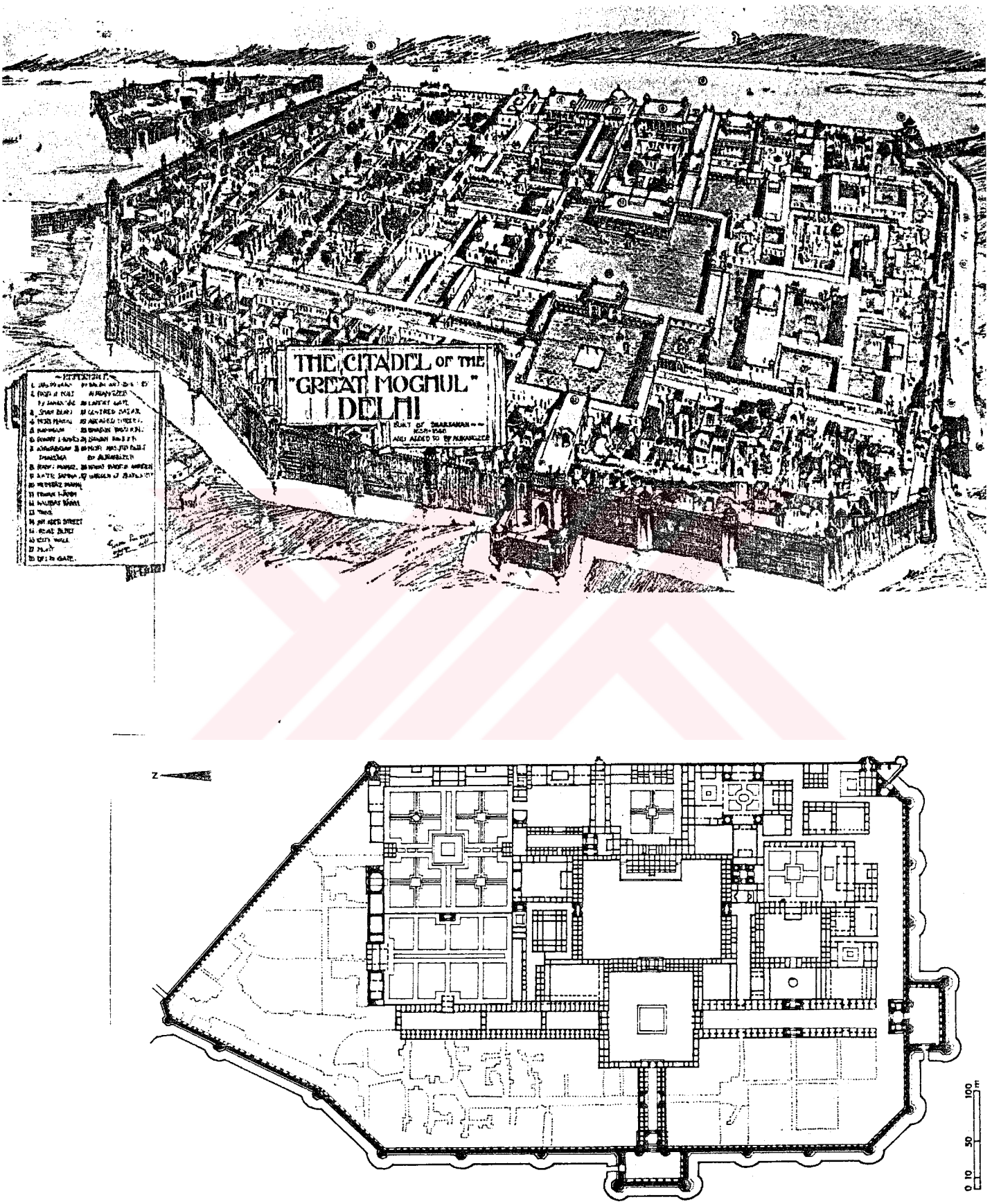
Agra kalesindeki saray yerleşimi, yuvarlak kule-duvarlarla desteklenen kenarları düzgün olmayan çokgen biçimdeki alanda düzenlenmiştir |267| (Şekil 4.15b). Giriş kapısından kaydırılmış eksendeki giriş yolundan yine aynı eksende olmayan avlular ve yapı grupları vardır. Halkın da girebildiği Divan-ı Âm, girişteki büyük avluya açılan bir konumdadır. Sarayın girilmesi yasak bölümleri bu avlunun gerisinde, belirli bir eksenellik gözetilmeksizin yerleştirilmişlerdir.

Hint saraylarından 17. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Delhi'deki Kırmızı Kale |268| (Şekil 4.15c), giriş ekseninin önem kazandığı ve avlu düzenlerinde simetrik cephelerin uygulandığı yerleşim biçimiyle Fetihpur Sikri ve Agra yerleşimlerinden ayrılmaktadır.

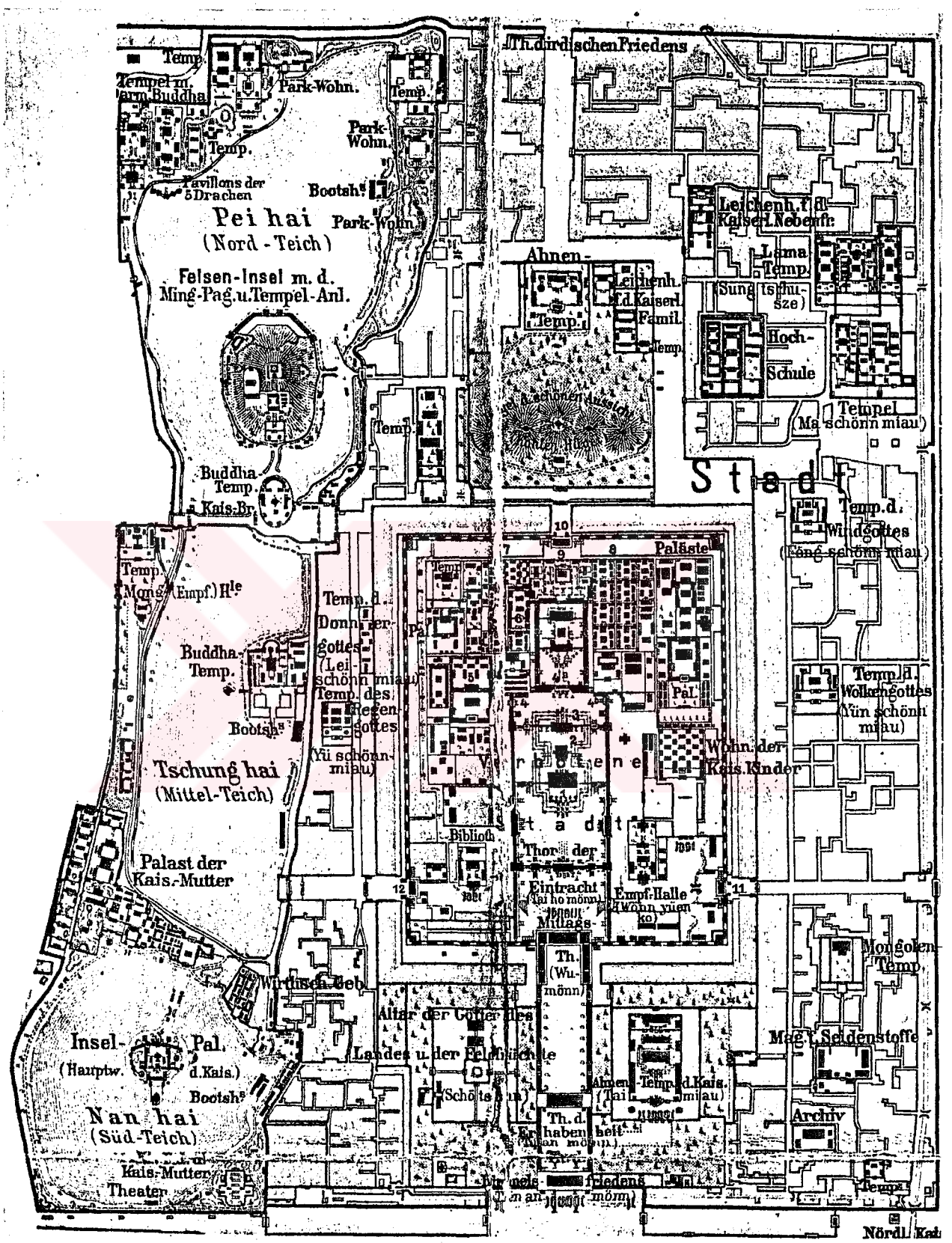
Daha doğuda Çin İmparatorlarının Pekin'deki sarayı, çevresi 52 m. genişliğinde su kanalı ve 10 m. yüksekliğindeki duvarla çevrili 720.000 m2'lik alanda, güneyden kuzeye yükselen bir hiyerarşi izleyen avlular sisteminde yerleştirilmiştir |269| (Şekil 4.16a,b).

Şekil 4.15b. Agra kalesindeki saray. Jairazbhoy, 1972, Ş.69.

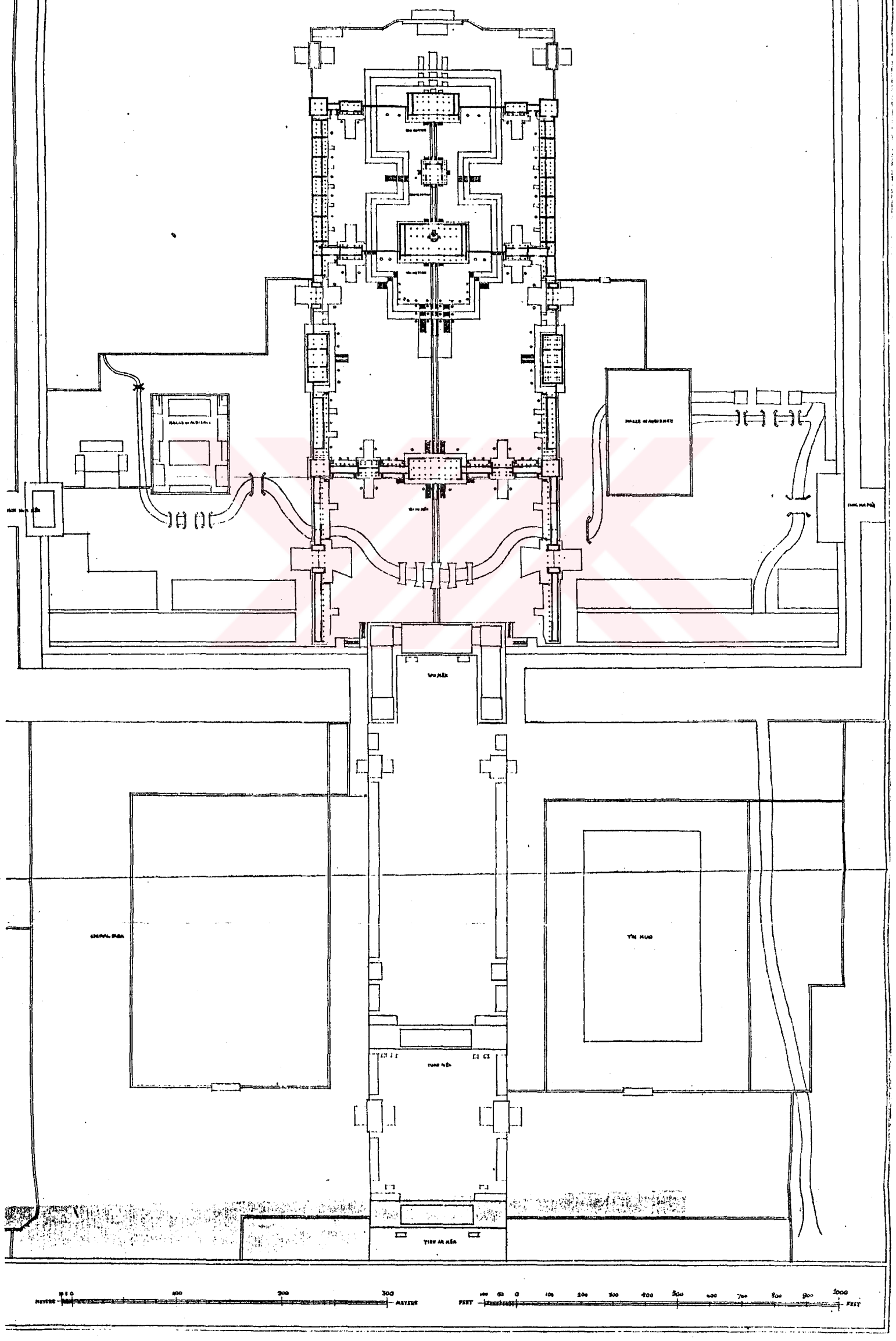
Şekil 4.15c. Kırmızı Kale, Delhi, 17.yy. ikinci yarısı.
P. Brown; Hoag, 1977, s.385, Ş.511.

Şekil 4.16a. Pekin'de İmparatorluk Sarayı, genel yerleşim düzeni.
O. Siren, 1926.

PLAN
OF
TIEN AN MÊN, TUAN MÊN, WU MÊN, TAI HO MÊN, TAI HO TIEN, CHUNG HO TIEN, PAO HO TIEN
IN THE FORBIDDEN CITY, PEKING, CHINA.

TAI HO MÊN, TAI HO TIEN, CHUNG HO TIEN PAO HO TIEN WITH COURTYARDS AND SURROUNDING BUILDINGS ARE MEASURED.
THE OTHER BUILDINGS AND COURTYARDS ARE DRAWN AFTER A CHINESE MAP.

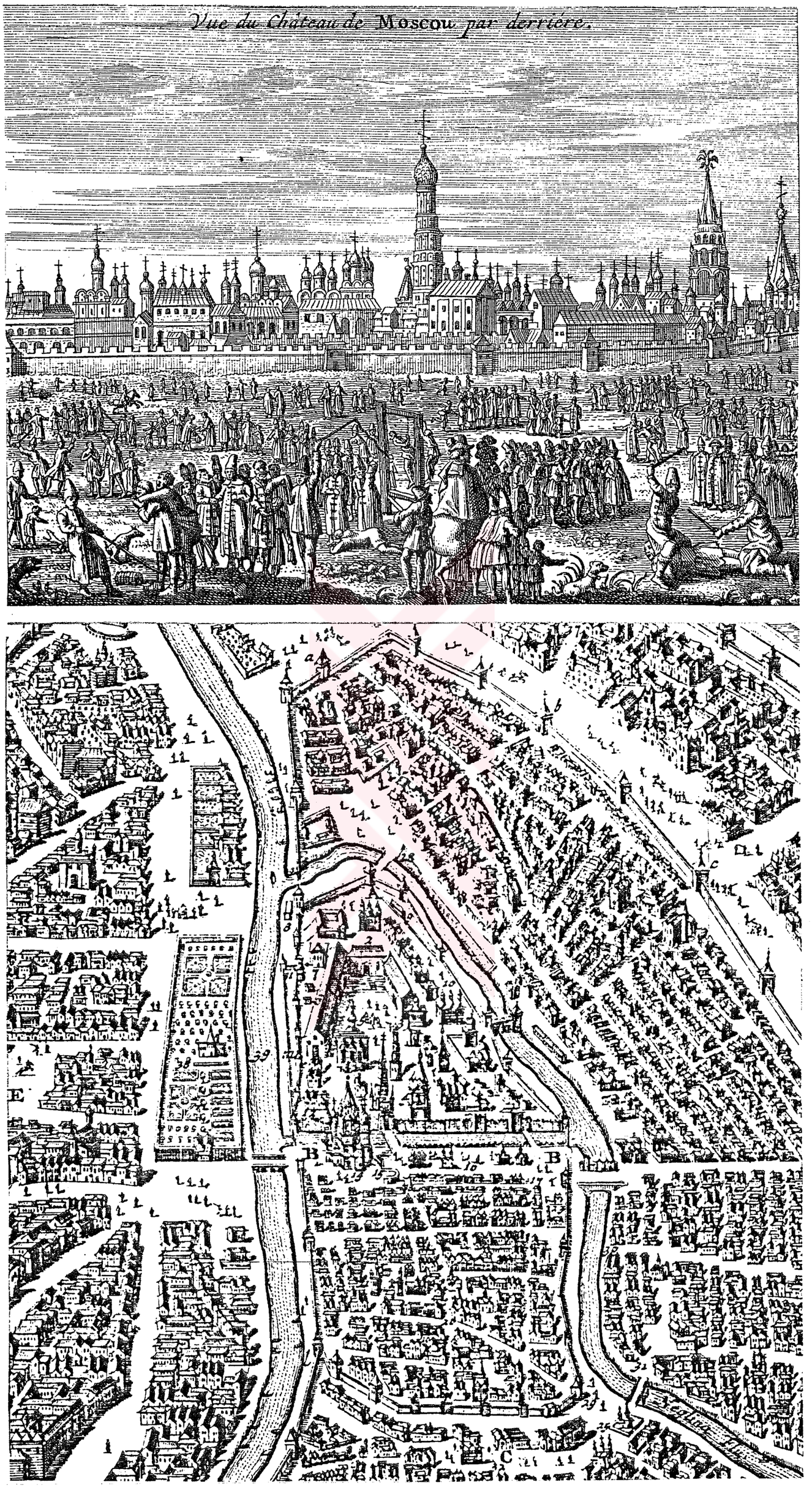
Şekil 4.16b. Pekin'de İmparatorluk Sarayı'nın dış bölümü.
O. Siren, 1926.

Giriş ekseninde kesin simetrinin uygulandığı saray yerleşim düzeni, işlevsel olarak iki bölüme ayrılmaktadır. Birinci Avlu'yu izleyen İkinci Avlu'da yükseltilmiş bir platform üzerindeki üç resmi görüşme binası ve yan yapılar sarayın dış bölümünü oluştururlar. Bu bölümün ilk yapısı olan Tai Ho Tien, saraydaki en büyük ahşap binadır. Altın renkli boyalı olan bu yapı tahta çıkış, doğum günü ve bayram kutlamaları, savaşta asker gönderme törenlerinin yapıldığı binadır. İkinci bina Chung Ho Tien İmparator tahtı, bir sunak ve bir kum saatini içermektedir. İmparatorun mührünün de bulunduğu bu salon resmî ve ritüel işlevi ile İmparator ve üst rütbeli resmî görevlilerin kullanımında olan daha küçük bir binadır. Üçüncü yapı, Pao Ho Tien yine İmparator tahtını içerir. Her yılbaşı İmparator burada yabancı kral, kraliçe vb. konukları ile kendi vezirlerine yemek verir.

Sarayın ikinci bölümü olan iç saray İmparator'un kullanımındaki resmî ve özel işlevli binalarla, imparator ailesinin konut komplekslerinin bulunduğu bölümdür |270|. Sarayda kuzey güney ekseni boyunca geniş yollar, avlular, köprüler, teraslar, pavyonlar, salonlar ve köşkler dizini her iki yönde mükemmel bir simetriyle, Çin sarayının ağır seremonisine ve ihtişamına uygun görünüyor.

Akdeniz Bölgesi'nde ve Ortadoğu'da daha eski uygarlık katlarına ait görkemli saray kalıntıları bulunmuştur. Bunlarda çok geniş yorumlar içinde ileriye dönük eleman ve düzen prototipleri bulunabilir. Bunlardan Topkapı Sarayı'na uzanan bir çizgi bulmak daha çok Batı İran ve Mezopotamya için söz konusudur.

Vaziyet planı yerleşimi açısından duvarlarla çevrili alanda, zaman içinde giderek artan binaları ile "saray-kent" niteliği taşıyan saray yapıları dizininde, birbirinden uzak bölgelerde ve değişik mimarilerde, Palatin tepesindeki Roma sarayları, Medinet ez-Zehrâ, Beni Hammad Kalesi, Elhamra Sarayı, Kremlin Sarayı (Şekil 4.17). Pekin Sarayı ve Topkapı Sarayı'na uzanan bir uygulama sürekliliği izlenebilmektedir.

Şekil 4.17. Kremlin Sarayı, Moskova
(A.Olearius, Voyages trés Curieux et trés renommas faits
en Moscovie, Tartarie et Perse, Leiden, 1719).

BÖLÜM 5. İNCELENEN YAPI TİPLERİ VE TARİHİ REFERANSLAR

5.1. KAPI YAPILARI

5.1.1. Fatih (II. Mehmed) Dönemi

5.1.1.1. Bab-ı Hümayun

Birinci avlunun girişi ve aynı zamanda Topkapı Sarayı'nın saltanat girişi olan Bab-ı Hümayun Sur-u Sultani üzerinde yer almaktadır. Kapı üstündeki kitabeye göre 1478 (883) tarihinde inşa edilmiştir (Tablo 6.1, 6.3).

Asimetrik düzenlenmiş dikdörtgen bir planda, eksenden biraz sola kaydırılan girişin her iki yanında benzer olan kapıcı daireleri ile üst kata (köşk katı) çıkış merdivenleri yer almaktadır |271|. Sultan Aziz zamanında 1866 tarihinde yanan |272| köşk katına ait gravür, minyatür ve fotoğraf gibi görsel nitelikli malzeme bulunmaktadır (Şekil 5.1). Bugün 16. yüzyıl baskıları kaybolmuş olan Melchior Lorichs'in Topkapı Sarayı'nın panoramik görünüşünü esas alan Dilich'in 1606 tarihli panoramik kuşbakışı görünüşünde (EK I.7b), cephede kemerli giriş açıklığının yanısıra üç pencere çizilmiştir. Giriş üzerinde sütunlu bir kısım gösterilmiştir. Michel Baudier'de |273| "..küçük bir şatoyu andıran Bab-ı Hümayun'un girişi üzerinde, güzel sütunlara oturan ve üzeri kurşun kaplı olan bir galeri bulunduğu.." bilgisini vermektedir. İstanbul'a hiç gelmemiş Dilich'in yapıtının dayandırıldığı 16. yüzyıl çizimlerinin günümüzde değerlendirilmesi mümkün olamadığından, bu galeri fikrinin Bizans Sarayı girişi üzerindeki galeri gibi düşünülmüş olma olasılığı vardır |274|.

Topkapı Sarayı'nın Haliç'ten görünümünü veren Francesco Scarella'nın (EK I.13) çiziminde görülen Bab-ı Hümayun ise yeterince ayrıntılı değildir. 16. yüzyılın sonlarına tarihlenen Avusturya elçilerinin barış kabulü törenlerini göstenen belgede |275| Bab-ı

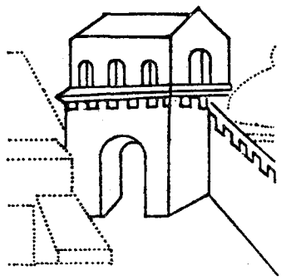
Hümayun iki katlı gösterilmiştir. Sivri kemer içinde basık kemerli girişin sol tarafında yuvarlak kemerli, zemine kadar inen bir açıklık gösterilmiştir. Sağ taraftaki açıklık belirsizdir. Alt katla aynı cephe dokusunda gösterilen üst katta tepe pencereleri olan, eşit aralıklı yedi pencere bulunmaktadır. Eğimli çatı kurşun kaplıdır. 1584 tarihli Hünername'deki minyatürde |276| ise Bab-ı Hümayun üç cephesi ile gösterilmiştir. Farklı dokudaki üst kat tepe pencereli ve beşli pencere düzenindedir. Süleymanname |277|, Grelot |278|, D'Ohsson |279|, Melling |280|, Choiseul Gouffier |281|, Miss Pardoe |282| ve Fossati'nin |283| gravürleri ile Robertson'un |284| resminde ise giriş aksındaki pencere daha büyük olmak üzere yedi adet pencere görülmektedir (Şekil 5.1). Bu cephe düzeninde tasarlanan restitüsyon çalışmalarında |285|, köşk katı, giriş üstünde bir divanhane ile harem ve diğer yan servis mekânlarından oluşmaktadır. Giriş eksenindeki diğerlerine göre daha büyük olan pencere belki de padişahın arkasında oturduğu penceredir |286|.

Bab-ı Hümayun alaylarda ve merasimlerde sarayın ana girişidir. Sabah namazından sonra açılıp, akşam namazından evvel kapanan bu kapı |287| kapalı iken saraya giriş ve çıkışlar yanındaki koltuk kapısından yapılırdı |288|. 1502'de İstanbul'a gelen Teodor Kantakuzen'in sarayla ilgili verdiği bilgilerde, dikkatle korunan Bab-ı Hümayun'dan herkesin atla geçebildiğinden bahsedilmektedir |289|.

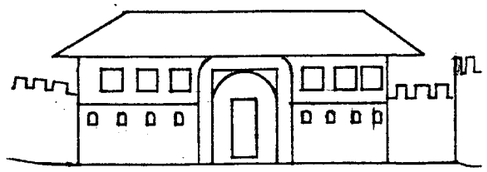
16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyılda önemli günlerde önüne tuğ-ı hümayun dikilen |290| Bab-ı Hümayun'da odalar, Yavuz Sultan Selim zamanında Mısır'dan getirilen sanatkarlara geçici olarak verilmiş, Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise şehit ve kimsesizlerin korunmasına ayrılmıştır |291|. Uzunçarşılı |292|, hassa solaklarının Bab-ı Hümayun'da daireleri olduğunu ve burasının sonradan hazine memurlarına verildiğini yazmaktadır. Son devirlerde ise bu mekânlar Maliye Hazinesi ve Bab-ı Hümayun Hazinesi olarak kullanılmıştır |293|.

Bu bilgiler Topkapı Sarayı'nın saltanat kapısı olan Bab-ı Hümayun'un üzerindeki köşkün çok kesin ve simgesel bir merasim işlevi olmadığı, ya da zamanla değiştiğini göstermektedir.

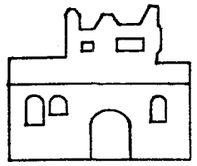
Yapının köşk seviyesine kadar bina beden duvarları, açıklık kenarlarında ve köşelerde daha büyük boyutta olmak üzere, düzgün

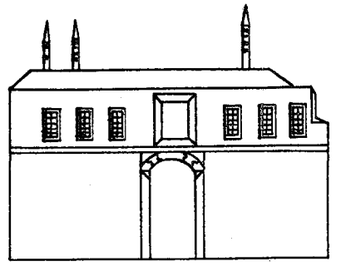
Hartmann, 1489

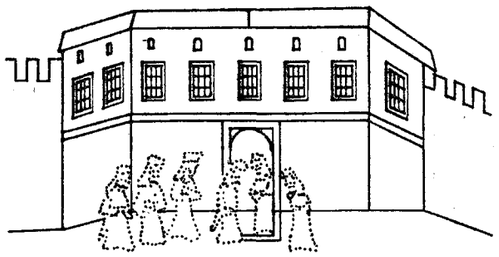
Matrakçı, 1537

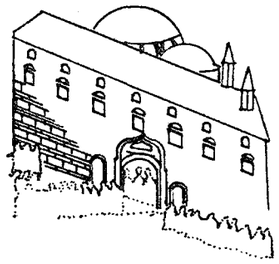
Dilich, 1606
(1559 tarihli çizimlerden)

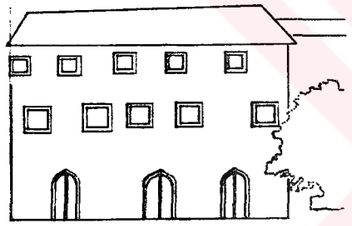
Süleymanname, 1566

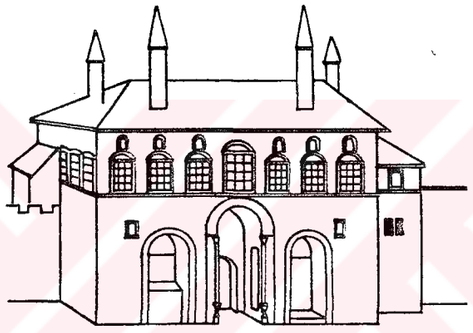

Hünername, 1584

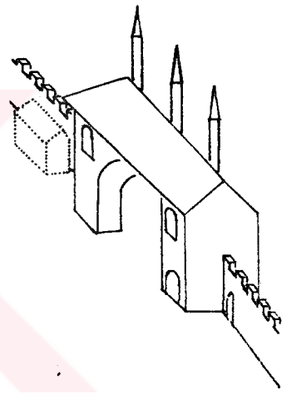

1586 tarihli belge

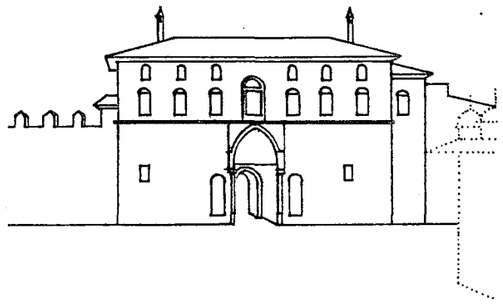

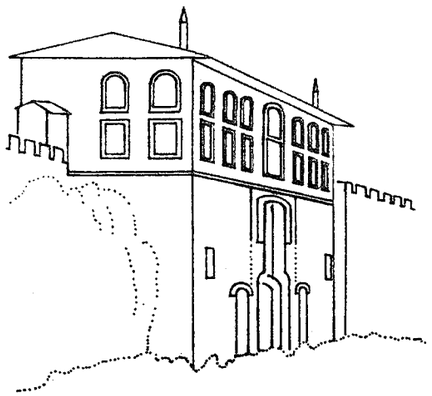
Grelot, 1680

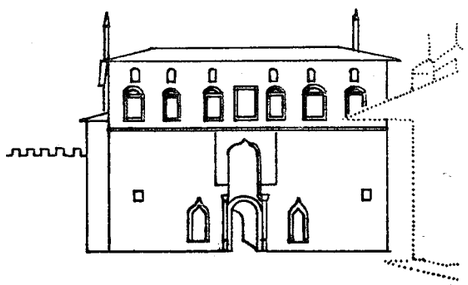
Scarella, 1686

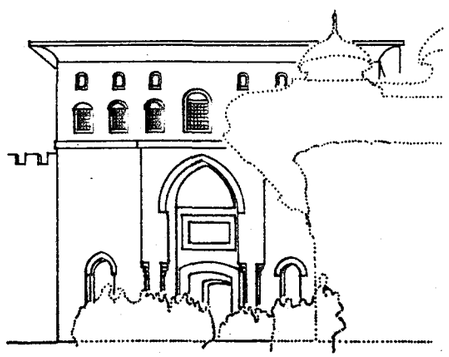
D'Ohsson, 1790

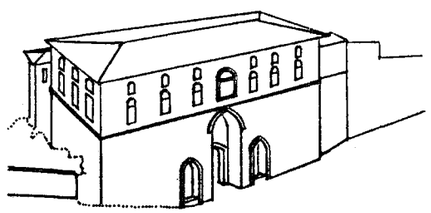
Melling, 1819

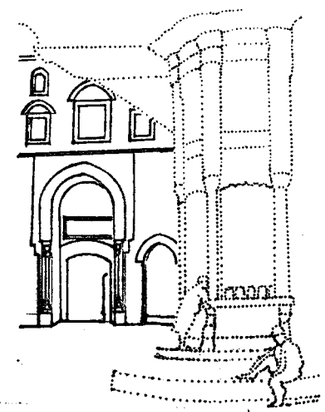
Gouffier, 1822

Allom, 1834

Fossati, 1852

Robertson, 1912

Şekil 5.1. Belgelerde Bab-ı Hümayun.

kesme taş örgü ile yapılmıştır. Giriş cephesinde, sivri kemerli eyvan içinde yer alan kapı açıklığı basık kemerle geçilmiştir. Girişin her iki yanında yer alan nişler sivri kemerlidir. Cephedeki mermer kaplamalar Fatih döneminden olmayıp, sonraki dönemlere aittir |294|. Yapının avlu cephesinde ise, giriş eksenine göre asimetrik düzende sivri tonozlu eyvanlar ve düz demir parmaklıklı pencereler yer almaktadır.

3,00 m. genişliğindeki Sur-u Sultani üzerinde bir mafsal olarak düzenlenen ve bugünkü durumuyla yalın sur duvarının devamı gibi inşa edilmiş olan Bab-ı Hümayun, ilk anda öncülü olarak düşünülebilecek Edirne Sarayı'ndakinden oldukça farklıdır. Edirne Sarayı'nın Bab-ı Hümayun ya da Bab üs-Selâm denilen saltanat kapısı, Topkapı Sarayı'ndaki Bab üs-Saade'yi hatırlatacak bir görünümde olup, dört ahşap sütuna dayanan bir saçağın altındadır |295| (Şekil 4.2).

Edirne Eski Saray girişi, Desarnod Albümü'nde bulunan bir çizimde |296| duvardan çıkma yaparak ayaklara oturan köşk şeklinde çizilmiştir. Manisa Sarayı ile ilgili bir gravürde sarayın ön cephedeki iki girişinden biri köşklü olarak betimlenmiştir (Şekil 2.6). Yazılı kaynaklardan ve İstanbul Eski Sarayı'nı gösteren iki gravürden (Şekil 2.3, 4) anlaşıldığına göre adı geçen sarayların girişleri Bab-ı Hümayun'a göre yapı ölçeği ve planlama bakımından daha basit niteliktedirler |297|. İl merkezlerindeki mahalli saraylar (Saraybosna, Budin, Şam) ile hükümet merkezi olmayan şehirlerde daha küçük ölçüde inşa edilen saraylar (Dimetoka, Yenişehir, Gelibolu, Çatalca) bugün mevcut olmadıkları gibi haklarında da çok az bilgiye sahip olduğumuzdan, saray girişleri konusunda bir şey söylemek olanaklı değildir |298|.

Bab-ı Hümayun, Kırım'daki Bahçesaray'ın ana girişinden de çok farklıdır. Orada saray girişi, iki bina arasından kırma çatı ile örtülü bir mekânla sağlanmıştı |299| (Şekil 4.4).

Kapı yapısı açısından kaynak olarak bakılacak saraylarda giriş ve çıkışların sağlandığı ve aynı zamanda gücün, güvenliğin ve refahın simgesi olarak inşa edilen kapılar iki şekilde düzenlenmektedir |300|.

a) Doğrusal giriş,

b) Doğrusal olmayan giriş |301|.

Topkapı Sarayı'ndaki bütün avlu giriş kapıları doğrusal giriş düzeninde ve ayrı bir birim olarak düzenlenmiştir. Bu tür giriş Yakındoğu'nun çok eski katlarında vardır.

Creswell, doğrusal girişin en eski örneklerinin Atchana şehir kapısında (M.Ö. 13.yy.), Boğazköy'deki dört giriş kapısında, Zincirli'de kare kulelerle desteklenmiş dış giriş ve bir avludan sonraki aynı eksende yer alan ikinci girişte olduğunu belirtmiştir. Benzer olarak Asur'da Shalmaneser III (M.Ö. 858-824)'ün üç kapısı, Horsabad'da Sargon (M.Ö. 722-705)'un yaptırdığı yedi kapı ile Babil'de Nebukadnezzar (M.Ö. 604-561)'ın İştar kapısının da benzer biçimleri vardır. Eski Ürdün'deki Roma şehir kalelerinin hepsinde basit ve doğrusal girişler bulunmaktadır. Baalbek'in kuzey kapısı ve eski Kahire'de bir Roman kapısı olan Kasr-el-Şam'da böyledir. Afrika'da Roma dönemi kapıları ve Roma şehir duvarlarındaki Aurelian dönemi (M.Ö. 271-M.S. 5) kapıları da bu tipte yapılmıştır |302|.

Fırat üzerinde, Rakka'nın 50 mil güneydoğusundaki Halabiya'da Justinian tarafından yeniden inşa edilen duvarlardaki girişler de doğrusaldır ve iki yanından kare kulelerle desteklenmiştir. Karşı kıyıdaki Zalubiya'da ise sadece bir adet doğrusal giriş vardır. Rakka'nın 30 mil güneydoğusundaki Rusafa'da, Justinian tarafından yaptırılan dört giriş vardır ki bunlardan biri tek kapılı, diğer üçü aralarında küçük bir avlu bulunan ve aynı eksende yer alan iki kapıdan oluşmaktadır. Palmira'da da kapıların hepsi basit ve doğrusaldır. Ankara'da 9. yüzyılda yapılmış olan biri dışındaki bütün kapılarda -Jerphanion'a göre tarihleri M.S. 630- bu tiptedir. İznik'teki Lefke ve İstanbul kapıları, İstanbul'daki Theodosius II (M.S. 413-447), Heraclius (M.S. 627) veya daha sonraki dönemlerdeki kapı yapıları da bu tipin örneklerindendir |303|.

Creswell'in o sıralar bilmediği için belirtmediği daha eski örnekler, doğrusal girişin Anadolu'daki en eski uygulamalarının M.Ö. 6000 yılının ikinci yarısına tarihlenen Hacılar Tabaka II'deki Hisar kapısına kadar çıkabileceğini gösteriyor. Mersin'de 5. bin yılda, dışa doğru çıkıntı yapan burçlar arasındaki 3.00 m.den uzun bir geçiş yolunun sonundaki anıtsal kapı |304|, M.Ö. 2800'lere tarihlenen Troya I'in en eski kapısı |305| ile Tabaka IIa'da FL kapısı |306| hep

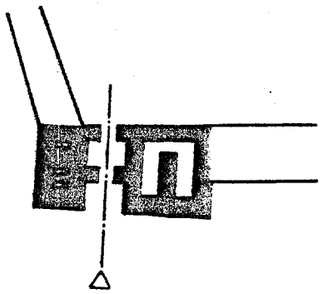
doğrusal giriş olarak düzenlenmişlerdir. Troya IIb'deki yan kapı FH |307|'de uzun ve üstü kapalı geçiş yolunun yerini bir kapı odası almıştır. Askeri amaçlarla yapılmış olmalıdır.

Sur duvarı üzerinde yer alan ve doğrusal giriş olarak düzenlenmiş kapı yapılarının en erken tarihli örneklerini Anadolu'da görüyoruz. M.Ö. 14. yüzyıla tarihlenen Boğazköy Büyükkale'nin güneybatı kapısı |308| ve Alacahöyük'teki Sfenks Kapısı |309| ile Zincirli Kale'nin kapısı (M.Ö. 9.yy.)|310| bu tipolojiye giren en erken tarihli kapı yapılarıdır. Yukarı Mezopotamya'da Asur dönemi Horsabad şehrinin kapısı |311|, Babil'deki İştar Kapısı (M.Ö. 6.yy.)|312|, Fırat kıyısında Dura'daki Palmira Kapısı (M.Ö. 4.yy.)|313| ve Kuzey Makedonya'daki Heraklea Kapısı (4.yy.)|314| benzer düzendedirler.

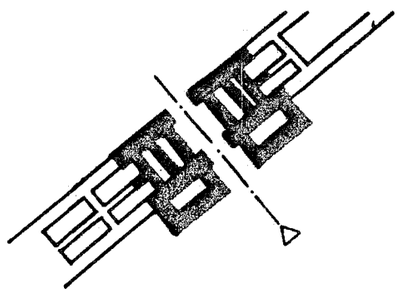
İslam saray yapılarından Ukaydır, Kasr el Hayr el Şarki ve Kasr el Aşk saraylarının girişleri ile Sale'deki Mrisa Kapısı |315| sur duvarı üzerinde, doğrusal girişli planlanmış kapı yapılarıdır. Çin'de Pekin şehrinin sur kapıları ile Pekin Sarayı'nın kapıları |316| da benzer özelliklere sahiptir. Yaygın kullanımını ve erken tarihli uygulamalarını gördüğümüz bu tipolojiye, Bab-ı Hümayun da konumu, giriş düzeni ve bir bina olarak tasarımı ile girmektedir (Şekil 5.2).

Bab-ı Hümayun'daki giriş genişliği 3.00 m.'dir. Girişte 5.35 m. olan yükseklik içerdeki eyvanlarda 6.90 m.'ye ulaşır |317|. Bu giriş genişliği yaklaşık ölçülerde diğer İslam Saray yapılarının ve şehir kapılarının girişlerinde de görülmektedir. Kasr el Hayr el Şarki'de 2.98 m. |318|, Ukaydır'da 3.00 m. |319|, Diyarbakır Sarayı'nda 3.00 m. |320|, Rakka şehrinin Bağdat kapısında 3.19 m. |321|, Anjar şehir kapısında 3.08 m. |322|, Tunus'ta Menara kapısında 3.20 m. |323|.

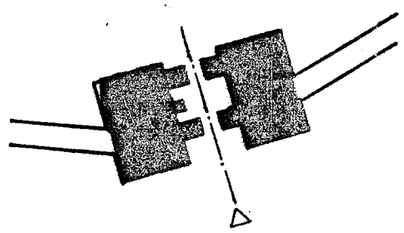
Bab-ı Hümayun'un tasarımında diğer bir özellik, Sasani mimarisinin başlıca özelliği olan kubbeli mekân ve tonoz kullanımıdır |324|. Giriş mekânında kubbe kullanımını 8. yüzyılda Halife Velid'in Minye'deki sarayı, Bağdad'da Mansur'un sarayı ile Ukaydır Sarayı'nın girişlerinde görüyoruz. Ebersolt'un Bizans Büyük Sarayı'na ilişkin rekonstrüksiyon tasarımı |325| da kubbeli giriş içermektedir. Farklı işlevli yapılarda da kubbeli giriş uygulamasının yaygın biçimde

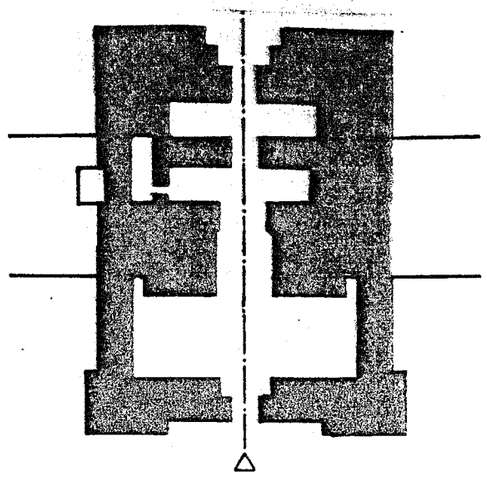
Boğazköy Büyükkale, MÖ 14.yy.

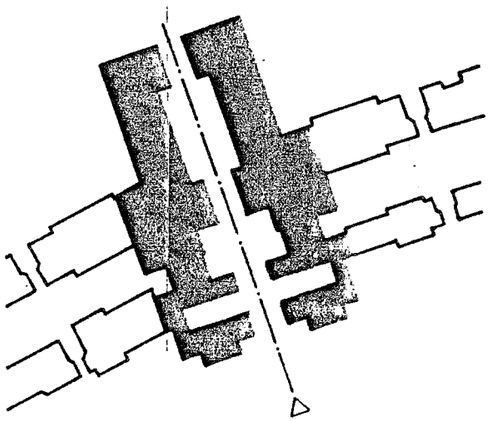
Alacahöyük, Sfenks Kapısı, MÖ 14.yy.

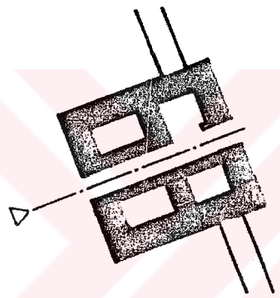
Zincirli-Kale Kapısı, MÖ 9.yy. başı.

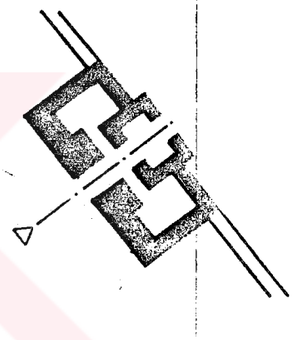
Horsabad, Sur Kapısı, MÖ 8.yy.

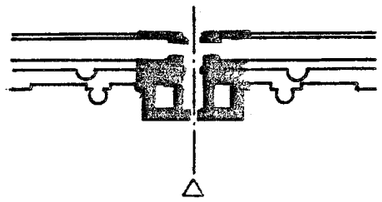
Babil, İştar Kapısı, MÖ 6.yy.

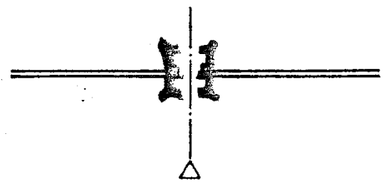
Dura-Europos, Palmira Kapısı, MÖ 4.yy.

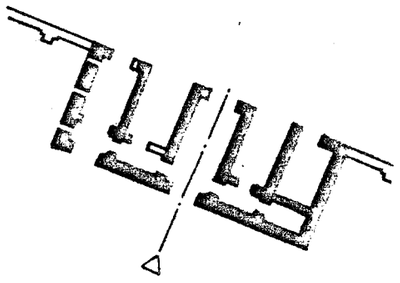
Kuzey Makedonya Heraklea Kapısı, 4.yy.

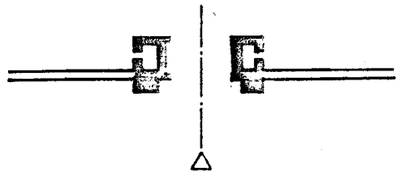
Ukaydır, Kufa, 8.yy.

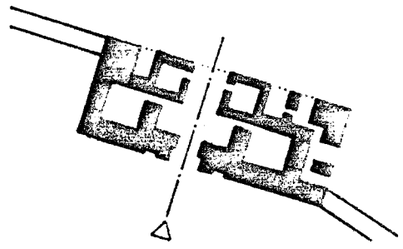
Kasr el-Hayr el Şarkî, 8.yy.

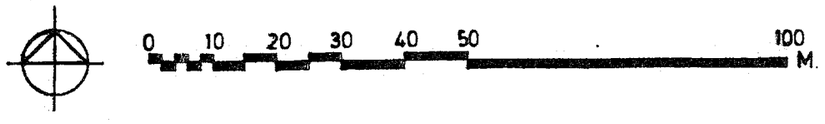
Kasr el-Aşk, Samarra, 9.yy.

Mrisa Kapısı, Salê, 14.yy.

Bab-ı Hümayun

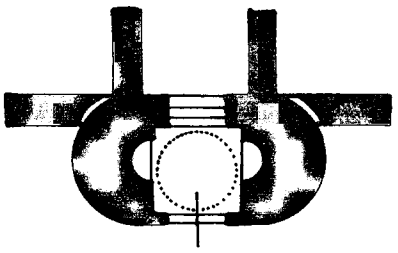
Şekil 5.2. Sur duvarı üzerinde yer alan doğrusal giriş düzenleri.

kullanıldığı görülmektedir. Çeşitli yer ve tarihlerde yapılmış medreselerde |326|, camilerde |327|, bedestenlerde |328| ve diğer işlevli yapılarda |329| giriş ekseninde kubbe ile örtülü mekân düzeni uygulanmıştır. Bab-ı Hümayun'a yakın bir uygulama Yedikule'nin asıl giriş kapısı |330| ile Topkapı Sarayı'nda Sur-u Sultani üzerindeki Otluk Kapısı |331| plan düzenlerinde görülmektedir (Şekil 5.3).

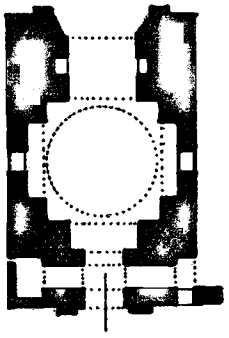
Bab-ı Hümayun girişinin ortada genişleyen plan şemasının -bugünkü bilgilerimizle- en eski örneğini Yukarı Mezopotamya bölgesinde Asur dönemi yapılarında görüyoruz. M.Ö. 2300'e tarihlenen Brak'taki Naram-Sin Sarayı girişi |332|, daha basit plandaki Asur Kale kapısı |333| bu düzendedirler. Eyvan genişlik ve derinliklerinin boyutlarının değişmesiyle haçvari plana dönüşen giriş düzenleri ise, İslâm dönemi saray yapılarından Amman'daki Emevi Sarayı |334| ile Leşker-i Bazar girişlerinde görmekteyiz.

Değişik işlevli yapılardan, Şam'da Nuri Maristanı (12.yy.) |335|, Sivas'ta İzzeddin Keykâvus Darüşşifası (13.yy.)|336|, Kahire'de Sultan Hasan Medresesi (14.yy.)|337| ile 15. yüzyıl yapılarından Hargirt'te Gıyasiye Medresesi |338| girişleri, Saraybosna kalesinde Vratnik Višgrad-Ploçi ve Vratnik-Sirokaç kapıları |339|, Edirne'de Bedesten |340| girişi, Çanakkale Boğazı'nda Kilid-i Bahr Kalesi |341| girişi ortada genişleyen plan şeması ile Bab-ı Hümayun girişinin benzer düzenini gösterirler. Kubbeli giriş düzeninde olduğu gibi bu tipolojide de Yedikule'nin asıl girişi ile Otluk Kapısı yer ve tarih açısından en yakın örnekleri oluştururlar (Şekil 5.4).

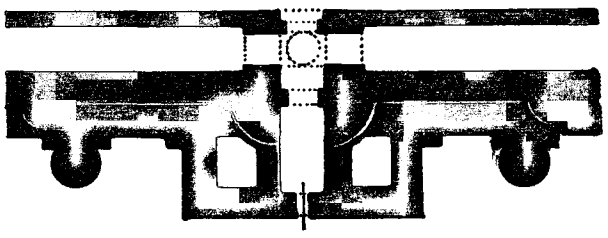
Bab-ı Hümayun'un tanımlanmasındaki en belirleyici niteliği, üst katında bir köşk ile birlikte planlanmış oluşudur (Şekil 5.5). Kapı üstünde köşk tasarımı Roma, Uzakdoğu ve İslâm yapılarının girişlerinde kullanılmış bir uygulama olmasına karşın Roma döneminde yaygın bir kullanım olduğu söylenemez. Roma dönemine ait bir sikke |342| üzerinde ve 1579 tarihli Roma kenti ile ilgili bir resimde |343| görülen sayılı örnekler bu konuda bir genelleme yapmaya yetmez. Çin'de Pekin şehrinin sur duvarında ve Pekin Sarayı'nda, kargir zemin kat üzerinde ahşap köşk katı ya da katları bulunmaktadır. Saray içinde, avlu kapılarından ilki olan Tai Ho Men, yükseltilmiş set üzerinde iki katlı ahşap köşk düzeni ile daha çok köşk-kapı niteliği

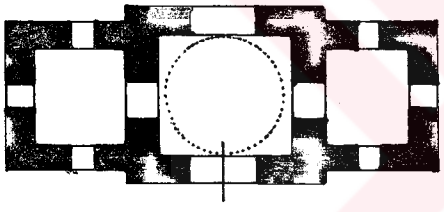
Minya

Bağdad Sarayı

Ukaydır

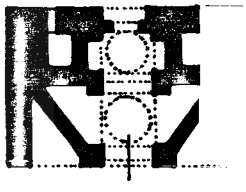
Bizans Büyük Sarayı

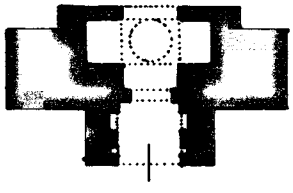
Sivas
Buruciye Medresesi

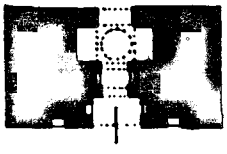
Bursa
Yıldırım Camisi

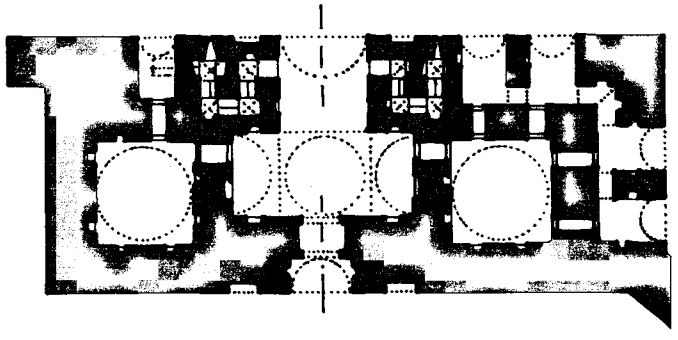
Tire
Bedesten

Yedikule

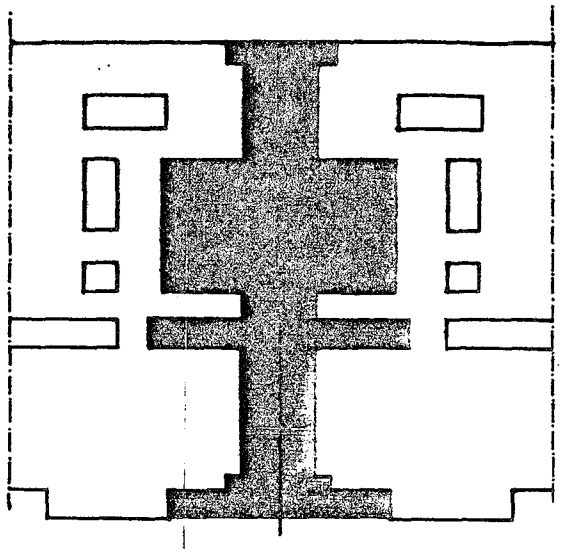
Topkapı Sarayı
Otluk Kapı

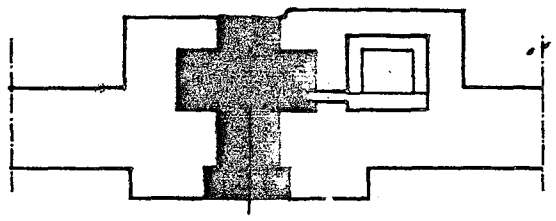
Bab-ı Hümayun

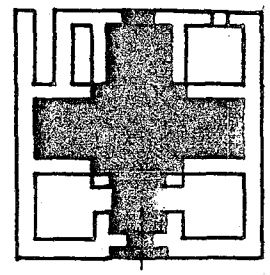
Şekil 5.3. Kubbeli giriş düzenleri.

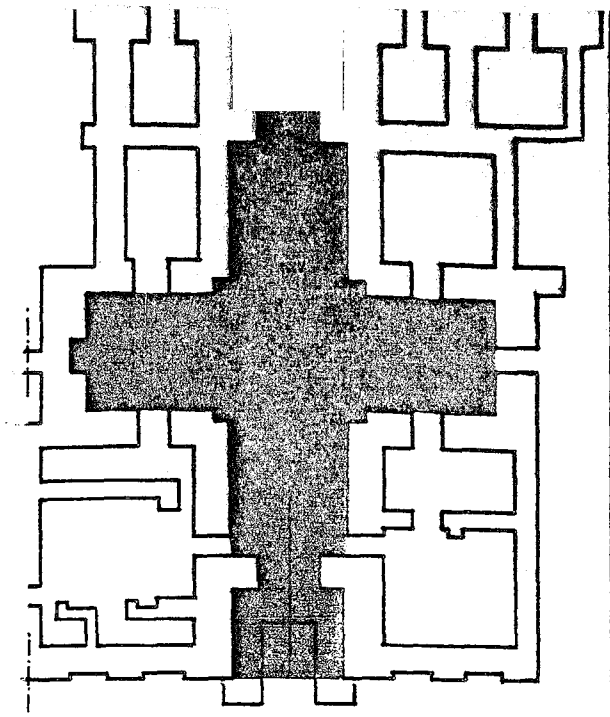
Brak-Naramsin

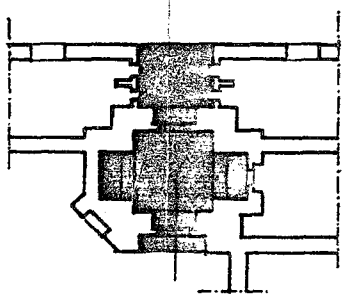
Asur Kale kapısı

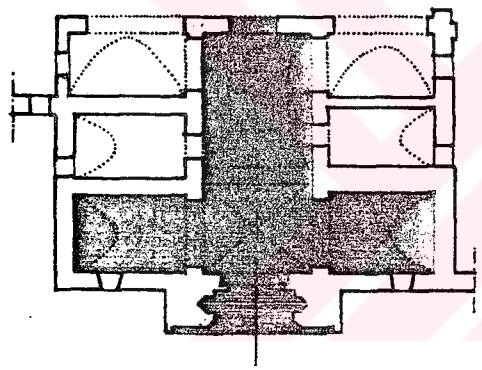
Amman'da Emevi Sarayı

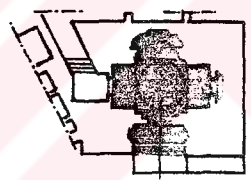
Leşker-i Bazar

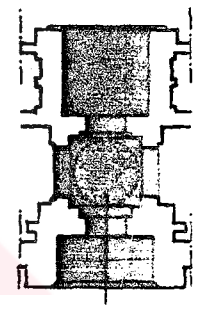
Nuri Maristanı

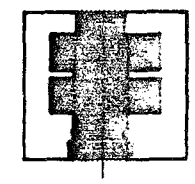
İzzeddin Keykavus Darüşşifası

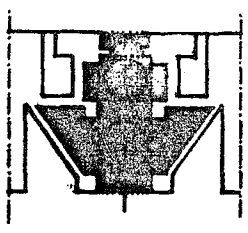
Sultan Hasan Medresesi

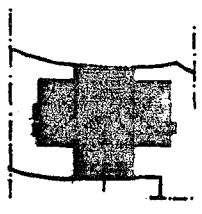
Gıyasiye Medresesi

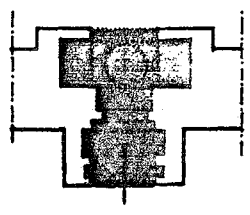
Saraybosna, kale kapısı

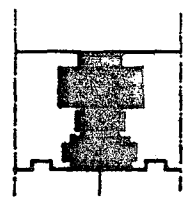
Edirne'de bedesten

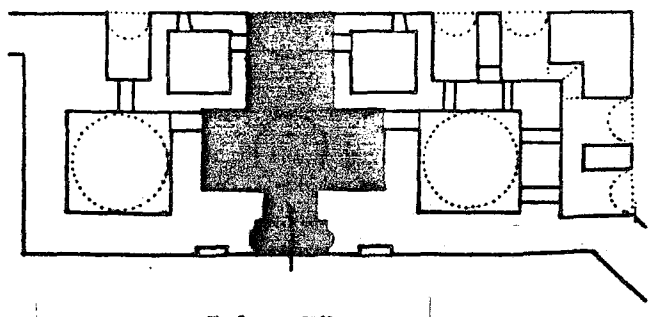
Kilid-i Bahr

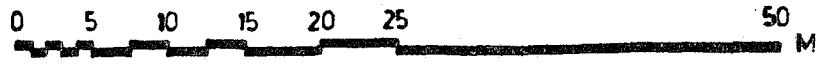
Yedikule

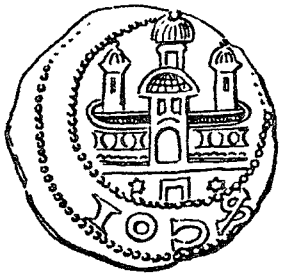
Topkapı Sarayı Otluk Kapısı

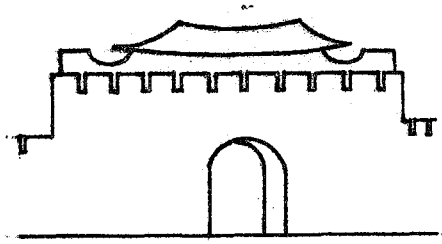
Bab-ı Hümayun

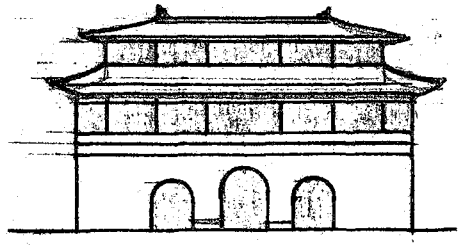
Şekil 5.4. Ortada genişleyen plan şemasındaki giriş düzenleri

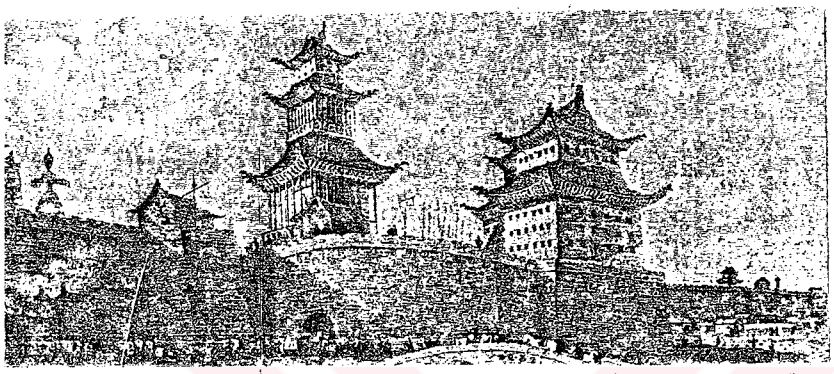
Roma dönemine ait madeni para

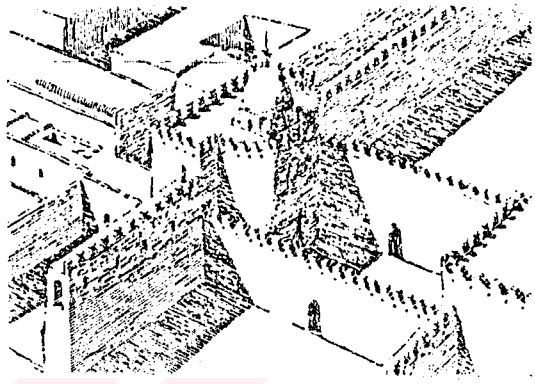
Pekin, sur kapısı

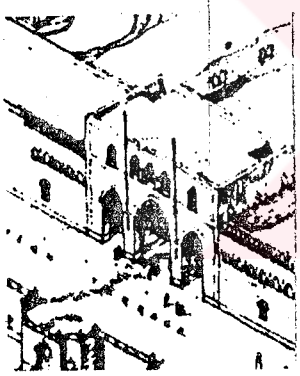
Pekin Sarayı

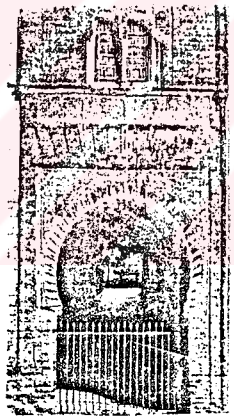
Pekin Sur kapısı

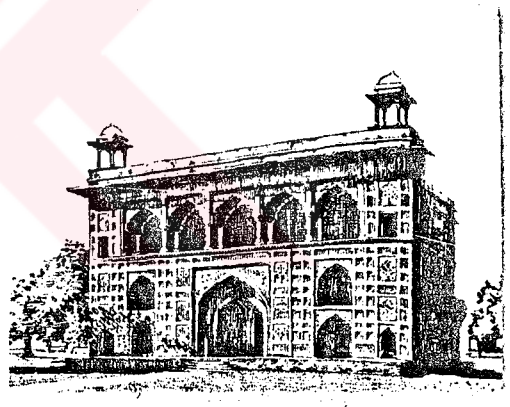
Bağdad şehir kapısı

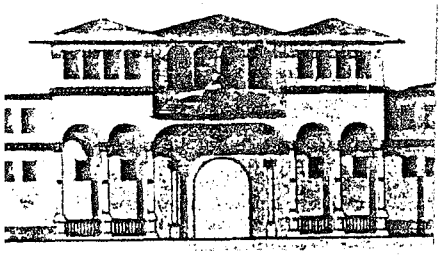
Cevsek el Hakani

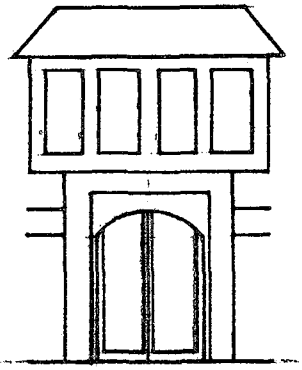
Elhamra, Vino kapısı

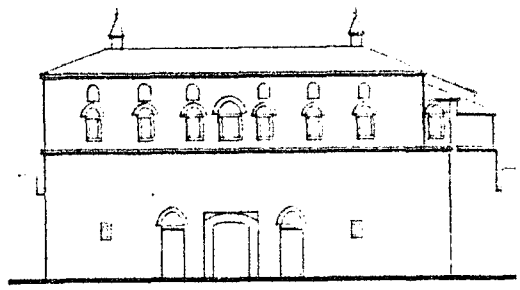
Divan-ı Âm

Edirne Sarayı

Manisa Sarayı

Bab-ı Hümayun

Şekil 5.5. Köşklü kapı düzenleri.

taşımaktadır. İslâm mimarisindeki örneklerin en erken tarihli olanı, Bağdad şehir suru üzerindeki girişlere ait Brodführer'in çizimlerinde kubbeli ve köşklü olarak tasarlanan iç kapıdır |344|. Cevsek-el-Hakani Sarayı'na ait rekonstrüksiyon tasarımları |345| giriş kapısını üç açıklıklı ve köşk katı ile göstermiştir. Elhamra Sarayı'nın dış duvarı üzerindeki Vino Kapısı |346| da benzer bir uygulama gösterir. Hint saraylarında da avlu girişlerinin köşklü kapılar olarak yapıldığı, ancak cephe düzenleri ve köşk katındaki talar ile Bab-ı Hümayun'dan farklı bir görünüme sahip oldukları görülmektedir |347|.

Anadolu'da 13. yüzyılda, Konya kalesinin üstünde köşk bulunan oniki kapısının bulunduğunu |348| ve Konya Sarayı'nın giriş kapısı üzerindeki ahşap köşkten sultanın geçit alaylarını seyrettiğini |349| yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Ancak mimari biçimleri konusunda bir bilgiye sahip değiliz.

Edirne Eski Sarayı'nın girişi olarak gösterilen kapı, dış duvar üstünde olması gereken kapı niteliklerine sahip değildir. Manisa Sarayı girişi ise çok yalın olmasına karşın kapı üstünde köşk fikri açısından önemlidir.

Kapı üstünde köşk fikri, Roma ve Bizans dönemi kapılarında üst kattaki galeriden ve korunma amaçlı inşa edilmiş şehir kapılarının iki katlı ya da sadece kulelerde iki katlı örneklerinden |350| ayrı bir prototipin varlığını düşündürür.

Bab-ı Hümayun'un cephe düzeninde, girişin aynı eksende yer alan büyük pencere ile vurgulandığı giriş-pencere birlikteliği |351| İslâm Saray yapılarından Samarra'da Cevsek el-Hakani, Roda adasında Sultan Salih Sarayı, ve Ürdün'de Hırbet el-Mefcer sarayının hamam cephesinde de benzer düzenlerde görülmektedir.

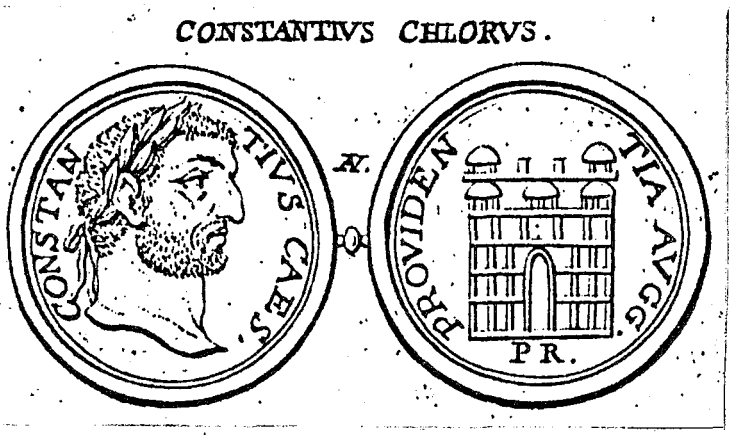
Üç boyutta biçimlenme olarak Bab-ı Hümayun, sur duvarı ya da beden duvarı üzerinde yuvarlak ya da köşeli kulelerle belirginleştirilen İslâm saraylarının girişlerinden |352|, şehir kapılarından |353|, İstanbul'da Büyük Saray'ın girişinden |354| ve Selçuk saraylarının kuramsal tasarımlarındaki girişlerden |355| çok farklı bir düzenlemeye sahiptir. Plan fikri Yakındoğu'daki çok yaygın doğrusal

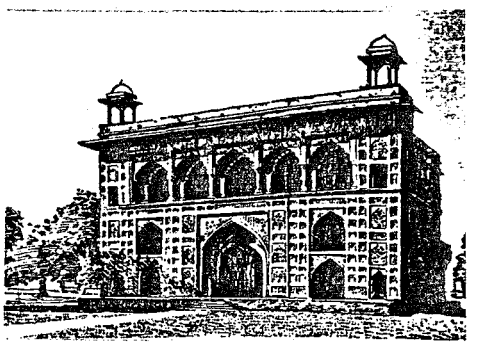
kapı tipolojisine uymakla birlikte kapı üzerindeki köşk tasarımı daha çok Uzakdoğu'da Çin mimarisinde sur ve saray kapılarında görülen bir prototipe yaklaşmaktadır. Ancak biçimsel olarak ve kargir malzeme ile sur duvarının devamı gibi yapımı Akdeniz uygulamalarına yakın görünüyor. 13. yüzyılda Eyyubiler tarafından yapılan Halep kalesinin |356| girişi, Tunus'ta Sfax şehrinin girişi |357| ayrıca İran'da Bam şehrinin girişi |358| Bab-ı Hümayun'a biçimsel olarak benzer kapı yapılarıdır.

Çin ve Türk Dünyası 2. yüzyıldan 14. yüzyıla değin sürekli bir ilişki içinde idiler. 13. yüzyılın sonlarında Kubilay Pekin'de Yüan imparatoru iken kuzenleri de Anadolu'da ve İran'da egemendir ve ona bağımlıdır |359|. Ayrıca bu dönemde Avrupa'dan Pasifik Okyanusu'na uzanan bir ticaret ağı işlerliktedir |360|. 14. ve 15. yüzyıllarda Moğol ve Timurîlerin devlet düzenleri ve saray örgütlenmesi, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Anadolu Selçuklarında aynı idi. Hatta Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'in Enderun örgütünün şekli Fatih'in Enderun'u ile hemen hemen aynı içeriğe sahipti |361|. Böyle bir ortamda mimari fikir ve biçimlerin gezinmemesi için hiç bir neden yoktur. Konstantin ailesine tarihlenen bir dizi Roma madeni parası üzerinde Hint saray kapı yapılarının geometrik bölünmüş cephe düzenini görebilmek böyle bir gezinmenin sonucu olmalıdır (Şekil 5.6).

5.1.1.2. Bab üs Selâm (Orta Kapı)

Bab üs Selâm Topkapı Sarayı'nda Birinci Avlu'dan İkinci Avlu'ya geçişi sağlayan saltanat kapısıdır. Bab-ı Hümayun gibi çift kapılı düzenlenmiştir. Yatay konumda dikdörtgen bir plan şemasında, giriş sağda iki, solda bir oda düzeni ile eksenden kaydırılmıştır. 6.05 x 10.24 m. boyutlarındaki giriş mekânının iki yanı sekilidir ve yan odalara geçişler vardır. Birinci Avlu cephesinde, girişin her iki yanında yer alan sekizgen planlı kulelerin altlarındaki bölümde, gerektiğinde vezirlerin ve diğer nüfuzlu kişilerin tutuklanarak mahkum edildikleri "kapı arası" denilen penceresiz odalar bulunmaktadır |362|. İkinci Avlu cephesinde ise giriş ekseninde aralıkları genişletilmiş mermer sütunlu bir revak bulunmaktadır. Revak giriş ekseninde kubbelidir |363| (Tablo 6.1, 6.3).

Şekil 5.6. Konstantin dönemine tarihlenen Roma madeni paraları ve Delhi'deki sarayın Divan-ı Âm avlu kapısı.
C. du Fresne, D. du Cange, 1680, s.13; S. Baldwin, 19

Asıl saray yerleşiminin girişi olan Bab üs Selam, 1.50 m. genişlik, 6 m. yüksekliğindeki duvar üzerinde yer almaktadır |364|. Sarayın Bîrun bölümüne ait hiyerarşisinde Bab-ı Hümayun kapıcılarının üstünde olan Orta Kapı kapıcıları |365| tarafından korunan Bab üs Selam, geceleri erken kapandığından giriş ve çıkışlar için Has Ahırlar tarafındaki Meyit Kapısı kullanılmakta idi |366|.

Sultan dışında hiç kimsenin at üstünde geçemediği Bab üs Selam'ın saray törenlerinde önemli bir yeri vardı. Seferlerde tuğ-ı hümayun'un, Cebehane ve Bab üs Saade önüne olduğu gibi Bab üs Selam önüne de dikildiği olurdu |367|. Sancağ-ı Şerif törenlerinde de sadrazamdaki Sancağ-ı Şerif, sipah ve silahdar ağaları tarafından alınıp Bab üs Selam'da sadrazamın imamına teslim edilir ve törenin tamamlanmasından sonra dönüşte, sadrazam sancağı yine Bab üs Selam'da sipah bölüğü ağasından alarak, Arz Odası'nda sultana teslim ederdi |368|. Bab üs Selam bu kullanım niteliği ile saray törenlerinde sultanın vekâletinin başladığı yer olarak görülmektedir. 16. yüzyıl Avusturya elçileri'nin belirttiğine göre Bab üs Selam, divan salonuna girme izni alabilmeleri için uzun zaman bekletildikleri yer olarak tanımlanmıştır |369|.

Bab üs Selam'ın bugünkü kuleli biçiminin özgünlüğü konusunda Eldem ve Ayverdi benzer görüştedir. Eldem, ilk yapılışında dış ve iç kapıların üzerinde büyük ve dik saçaklar olduğunu, sonradan 1482-1500 yıllarında ön cephede çifte kulelerin, İkinci Avlu cephesinde ise 17. yüzyılda bir revakın eklendiğini belirtmektedir |370|. Ayverdi de benzer bir yaklaşımla Bab üs Selam'ı kulesiz ve revaksız restitüe etmiş ve revakı da 18. yüzyıl eklemesi olarak kabul etmiştir |371|. 15. yüzyıl eserlerinden Menavino |372| ve Nürenberg'deki ağaçbaskı eserler (EK I.2b) Bab üs Selam'ı kuleli olarak betimlemişlerdir. Fatih döneminin son zamanlarından Kanuni döneminin ortalarına kadar yaşayan Kemalpaşazade "kapının her iki yanındaki Avrupa stili kule"yi daha çok Fatih dönemi yapısı olarak değerlendirmektedir. Kemalpaşazade'nin eserinde, 1477-78 yılları arasında sarayın dış duvarlarının yapımını anlatan bölümde, Bab üs Selam'ı destekleyen iki kuleye değinmesinden dolayı kuleler bu süre içinde yapılmış olmalıdır |373|. Bab üs Selam'ın İkinci Avlu cephesindeki revakının varlığı ile ilgili olarak 16. yüzyıl başlarına ait iki eser bilgi

vermektedir. Gritti'nin sekreteri (1503)|374| ile Spandugino (1519) |375|, ikinci kapının revakının altında yeniçeri ağası ve diğer görevlilerin oturduğunu belirtmektedirler. P.Gyllius 1551'de bu kapının revakının değişik renkli on mermer kolonunu tanımlamıştır |376|. Bu revakın saray işleyişindeki işlevsel niteliği ile ilgili olarak, 1432-33'te Edirne'de bulunan Bertrandon de la Brocquière, kadının eski bir geleneğe göre bu kapı önünde halkı dinlediği, bilgisini vermektedir |377|. 19. yüzyıl tarihçisi Ata'nın da, Topkapı Sarayı Bab üs Selâm revakında kapının her iki yanındaki yükseltilmiş platformların "eski divan yeri" olarak kullanıldığına değinmesi |378| bilgileri, 1503 yılında var olduğu belgelenen revakın bu kullanım sürekliliği ile Fatih döneminde yapılmış olma olasılığını güçlendirmektedir.

Bab üs Selâm Hünername'de, üzeri köşklü ve köşksüz olmak üzere iki farklı şekilde gösterilmiştir |379|. Ancak bu köşklü tasarım bilinen diğer kaynaklarda yoktur (Şekil 5.7).

Bab üs Selâm planında girişin iki yanındaki odaların özgün işlevleri bilinememektedir. Önceleri kapıcılar için oturma yeri ve 16. yüzyıldan başlayarak Enderun hapishanesi olarak kullanılmışlardır |380|.

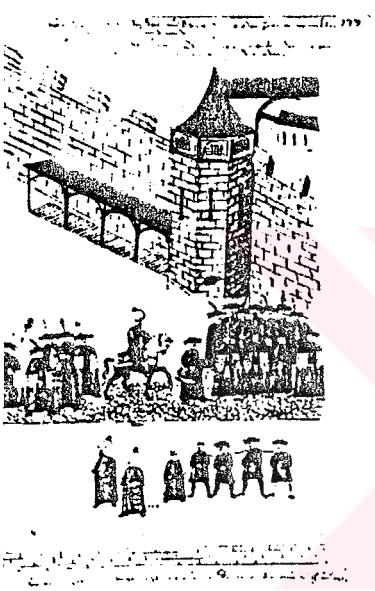
Bazı kaynakların |381| Bab üs Selâm'ın cephesindeki "tepe mazgalları" ve "mazgal delikleri"nin savunma amaçlı tasarlandıklarını söylemesine karşın, mazgallı parapet ve friz dekoratif motiflerdir. Mazgal delikleri de ışık almak amacıyla yapılmıştır. Bu kapının savunma amaçlı planlandığı düşüncesi, aynı duvar üzerindeki ikisi Has Ahırlara, biri İkinci Avluya ve diğeri Mutfak Avlusu'na açılan savunmasız dört küçük kapının varlığı ile de uyuşmaz. Bab üs Selâm kapatıldığında ya da avlu törenleri esnasında, adı geçen bölümlerin Birinci Avlu ile bağlantılarının sağlanması gereksiniminden dolayı bu kapıların bir bölümünün özgün olması gerekmektedir. Gardiyanların durduğu ve gözetleme kulesi olarak kullanılan kulelerine karşın Bab üs Selâm'ın askeri görünümünü daha çok simgesel nitelikli sayabiliriz.

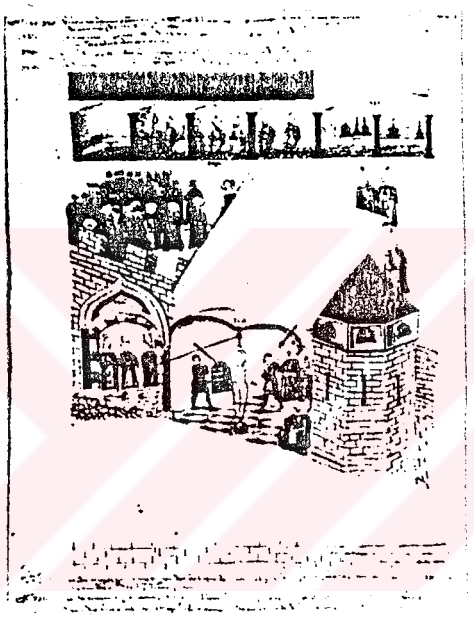
Bab üs Selâm, Kanuni, Mehmed III, Mustafa III ve Mahmud II dönemlerinde onarım görmüştür |382|. Kapı bugünkü durumuyla, kapıcı odaları olarak tanımlanan bölümünde iç mekân düzeni ve örtü sisteminde

Hünername, 1584.

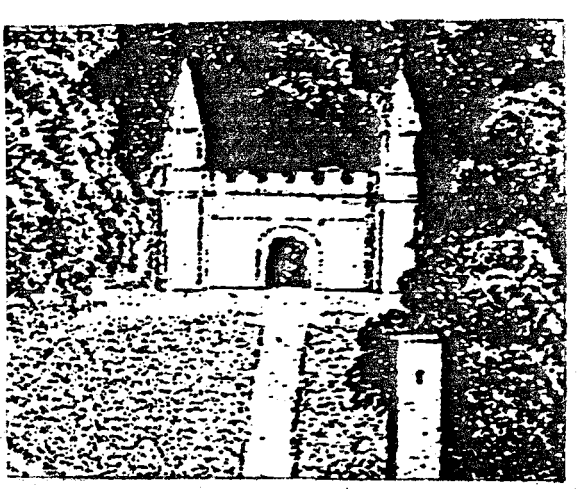

Yak. 1586 tarihli belge

Hutton, Constantinopel

Fossati

Şekil 5.7. Belgelerde Bab üs Selam.

özgün nitelikli değildir |383|. İkinci Avlu cephesi de 18. yüzyıl Barok görünümündedir |384|.

Topkapı Sarayı'ndaki Bab üs Selâm'ın öncülü Edirne Sarayı'nda Birinci Avlu ile Üçüncü Avlu arasındaki Divan Kapısı'dır. Kapının Birinci Avlu cephesi, avlu çevresinde devam eden revakta dört ahşap sütuna dayandırılarak genişletilen, kurşun kaplı bir saçak şeklindedir. Divan Meydanı da denilen Üçüncü Avlu cephesinde ise girişin iki yanında yaklaşık ölçüleri ile 4.13 m. (5.5zır'a) genişliğinde sekizgen planlı ve 4.88 m. (6.5zır'a) yüksekliğinde konik çatılı odalar bulunmaktadır |385|. Bu odalar nöbetçi baltacılar ile kapıcıların kullanımına aittir |386|. Bu nitelikteki Divan Kapısı, sekizgen planlı, konik çatılı kule odaları ile Topkapı Sarayı'ndaki Bab üs Selâm'ın daha küçük boyutlardaki ve kule biçiminin tam olarak vurgulanmadığı prototipi olarak görülmektedir.

Topkapı Sarayı'nda Bab üs Selâm'ın Bab-ı Hümayun'a göre giriş doğrultusundan kaydırılmış konumu, Edirne Sarayı'ndaki ikinci kapının yön değiştiren konumundan farklıdır. Bu farklılık avluların saray şemasındaki yeri ile bağıntılı olarak oluşmaktadır.

Bab üs Selâm'ın giriş eksenine göre yatay konumdaki giriş mekânı, plana koşut yönde beşik tonoz ile örtülüdür. Bu konumdaki tonoz örtünün giriş doğrultusunu belirleme açısından mekânsal etkisinin, kubbeli ya da boyuna düzenlenmiş olandan daha az olduğu açıktır. İkinci Avlu cephesindeki revakta giriş ekseninde yer alan kubbe fikri ise Osmanlı mimarlığında erken dönemden başlayarak, dinî ve kurumsal nitelikli yapılarda olmak üzere çok yaygın bir kullanıma sahiptir |387|.

Bir duvar üzerinde konumlanan ve plan şemasında doğrusal giriş düzenindeki Bab üs Selâm, Bab-ı Hümayun gibi, en erken tarihli örneklerini Anadolu'da bulmaktadır.

Bir saray motifi olarak kuleli giriş kapılarının uygulamaları, İslâm dönemi ile Roma kültürünün etkisi altındaki bölgelerde değişik biçimlerde görülmektedir. Kuleli kapı yapısı, kuleli cephe ya da Kudüs şehrinin giriş kulesinde olduğu gibi |388|, kuleden giriş

düzenlerinden ayrı olarak kabul edilmiştir. Madeni para motifi olarak kuleli giriş cephesi, 1. yüzyılda Trakya paralarında görülmektedir |389|. Bu örneklerdeki kuleler sivri olmayan biçimlerle sonlanmaktadır. Kulelerde sivri bitişler Gotik üslupla görülmeye başlamaktadır (Şekil 5.8) |390|.

Sekizgen planlı kulelerle desteklenen giriş düzenini Split'te Diocletian Sarayı'nda (3. yüzyıl başı) |391| görmekteyiz. Sarayın kuzey, doğu ve batı cephelerinin aksında yer alan kapılar, köşelerdeki kare biçimde kulelere karşın, sekizgen kulelerle desteklenmiştir.

İslâm dönemi şehirlerinin ve saray yapılarının girişleri de kulelerle belirginleştirilmiştir. Yarım daire planlı kuleli girişler Kasr el Hayr el Şarkî/Garbî, Mşetta, Ukaydır, Kahire'de Bab el-Futuh |392|, Bab el-Zuvayla |393|, Rabat'ta Bab el-Rua |394|ve Ortaasya'da Keş'te Ak-saray |395| yapılarında görülmektedir. Ayrıca kervansaray girişlerinde de yarım daire planlı kuleler kullanılmıştır |396|. Balkuvara Sarayı girişi ile, Kahire'de Bab an Nasr |397|, Meknes'te Bab al-Mansur |398| ve Mahdiya'da Bab el-Cedit |399| kare planlı kulelerle desteklenmişlerdir. Horsabad şehrine ait rekonstrüksiyon tasarımında da şehir ve saray girişi kare planlı kulelerle desteklenmiş olarak gösterilmiştir |400|. Kule fikri dışında bu uygulamaların Bab üs Selâm ile biçimsel bir benzerlikleri yoktur. Agra kalesinde Delhi Kapısı |401| ile Rabat'ta Şella Kapısı |402| çokgen plan şemalı kuleleri ile benzer örneklerdir.

Ayrıca Anadolu Selçuklu dönemi yapılarında 13. yüzyıldan başlayarak dörtgen biçimde -Antalya-Alanya yolu üzerinde Şarapsa Han'ın (1236-45) Mescid girişinde |403|-; dairesel kesitli - Kayseri-Sivas yolu üzerindeki Palas Köyü'nde Sultan Han (1232-36) girişinde |404|-; dilimli uygulamalarını-Kayseri-Sivas yolu üzerinde Tuzhisar'da Sultan Han (1236) girişinde |405|- gördüğümüz kulelerle desteklenmiş giriş düzenleri bulunmaktadır.

Anadolu Selçuklu dönemi sarayına ilişkin yapılan restitüsyon tasarımlarında sadece girişi kulelerle belirginleştirme fikri ortaktır. Bab üs Selâm'ın kuleli giriş tasarımının Anadolu mimarlığındaki en yakın örneği minareli kapı tasarımlarıdır. 13. yüzyılın

ikinci yarısından başlayarak medreselerin taç kapılarının iki yanına eklenen minare ile giriş daha anıtsal bir görünüm kazanmıştır. Sivas'ta Gök Medrese, Çifte Minareli Medrese ile Erzurum'da Çifte Minareli Medrese ve Konya'da Sahip Ata Medresesi'nde |406| taç kapının üstünde her iki yanda yer alan minare kullanımı, kule ile ortak bir görsel etki içermektedir (Şekil 5.9).

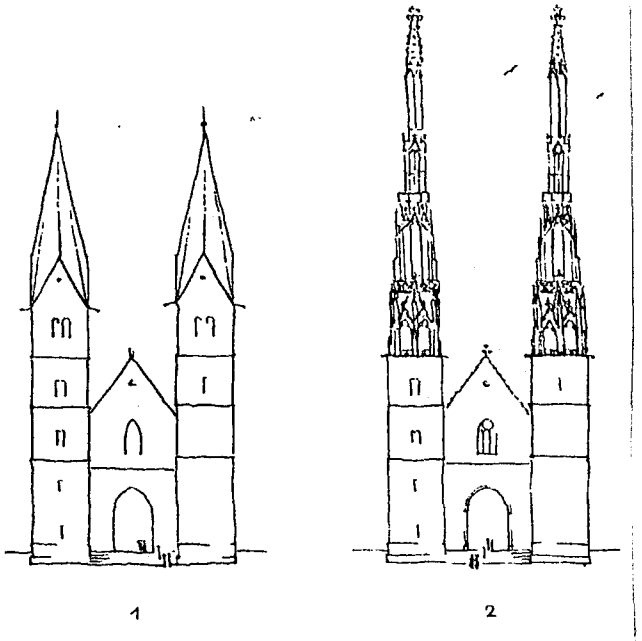
Doğrusal giriş düzeni, kule, revak, kubbe, tonoz gibi mimari ögeleri ile yaygın bir kullanım alanına ortak olan Bab üs Selâm, Bab-ı Hümayun gibi, simgesel önemi işlevsel önemine baskın bir tasarıma sahiptir.

5.1.1.3. Bab üs Saade (Akağalar Kapısı)

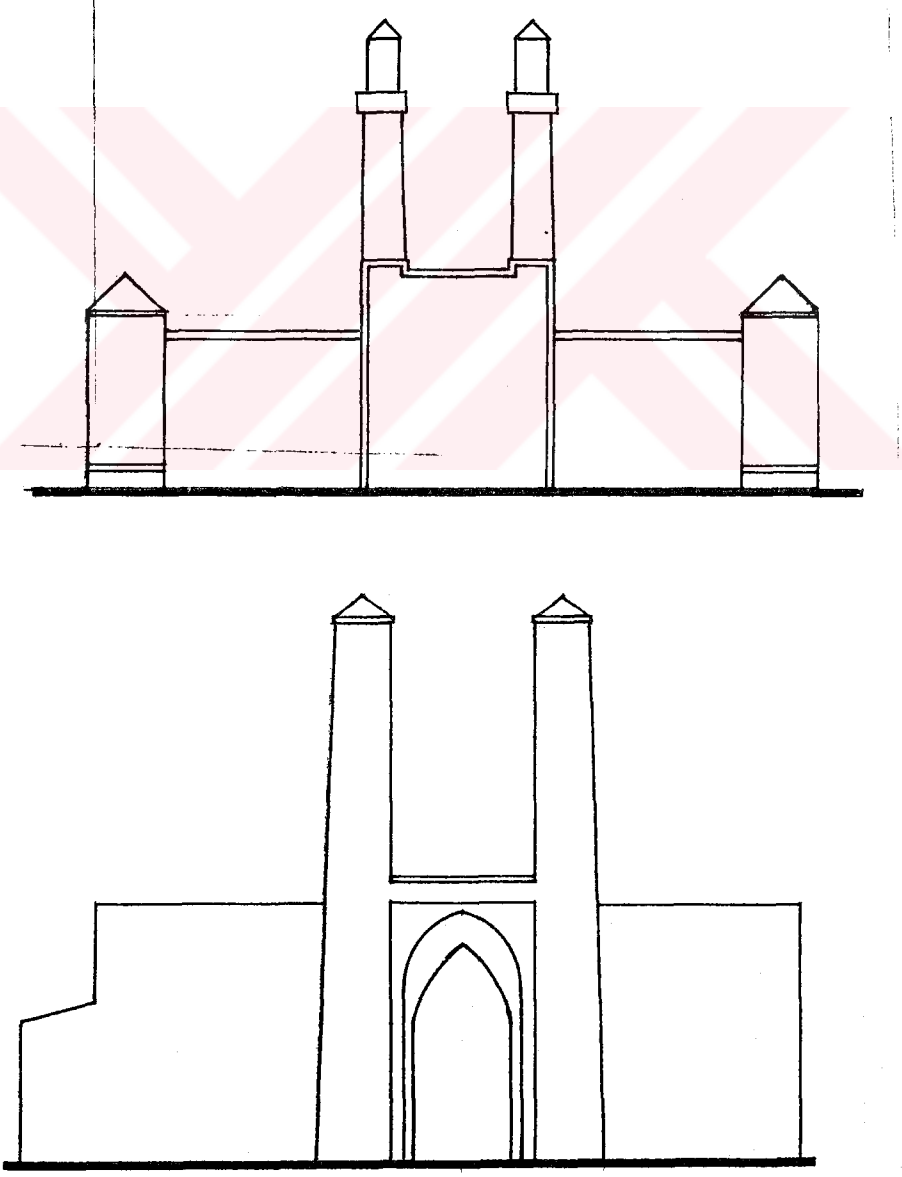
Üçüncü Avlu'dan Dördüncü Avlu'ya geçişi sağlayan Bab üs Saade, Akağalar Koğuşu ile Bab üs Saade Ağası Koğuşu arasında yer almaktadır. Sarayın ilk iki giriş kapısı gibi çift kapılı düzendedir. İkinci Avlu'da Bab üs Selâm'ın eksenine göre doğuya kaydırılmış Bab üs Saade, Akağalar tarafından korunmaktaydı |407|. 11.45 m. x 6.49 m. boyutlarındaki kapı arasında, sol tarafta bir ocak ile her iki tarafta yükseltilmiş sekiler bulunmaktadır |408|. Kapı arasından yan taraftaki koğuşlara geçişler vardır. Bab üs Saade'nin bugünkü görünümü, girişte revakın genişletilmesi ve yükseltilmesi ile belirginleştirilmiştir (Tablo 6.1, 6.3).

Bab üs Saade'nin Ayverdi |409| ve Eldem |410| tarafından yapılan restitüsyonları benzer niteliktedir. Bab üs Saade her iki tasarımda da sadece revak sütunlarının giriş ekseninde aralıklarının genişletilmesi ile belirgindir. 16. yüzyıl eseri Hünername'de iki farklı şekilde gösterilen Bab üs Saade |411| (EK I.6c,d), yine 16. yüzyıla tarihlenen Avusturya elçisinin kabulünü gösteren bir belgede |412| (Şekil 5.10), Hünername'de Üçüncü Avlu'yu gösteren belgedeki biçimine uymaktadır. Avlu revakından öne çıkarak belirlenen kubbeli düzenleme, Bab üs Saade'nin işlevsel önemine daha uygun olmalıdır.

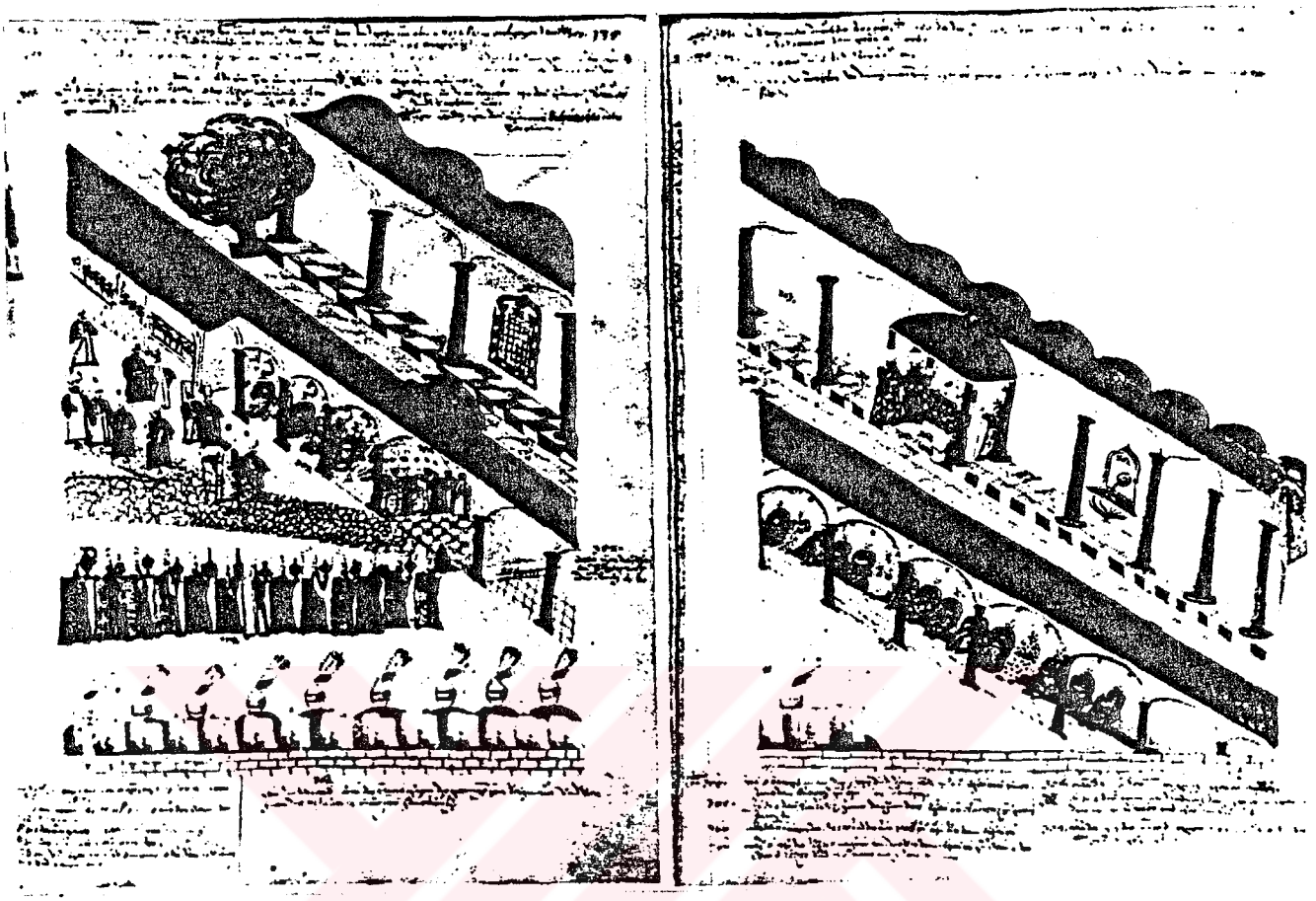
Saray avlu törenlerinde İkinci Avlu'da sultan tarafından kullanılan tek mekân olan Bab üs Saade, sultanların tahta çıkışlarında, "ayak divanı" ismi verilen olağandışı divanlarda, bayramlarda

Şekil 5.8. Konstanz Manastır-Katedral'inde kuleli cephe gelişimi,1379, 1435.
K. Hecht, 1980, s.57.

Şekil 5.9. Minareli giriş düzenleri.Bayburtluoğlu, 1976.
Erzurum Çifte Minareli Medrese'den çizilmiştir.

Şekil 5.10. 1586 tarihli belgede Bab üs Saade, yak.1586
(Viyana Ulusal Kütüphanesi, 8615/129r-135r.)
Necipoğlu, 1985.

sultanın, kutlamaları kabul etmek için, tahtının konulduğu yerdi |413|. Ayrıca önemli seferlerde sancağ-ı şerif özel bir törenle Bab üs Saade önüne dikilirdi |414|.

Topkapı Sarayı'nın kuruluş şemasında Arz Odası ile birlikte planlanan Bab üs Saade, sarayda halkın giremediği bölümü ilk bölümden ayırmaktadır. Bu özelliği ile Enderun'un dışa açılan kapısı durumundadır. İlk iki kapıya göre çok daha yalın biçimlenmiş bu kapıda, saray şemasındaki açık, yarı açık, özel bölüm dizinindeki anıtsal boyuttan insan boyutuna doğru bir geçiş izlenmektedir. Bab üs Saade, saray avlu törenlerinde, elçi kabullerinde sultanın kabulüyle törenin en önemli bölümünün gerçekleştiği Arz Odası'nın hemen önünde ve onun revaklı bir girişi durumundadır. Arz Odası, geriye çekilmiş girişi ve hazırlayıcı ön mekanı niteliği ile, yalın görünümüne karşın, önemine koşut bir konumdadır.

Edirne Sarayı'nda Birinci Avlu ile İkinci Avlu arasındaki geçişi sağlayan Bab üs Saade, saray yerleşim düzeni içindeki konumu bakımından Topkapı Sarayı'ndaki konumu ile aynıdır (Şekil 4.2). Yine Arz Odası ile birlikte planlanan Bab üs Saade, giriş ekseninde genişleyen ve yükselen bir saçak altında, basık kemerli tek kapı olarak düzenlenmiştir. Boyutları Topkapı Sarayı'ndaki Bab üs Saade ile yakın ölçülerdedir |415|.

Bab üs Saade'nin saray şemasındaki özgün işlevi, izlenebildiği kadarıyla Murad II'nin Edirne Eski Sarayı'ndaki açık taht yerine uzanan bir süreklilik içindedir. Bertrandon de la Brocquière 1432-33 yıllarında Edirne Sarayı'na ilişkin gözlemlerinde, sarayda özel bölümün çıkışında, hazırlanan kadife örtülerle kaplı bir tür sedirde Murad II'nin elçileri kabul ettiği ya da kendisine sunulan divan sonuçlarını dinlediğini belirtmektedir |416|. 1446 yılında Ciriaco d'Ancona da benzer olarak Murad II'nin elçileri, avluda herkese açık biçimde, kabul ettiğini yazmıştır |417|.

Bab üs Saade, sultan tahtının konulduğu giriş mekânı işlevi ile Timur Sarayı'nın benzer işlevli girişlerini çağrıştırmaktadır. 1404 yılında Timur Sarayı'nı ziyaret eden Clavijo, Timur'un, saraya girmeden önce kapı girişinde yükseltilmiş bir yerde otururak elçileri kabul ettiğini yazmıştır |418|.

Bab üs-Saade'nin önü genişletilmiş revaklı kapı düzenlemesiyle biçimsel olarak Balkuvara Sarayı'nın avlu girişlerindeki kapı yapılarına benzerdir (Şekil 4.10c). Ancak bu biçimsel benzerlik, işlevsel olarak Balkuvara'da bilindiği kadarıyla, karşılığını bulmamaktadır.

Önünde genişletilmiş revaktaki taht yeri ile, Bab üs-Saade, Konstantin Mihailovic'in verdiği bilgilerden |419|, seferlerde vezirin "danışık çadırı"nda toplantı yaptığı sırada sultanın bulunduğu "sayeban"ı |420| çağrıştırmaktadır.

5.2. KÖŞKLER

5.2.1. Fatih (II. Mehmed) Dönemi

5.2.1.1. Fatih Köşkü

Topkapı Sarayı'nın içeri girilemeyen Enderun bölümünde yer alan Fatih Köşkü sarayın kuruluş şemasında, sultanın özel kullanımı için yapılmış olmalıdır. Üçüncü Avlu'nun diğer köşesindeki Has Oda ile birlikte benzer işlevler için yapılmış olan Fatih Köşkü, plan şeması ile konut kullanımına daha uygun görülmektedir (Tablo 6.2, 6.4).

Yapım tarihi ve özgün durumu belirsizlikler taşıyan Fatih Köşkünün, özgün işlevinde Fatih'in özel konutu olarak inşa edildiği ve akabinde I. Selim tarafından, Mısır ve Tebriz fetihleri sonucunda getirilen hazineler için, hazine binasına çevrildiğinin söylenmesiyle birlikte erken tarihli kaynaklar bu konuya bir açıklık getirmez |421|. 19. yüzyıl tarihçisi Ata, hükümdarlık köşkü olarak tasarlanan bu köşkü, hükümdarlık hazinesine dönüştürenin yine Fatih olduğunu belirtmektedir |422|. Yine Ata Tarihi'ne göre, 1462-63'te tamamlanan Fatih Köşkü, 1465-68 yılları arasında tamamlanan Has Oda'ya kadar sultan köşkü olarak kullanılmıştı |423|. Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan 1509 depreminden sonra sultan hamamının onarımlarını gösteren cephe çizimlerinde, hamamın soyunma odasına bitişik olan odaların "hazine" ya da "hazine-i amire" olarak tanımlanması |424|, Fatih Köşkü'nün 16. yüzyıl başında hazine olarak kullanıldığını göstermektedir.

Fatih Köşkü'nün plan şeması dış sofalı Türk Evi plan şeması özelliğindedir. Ancak boyutlarıyla normal bir konut yapısına oranla

daha büyük olan Fatih Köşkü plan şemasında, avlu cephesinde dış sofa (hayat) olarak tanımlanan bir revak boyunca sıralanan üç oda, revakın deniz cephesinde bir oda ve köşede Marmara ile Boğaziçi'ne açılan havuzlu locyadan oluşan üst kat ile ayrı iki bölüm halindeki bodrum kattan oluşmaktadır |425|. Arşiv belgelerinde bodrum katların bodrum hazinesi olarak kullanıldığı kayıtlıdır |426|.

Fatih Köşkü'nün plan düzeninde, Marmara cephesinde ve locyanın yanında yer alan oda baş oda durumundadır. Revakta farklı renkteki iki kolonla vurgulanan ve revaktaki diğer girişlere oranla daha yüksek olan anıtsal mermer bir kapıyla girilen baş odada, locya ile aradaki duvar kalınlığında yer alan ve locyaya bir pencere ile açılan "taht yeri" bulunmaktadır. Dikdörtgen biçimindeki bu odanın locyaya, Marmara cephesindeki cumbaya, yanındaki odaya ve duvar kalınlığı içinde yer alan bir merdivenle bodrum katla bağlantısı vardır. Baş odanın yanındaki kare biçimindeki oda 10.5 m. çaplı bir kubbe ile örtülüdür. Revaktan ve baş odadan girişin yanısıra bu odanın bodrum katın ikinci bölümü ile bağlantısı vardır. Bu dizindeki son oda ise II. Selim Hamamı'nın soğukluk bölümüdür. Kubbe ile örtülü bu mekâna revaktan giriş ile birlikte II. Selim Hamamı'nın özgün ve sonradan açılan girişleri vardır |427|. Hem Fatih dönemi hamamı, hem II. Selim döneminde yapılan hamam bugün yok olmuştur. II. Selim Hamamı'nın yerine sonradan Seferli Ağaları için küçük bir hamam yapılmış ancak o da yıkılmıştır |428|.

Fatih Köşkü'nün revak hizasındaki odasının revaktan olan girişinin yanısıra, locyadan ve özgün konumu ve işlevi bilinemeyen sol taraftaki mekândan girişi vardır |429|. Bu giriş bugün kapalıdır. Avluya açılan dış sofa 9.00 x 41.00 m. ölçülerindedir. 1940-44 yılları arasındaki onarımlarda özgün tavan hakkında bilgi olmadığından betonarme düz bir tavan olarak yapılmıştır |430|.

Fatih Köşkü, çeşitli tarihlerdeki depremlerden çok zarar görmüştür. Yapının Marmara cephesini boydan boya destekleyen payanda duvarlarına ait 16. yüzyılda yapılmış kroki ve keşifler bulunmaktadır |431|. Köşkün yapılışından bir süre sonra özgün işlevini yitirmesi de yapı için zararlı olmuştur. Ayverdi belgelere göre 1737 (1150) yılında baş odanın kapısından başlayarak revakın bir bölümünün

kapatıldığını ve bu mekana "elçi hazinesi" denildiğini yazar. Sefaretle yabancı ülkelere giden elçilere yolculuğu sırasında verilen giyim, kuşam, raht, koşum ve diğer resmî eşyalar burada saklanırmış |432|. 1942 yılındaki onarımda bu ek kısımlarla birlikte, köşke hazine işlevi verildikten bir süre sonra depolama alanını büyütmek ve belki de güvenliği arttırmak için kapatılan köşkün çoğu penceresi ile locyanın kemerli açıklıklarının duvarla kapatılan bölümleri de kaldırılmıştır |433|.

Fatih Köşkü'nün özgün durumuna ilişkin restitüsyon tasarımları belirsizlikler taşımaktadır. Eldem, köşkün 16. yüzyıl başlarında henüz kubbelerin inşa edilmeden önceki görünümüne ilişkin tasarımlarında tüm köşkü ahşap kırma çatı ile örtülü düşünmüştür. Manzaraya açılan locyayı her iki cephede geniş ve dik saçaklı olarak çizmiştir. Marmara cephesinde soğukluk olarak tanımlanan son mekânın pencereleri bugünkü görümünde verilmiştir |434|. Ancak L.74'te yer alan cephe restitüsyonunda, 1509 yılındaki depremden sonra pencereleri çerçevesiz olarak yeniden inşa edilen bu son mekânın pencereleri, yapının diğer pencereleri gibi çerçeve içine alınmıştır. Bugünkü durumunda 1940-44 yılı onarımlarında yapılan üç bölümlü cumba cephesi ise tek açıklıklı, aynalı, Bursa kemerli olarak gösterilmiştir |435|. Avlu cephesindeki revak, 1840 tarihli bir suluboya resimde ve kargir olarak yapılmadan önceki durumunu gösteren bir fotoğrafta görüldüğü gibi çift furuşlarla desteklenmiş çok dik ve geniş bir saçakla örtülüdür |436|. Ancak bu görünümün de özgün durumu ne ölçüde yansıttığı bilinememektedir.

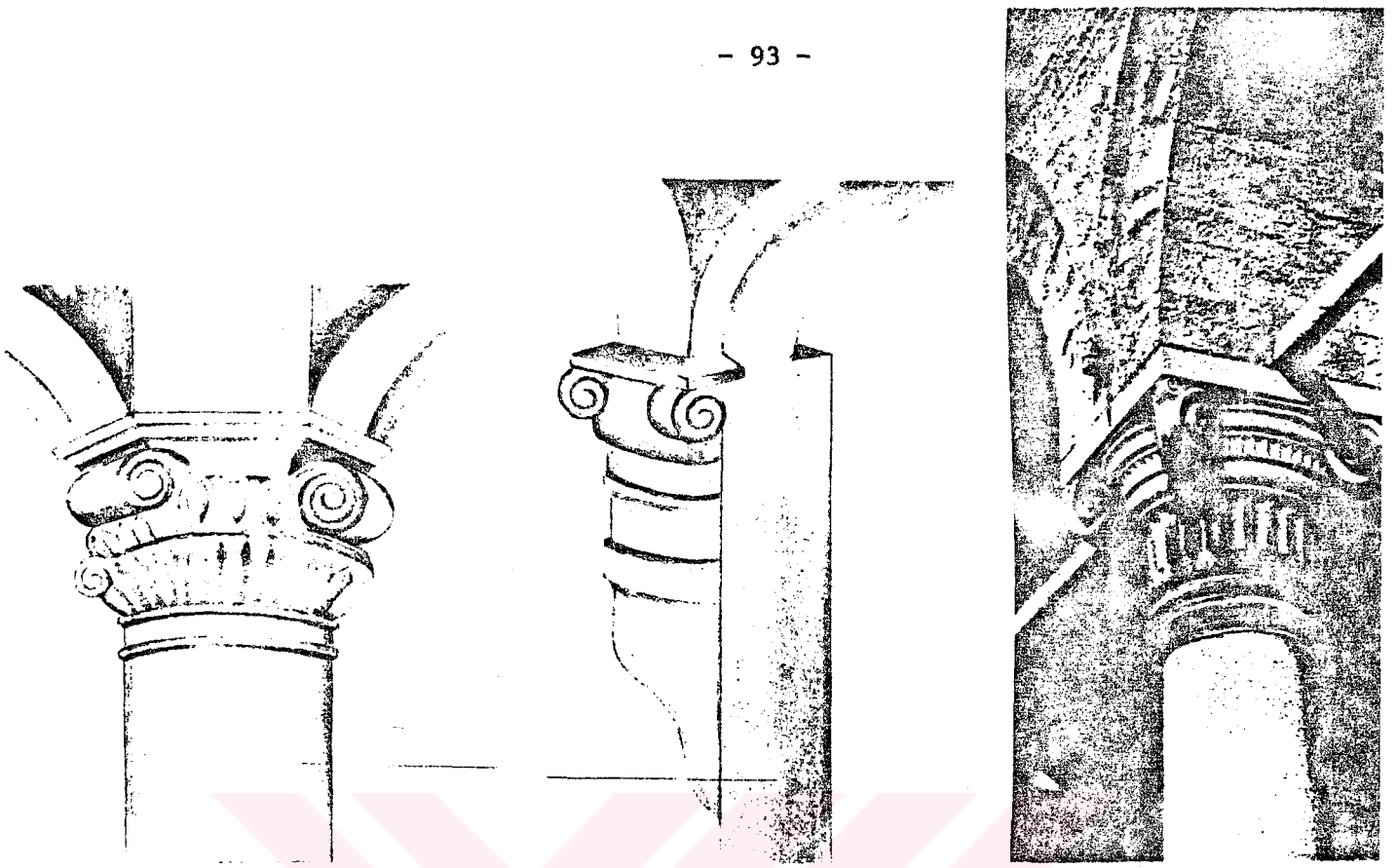
Eldem'in restitüsyonunda kendisinin de şüpheli olduğu kısımlar bulunmaktadır. Dört odalı binanın eşit büyüklükteki ilk iki odasının kubbeli, locya ve her iki yanındaki odaların ahşap çatılı olması, kubbeli ilk odanın hamam soğukluğu olarak bilinmesi şüpheli kalmaktadır |437|. Ayrıca köşkün Marmara cephesinin alt ve üst pencere ilişkisi, restitüsyon çatı çözümü de açık değildir. Eldem'e göre son onarımlarda ahşap oldukları kesinlik kazanan iki kubbe, olasılıkla 1509 depreminden sonra yeniden yapılmışlardır |438|. Soğukluğu Fatih Köşkü'nün son mekânı olarak bilinen hamamın nasıl bir plan ve cephe düzenine sahip olduğu konusu da bugünkü verilerle belirsizdir. Soğukluk mekânının 1915 yılından önce teşhir yeri olarak değiştirilerek

düzenlenmesiyle hamamın ılıklık, sıcaklık ve külhan bölümlerine ait belirtiler de yok olmuştur |439|.

Ayverdi ise Fatih Köşkü'nün revak kemerleri, yarım sütunları ve sütun başlıkları dışında Osmanlı üslubunda yapıldığını ve duvar kalınlıklarına ve mekân boyutlarına bağlı olarak köşkün bir bölümü çatılı, bir bölümü kubbeli düşünülmüş bir plana göre aynı zamanda inşa edildiğini belirtmektedir |440|.

Fatih Köşkü Hünername'de ve Dilich'in çizimlerinde revaksız olarak (EK I.7b), Bobovi'de (EK I.11a) ve Tavernier'nin verdiği bilgilerde |441| revaklı olarak betimlenmiştir. 17. yüzyılın başında varlığı kesinleşen revakın, 16. yüzyılın başlarında hazineye dönüştürülen Fatih Köşkü'ne sonradan eklenmesini gerektirecek bir neden olmamalıdır. Özgün plan düzeninin bir elemanı olarak kabul edilebilecek revakın bugünkü biçim ve boyutlarının ne ölçüde özgün olduklarının saptanabilmesi ayrıntılı arşiv ve arkeolojik araştırmayı gerektirmektedir. Ayverdi'nin üslupsuz ancak özgün, Eldem'in şüpheli olarak kabul ettiği, revaktaki sütun başlıklarının Milano'daki Ospedale Maggiore'nin avlu kemerlerindekilerle olan benzerliği bir olasılığa göre, 1465 yazında İstanbul'a gelmeyi planlayan İtalyan mimar Filarete'nin, Fatih'in mimari danışmanlarından biri olabileceğine bağlanmaktadır |442|. Bu sütun başlıklarının 15. yüzyıl Osmanlı üslubunda olması olası değildir. Büyük bir olasılıkla yabancı ya da 18. yüzyıl onarımlarına |443| ait olmalıdır. Benzer sütun başlıkları, bu yüzyıl yapılarında görülmektedir. Trabzon Fatih Camisi girişindeki ahşap bölmenin sütun başlıkları |444|, Nuruosmaniye Camisi avlusunda (1748-55), Ragıp Paşa Kütüphanesi'nde (1762), Yozgat Çapanoğlu Camisi'nde (1777-79)|445|, Eyüp Camisi'nde (1800), Üsküdar Selimiye Camisi'nde (1804), Kayseri civarında Endüllük Kilisesi (Şekil 5.11)|446| ve Konya'da Aziziye Camisi'nde (1867)|447| görülen benzer uygulamalar bu olasılığı desteklemektedir.

17. yüzyıl ikinci yarısına tarihlenen Scarella'da Fatih Köşkü'nün locyasız gösterilmesine karşın köşe locyası da revak gibi özgün plan şemasının bir parçası olmalıdır. Ancak locyanın bugünkü görünümünün ya da Eldem'in kaynak vermeden önerdiği saçaklı cephe restitüsyonunun özgün cephe ile ilgisi açık değildir. 1940-44 onarımları

Şekil 5.11. Endüllük Kilisesi (İlter, 1989) ve Fatih Köşkü Sütun başlıkları

sırasında çekilmiş bir fotoğrafta görüldüğü gibi bugünkü yarım sütunlarla biten iki bölümlü cephe düzeni yerindeki boşluğa yan kısımları doldurularak yerleştirilmiştir |448|. 1766 yılındaki depremden sonra Topkapı Sarayı'nda yapılan onarımların kapsamında Fatih Köşkü locyasının da dönemin beğenisiyle yeniden düzenlendiği düşünülebilir.

Fatih Köşkü ile ilgili Tavernier'nin (17.yy.) verdiği mozaik tavan tanımlaması |449|, köşkün bodrum katının ikinci bölümüne bağlantılı yonca yaprağı planlı vaftiz odasının varlığı|450| ile T.Ata ve A.Şeref Bey'in "Bizans yapısı saray geleneğine göre II. Mehmed tarafından yeniden inşa edildi" |451| bilgileri ile karşılaştırıldığında, mozaikin köşkün revak tavanına değil bodrum kattaki Bizans yapısına ilişkin olabileceği anlaşılmaktadır.

Fatih Köşkü'nde iç mekân düzenleri asimetrik yerleştirilmiş kapılar, pencereler, ocak ve nişlerdeki farklı uygulamasını, 1.50 m. den 3.60 m.'ye değişen duvar kalınlıklarında da göstermektedir. Duvarlardaki çok sayıda niş yapılması, hafifletme amaçlı olabileceği gibi sultanın özel kullanımındaki köşkte sergilemek istediği değerli hediyeler için de yapılmış olabilir.

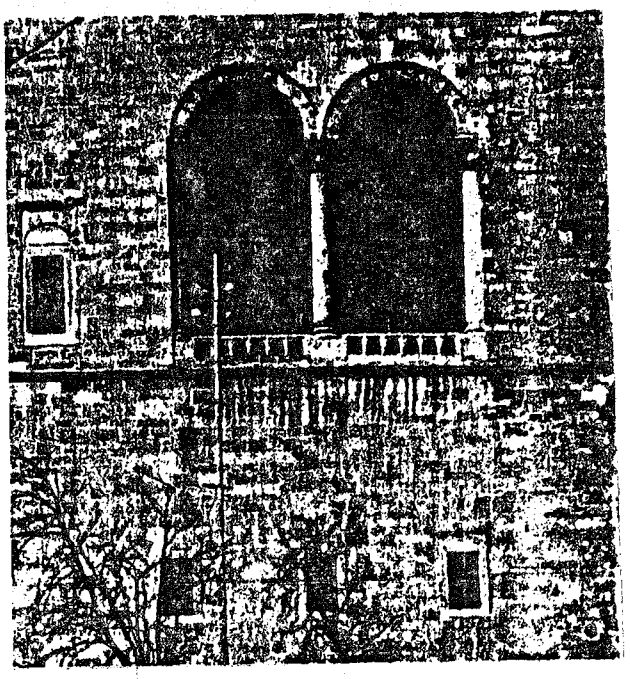
Fatih Köşkü mimari düzenleme ve elemanlarında Osmanlı ve öncesi geleneklere bağlanabilen motifler içermektedir. Hükümdar tahtının eyvanla özdeşleştirildiği Sasani mimarisine |452| uzanan Fatih Köşkü'ndeki taht yeri, arkasındaki locya ile manzaraya açılan düzenlemesiyle İslâm saraylarından Ukaydır, Balkuvara, Leşker-i Bazar ve Kubadabad'da örneklenen taht salonunun arkasında yer alan eyvan ya da terasla manzaraya açılma fikrini anımsatmaktadır.

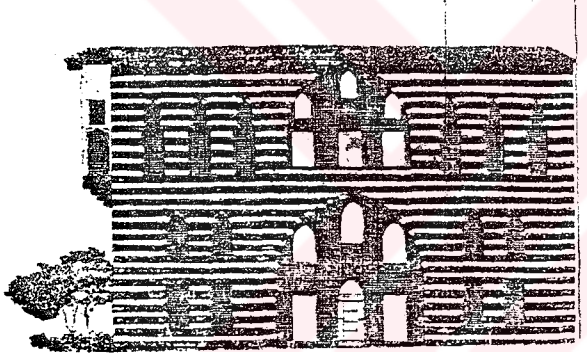
Plan şemasındaki konumu ve mimari biçimlenişi ile seyir ve dinlenme mekânı niteliği taşıyan locyanın, eyvan biçiminde uygulanmasını Konya Köşkü (13.yy.)|453| ile Diyarbakır'da olasılıkla 15. yüzyıla tarihlenen Seman Köşkü'nde |454| görmekteyiz. Kemerli açıklıklı, kolonlu cephe düzeni ile Kahire evlerinin avluya açılan "makad"larına olan biçimsel benzerlik (Şekil 5.12)|455|, kullanım benzerliği ile de çakışmaktadır. Ancak Şam Ulu Camisi'nde Sultan Kayıtbay'ın minarelerinde (1488)|456| ve Kayıtbay Camisi'nde |457| benzer düzenlemelerin görülmesi biçimsel motiflerin İslâm dünyası içinde gezinmeleri ile ilgili olmalıdır.

Fatih Köşkü'nün Marmara cephesinde taş konsollar üzerine oturan cumbanın en yakın örneği Ayvansaray'daki Blakerna Sarayı'nın cephesinde görülmektedir |458|(Şekil 5.13). Fatih'in İstanbul'un fethinden sonra kısa süre kaldığı Blakerna Sarayı'nın bu mimari motifini kendi köşk yapısında kullanmış olması, ayrıca sur duvarı üzerinde yer alan kullanım katının genel imajının da Fatih Köşkü'ne taşınmış olabileceğini çağrıştırıyor. Ancak Fatih Köşkü'nün, avlu cephesinin dış sofa gerisinde gizlenmiş girişi, simetrik olmayan cephe düzeni, tek katlı görünümü ile deniz cephesinin yükseltilmiş kullanım katı düzeni, geleneksel Türk Evi'nin yol ve avlu cephelerindeki birbirinden farklı düzenlemelerine de uymaktadır.

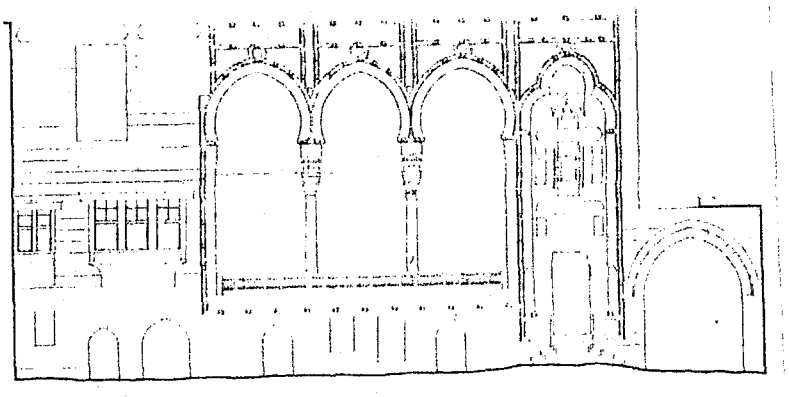
Locya uygulaması bir yana bırakılırsa önü galerili bir sıra oda, Anadolu konut mimarisinin hayat evine giden bir geleneğin ilk aşaması olarak görülebilir.

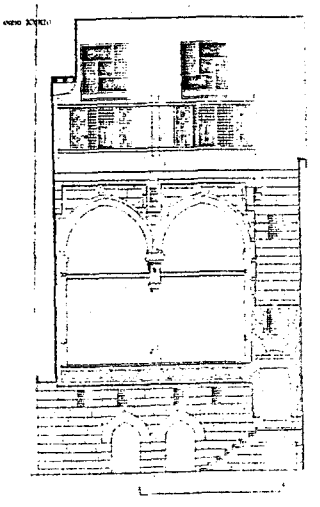
Fatih Köşkü'nün locyasındaki -bugünkü bilgilerle özgünlüğü kesinleşemeyen- su elemanı, yarı açık mekândaki kullanımı ile, Sasani dönemi ve sonrası İran'da |459|, İslâm dönemi saray yapılarından

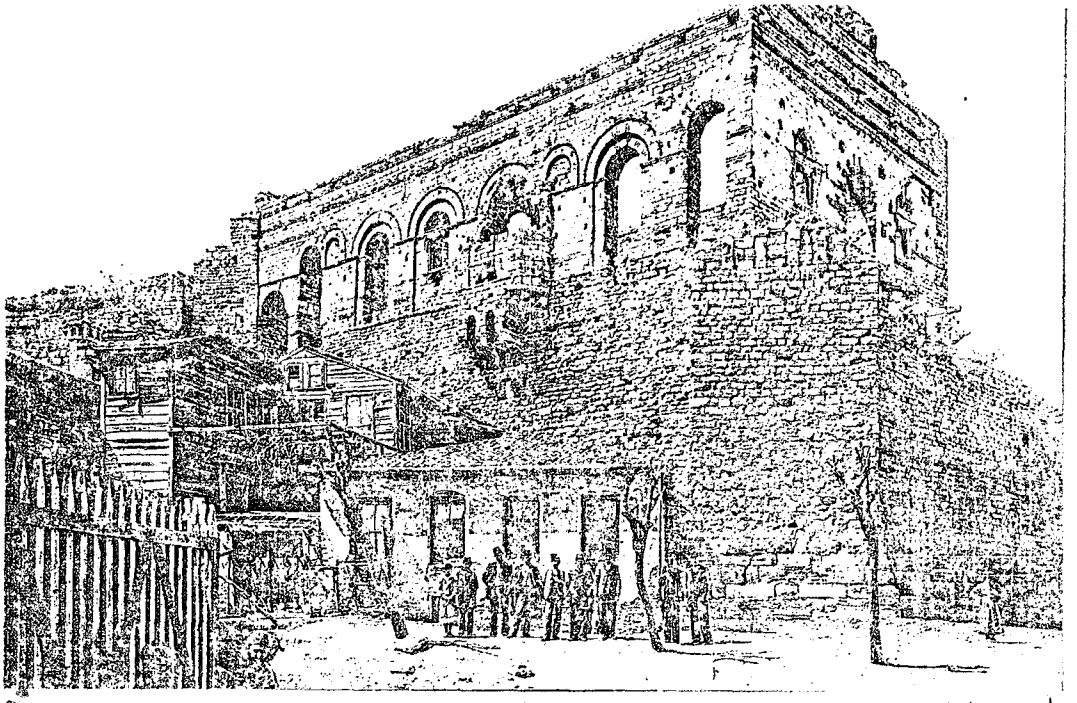

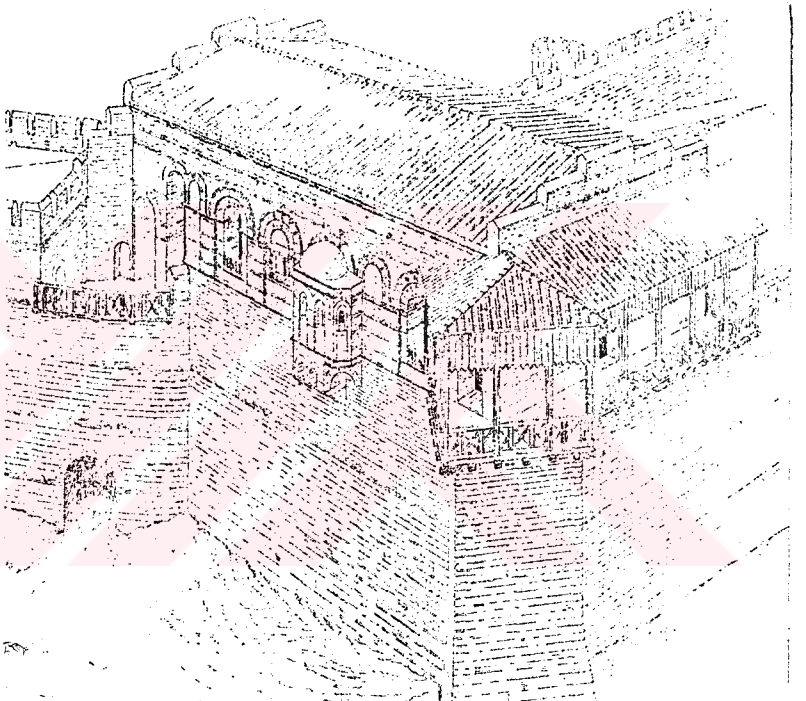

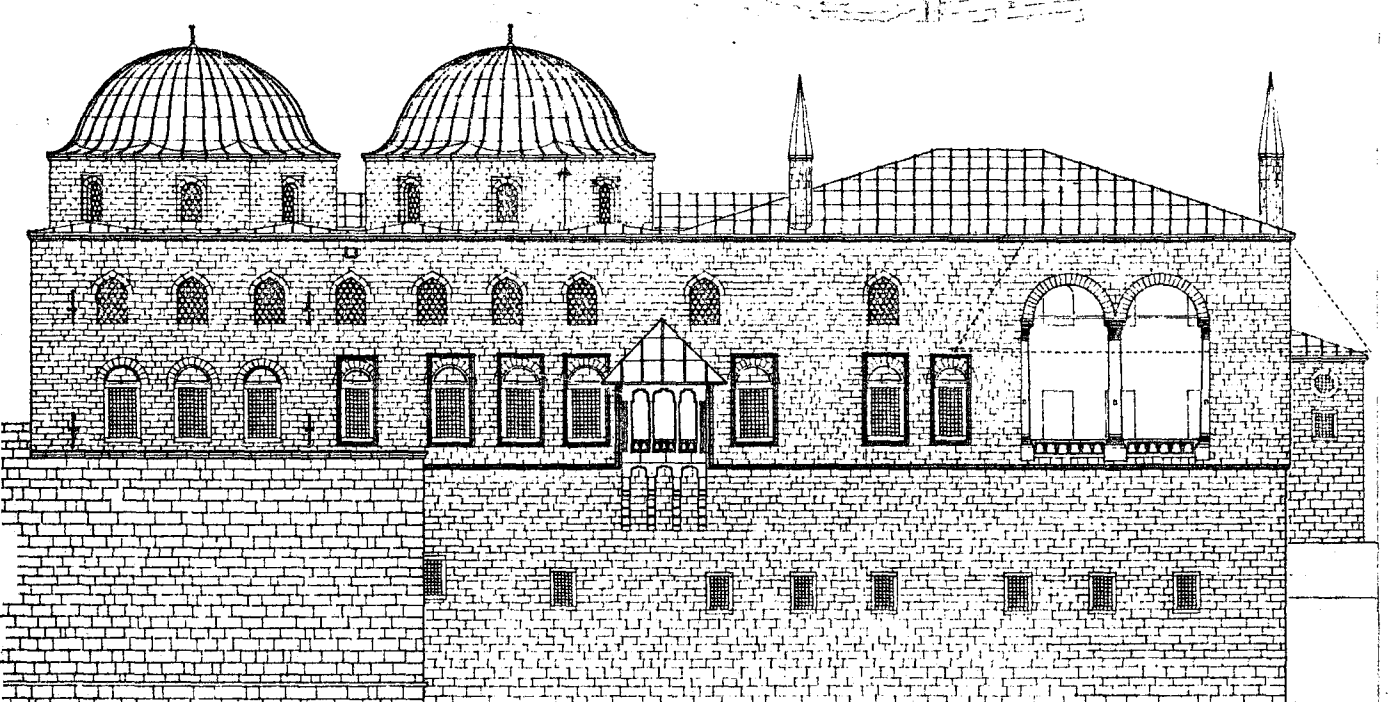

Şekil 5.12. Fatih Köşkü Locyası, Diyarbakır Seman ve Cihannüma köşkleri ile Kahire evlerinin makad'ı
Sözen, 1971; Garcin, 1983.

Şekil 5.13. Fatih Köşkü ve Blakerna Sarayı'nda cumba,
Gurlitt. 1907. [illegible]. s.9.

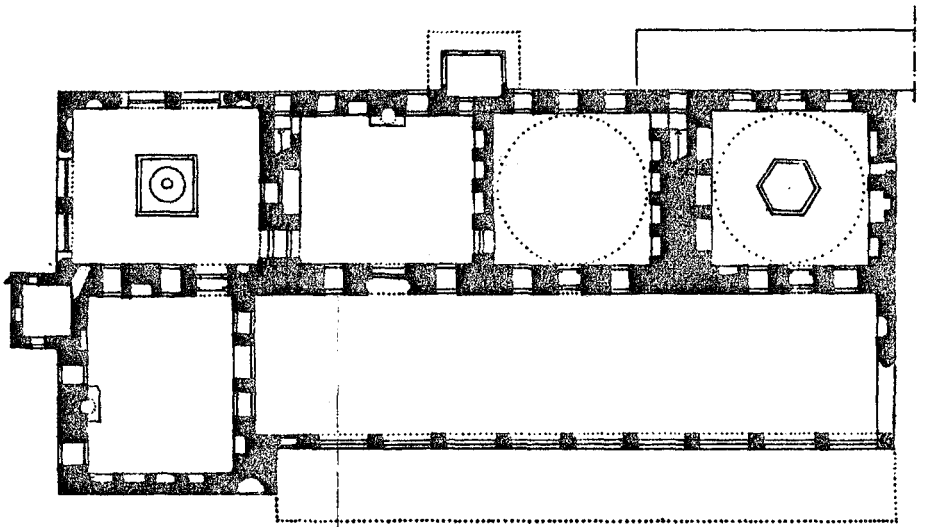
Cevsek el-Hakani, Termez Sarayı, Leşker-i Bazar ve Elhamra Sarayı ile Diyarbakır Artuklu Sarayı |460|'nda, Şam, Halep ve Kahire evleri |461| ile Edirne Sarayı Kum Kasrı'nda görülen uygulamalara bağlanan bir süreklilik içindedir.

Anadolu'da Hitit ve Hellenistik dönem evlerinde üzeri dam örtülü, açık bir direklik şeklindeki düzenlere uzanan dış sofalı plan şemasının |462| Fatih Köşkü planına yakın bir örneği Antakya'da Çinçin Hikmet Evi'dir |463|(Şekil 5.14). Dış sofalı asıl katın yükseltilmiş konumunda, dış sofa ile odaların ilişkisi, tek katlı Fatih Köşkü'nde revak oda ilişkisinden daha güçlü görünmektedir. Bu genelde Yakındoğu'nun galerili ev geleneğine yaklaşmaktadır.

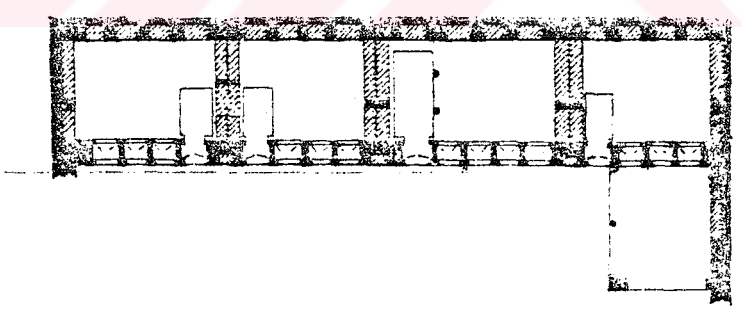
Plan düzeninde dış sofa şemasına uygun Fatih Köşkü çatı örtüsü ve cephe düzenleriyle sultanın resmî kuruluşları ziyaret ya da inceleme gezilerinde dinlenmesi ve gerektiğinde huzura kabul edebilmesi için inşa edilen Hünkar Kasırları |464| ile de benzerlik taşımaktadır. 15. yüzyıl yapılarından Sultanahmet meydanındaki Mehterhane Kasrı |465| ile sonraki uygulamalardan Sultanahmet Camisi Hünkar Mahfili |466| ve Yeni Cami Hünkar Köşkü |467| Fatih Köşkü ile duvar konstrüksiyon tekniği dışında benzer görünümdedirler.

Roma kaynaklarına uzanan ve erken dönem İslâm saraylarının başat elemanı olan hamam yapısı, Topkapı Sarayı'nda da sultanın yaşama mekânının hemen yanında, manzarayı görebilen yerde ve saray silüetine etkin bir konumda yer almasıyla, bu önemini devam ettiriyor görünmektedir. Hamam mekânının saray şemasında bu nitelikteki konumuna ilişkin uygulamalar, 19. yüzyıl saray yapılarından Dolmabahçe ve Beylerbeyi saraylarındaki sultan hamamının deniz cephesinde dışa açılan plan düzenlemeleri ile devam etmiştir.

Topkapı Sarayı'nın kuruluş şemasında bulunan, girilmesi yasak avlunun manzaraya hakim köşesinde ve Bizans kalıntıları üzerinde yer alan Fatih Köşkü, geleneksel Türk Evi'nin dış sofalı plan şemasıyla düzenlenmesine karşın dışa açılan köşk fikri ile Yakındoğu köşk uygulamalarına bağlanabilir. İç mekân düzenlemelerinde ise Osmanlı mimarisinin ögelerinin tercih edildiği görülmektedir.

Fatih Köşkü

Çinçin Hikmet Evi, Antakya
S. H. Eldem, 1952, s.64.

Şekil 5.14. Fatih Köşkü ve Antakya'da Çinçin Hikmet Evi plan düzenleri.

Fatih Köşkü'nün ocaklı mekânları, dış sofalı, cumbalı ve locyalı düzenlemesiyle sultan köşkü olarak planlanmasına karşın bir süre sonra hazine olarak kullanılması, Grabar'ın İslâm mimarisinin oluşum sürecindeki bir özelliği olarak tanımladığı "formel belirsizlik" davranışının, 16. yüzyılın başında Osmanlı Sarayı'nın, Enderun bölümü için -bir ölçüde de olsa- geçerli olduğunu göstermektedir.

5.2.1.2. Has Oda

Üçüncü Avlu olan Enderun Meydanı'nın kuzeybatı köşesinde yer alan Has Oda, avluya ve dış manzaraya açılan konumu ile Fatih Köşkü gibi, sultan'ın özel kullanımına ilişkin bir yapıdır. Yapım tarihi ile ilgili değişik fikirlerin olduğu Has Oda |468|, sarayın 1465-68 yılları arasındaki ilk yapım döneminde inşa edilmiş binalarındandır |469|. I. Selim tarafından, 1517 yılındaki Mısır seferiyle Topkapı Sarayı'na getirilen "Kutsal Emanetler" |470| için yeniden düzenlendiği söylenebilir (Tablo 6.2, 6.4).

Has Oda özgün plan şemasında, kubbeli dört odadan oluşan üst kat ile, bu kata duvar içinde bir merdivenle bağlantılı bodrum kat düzenindedir. Yapının avlu ve Haliç cephesi revaklıdır. Dış duvarlarının kalınlığı 1.70 m. olan yapının, ortada birbirini kesen iç duvarları 3.50 m. genişliğindedir |471|. Bağımsız kubbeli dört mekânın yanyana geldiğinde, ortadaki duvarların kalınlaştığı söylenebilir.

Has Oda'nın özgün durumunda, çapları aynı olan kubbe kasnakları arasında yükseklik farkı olup olmadığı konusunda bir veri yoktur. Kuzey köşedeki Hırka-i Saadet Odası'nın kubbesi bugünkü görünümünü 18. yüzyılda almıştır |472|. Sadece alt pencere sırasının olduğu bu oda, yapının özgün pencere düzeni konusunda fikir verici olabilir. Diğer mekânlardaki üst pencerelerin alt pencereler ile uyumsuz düzeni de, dört cephede bulunan daha az yükseklikteki revaka açılan üst pencerelerin, özgün tasarımda bulunmadığı varsayımını desteklemektedir.

Has Oda, özgün plan şemasında, Haliç cephesinde tek sıra revaklı olmalıdır. Yerinde yapılan gözlemle, bugünkü iki sıra revak

arasında, mimari biçim ve elemanlarda görülen farklılık, eş zamanlı bir uygulama olmadığını göstermektedir. Eldem'in rekonstrüksiyon tasarımında |473| da bu cephe tek sıra revaklıdır.

Angiolello'nun, Has Oda'nın Galata cephesine ilişkin belirsiz tanımında "iki sütun sırası" şeklindeki açıklaması |474|, ilk anda çift sütun sırasını düşündürüyorsa da, yeterince açık olmayan bu tanımlama "iki cephedeki birer sütun sırasını" da ifade etmiş olabilir.

Has Oda'nın özgün görümüne ilişkin Eldem'in restitüsyon tasarımında, sonradan Hırka-i Saadet Odası olacak olan odanın kubbesi, kemerli pencerelerin bulunduğu sekizgen kubbe kasnağı ile diğerlerine göre daha yüksek olarak düşünülmüştür. Haliç ve avlu cephesindeki revakların önünde furuşlarla desteklenen geniş ve dik saçaklar tasarlanmıştır |475|. Yine bu tasarımda yapının kullanım şeması, "Has oda, bekleme yeri ve sofa" olarak tanımlanmıştır.

Has Oda, sarayın özgün işlevi ve görünümünü kaybetmiş yapılarındandır. 1509 yılındaki depremden sonra, II. Bayezid'in sarayda yaptığı onarımların Has Oda'yı da kapsayıp kapsamadığı konusunda yayınlanmış bir çalışma yoktur |476|. Her iki katının da iki tarafı açık olarak planlandığı kabul edilen Has Oda |477|, zaman içinde iki cephesine eklenen yapılarla bugünkü görünümünü almıştır. Ancak bu değişimler sırasında, yapının ilk kullanımına ilişkin ayrıntılar, olması gereken ıslak hacimler, döşeme kaplaması, duvar kaplaması, bezemeleri ve benzeri veriler yok edilmiştir.

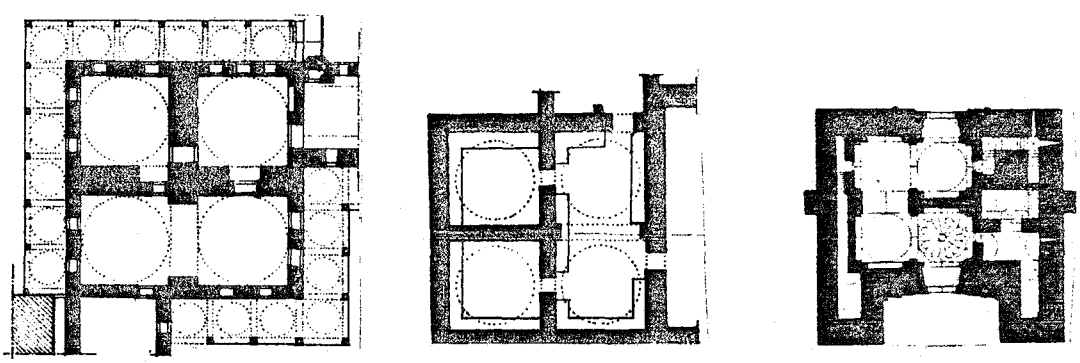
Ata ve Uzunçarşılı, 17. yüzyılın ortalarına kadar, Sultan'ın hizmetinde birinci derecede görevli İçoğlanların, Has Oda'nın alt katında bulunduğunu yazmışlardır |478|. Etrafına binaların yapılması ile karanlık hale gelen bu katın, sonradan aynı işlevle kullanılmadığı olasıdır. 17. yüzyıl eserlerinden Tarih-i Gılmanî'ye göre |479|, kırk kişinin gece gündüz kuran okudğu yer olan Has Oda hakkında, A.Şeref Bey, Sultan'ın cemaatle namaz kıldığı yer kullanımından bahsetmektedir |480|.

Has Oda, Fatih Köşkü ile birlikte sarayın kuruluş şemasında yer alan Sultan'ın özel yaşamına ilişkin düzenlenmiş bir yapıdır.

Her iki yapıda da, yarı açık mekânlarla avlu ve manzaraya açılma fikri ortaktır. Ancak plan şeması olarak çok farklı düzenlenmişlerdir. Fatih Köşkü'nün konut işlevine daha uygun görünen dış sofalı plan şemasına karşın, özgün biçimini ve kullanım şeklini kesin olarak bilemediğimiz Has Oda, ön mekânlı baş oda ve 16. yüzyıl Kubbealtı binasında olduğu gibi, birbirine bağlı çift kubbeli mekanı ile, törensel işlevi daha etkin bir tasarıma sahip görünüyor.

Ortada birbirini kesen duvarlarla ya da kubbeli birimlerin yanyana getirilmesi ile oluşturulan dört kubbeli yapı yaygın kullanımı olan bir şemadır. Has Oda'nın plan şemasını farklı işlev ve boyutlardaki yapılarda da görmekteyiz. Osmanlı sivil mimarisinin erken dönem örneklerinden İzmit Süleyman Paşa Hamamı'nda |481|, İslâm şehirlerinden Rabat'ın şehir kapılarından Bab-al Rua'nın |482| doğrusal ol yan girişinde benzer plan şeması görülmektedir (Şekil 5.15).

Has Oda, eş zamanlı Fatih Köşkü ile, işlev, avlu köşesindeki konumları, kapalı mekân-açık mekân fikri ile tasarlanmaları benzerliklerinin yanısıra, iç mekân düzenleri (nişli/nişsiz, ocaklı/ocaksız) ve plan kompozisyonu bakımından çok farklı düzenlemeye sahiptir. Enderun teşkilatında "ilk defa devşirmelerin yer alması" |483| uygulamasında olduğu gibi özel binalarındaki bu farklılıkta, Fatih döneminin bir gelişme ve deneme dönemi olduğunu yansıtmaktadır.

Şekil 5.15. Has Oda, İzmit'te Süleyman Paşa Hamamı ve Rabat'ta Bab al Rua'nın plan düzenleri.
Ayverdi, I, 1966, s.158; Papadopoulo, 1976, s.509.

Y. Ö.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

5.2.1.3. Çinili Köşk

Sur-u Sultanî içinde ve avlu törenlerinin sınırları dışında inşa edilmiş olan Çinili Köşk, sarayın, günümüze kadar önemli bir değişikliğe uğramadan gelebilmiş, 15. yüzyıl yapılarındandır. Giriş üzerindeki kitabeye göre, inşaatı 1472-3 (877) tarihinde tamamlanmıştır |484|. İçindeki çeşmenin 16. yüzyıla ait kitabesinde Sırça Saray olarak değinilen Çinili Köşk, 19. yüzyıla kadar Serçe Saray olarak da isimlendirilmiştir |485| (Tablo 6.2, 6.4).

Çinili Köşk'le ilgili, mimari tanımlama, geçirdiği onarımlar ve değişikliklere ait çalışmalar ile restitüsyon araştırmaları vardır |486|. Ancak faydalanılan kaynaklar ortak olduğu için verilen bilgiler de ortaktır. Bu çalışmada, köşkün 15. yüzyıldaki biçimi ile ilgili olarak Ayverdi'nin restitüsyon tasarımı esas alınmıştır |487|.

Sarayın dış bahçesinde yer alan ve saray törenlerinde resmî bir işlevi olmayan Çinili Köşk, sultana ait eğlencelerin yapıldığı, köşkün önündeki Kum meydanında cirit, tomak v.b. spor yarışmalarının devlet büyükleri ve belki sultan tarafından seyredildiği bir binadır |488|. Has odalılar eşliğinde sultanın sık sık gittiği Çinili Köşk, aynı zamanda, kadınlarla birlikte eğlencelerin yapıldığı bir bina idi |489|.

Çinili Köşk, sultana ait üst kat ile güneyde zemine gömülü bodrum kattan oluşmaktadır. Bodrum kat, giriş ekseninde yer alan cumbalı odanın dışında sultanın maiyetinin kullanımına ait olmalıdır |490|. Yapının, dört eyvanlı merkezi mekân, köşelerde dört oda, giriş ekseninde çokgen çıkmalı bir odadan oluşan ana plan şeması, her iki katta da tekrarlanmıştır. Bütün mekânlar dilimli ve nervürlü tonoz ve kubbelerle örtülmüştür. İki kat arasındaki bağlantı, biri girişte sağdaki odada ve diğeri revaktan girilen ve duvar kalınlığı içinde yer alan iki merdivenle sağlanmıştır. Yapının giriş cephesinde yer alan yükseltilmiş revak, 18. yüzyıldaki yangından sonra yeniden yapılmıştır |491|. Yapı, güneydoğu ve güneybatı cephelerinde yer alan iki eyvanla bahçeye açılmaktadır. İstanbul'un yağmurlu iklimine uygun olmayan orjinal teras çatı |492|, 16. yüzyıl belgelerinde de görüldüğü gibi, kısa bir süre sonra, az eğimli, kurşun kaplı bir çatı ile

örtülmüştür |493|. Hünername'de görülen bodrum kat önündeki büyük havuzun varlığı ve dönemi ise bugünkü verilerle kesinleşemeyen bir durumdadır |494|.

Çinili Köşk'ün eksenel, merkezî kubbeli, haçvari plan şeması, Osmanlı sivil mimarisinin eksenel ve simetrik olmayan yalın çözümlü uygulamalarından farklıdır. Bu şemanın işlevsel bir gereklilikten kaynaklanmadığı da açıktır.

Kare içinde kolları dışa açılan haçvari plan şemasının MÖ.4-2. yüzyıllara tarihlenen Babiş Mulla II mezar anıtında |495| görülen düzeni, dört yönde dışa açılan merkezî mekânın bir koridor niteliği taşıyarak, köşelerde yer alan dört mekânı bağlayıcı/ayırıcı biçimde planlanması ile oluşmuştur. 3. yüzyıla tarihlenen İran'da Baz-ê Hur |496| ile Tunus'un Thelepta şehrindeki Roma Hamamı |497| benzer nitelikte plan şemasına sahiptirler. Merkezi kubbeli Baz-ê Hur binasında haçın kolları duvar kalınlığı içinde kalmaktadır. Simetrik planlı Roma Hamamı'nda merkezi mekân giriş ekseninde dışarıya açılır. Yanlarda ise nişli odalara açılan merkezî mekân, giriş dışındaki üç yönde kolonatla bölünmüştür. Hamam yapısı tüm cepheyi kapsayan kolonatlı girişi ile de Çinili Köşk'ün giriş düzenine benzemektedir.

Geometrik biçimi dört bölümü ayıran haçvari plan şemalı düzenlerden ayrı olarak |498|, bina cephe düzenine 1/3 - 1/4 oranlarında yansıyacak boyutlarda kubbeli merkezî mekân düzenlemelerini, Merv bölgesinde 9.-12. yüzyıllar arasına tarihlenen köşk niteliğindeki yapılarda görmekteyiz |499|. Kolları dışarıya açılsın ya da açılmasın bu plan şemasını içeren yapılar iki katlı, masif görünümlü yığma kerpiç yapılardır.

Yazılı metinlerdeki betimlemelerden edinilen bilgilerle, Abbasi dönemi saray yapılarından Merv'deki Ebu Müslim'in sarayı |500| ile Bağdad şehrinin merkezindeki Halife Mansur'un sarayı |501|, halifenin tahtının bulunduğu kubbeli merkezi mekân ile onun açıldığı dört yöndeki eyvanlar ve avlular düzenini içermektedir. Ancak bu şemada eyvanların açık yönü merkezdeki mekâna değil, avlulara doğru biçimlenmiştir.

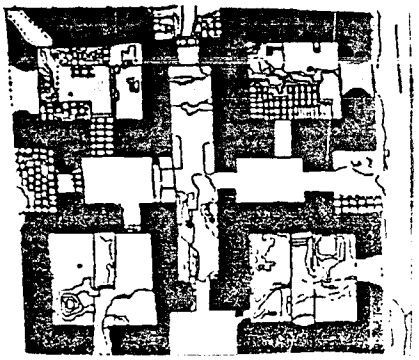
Merkezî kubbeli haçvari plan şeması, Abbasi dönemi saray yapılarında taht salonu olarak kullanılmıştır. Samarra'daki Cevsek el-Hakanî (Şekil 4.10d) ve Balkuvara (Şekil 4.10e) saraylarında asal eksen üzerinde yer alan taht salonları, bu plan şemasının anıtsal boyuttaki uygulamalarıdır.

Çinili Köşk'ün plan şeması Merv ve Bağdad'da bulunan halife saraylarından ikiyüz yıl kadar sonra Gazne sultanlarının Leşker-i Bazar'daki saray ve köşk planlarında görülmektedir. Bahçeler içinde yer alan bu köşklerin saptanabildiği kadarıyla tümü, dörtgen içinde haçvari plan şeması içermektedir |502|.

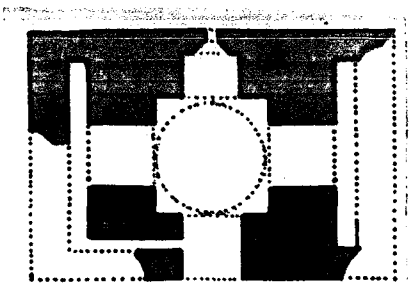
Timur'un saray ve köşklerinin Çinili Köşk ile olan yakınlığı, dönemin yazılı kaynaklarından edinilen bilgilerle anlaşılmaktadır. Clavijo, Semerkant'taki, ismini vermediği bir bağ içinde bulunan sarayı "kare içinde haçvari planlı" olarak tanımlamıştır |503|. Yine aynı gözlemci, Semerkant'ta Bağ-ı No (Yeni bağ)'daki haçvari planlı sarayın önünde büyük bir havuzun bulunduğunu yazar |504|. Dönemin kaside yazarlarından Şeref al-Din Ali Yezid (1424), Timur'un Asya'dan Semerkant'a getirttiği mimarlara yaptırttığı kare planlı sarayın mermer bir arkadla çevrelendiğini belirtir |505|. 15. yüzyılın sonuna doğru Babur'un tanımlamalarından, Herat'ta bulunan Bağ-i Safid içindeki "tarab hane" (eğlence evi)'nin merkezi mekânlı, köşelerde birer oda ve eksenler üzerinde birer eyvan içeren plan şemasına sahip olduğunu öğreniyoruz |506|. Çinili Köşk'ün özelliklerini anımsatan bu tanımlamalar köşkün özgün tasarımında, havuzlu ve Fatih'in Topkapı Sarayı'ndaki diğer köşk yapıları gibi mermer revaklı olma olasılığını güçlendiriyor.

Çinili Köşk ile yaklaşık aynı dönemlerde inşa edilen Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Tebriz'deki "Heşt Behişt" (sekiz cennet) Köşkü |507| ile Azerbaycan'da Hazar Gölü kıyısındaki Nardaran Yazlık Köşkü (15.yy.) kubbeli merkezi mekân, köşelerde oda ve yarı açık mekânları ile benzer düzenlemeye sahiptirler (Şekil 5.16) |508|.

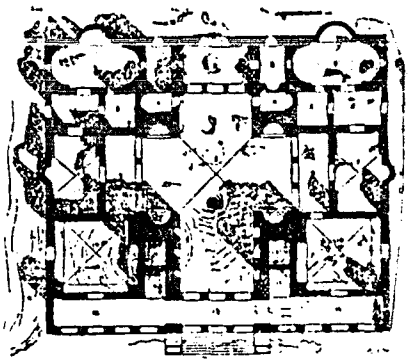
Kare içinde haçvari plan şeması, Osmanlı mimarisinde köşk yapıları için bir gelenek oluşturmamıştır. Konut planlarında köşe odalar arasına giren sofa eyvanları, bu düzenlemeden esinlenen tamamlanmamış şemalar olarak hatırlanabilir.

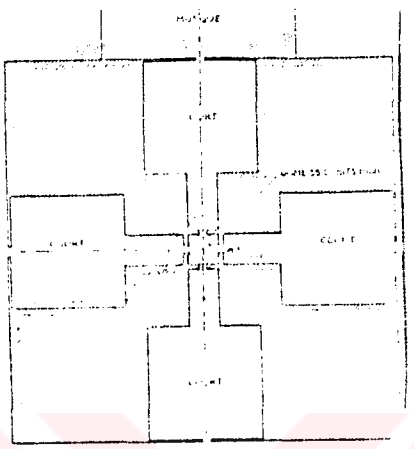
Babiş Mulla

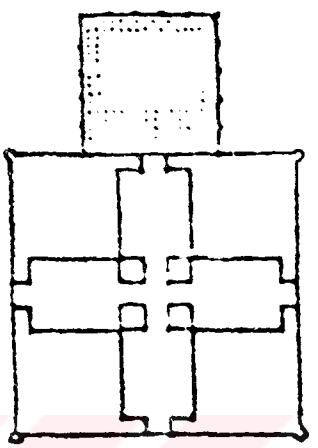
Baz-e Hur

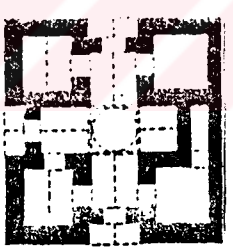
Thelepta, Hamam

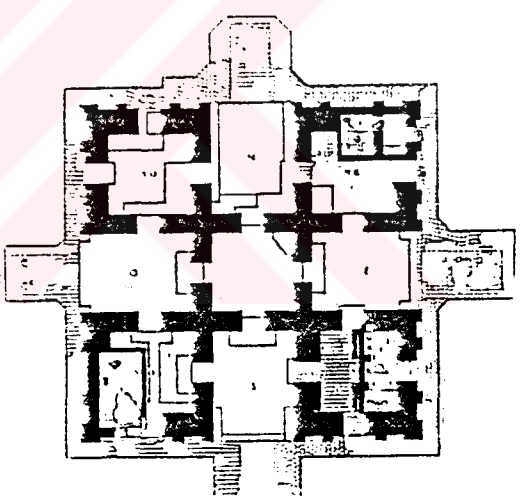
Merv, Dar el Imare

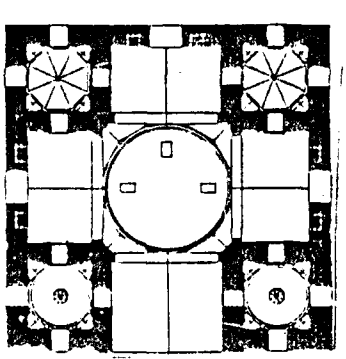
Bağdad Sarayı

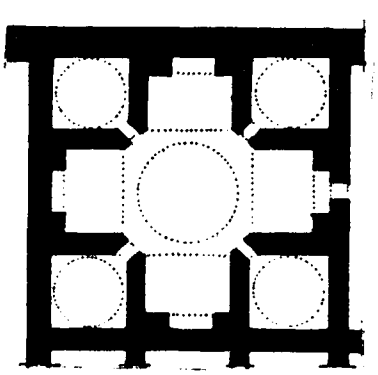
Merv, Konut

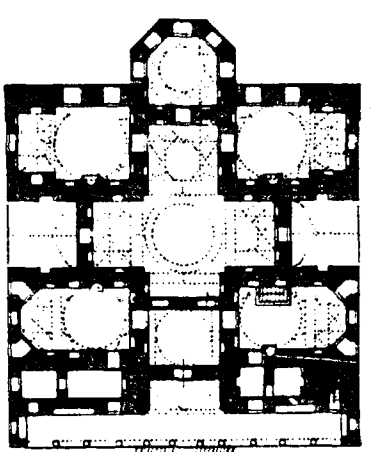
Leşker-i Bazar, Bahçe Köşkü

Azerbaycan,
Nardaran Yazlık Sarayı

Ankara, Karacabey Hamamı

Çinili Köşk

Şekil 5.16. Kare içinde haçvari plan şeması tipolojisi.
Akın, 1989, s.78; Godard, 1962, s.229; Creswell, I/II, 1979, s.614,3; Pugaçenkova, 1958, 102-5; Akın, 1989, s.67,85; Ayverdi, IV, 1974.

Merkezî mekânın dört yöndeki eyvanlarla genişletilmesi fikrinin dinî yapıdan kurumsal yapıya, konuttan saraya geniş bir uygulama alanına sahip olduğu bilinmektedir. Bu şema, Osmanlı mimarisinde en çok hamam yapılarının sıcaklık bölümlerinde kullanılmıştır |509|. Genelde köşe hücrelerine giriş sağlamak için merkezi mekân sekiz kenarlı biçimdedir.

Plan düzeninde giriş eksenindeki mekânın cepheden dışa taşarak köşk olarak düzenlenmesi, bu eksenin vurgulanması fikrinin sonucu olmalıdır. Benzer düzenlemeyi Buhara-Semerkant arasındaki Daya Hatun Kervansarayı (11.-12.yy.)|510|, Meşhed ile Serahs arasındaki Ribat-ı Şerif (12.yy.)|511|, Semerkant'ta Bibi Hanım Camisi |512|, ile Osmanlı dönemindeki cami yapılarında mihrabın plan düzenindeki konumunda |513| görmekteyiz.

Çinili Köşk'ün yan cephelerindeki eyvan düzenlemesi, Fatih dönemi yapılarından Afyon'da Gedik Ahmet Paşa Camisi'nde |514| görülmektedir.

Çinili Köşk kaburgalı eğrisel örtü sistemi ile, Isfahan Mescid-i Camisi (12.yy.) |515|, Ardistan Mescid-i Cuma (12.yy.) |516|, Sultan Sencer Türbesi (16.yy. ilk yarısı) ve diğer İran Selçuklu dönemi yapılarına bağlanabilir. Anadolu'da Beylikler dönemine ait Divriği Ulu Camisi'nde mihrap önü kubbesinin dilimli strüktürü |517|, Çinili Köşk'e yakın bir uygulama olarak görülebilir.

Timur ve Selçuklu dönemi mimarisinin başat özelliği olan çini cephe kaplaması, AnadoluSelçuklu dönemi yapılarından Konya'da Sırçalı Medrese |518|, Sırçalı Mescit |519|, Kayseri'de Sırçalı Kümbet |520|, Bursa'da Yeşil Türbe |521| dışında, sınırlı kullanımlarla uygulanmıştır. Çinili Köşk bu niteliği ile de Yakındoğu geleneğine bağlanmaktadır. 1471-74 yılları arasında Karaman bölgesinde Prens Mustafa'nın iç oğlanı olarak görev yapan Angiolello'da, benzer bir yaklaşımla, Çinili Köşk'ü "Karaman üslûbunda İran mimarisi" olarak tanımlamaktadır |522|.

Çinili Köşk'ün revaklı giriş düzeni, Grek mimarisinden, Anadolu hilanisi, Irak taları ve Çin binalarının kolonatlı girişlerine

uzanan çok eski ve yaygın kullanımı olan bir geleneğe bağlanmaktadır. Bu yer ve zaman bakımından geniş uygulamanın kapsamı içinde farklı malzemenin farklı boyut ve biçimlerde kullanılması doğal karşılanacak bir çeşitlemedir.

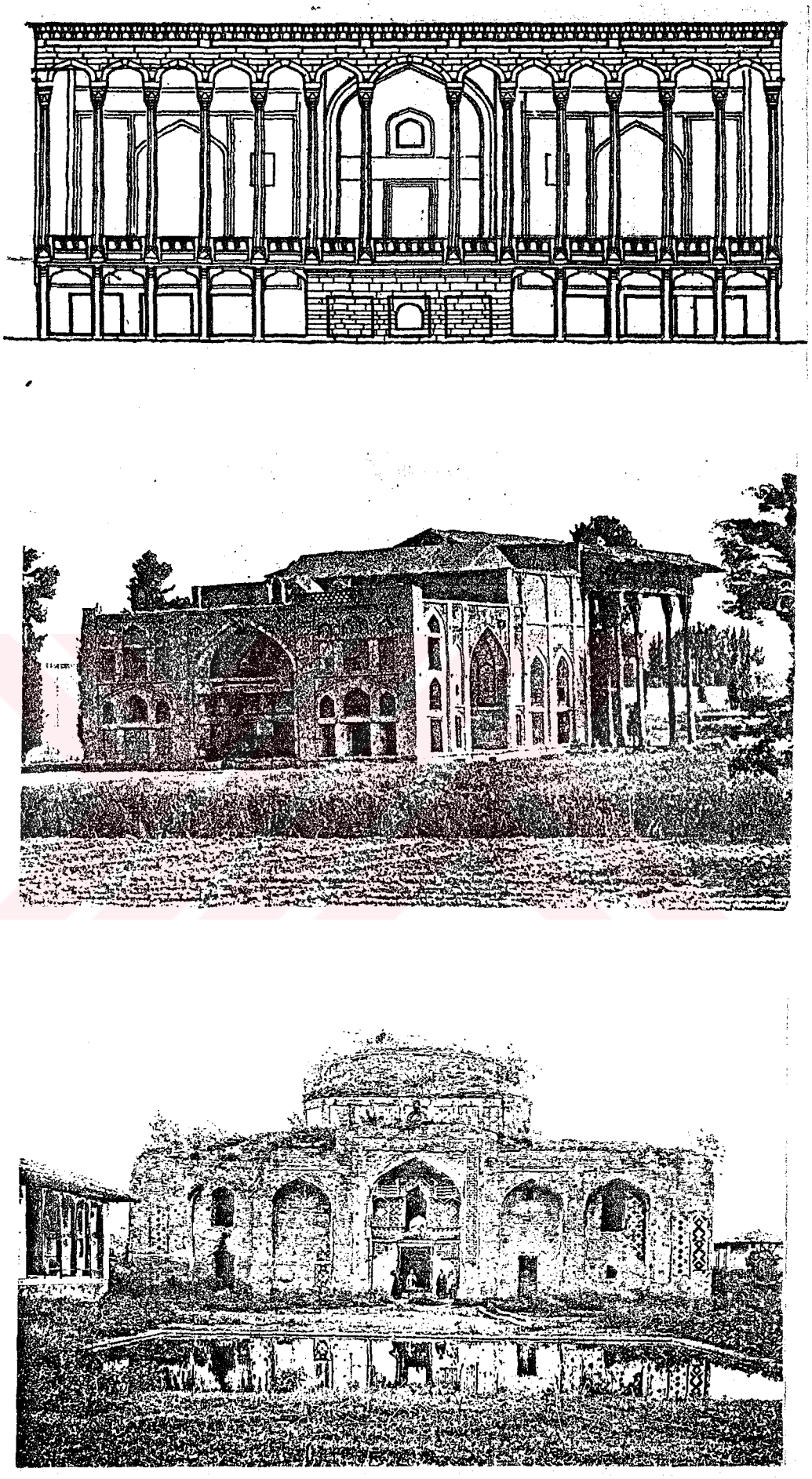
Topkapı Sarayı'nın kuruluşunda yer alan binalardan olan Çinili Köşk, bulunduğu yer, bahçelere açılan planlama ilkesi, cephe düzenleri, mimari ve strüktürel elemanların biçimleri ve malzeme açısından İran nitelikli görünümüyle, Fatih döneminin çeşitlilik içeren köşk yapıları uygulamalarına farklı bir tip getirmektedir (Şekil 5.17,18).

5.2.2. III. Murad Dönemi

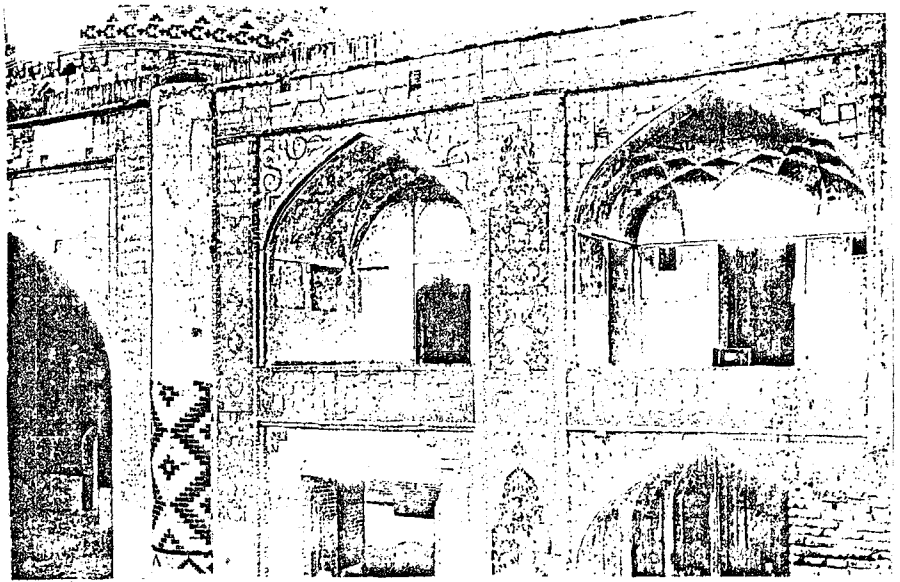
5.2.2.1. III. Murad Köşkü

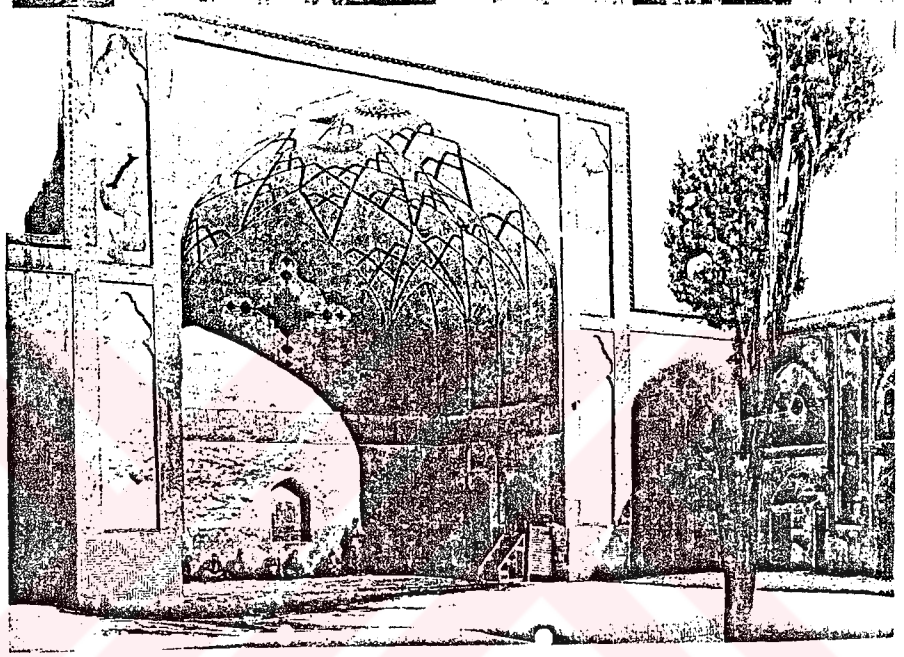
Mimar Sinan eserleri arasında sayılan III. Murad Köşkü |523|, sadece Tuhfet-ül Mimarin'de kayıtlı olup, yeri Saray-ı Atik (Eski Saray) olarak verilmiştir. Gerçekte, bugünkü III. Murad Köşkü olarak Saray-ı Cedid'de (Yeni Saray) olduğu ve yerinin yanlışlıkla Saray-ı Atik şeklinde gösterildiği kabul edilmektedir |524|. Kapı üstündeki kitabeye |525| göre, 1578-9 (986-7) yıllarında, Harem-i Hümayun'da Valide Taşlığı'nın Haliç cephesinin önünde, üç tarafı açık olarak yapılmıştır (Tablo 6.2, 6.4).

Haremde sultanlar için yapılan bağımsız köşklerin bilinen ilki olan III. Murad Köşkü, yaklaşık 10.50 m. çapında kubbe ile örtülü kare bir mekân ile, onun ekseninde kubbeli ve 6.00 m. genişliğindeki bir ön mekândan oluşan üst kat ile, havuzlu, kemerlerle çevresindeki dış bahçeye açılan ve yazlık dinlenme yeri olarak kullanılan alt kattan oluşan bir plan şemasına sahiptir. Köşkün 1.80 m. kalınlığındaki duvarları, alt katta kesme taş, üst katta üç sıra tuğla hatıllı taş duvar tekniği ile yapılmıştır. Büyük kubbeli asıl mekânda, giriş ekseninde Haliç cephesinde üçlü, yan cephelerde ikili pencere düzeni, tepe pencereleri ile çift sıralıdır. Yan cephelerin ekseninde karşılıklı olarak ocak ve selsebil bulunmaktadır |526|. Bugünkü durumuyla, kuzeybatısında I. Ahmed Köşkü (1608) ve III. Selim Yemek Odası (1705) ile güneybatısında Hünkar Sofası (1685), odanın iki cephesinin pencerelerini kapadığından iç mekânın ışık düzeni bozulmuştur.

Şekil 5.17. Çinili Köşk'ün İran mimarisi cephe düzenleri ile benzerliği
(Sarre, 1901, s.92, pl.79)

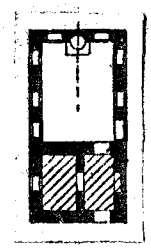
Şekil 5.18. Kaburgalı örtü sistemi, İran'daki yapılar ve Çinili Köşk
Sarre, 1901, pl. 53, 61.

Ayrıca, selsebilin güneyinde yer alan pencere, daha sonra inşa edilen Hünkar Sofası'na bir geçiş olmak üzere kapıya çevrilmiştir |527|. Eldem'in III. Murad Köşkü'ne ilişkin restitüsyon tasarımında görülen, bugün mevcut konsollar ve kalan izlerden yararlanarak oluşturduğu Hünkâr Köşkü, aynı cepheye eklenen I. Ahmed Köşkü'nün yapımı sırasında yıkılmış olmalıdır |528|. Köşkün giriş mekânı da, güneydoğusuna 17. yüzyılın ikinci yarısında eklenen IV. Mehmed Köşkü nedeniyle özgün durumunu yitirmiştir |529|. Köşkün III. Murad Yatak Odası olarak kullanıldığında var olması gereken Sultan Hamamı ile bağlantısı konusunda da 17. yüzyıl öncesine bilgi veren kesin bir kanıt bulunamamıştır |530|.

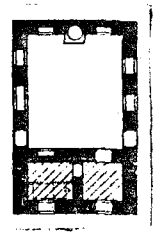
III. Murad Köşkü'nün Haliç cephesine binalar yapılmadan önceki görünümüne ilişkin 16. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen üç minyatür bulunmaktadır. Semailname |531|, Şehinşehname |532| ve Hünername'de |533| yüksek bir duvar arkasında gösterilen köşkün özgün kubbesinin fenerli olduğu anlaşılmaktadır.

Genelde sadece yaşamakta olan kuşağa bağlı geçici nitelikte bir dünya mekânı sayılan Türk Evi anlaşılan saltanat makamında, sultanlığın simgesel karakterine uygun olarak uzun ömürlü malzeme ile inşa edilmiştir. Üst katı taş ve tuğla almaşık duvar tekniğinde inşa edilen köşkün tekniği, iki katlı Taş Oda'larda da vardır. Yangına karşı dayanıklı olarak inşa edilen bu yapılar, alt katta taşlık ile üst katta asıl kullanım mekânı ve yardımcı mekânlardan oluşmaktadır. Küçük pencerelerle dışa kapalı olarak tasarlanan Taş Oda'lar bazen meşkhane, işrethane olarak yani gizli eğlence ve toplantılar için kullanılırdı |534|.

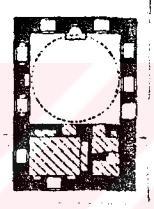
III. Murad Köşkü, dörtgen esas mekân ile daha küçük boyutlarda yardımcı mekândan oluşan plan şeması ile, Edirne Sarayı Arz Odası |535|, Topkapı Sarayı Arz Odası, Sünnet Köşkü |536| ve Siyavuş Paşa Köşkü'nün |537| planlarıyla benzer bir tipolojiye sahiptir (Şekil 5.19). Havuz içinde geniş ayaklar üzerinde yükseltilmiş Siyavuş Paşa Köşkü, III. Murad Köşkü'nün daha küçük boyutlardaki prototipi durumundadır. Bursa'da Fidan Hanındaki Mahmud Paşa Türbesi'nde |538| görüldüğü gibi, şadırvan üstünde ayaklarla yükseltilmiş mescid uygulamaları da, bu tipolojiye giren köşk yapıları ile konumlanma benzerliği içerirler.

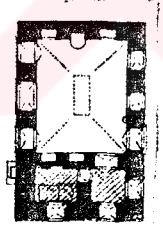
1 - Topkapı Sarayı Sünnet Köşkü

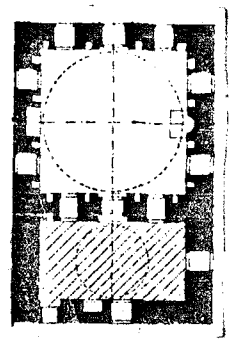
2 - Edirne Sarayı Arz Odası.

3 - Davutpaşa Sarayı Siyavuş Paşa Köşkü.

4 - Topkapı Sarayı Arz Odası

5 - Topkapı Sarayı III. Murad Köşkü.

Şekil 5.19. III. Murad Köşkü plan tipolojisi.
Eldem, 1986.

Köşk, tek hacimli yaşama mekânı olarak Kare-kubbeli asıl mekâna indirgendiğinde "tek oda" niteliğiyle, bir Türk evi odasında görüldüğü gibi "çadır" anısını yaşatan bir plan ögesidir. Bu etki kubbeli bir odada daha da güçlü olarak ifade edilmiş olmaktadır.

Türk Evi Odası'nda, "yükseltilmiş çok amaçlı mekân" karşılığındaki kare iç mekânda bulunan ögelerden ocak, çeşme, niş ve dolap, malzemeleri, boyutları, sayıları, özenli işçilikleri ve bezemeleri ile normal konutlara göre, kuşkusuz çok daha itinalı ve özgün tasarımlarla uygulanmışlardır. Değişik amaçlarla kullanılan mekânın, yerden alt pencerelerin üst hizasına kadar her noktası kullanımı vurgulayan ayrıntılı düzenlemesiyle, Türk Odası'nda "iç mekân" tasarımına |539| sultanî bir örnek getirmektedir.

III. Murad Köşkü'nün üç yöne açılan pencerelerle dış çevreye normal bir odadan daha güçlü bir görsel bağlantı sağlaması ve yeterince aydınlatılan mekânın bir kubbe feneri ile tepeden ayrıca aydınlatılması çadır imgesinin ve anılarının hala sürdüğünü gösteren bir işaret olarak yorumlanabilir.

Böylece Sinan'ın oda imgesinin kubbeli kare-küp mekân fikri ile biçimlendirdiği III. Murad Köşkü Odası, ocağı, selsebili, duvar kalınlığı içinde yer alan elemanları, ocağın her iki yanında bulunan dörder sütuna dayandırılmış, yaldızlı, bezemeli biri Sultan'a diğeri Valide Sultan'a ait iki "taht yeri" |540| ve tüm bezemesiyle çağın sultan konutu düşüncesini açıklar.

Uzun geçmişi ve yaygın kullanımı olan kare-kubbeli tek hacim, Türk Odası'ndaki "seki altı"na karşılık gelişmiş bir servis ön hacmi ve sultanın isteği olduğu düşünülecek alt kattaki havuzlu yarı açık mekân ile sultan düzeyinde gelişmiş bir Türk Odası'dır.

5.2.3. IV. Murad Dönemi

5.2.3.1. Revan Köşkü

IV. Murad'ın 1635 yılındaki Revan/Erivan seferinden hemen sonra yaptırmış olduğu Revan Köşkü, sarayda Sofa-i Hümayun olarak ta tanımlanan Dördüncü Avlu'da, set üstünde yer almaktadır |541| (Tablo 6.2, 6.4).

Has Oda/Hırka-i Saadet Dairesi'nin kuzeydoğusunda ve hemen önünde inşa edilen Revan Köşkü'nün plan şeması, 7.70 m. çapında kubbeli sekizgene üç eyvan eklenerek gerçekleşmiş eksik haç planlıdır |542|. Çıkma yapmayan cephede ocak, Boğaz ve Marmara'ya bakan cephede ise, sonradan camekanla kapatılmış köşk bulunmaktadır. Girişi Has Oda cephesinden olan köşkün, batısındaki havuz cephesi revaklıdır. Yükseltilmiş mermer kaide üzerinde inşa edilen köşkün cepheleri, alt pencere hizasına kadar renkli bordürlerle panolar haline getirilmiş mermer kaplamalar, üst kısım ise saçak altına kadar çini kaplamalıdır. Çift pencere düzeni ve kubbedeki dört pencere ile aydınlatılan iç mekânda, açıklıkların dışında kalan yerler kubbe altına kadar tümüyle çini kaplamalıdır. Merkezî mekâna kubbe kasnağı hizasında Bursa kemeri ile açılan eyvanların tavanları ahşap aynalı tavan şeklindedir. İçerde, kubbe sekizgen kaideye geçiş elemanı olmadan doğrudan oturmaktadır |543|. Dış cephede kubbe etekleri eyvanların üzerinde geniş bir saçak olarak devam etmektedir.

Kubbe iç bezemeleri dışında özgün durumuyla günümüze ulaşan köşkün, plan şemasında dört yerine üç eyvanlı yapılmasının sofa taşlığının boyutlarına bağlanması |544| çok haklı görünmüyor. Dört eyvanlı şema, geçişi ya da manzarayı, yapılmasından vazgeçilecek oranda etkilememiş olsa gerek. Ayrıca üç eyvanlı iç mekân şeması, 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl yapılarında yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Bu da güçlü bir kuramsal merkezi plan fikrinin olmadığını gösteren bir işaret sayılabilir.

Köşkün kullanımı ile ilgili kaynaklardaki bilgiler sınırlıdır. Enderun Tarihi'ne göre 17. yüzyıl başlarında, saraydaki bayram törenlerinde sultan, Has Odalılar'ın kutlamasından sonra resmî elbiselerini Revan (Sarık) Odası'nda giyerdi |545|.

Sultanın günlük yaşamı ile ilgili köşk olarak inşa edilen yapı, sonradan I. Mahmud (1733), III. Osman (1754-57), III. Mustafa (1757-73) tarafından konulan her konuda çeşitli kitaplarla "Has Oda Kütüphanesi"ne |546| dönüşmüştür.

Revan Köşkü, saray siluetinde Has Oda revakının çatı hizasındaki yüksekliği ve diğer mimari özellikleri ile, kendinden birkaç yıl

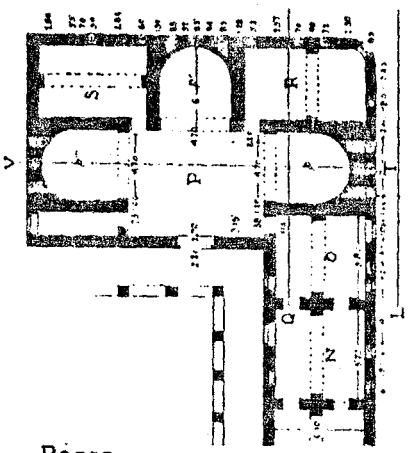
sonra yapılmış Bağdat Köşkü'nün hazırlayıcısı olarak kabul edilebilir. Sarayla ilgili görsel nitelikli belgelerde yeterince ayrıntılı gösterilmeyen Revan Köşkü, genelde çevresi perdelerle kapatılmış olarak betimlenmiştir |547|.

Bir merkezî alanın dikdörtgen kollarla yana genişletilmesi çok eski bir plan tipidir. Kuşkusuz geç Roma çağına kadar uzanmaktadır (Şekil 5.20). Taht odası olarak, iç mekânda üç eyvan tasarımının en erken örneğini Bosra'daki Piskopos Sarayı'nda (512-13) görüyoruz. Aynı plan şeması, Bosra Roman Sarayı, Mşetta Sarayı (744-50), Ravenna Piskoposluk Sarayı (7.-8.yy.), Aachen Şarlman Sarayı (8.yy.), Roma'da Papa 3. Leon'un Triclinium'u (795-816) ve İstanbul'da Theophilus'un 839 tarihinde sarayda yaptırdığı Triconque'unda kullanılmıştır |548|. Daha sonraları Rönesans merkezî planlı yapı araştırmalarında Leonardo'nun, Scamozzi'nin haçvari planlı sekizgen yapı şemaları tasavvur ettiğini görüyoruz |549|. Sadece iç mekân düzeni olarak, Anadolu Selçuklu dönemi yapılarından Kırşehir'de 1272 tarihli Cacabey Medresesi |550| ile Konya'da 1279 tarihli Sahip Ata Hanikah'ı |551| da söz konusu edilebilir. Fatih dönemi hamam yapılarının sıcaklık mekânlarında da bu plan kullanılmıştır (Şekil 5.20)|552|.

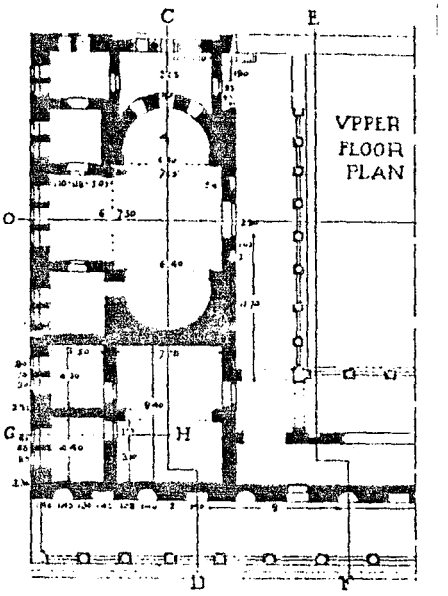
Merkezi kare mekân ile üç eyvanlı bağımsız bir düzenlemeyi ise, 17. yüzyıl yapılarından Bayram Paşa Külliyesi içinde yer alan bir türbede |553| görüyoruz.

Sekizgen planlı mekân doğuda Türkistan ve Dehistan'da 11. ve 12. yüzyıllara tarihlenen türbe yapılarında |554|, 14. yüzyıldan başlayarak Anadolu'daki türbe mimarisinde görülmektedir |555|. Bursa'da Davut Paşa Hamamı (15.yy.) |556| soğukluk bölümü de bağımsız sekizgen planlı bir hacim olarak tasarlanmıştır.

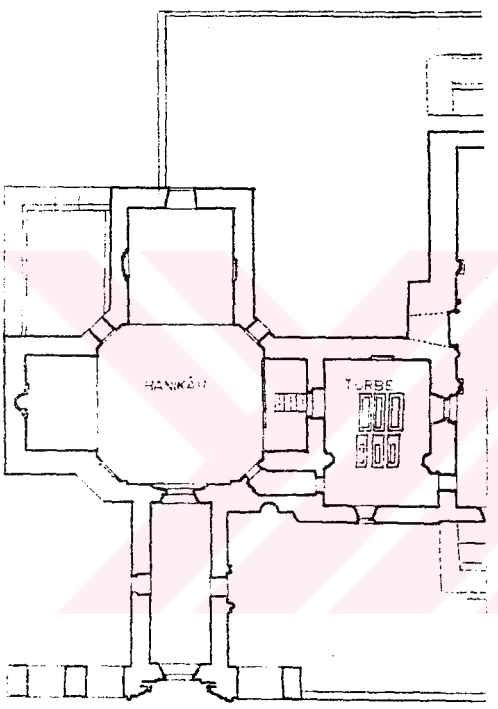
Osmanlı mimarisinde, köşk planlar gelişiminde üç eyvanlı merkezi mekân şeması Edirne Sarayı Vezir Köşkü'nde |557| görülür. Eyvan ve orta mekân köşelerinin pahlandırılmış şemasına sahip bir köşk planı da Eldem |558| tarafından Revan Köşkü planının öncülü olarak verilmiştir. Fakat gerek Revan gerek Bağdat köşklerindeki eyvanlı şemaların içerde ve dışarda gösterilmesinin İslâm mimarisinde yaygın örnekleri yoktur.

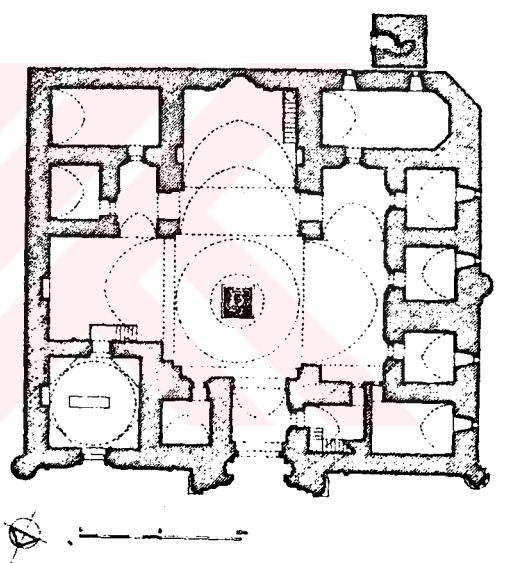
Bosra,
Piskoposluk Sarayı

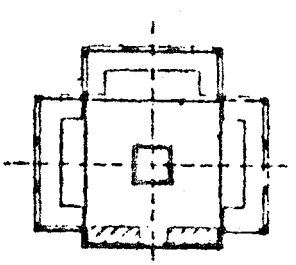
Bosra, Roman Sarayı

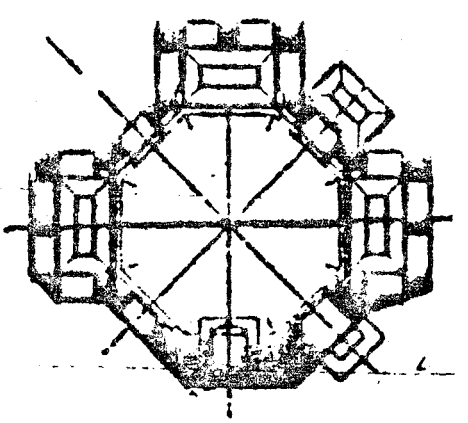
Konya, Sahip Ata Hanikahı

Kırşehir, Cacabey Medresesi

Vezir Köşkü
Edirne Sarayı

Revan Köşkü

Şekil 5.20. Revan Köşkü'nün üç kollu merkezi mekânı içeren plan şeması tipolojisi. Creswell, I/II, s.617-8; Kuran, 1969, s.56,62,63;

Mısır ve Suriye konutlarında dışa kapalı olarak ortada ya da avlu cephesinde veya yol tarafında maşrabiyeli pencerelerle dışa açılan kaalar |559|, üç eyvanlı oturma düzenleri ile Revan Köşkü'ne benzer görünümdedir. İşlev ve iç mekân düzenindeki bu benzerliğe karşın, tümel bir planın tamamlayıcısı olma, dışa kapalılık ve tavandan aydınlatılma gibi belirleyici özellikleri ile kaalar, adı geçen yapıdan ayrılırlar.

Revan Köşkü'nün çini cephe kaplaması, sırlı malzemenin mimaride kullanımı açısından Osmanlı geleneği içinde yer alır ve Doğulu bezeme geleneğini sürdürür. Leşker-i Bazar, Diyarbakır'da Artuklu Sarayı, Beyşehir'de Kubadâbâd Sarayı, Edirne Sarayı ve Topkapı Sarayı'ndaki örnekler çini kaplamanın sürekliliğini göstermektedir.

Köşkün diğer bir özelliği fevkaniliğidir. Revan Köşkü, kargir duvarlar üzerinde yükseltilmiş konumu ile sarayda Sinan Paşa Köşkü (1590)|560|, Bağdat Köşkü (1640), ve Sepetçiler Köşkü (1643) ile aynı özelliktedir. Fevkanilik, Eldem, Arel, Esin gibi yazarların belirttikleri gibi kökeni Çin ve Ortaasya'ya dayanan bir sultani gelenektir |561|.

Revan Köşkü, Roma çağına uzanan bir plan tipolojisine girmesine karşın, plan şemasındaki eyvanlarla İslâm dünyasında özgün kullanımı olan bir ögeyi içermektedir. Bezemesi Osmanlı nitelikli olan köşk, iki katlı düzenlemesiyle de Uzakdoğu kökenli görünen ve "sultana özgü olma"nın göstergesi sayılan bir planlama ilkesine sahiptir.

5.2.3.2. Bağdat Köşkü

IV. Murat, Revan seferinden dönünce sarayın Dördüncü Avlusunda, Revan Köşkü'nün kuzeyinde Bağdat Köşkü'nü yaptırmıştır. Kapısında ve içerde kahve ocağındaki kitabelerde 1640 (1050) tarihi vardır |562| (Tablo 6.2, 6.4).

Bağdat Köşkü'nün plan şeması, 8.90 m. çapında merkezi kubbeli sekizgen şemada, dört yönde eyvan ile, bir ara yöndeki oda ilavesi şeklindedir. İç mekândaki ocak, girişi eyvandan olan kahve odası cephesindedir. Kargir ayaklar üzerine yükseltilerek genişletilmiş

set üzerinde bulunan Bağdat Köşkü'nün etrafında plan çizgilerine paralel ve 3.00 m. genişliğinde bir revak vardır. Revan Köşkü'nde iç mekân ile bağlantılı Hünkar Köşkü, burada revaktan dışa doğru balkon şeklindedir. Duvarlar dışarıda saçak altına, içerde ise kubbe altına kadar çini kaplamalıdır. Sekizgen kaideye pandantiflerle oturan kubbe ile, eyvanların tavanları kalem işi bezemelidir |563|.

Bağdat Köşkü, sarayın Haliç cephesini gösteren gravürlerde ayrıntısız olarak ve özellikle örtü sisteminin boyutlarında farklı betimlemelerle görülmektedir |564|.

Bağdat Köşkü de, Revan Köşkü gibi yapımından bir müddet sonra kütüphane olarak kullanılmıştır. I. Sultan Abdülhamit (1774-89) ve III. Sultan Selim (1789-1807) tarafından oluşturulan kütüphanede tarih ve edebiyat başta olmak üzere hemen her konuda eserler bulunmaktaydı |565|.

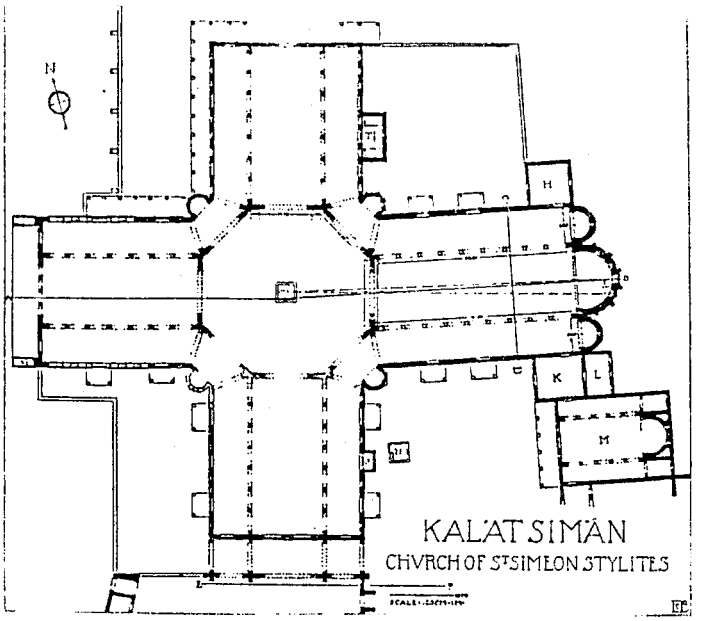
Bağdat Köşkü'nün haçvari plan şemasını, genel yerleşim düzeninde dört yöne hakimiyeti ifade eden Ortaasya kökenli kozmik şemanın dışında, bağımsız yapıdaki uygulamasını 5. yüzyıla tarihlenen Ravenna'daki Galla Placidia anıt mezarında görüyoruz |566|. Halep'in kuzeybatısındaki Ka'lat Siman (492) |567| da dış görünüme yansıyan haçvari plan şemalıdır. Merkezi mekânı kullanım alanında genişleten bu uygulamalardan farklı olarak, Bağdat Köşkü'nün merkezi mekânın dört yöndeki eyvanlarla dışa açılması Yakındoğudaki bahçe köşkleri ile yakındır. Timur'un Semerkant'ta bulunan saraylarından ikisi, Clavijo'nun betimlemelerine göre haçvari planlıdır |568|. Kare içinde haçvari planla, haçvari plan düzenlerinde dışa açılma yüzeyi eşit olmasına karşın, ikincisinde bu yüzeyin kapalı alana oranının büyük olması ve merkezi mekânın oniki kenar yüzeyi ile dış açılması, dış mekânla bütünleşmeyi daha çok gerçekleştirmektedir. Bağdat Köşkü'nde orta mekânın köşeleri pahlandırılarak dışa açılma yüzeyi daha da arttırılmıştır.

Eşit kollu örneklerde yönsüz mekân olarak nitelenebilecek haçvari şema Bağdat Köşkü'nde, güneyine eklenen bir oda ve bu odanın merkezi mekân cephesindeki ocakla farklılaşmaktadır. Bu, asimetrik düzeni tercih etmekten çok, uygulanan biçimlerde katı bir davranışın olmayışına bağlanabilir.

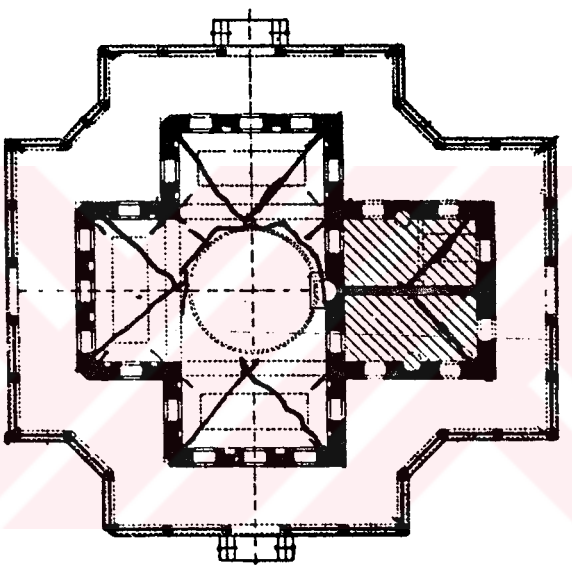
Bağdat Köşkü'nün haçvari planlı merkezi mekân şeması, daha önce Çinili Köşk bölümünde de değinildiği gibi Anadolu'da, 12. yüzyıl sonundan başlayarak hamam yapılarının sıcaklık mekânlarında görülmektedir |569|. Köşe hücrelere girişi sağlayan sekizgen orta mekân düzenleri ile Revan ve Bağdat köşkleri bu kullanıma daha uygun şemayı içerirler.

Bağdat Köşkü'nün tanımlayıcı bir niteliği sayılan plan şemasının çevresindeki revakı da örtecek şekilde geniş saçak uygulamasını bütün Asya'da görüyoruz. Japonya'da 11. yüzyıla tarihlenen pavyon tipi yapılarda |570|, daha geç tarihli Fetihpur Sikri'de yaygın biçimde uygulanan bu mimari, Edirne Sarayı'ndaki köşk yapılarında da özellikle yeğlenmiştir. Arz Odası, Kum Kasrı, Alay Köşkü, Kafesli Kasır, Bülbül Kasrı, Değirmen Köprüsü Kasrı, İydiyye Kasrı ve Harem bölümünde Musiki Kasrı |571| ile Topkapı Sarayı'nda Arz Odası, Mermer Köşk, Yalı Köşkü |572|, Davutpaşa Sarayı'nda Mehmet Paşa Köşkü |573|, Kadıköy'de Fener Köşkü |574| ve Kağıthane Köşkü |575| bu tercihin sürekliliğini göstermektedir (Şekil 5.21).

Sultanın özel kullanımı için birkaç yıl arayla yapılmış Revan ve Bağdat köşkleri, aynı şemanın birbirini izleyen aşamaları olarak düzenlenmişlerdir. Sarayda aynı teras üzerinde, aynı manzarayı görebilecek konumda inşa edilen köşkler, Roma çağına uzanan plan tipolojisine ait olmaları, eyvanlı plan şemaları ile İslâmî nitelikleri, fevkanî düzenleri, cephe kaplamaları ve Osmanlı nitelikli bezemeleri ve hatta Doğulu isimler taşımaları ile ortak özellikleri paylaşırlar. Revan Köşkü'nün tek mekânlı düzenine karşın, Bağdat Köşkü birbirine bağlantılı iki mekânı içermesinin yanısıra tamamlanmış haç planı ve revaklı cephe düzeni ile geleneksel ögelerin daha çok kullanıldığı bir yapı niteliği taşımaktadır.

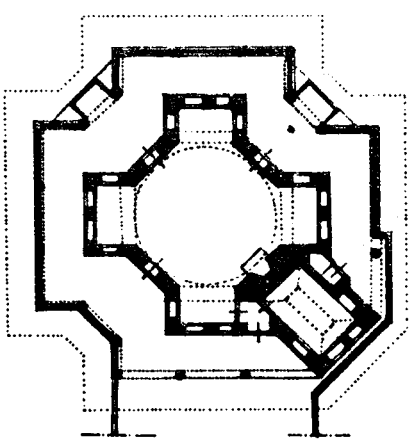

Kal'at Siman

Yalı Köşkü

Topkapı Sarayı

Bağdad Köşkü

Şekil 5.21. Bağdat Köşkü plan tipolojisi.
Akın, 1989, s.98; Eldem, 1986.

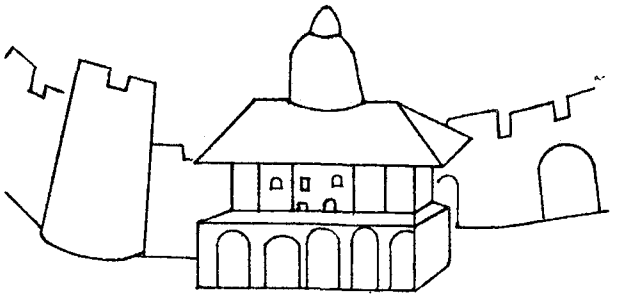
5.2.4. I. İbrahim Dönemi

5.2.4.1. Sepetçiler Köşkü

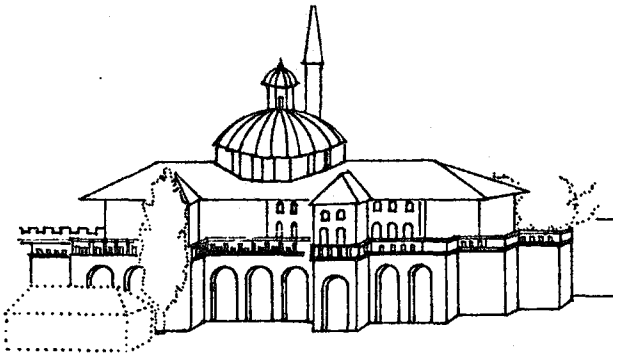
Topkapı Sarayı'nın dış bahçe köşklerinden olan Sepetçiler Köşkü, deniz surları üzerinde inşa edilmiş üçüncü köşktür |576|. 1643 (1053) yılında inşa edilen köşk, sarayın Haliç cephesindeki sur kalıntısı üzerinde, duvarın her iki yanına eklenen ayaklarla genişletilen bir platforma oturmaktadır |577| (Tablo 6.2, 6.4).

Özgün plan şemasında iki bölümlü olarak düzenlenen köşk katı, üç çıkmalı merkezi kare mekân ve dikdörtgen ön mekândan oluşan kapalı divanhane -temsilî niteliği belirgin olan bir kabul ve resmi toplantı mekânı |578|- ile, deniz cephesinde çıkmalı açık bölümden oluşan düzendedir. Köşkün beden duvarları 1.10 m. kalınlıkta kargir, çıkma duvarları ise 0.40 m. kalınlıkta ahşap çatkı arası tuğla dolguludur. Beden duvarları ve çıkmalarda farklı yapım tekniğine sahip köşkün özgün cephe kaplaması hakkında kesin bir bilgi yoktur |579|. Çıkmalardaki pencereler daha geniş ve daha yüksektir. Üç çıkmalı divanhane merkezi mekânda, ahşap çatı içinde yer alan 10.50 m.çapında basık kubbe ile örtülüdür. Köşkün kırma çatısında alt kat plan şemasıyla çakışmayan bir kubbe vardır. Burada Eldem'in rekonstrüksiyonu tartışmaya açıktır. Çatıdaki kubbe büyük bir olasılıkla, kapalı divanhane ile açık bölüm arasındaki mekânın örtüsü olmalıdır. Eldem'in de doğruya en yakın çizilmiş olarak kabul ettiği |580| Babinger koleksiyonundaki 1794 tarihli panorama ile Topkapı Sarayı'ndaki 18. yüzyıl sonuna tarihlenen bir panoda, kubbe adı geçen ara mekânın üstünde gösterilmiştir (Şekil 5.22). Zemin kat ayakları dikkate alınarak yapılan restitüsyon şemasında, ara mekân üstündeki kubbe belgelerdeki boyutlarına uygun bir görünümdedir (Şekil 5.23).

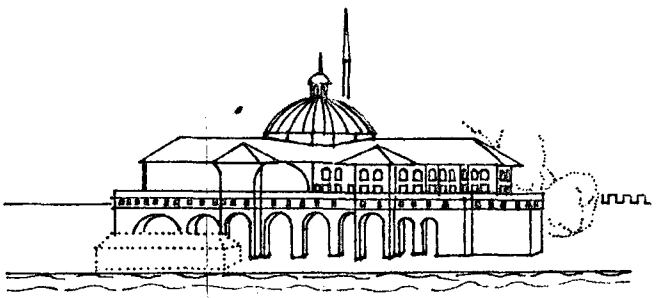
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki defterlerde adı geçen "yeni oda" ya da "maksure", D'Ohsson'un resminde görülen, Yalı Köşkü'ne bakan mekân olmalıdır |581|. Yine bu defterlerde "Ağa Odası" ya da "Atike Sultan Odası" diye bahsedilen mekân ise, zemin kat beden duvarları arasına asma kat olarak sonradan eklenen oda olmalıdır. Görsel nitelikli kaynakların bir kısmında köşkün zemin kat ayaklarının kemer araları ahşap perde ile özensiz bir biçimde kapatılmış olarak

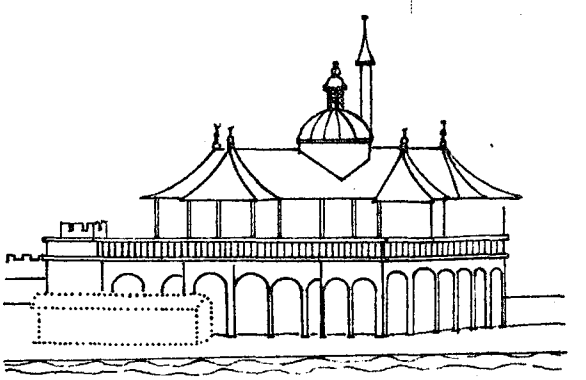
Piri Reis, 16.yy.

Grelot, (1680)

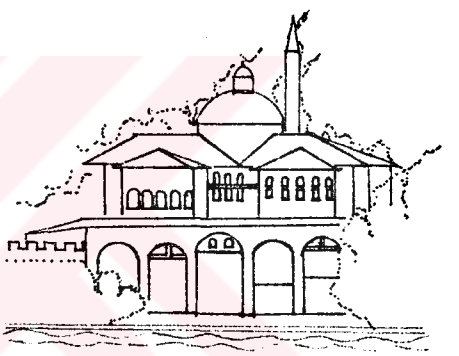
Loos, (1710)

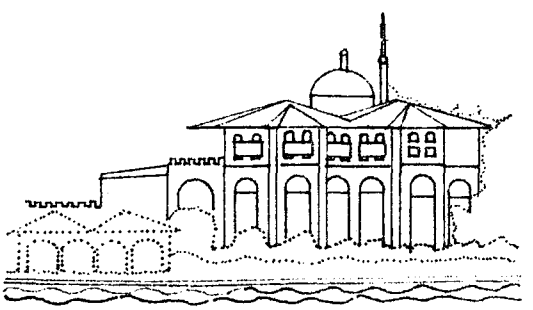
Essen (18.yy. başı)

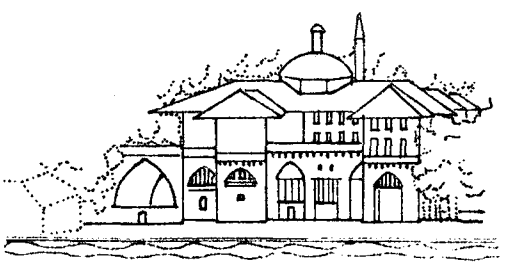
1794 tarihli resim

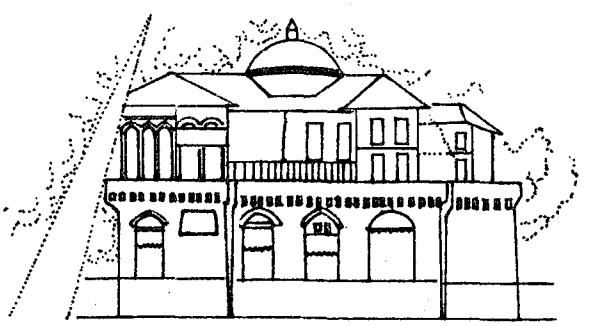
Gouffier (18.yy. sonu)

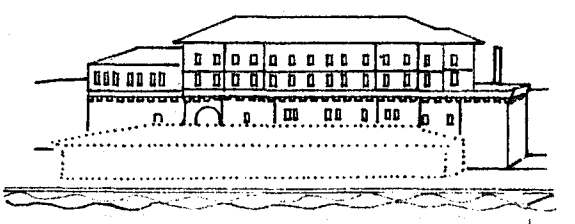
Pano (18.yy. sonu)

Baker, (1813)

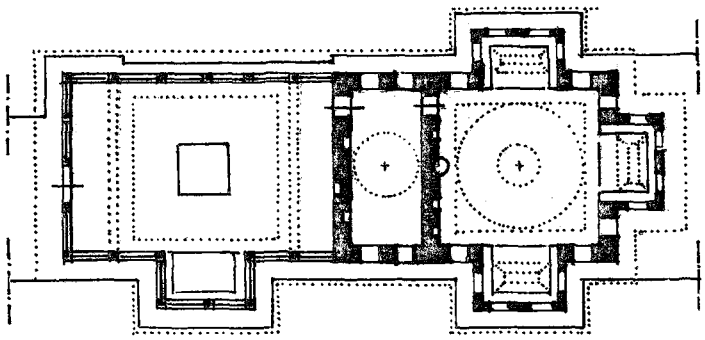
Lewis, (1835)

Robertson (19.yy. ortası)

Şekil 5.22. Belgelerde Sepetçiler Köşkü.

görülmektedir (Şekil 5.22). Sepetçiler Köşkü bugünkü görünümünü 1980'li yıllardaki onarım sonrasında almıştır |582|.

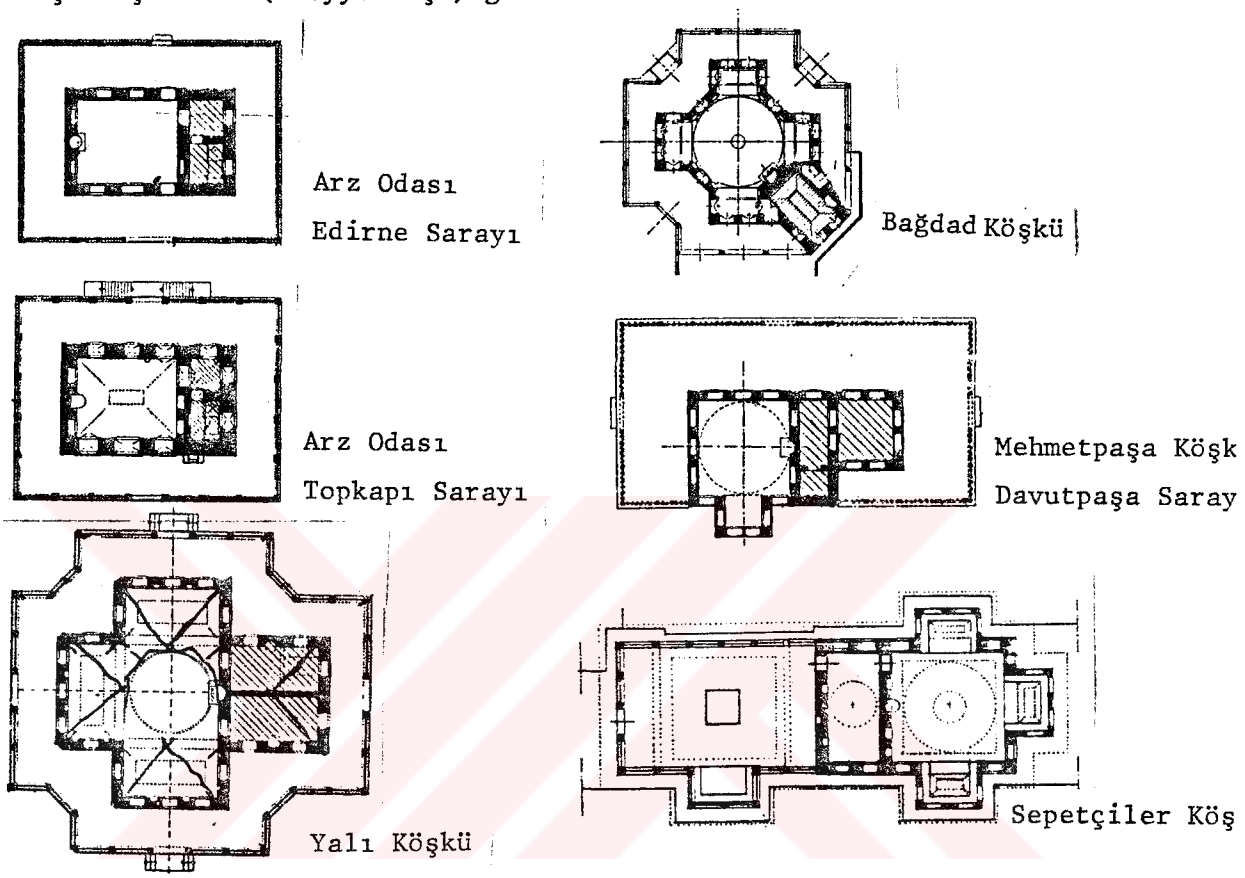

Şekil 5.23. Sepetçiler Köşkü restitüsyon plan önerisi.

Yayılanmış çalışmalarda, Sepetçiler Köşkü'nün özgün işlevine ilişkin ayrıntılı açıklama yoktur. Eldem, kaynak vermeden, donanmanın çıkışında kaptan paşaların etek öpme törenleri için, Yalı Köşkü önüne Sultan tahtı konulduğunda Sepetçiler Köşkü'nün de harem halkına açıldığını belirtmektedir |583|.

Sepetçiler Köşkü'nde kapalı divanhanenin önünde, ona yakın büyüklükte ve bütünüyle dışa açık mekân düzeni, dış sofalı Türk Evi'nde, tüm mekânların önünde, avluya dönük düzendeki dış sofa geleneğinden ayrılmaktadır. Genelde planda oda düzenine koşut konumdaki dış sofa, boyutları giderek büyüdüğünde, kapalı mekâna eş duruma hatta onu aşan boyutlara ulaşmaktadır. Bursa Muradiye Caddesindeki ev, Mudanya Halil Ağa Evi, Adana Selime Hatun Evi, Tarsus Çataklızade Evi, Tire Malike Evi, Edirne Mimar Sinan Caddesindeki ev, Tire Akhoca Evi, Urfa Hacı Kamil Evi ile Teselya'da Ambelaika ve Kesriye'deki evler |584|, bu düzenlemenin Güney Anadolu, Marmara ve Balkanlar'daki yaygın kullanımını göstermektedirler. Bu örneklerin bir bölümünde dış sofa eyvanla birlikte kullanıldığında, üç ya da dört yöne açılan açık mekân

düzenlemesi ile Sepetçiler Köşkü'nün açık mekân uygulamasına yaklaşmaktadır. Kapalı mekâna yaklaşık eş büyüklükte açık mekân uygulaması, Edirne Sarayı Arz Odası'ndan (1451) başlayarak Topkapı Sarayı Arz Odası, Yalı Köşkü (1592), Bağdat Köşkü (1640) ve Davud Paşa Sarayı Mehmet Paşa Köşkü'nde (17.yy. başı) görülmektedir.

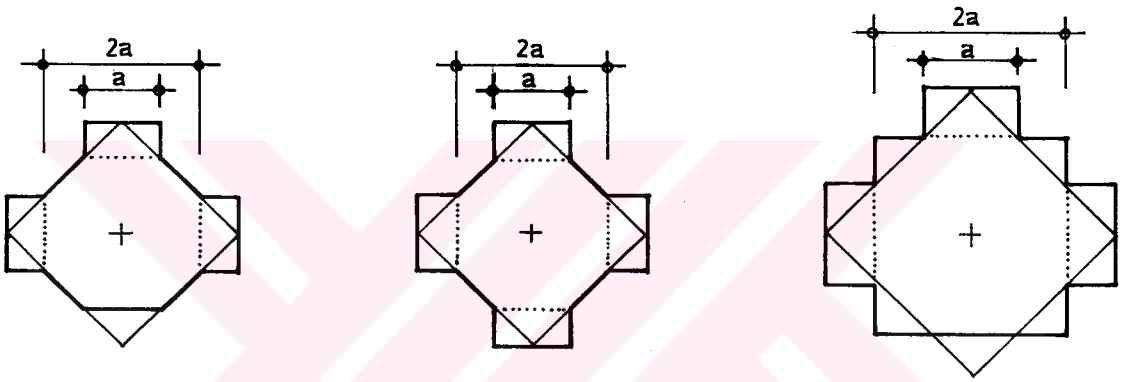
Şekil 5.24. Açık mekânın kapalı mekâna eş büyüklükte düzenlenmesi.

Ancak Sepetçiler Köşkü'nde açık mekânın plan düzenindeki yeri, galeri olarak değil, kapalı mekânın hemen yanındadır (Şekil 5.24). İkili kullanımı ile bu şema, sonraki örneklerde de kullanılmıştır. Edirne Ahmed Paşa Köşkü (1667) |585|, Edirne Sarayı'nda Kum Kasrı (1667), Aynalı Köşk (1674-87), Kırım Bahçesaray'da Eski Saray Köşkü |586| ve Fener Köşkü (1674-87) eş büyüklükteki açık ve kapalı mekânları ile 17. yüzyılın ortalarından başlayarak görülen bu düzenlemenin uygulamalarıdır.

Sepetçiler Köşkü'nün kapalı divanhanesi, merkezi kare mekânın, eksenlerinde yer alan ve onun kenar boyutundan daha küçük boyutta birer cumba niteliğinde üç çıkması olan divanhane düzeni ile, üç çıkmalı merkezi mekânın bir uygulaması olan Revan Köşkü'ne (1635)

bağlanabilir. Her iki örnekte de, iç mekânda dördüncü cephede ocak bulunmaktadır.

Revan Köşkü (1635), Bağdat Köşkü (1640) ve Sepetçiler Köşkü'nde (1643), merkezî mekân ve çıkma büyüklükleri aynı oranlarda boyutlandırılmıştır. Çıkma boyutları, merkezî mekânın kare boyutunun yarısı büyüklüğündedir (Şekil 5.25). Ancak Sepetçiler Köşkü'nde, çıkma duvarlarının beden duvarlarına göre daha ince yapılması, iç mekânda, çıkma alanının orta mekâna olan oranını arttırmıştır. Köşeleri pahlı orta mekânları kubbe ile örtülü ilk iki yapıya karşın, Sepetçiler Köşkü'nün 10.00 metrelik orta mekân açıklığı, çatı eğimi içinde yer alan basık kubbeli ahşap tavan ile örtülmüştür.

Revan Köşkü Bağdat Köşkü Sepetçiler Köşkü

Şekil 5.25. Merkezi mekân ve çıkma boyutları.

Çıkma boyutunun merkezî mekân boyutuna olan 1/2 oranı, üç çıkmalı divanhane düzenlemelerinin sonraki örneklerinde çıkma alanının büyümesi yönünde değişmiştir. Beşiktaş Sarayı'nda Çinili Köşk (1679) |587|, Bebek Kasrı (1725) |588|, Şerifler Yalısı (1782-5) |589|, Topkapı Sarayı'nda Cirit Köşkü (18.yy. ikinci yarısı) |590| ve Tersane Sarayı'nda Has Bahçe Köşkü (1791) |591| bu değişimin görüldüğü uygulamalardır.

Sepetçiler Köşkü, kargir ayaklar üzerinde yükseltilmiş konumu ile Topkapı Sarayı'nda fevkanî nitelikli yapılmış köşklerdendir. Eyvanlı mekânların bağımsız köşk haline gelmesi ve bu köşklere kapalı mekânla eş önemde açık mekânın birleştirilmesi Asya'da yaygın bir uygulamadır. Örneğin Delhi'deki Havz-i Has, Pekin Sarayı ve Fetihpur Sikri'de birçok yapı benzer düzendedir (Şekil 4.15). Bu yaygın

kullanım dikkate alındığında Anadolu-Türk mimarisinde Sepetçiler Köşkü, geleneksel ve yaygın plan motiflerinin kullanıldığı ancak, dışa açılma fikrinin strüktürde ve açık mekânda farklı yorumlandığı özgün bir köşk tipi sergilemektedir.

5.2.5. III. Ahmed Dönemi

5.2.5.1. Sofa Köşkü

Sofa Köşkü, Topkapı Sarayı'nda Boğaz ve Haliç'e açılan Sofa-i Hümayun'un set duvarı üzerinde yer almaktadır. Fatih döneminde de var olan set duvarının üstünde bulunan kapının her iki yanında düzenlenen köşkün ilk yapımı 17. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır |592|. Bugünkü plan şeması büyük olasılıkla özgün, iç bezemesi Rokoko (18.yy.), cephe bezemeleri ise 20. yüzyılın başlarında yapılan bir yüzey bezemesi niteliğindedir |593|.

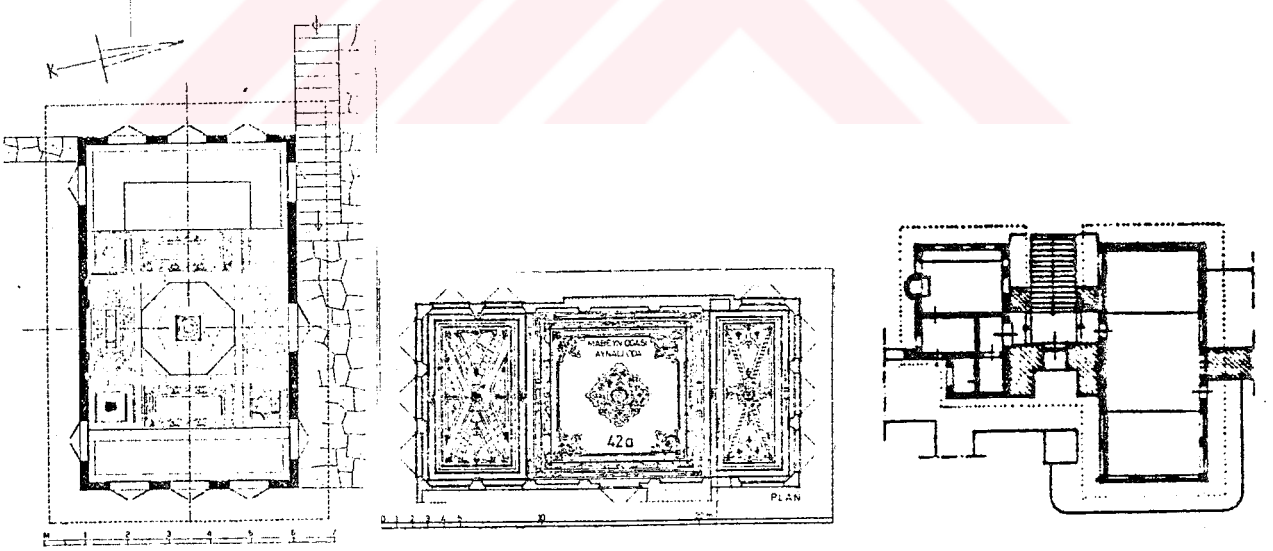
Sofa Köşkü, üzerinde yer aldığı duvar kalınlığının dışında ve her iki tarafında birer kare oluşturacak boyutlarda, karşılıklı iki yöne cepheli bir divanhane ile, daha küçük, sadece dış manzaraya açılan ocaklı bir oda, abdest/namaz odası ve heladan oluşan iki bölümlü bir yerleşim şemasına sahiptir. Her iki bölüm de üst bahçe kotunda düzenlendiğinden, köşkün boğaz cephesi, bugünkü durumuyla, çift sıra mermer sütuna taşıtılmıştır. (Tablo 6.2, 6.4).

Yaklaşık 90 m2 büyüklüğündeki Divanhane, ortada kare mekân olacak şekilde, karşılıklı yükseltilmiş iki oturma sekisinden oluşmaktadır. Alçak sedirlerle çevrilen sekiler, geniş ve iki sıralı pencere düzeni ile dış mekânla bütünleşmektedir. Divanhanenin bu kullanım biçimi, tavan bölümlenmesine de yansımıştır. Köşkün ikinci kısmı, dış cephede Divanhane ile aynı hizada çıkma yapmasına karşın, Sofa cephesinden çıkma yapmayıp duvar hizasında kalmıştır. Ocaklı ve tek cephesi sedirli oda, ahşap bölme duvarı ile, giriş holü ve odadan girilen abdest/namaz odası oluşturacak şekilde bölünmüştür. Ocaklı odanın duvarları, yerden yarı yüksekliğe kadar ahşap kaplı, üst kısmı ise sıvalıdır. Köşkün çatı örtüsü, Divanhane üzerinde plan düzenine koşut kare modülde ikili olmak üzere, diğer bölümlerde de kırma çatı şeklindedir.

19. yüzyılın başlarına ait Allom'un gravüründe |594| de görüldüğü üzere, köşk, kışın dış cepheden asılan perdelerle korunmaktadır.

Sofa Köşkü, büyük anıtsal merdiven, dikdörtgen biçimde plan şemalı Divanhane, iç mekânda bol ışık özellikleri |595| ile Barok mimarisine yakınlığının yanısıra, merkezi kare mekânlı, dışa açılan iki eyvanlı iç mekân şeması ve iç mekânda kullanım elemanları ile Topkapı Sarayı'ndaki diğer köşk yapılarına bağlanabilir.

Plan üzerinde, karşılıklı iki yöne açılan eyvan ve bir orta mekândan oluşan şemayı, Topkapı Sarayı'nda Şehzadeler Mektebi Divanhane'sinde (1666) |596| de görüyoruz. Yapım sistemi ve örtü biçimi ile Sofa Köşkü'nden ayrılan yapı, aynı plan fikrinin biçimlendirdiği daha küçük ve daha erken tarihli bir binadır. Ahşap Efganlar Tekkesi Köşkü (ilk yapılışı 17.yy.) |597| ile Topkapı Sarayı'nda kargir I. Abdülhamid Köşkü (18.yy.) |598| de bu şemanın örneklerindendir (Şekil 5.26).

Efganlar Tekkesi

I. Abdülhamid Köşkü
Topkapı Sarayı

Sofa Köşkü

Şekil 5.26. Sofa Köşkü plan tipolojisi.

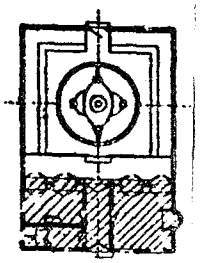
Manzaraya açık set üstünde köşk tasarımının Edirne Sarayı'ndaki ilk örneği, IV. Mehmed'in sarayın Tunca nehrine doğru olan kısmını setler halinde düzenleterek, set üstünde yaptırdığı, manzaraya hakim konumdaki Sultan Mehmed Köşkü'dür (1661) |599|. Aynı set üzerindeki Aynalı Köşk (1674-78) |600|, mermer ayaklar üzerinde oturan odası ile, Sofa Köşkü cephe geleneğini içermektedir. Sonraki örneklerden Galata'daki Ceneviz kalesi temellerinin üstüne inşa edilen Kurşunlu Mahzen Köşkü (1716) |601| ve Topkapı Sarayı'nda III. Osman Köşkü sayılabilir.

Sofa Köşkü ahşap, düz tavanlı örtü sistemi ile özellikle Edirne Sarayı'ndaki Cihannüma Kasrı (1451) |602|, Demirtaş Kasrı (1670) |603| ve Aynalı Köşk'te (1674-87) olmak üzere, 17. yüzyıl sonuna kadar köşk yapıları içinde sayılı örneklerini gördüğümüz bir uygulama grubuna girmektedir. Ahşap tavanlı örtü şeklinin 18. yüzyıldan başlayarak köşk yapılarında tercih edildiği görülmektedir.

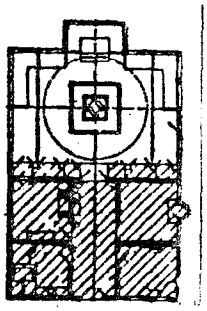
Ölçü bakımından Sofa Köşkü orta mekân boyutları ile, döneminde inşa edilen Aynalı Köşk (1674-87), Köprülü Yalı Köşkü (1699) |604| ve Kurşunlu Mahzen Köşkü (1716) |605| ile yakın ölçülerdedir. Asıl katları tümüyle ahşap malzeme ile yapılmış bu köşklerden Köprülü Yalı Köşkü'nün orta mekânı içerden kubbe ile diğerleri düz tavanla örtülüdür.

Köşkün iki bölümlü plan şeması, Divanhane ve ocaklı Sultan Odası düzeni ile işlevsel olarak da belirlenmiştir. Bu kullanım şeklini içeren 17. yüzyıl köşk yapılarından Edirne Sarayı'nda Dolaplı Bahçe Köşkü (1661), Ahmed Paşa Köşkü (1667), Aynalı Köşk (1674-87), Beşiktaş Sarayı'nda Çinili Köşk (1679-80), Anadolu Hisarı'nda Köprülü Yalı Köşkü (1699) sayılabilir (Şekil 5.27).

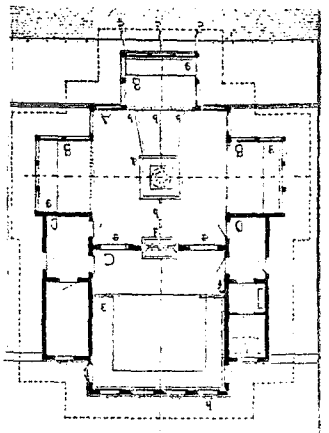
17. yüzyıl öncesinin kalın kargir duvarlı, merkezi mekânı kubbeli, çevresi revaklı köşk tipolojisi, bu yüzyılın ikinci yarısından başlayarak yerini genelde ahşap taşıyıcılı ince duvarlı, geniş pencere yüzeyleri ile bol ışıklı ve dışarı ile bütünleşen Divanhane ile, daha küçük boyutlarda ocaklı, daha az pencere yüzeyli ve servis mekânları olan bölümleri içeren köşk yapılarına bırakmış görünüyor. Değişmeyen ögeler ise, plan düzeninde eyvanlarla genişletilen merkezi mekân ve kullanım elemanları ile, dış cephede geniş saçak kullanımı olarak söylenebilir.

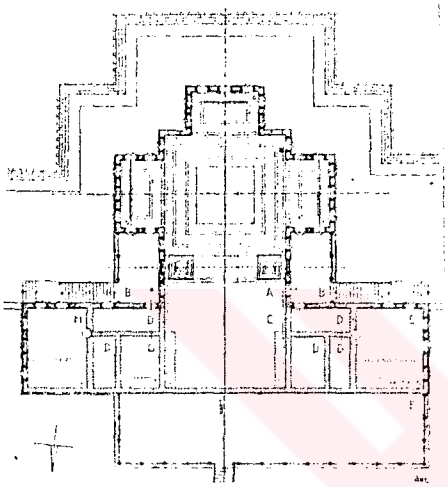
Dolaplı Bahçe Köşkü
Edirne Sarayı

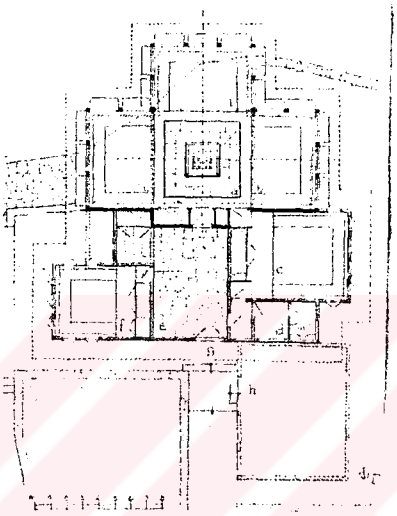
Ahmed Paşa Köşkü
Edirne Sarayı

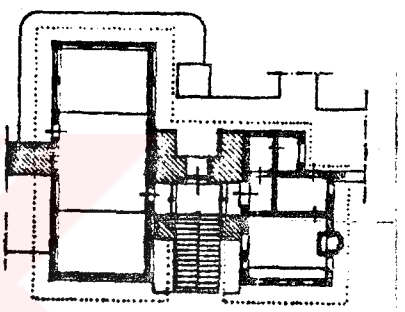
Aynalı Köşk
Edirne Sarayı

Çinili Köşk
Beşiktaş Sarayı

Köprülü Yalı Köşkü

Sofa Köşkü

Şekil 5.27. İki bölümlü plan içeren köşk yapıları.

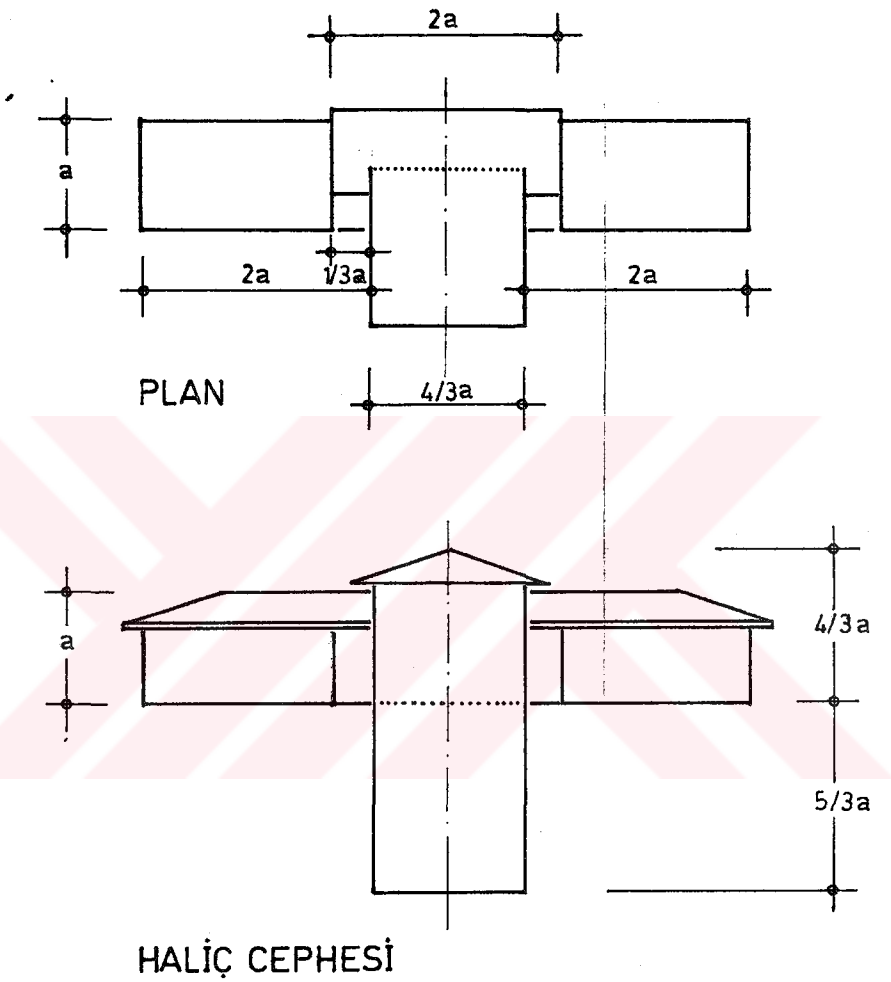
İç ve dış bezemelerinin bir kısmı dışında özgün biçimini koruduğu kabul edilebilen Sofa Köşkü, zülvecheyn ve fevkanî niteliğine karşın köşk mimarisinde yapı malzemesi ve mimari ögelerde -özellikle cephe düzenlerinde doluluk boşluk oranları ile örtü sisteminde- değişimin yaşandığı geçiş döneminin özgün yapılarındandır.

5.2.6. III. Osman Dönemi

5.2.6.1. III. Osman Köşkü

III. Osman Köşkü, Harem'de Hünkar Sofası önündeki asma bahçenin Haliç cephesinde ve iç saray suru üzerinde yer almaktadır. Köşkün yapım tarihi 1754-55 (1168-69) yıllarıdır |606| (Tablo 6.2, 6.4).

Hünkar Sofası ile aynı eksen üzerinde düzenlenen III. Osman Köşkü, bu eksende dışa taşma yapan bir büyük oda ile her iki yanında yer alan oda ve servis mekânlarından oluşan simetrik bir plan şemasına sahiptir |607|. Şemada görüldüğü oranlarda modüler sistemde planlanan köşk, aynı adla anılan taşlığın Haliç cephesini tamamen kaplamaktadır (Şekil 5.28).

Şekil 5.28. III. Osman Köşkü'nün plan ve cephe düzenindeki modüler sistem.

Köşkün büyük odası, kemerli açıklıkla birbirine bağlantılı iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Taşlık girişinde yer alan 1/4 oranlı dikdörtgen mekân yan odalara da bağlantılıdır. Yaklaşık 45 m2 alana sahip, köşeleri pahlı kare mekân ise, eyvanlarla yan odalardan bağımsız hale getirilen ve cepheden dışa taşan konumu, geniş saçaklı örtüsü ve bol pencereli cephe düzeni ile belirginleştirilmiştir. Bu mekân, Türk Evi'nde "orta oda" denilen ve bir çıkma ya da boyutlarının

büyüklüğü ile vurgulanan mekânın sultan konutundaki karşılığı olarak değerlendirilebilir |608|.

Merkezdeki büyük odanın her iki yanında bulunan odalar sadece Haliç cephesinde dışa açılmıştır. Her ikisi de ocaklı olan odaların taşlık cephesini tamamen kaplayan dolaplar dışında kalan kullanım alanları kare boyuttadır. Simetrik planda, odaların yanlarında servis mekânları yer almıştır. Divanhane ile odaların tavanları, ince ahşap çıtalı tavan olarak yapılmıştır.

III. Osman Köşkü'nü I. Abdülhamit Yatak Odası'na bağlayan koridor, taşlık cephesine eklenen son yapıdır |609|. Köşkün taşlık cephesi, üç girişli olup, sadece orta oda cephesi pencerelidir. Cephede ahşap bölümlenmenin dolu yüzey olarak devam ettiği yan kısımların eksenleri üzerinde birer çeşme bulunmaktadır. Bu cephede geniş çıkma yapan saçak, giriş ekseninde kavis yaparak yükselir. Yapının Haliç cephesi ise, yükseltilmiş sur duvarı üzerindeki konumu ve boyutlarıyla, Sultan için düzenlenmiş geleneksel Türk Evi görünümündedir. Orta oda, öne çıkmış plan düzeni, geniş saçaklı yükselen çatısı ve ahşap kaplı cumba konsolu ile bu cephenin hakim elemanı durumundadır. Topkapı Sarayı'ndaki diğer köşk yapılarında olduğu gibi, burada da çift pencere düzeni vardır.

Topkapı Sarayı'nda III. Osman Köşkü, daha önce var olan bir yapının ekseni üzerinde, geometrik düzenlenmiş havuzlu bir taşlık ve yine aynı eksende simetrik planlanmış ilk ve tek yapıdır. Benzer bir düzenlemeyi Edirne Sarayı'nda büyük havuz ekseninde yer alan Sultan Mehmed Dairesi ve Aynalı Köşk'te görmekteyiz (Şekil 4.2c).

III. Osman Köşkü'nde orta mekânın planda ve üçüncü boyutta farklılaştırılması Osmanlı mimarisinde değişik işlevli yapılarda görülmektedir. Yenişehir'de Pustinpûş Baba Zaviyesi (14.yy. ikinci yarısı) |610|, Amasya'da "Yakup Paşa Mescit ve Tekyesi"nin (15.yy. ilk yarısı) |611| Semahane ve yanındaki mekânların düzenlemesinde benzer bir yaklaşım görülmektedir. Ancak bu uygulamalar kargir yapıları, kubbeli ve tonozlu örtü sistemleri ve konut dışındaki işlevleri ile ayrı bir yapı tipi içinde yer almaktadırlar.

III. Osman Köşkü, iç sarayın Haliç cephesindeki duvarının yükseltilmesi ve yine kargir ayaklarla yükseltilerek oluşturulmuş taşlık üzerindeki konumu ile Topkapı Sarayı'ndaki sultan köşklerinin fevkani niteliğini sürdürmektedir. Geniş saçaklı orta mekân dışındaki bölümlerde saçaksız cephe, yükseltilmiş saçak altından giriş ve bezemelerinde dönemin beğenisiyle biçimlenmiş olan III. Osman Köşkü asıl yönlenmesini Harem'in dış çizgisi üzerinden saray bahçelerine ve manzaraya açık olarak gerçekleştirmiş tek yapıdır.

5.3. DİĞER YAPILAR

5.3.1. Fatih (II. Mehmed) Dönemi

5.3.1.1. Arz Odası

Topkapı Sarayı'nın içeri girilemeyen Üçüncü Avlusu'nun hemen girişinde ve Bab üs Saade ile aynı eksen üzerinde yer alan Arz Odası, sarayın kuruluş şemasında bulunan yapılardandır |612|. Yapım tarihine ilişkin kitabesi olmayan Fatih dönemi Arz Odası'nın Kanuni döneminde yeniden yapıldığı fikri ortaktır |613|. Yazılı kaynaklardaki betimlemelere göre |614|, bugünkü konumunda ve çevresi revaklı olarak düzenlenmiş olan 15. yüzyıl yapısı ile ilgili arşiv çalışması ve arkeolojik araştırmaların eksikliği nedeniyle, 16. yüzyıl yapısı olarak kabul edilen bugünkü Arz Odası, Kanuni Dönemi Yapıları bölümünde ele alınmıştır.

5.3.1.2. Kubbealtı

FAtih'in Kanunnamesi'nde (1470) |615| "Divan-ı Hümayun" adı ile geçen Kubbealtı binası, sarayın kuruluş şemasında bulunmalıdır. Kanunname'de, haftada dört gün divan toplantısı, onun akabinde öğle yemeği ve arza kabul maddesi ile, saray işleyişinde tören içeriği bakımından Kubbealtı ile birbirini tamamlayan Arz Odası'nın sarayın kuruluş şemasında yer alması bu görüşü desteklemektedir |616|.

Topkapı Sarayı'nın 15. yüzyıl yapısı olan Kubbealtı binası, 16. yüzyıl yapısı olan bugünkünden farklı olarak Adalet Kulesi'nden ayrı bir konumda idi |617|. Kayıtlarda "Eski Divan Yeri" |618| ismi

ile geçen yapı ahşap sütunlu revak ve kurşun kaplı piramidal çatısı ile İkinci Avlu'nun kuzeybatı köşesinde, yükseltilmiş bir platform üzerinde bulunmaktaydı. 15. yüzyıl gözlemcilerinden Angiolello, İkinci Avlu'da bulunan "locya ve defterdarlık" binasını kulenin devamında tanımlamıştır |619|. Gritti'nin sekreteri (1503) de benzer bilgi vermektedir |620|. Hünername'de (EK I.6), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan 19. yüzyıla tarihlenen iki Enderun planında (EK I. 20), Gurlitt'in 1909 tarihli rölöve planında (EK I.23b) ve D'Ohsson'un Nevbet törenini gösteren gravürü (18.yy. sonu)(EK I.16) ile Melling'in Alay Meydanı'nı gösteren gravüründe (19.yy. başı)(EK I.18c) "Eski Divan Yeri"nin korunan bölümü görülmektedir. Yapının bu bölümü belgelerde, revakın genişletilmesi ve yükseltilmesi ile oluşturulmuş geniş saçaklı bir yapı görünümündedir. 17. yüzyıl tarihçilerinden Hezarfen Hüseyin ve Üsküdarî, Eski Divan Yeri'ni "birbirine bağlantılı birkaç oda" olarak tanımlamışlardır |621|. Bilindiği kadarıyla kafesli sultan penceresinin bulunmadığı Eski Divan Yeri |622| binası, yeni Kubbealtı binası yapıldıktan sonra değişik işlevler için kullanılmış ve 1917 yılında yıkılmıştır |623|.

Arz Odası'nda olduğu gibi, Eski Divan Yeri'nin 15. yüzyıldaki biçimi ve işleyişine ilişkin bilgiler çok yetersiz olduğundan, 16. yüzyıl yapısı olan bugünkü Kubbealtı binası, Kanuni Dönemi Yapıları bölümünde ele alınmıştır.

5.3.1.3. Mutfaklar

Sarayın İkinci Avlusu olan Alay Meydanı'nın güneydoğu cephesini tümüyle sınırlayan ve yapımına Fatih döneminde başlanan saray Mutfaklar'ı, İkinci Avlu'ya çapraz tonozlu üç kapıyla bağlanan bir orta yolun her iki yanında yer alan yapılar olarak düzenlenmiştir. İkinci Avlu'ya revaklı bir duvarla cepheli koğuşlar ve diğer yapılar yolun güneybatısında, tüm saray halkının yemeklerinin, tatlılarının hazırlandığı mekânlarla, kilerler ve mescidler ise Marmara'ya bakan güneydoğu cephesinde yer almaktadır |624|. Saray teşkilatında ayrı bir ocak olan Kalayhane'de buradadır |625|. Mutfak grubunun ikinci avluya açılan kapıları kuzeyden başlayarak Helvahane, Has Mutfak ve Aşağı Mutfak kapılarıdır |626|. İkinci Avlu'ya açılan bu üç kapı geceleri kilitlendiğinde, mutfak avlusu güneydeki kapı ile Birinci

Avlu'ya bağlanarak İkinci Avlu'dan bağımsız bir alan haline gelmekteydi |627| (Tablo 6.1, 6.3).

Hünername'de (EK I.6) sarayın İkinci Avlu'sunu gösteren minyatürde görülen bu üç kapıdan Aşağı Mutfak Kapısı'nın yeri göreceli olarak yanlıştır. Scarella (1665-85) (EK I.13) ve Fossati'nin (1852) (EK I.21) eserlerinde betimlenen Mutfaklar'da kubbeli ve tüteklikli birimlerde doğru olarak gösterilmemiştir.

Asıl mutfak binası, deniz cephesinde Fatih Köşkü'nün devamında yer almaktadır. Bugünkü durumu ile, 7.5 m x 7.5 m. boyutlarında kubbeli bir kare mekân ile 5.0 m x 7.5 m. boyutlarında tüteklikli bir ön mekândan oluşan on birimlik bir düzenlemeye sahiptir. Güneyden itibaren ilk sekiz birim tüteklikli ön mekândan geçitlerle birbirine bağlıdır. Ayrıca ilk dört birim, ikişer ikişer olmak üzere, kubbeli mekânlardan da bağlantılıdır. Kuzeydeki son iki birim ise hem birbirlerine hem de 1939-44 onarımlarında açılan bir geçit ile Helvahane Camisi'ne |628| bağlanmıştır. T.Öz'ün belirttiğine göre, güneydeki altı birimin adi kaldırım taşı olan zemin kaplaması onarımda Trieste taşı ile, sonraki iki birimin zemini mozaikle |629|, Helvahane Camisi'nin ise tuğla olan döşemesi mermer kaplama ile değiştirilmiştir |630|.

Bugünkü görünümleri ile ilk iki birim, denizden bakıldığında, diğerlerine göre daha basık ve penceresiz kasnaklı kubbeleri ve altlı-üstlü pencere düzeni ile diğer mutfak birimlerinden biraz farklı bir görünümdedir. Bu iki kubbenin Fatih dönemindeki özgün biçimde mi, ya da 1574 yangınından |631| sonra yapıldığı şekilde mi bugüne kaldığını kesin olarak söylemek zordur.

İlk iki birimden başlayarak, her birimin ekseninde bir pencere düzeni ile azalan iç mekândaki ışık miktarı, yine aynı birimden başlayarak yükselen kubbe kasnağındaki sekizli pencere düzeniyle dengelenmiştir. Ayverdi'ye göre, 1509 depreminde hasar gördüğü halde yıkılmayan ilk iki birimin deniz cephesine geniş bir payanda duvarı inşa edilmiştir |632|. Bu cephede ayrıca 4-8. birimlerin arasına yerleştirilen beş adet piramidal payanda bulunmaktadır.

Sarayın Fatih dönemindeki kuruluş şemasında yer alan Mutfaklar,

sultan ve bütün saray halkının yemeklerinin hazırlandığı ve pişirildiği yerdi |633|. Üçüncü Avlu'da yer alan ve Sultan'ın yemeğinin pişirildiği yer olarak belirtilen Kuşhane mutfağı |634| ise sonraki dönemlerde, herhalde sultana ait serviste mutfak ofisi kullanımında olmalıdır. Eldem |635|, mutfak birimlerinin kullanım düzenini, kuzeyden güneye yükselen hiyerarşik düzen olarak verirken güneydeki ilk birimi sultana ilişkin kullanımından dolayı Hassa Mutfağı ismi ile tanımlamaktadır. Ayverdi |636| ise, bu şemayı nedenini açıklamadan ikili, altılı, ikili kullanım düzeni ile vermiştir.

1574 yangınından hemen sonra Mimar Sinan tarafından bir önceki şemaya göre planlanıp inşa edilen Mutfaklar, bu yeniden yapım sırasında İkinci Avlu'ya doğru 1.85 m. (2,5 zır'a) genişletilmiştir |637|. Uzunçarşılı'da |638| saray mutfakları için "...ilk devirde mahdud iken ihtiyaca göre sonradan genişletilmiştir..." der.

16. yüzyılın ikinci yarısında genişletildiği belgelerle kesinleşen Mutfaklar'ın Fatih dönemindeki durumu ile ilgili olarak Ayverdi'nin yaptığı restitüsyon plan tasarımı |639|, kubbeli ilk sekiz birimi kapsamaktadır. Birimleri, fenerli kubbeli bir oda ile eğik çatılı bir ön mekân olarak tasarlanan bu restitüsyon önerisinde Edirne Sarayı'nın mutfakları esas alınmıştır. Ayverdi, dörtlü, ikili, ikili kullanımla saray gereksiniminin ancak karşılanabileceği sekiz birimlik mutfak yapısında, kuzeyden başlayarak altı birimin Bayezid döneminin özelliklerini taşısa da, 1509 yılındaki depremden sonra eski kısmın yerine, yeniden yapılmış olduğunu yazmaktadır |640|. T. Öz ise Mutfaklar'ın güneydeki dört kubbesinin Fatih dönemi, sonraki altı birimin Kanuni dönemi yapısı olduğunu söyleyerek yangından sonra konik kubbeli on birimin eklendiğini belirtmektedir |641|. Buradan sadece tüteklikli ön mekân ilavesi anlaşılıyor.

Fatih döneminde mutfakların özgün durumunun belirsizliğine karşın Eldem'in |642|, bugünkü mevcut birimleri bir bütün olarak kabul etmenin daha doğru olacağı fikrine katılmak olasıdır. Eldem'in plan restitüsyonu, fenerli ve yarım daire kubbeli bir oda ile tüteklikli bir ön mekândan oluşan birimlerden oluşmaktadır. Güneydeki dört birim (Hassa, Valide Sultan, Kızlar Ağası, Haseki ve diğer kadınlar mutfağı) içerden bağlantılı, sonraki iki birimi (Hazinedar,

Kilercibaşı ya da Zülüflü Enderun Ağaları mutfağı) bağımsız tasarlanmıştır |643|. Avlu cephesinin restitüsyon tasarımında |644| ise, güneyden başlayarak bugün mevcut olan iki giriş kapısı kaldırılmış, böylece planda diğer birimlerden bağımsız tasarlanan Hazinedarbaşı Mutfağı'nın girişi kaldırılarak güneydeki dört birime de tek giriş verilmiştir. Duvar üzerinde izleri bulunan dik ve geniş bir saçak eklenmiş ve bugünkü silindirik bacalı ön mekânın örtüsü fenerli, piramidal örtü olarak tasarlanmıştır. Birimlerin dışardan da bağlantılı olabileceği düşünülürse saçak olması olası görülüyor.

Topkapı Sarayı Arşivi'nde yapılan sınırlı araştırmada da mutfakların özgün kullanım düzeni ve biçimleri konusunda açıklayıcı bir bilgi bulunamamıştır |645|.

Gerek birimlerinin özgün biçimleri, gerek işlevleri ve işleyiş şemaları bakımından kesin bir açıklığa kavuşmayan mutfaklarda 1924 yılında saraya müze işlevi verildiğinde de, Helvahane dışındaki mekânlarda ilk işlevi yansıtacak bir sergileme yapılmamıştır.

Topkapı Sarayı'ndaki Mutfaklar'ın saray yerleşim şemasındaki yeri (Şekil 4.1) bugünkü durumu ile, büyük ocakları, kubbeleri ve bacalarının harabe halinde kalıntıları olan Edirne Sarayı mutfaklarının (Şekil 4.3), yeri ile işlevsel olarak aynıdır. Edirne Sarayı mutfakları da Alay Meydanı'nın güney cephesini tamamen kaplamakta ve meydandan bir duvarla ayrılmaktadır. Mutfak bloğu, meydana ikisi mutfak binası önünde olmak üzere üç adet kapı ile açılmaktadır. Ayrıca mutfak avlusu, güneyde geniş ve yüksek bir duvar üzerinde yer alan Köşk Kapı ile Tunca nehrine, batı cephesinden bir kapı ile de ekmek fırını, zahire anbarı, cami, bostancı kışlası vb. yapıların yer aldığı avluya açılmaktadır. Edirne Sarayı'nda avlu ortasında planlanan mutfak binası, Topkapı Sarayı'nda Sultan Köşk'ünün bir devamı olarak düzenlenmesi ile deniz siluetini etkileyen bir konumdadır. Avluda yer alan diğer binalardan Köşk Kapı'nın ekseninde ve ortada yer alan cami dışında pekçok odadan oluşan helvacılar, güllabcılar, aşçılar, ekmekçiler ve fodlacıların koğuşları Topkapı Sarayı'nda olduğu düzende, avlunun güney duvarına bitişik olarak düzenlenmiştir. Ayverdi, Edirne Sarayı Mutfakları'nın restitüsyonunda |646|, kuzeydeki giriş kapısı ile mevcut birimi esas almıştır. Mutfak birimlerinin, tepedeki geniş

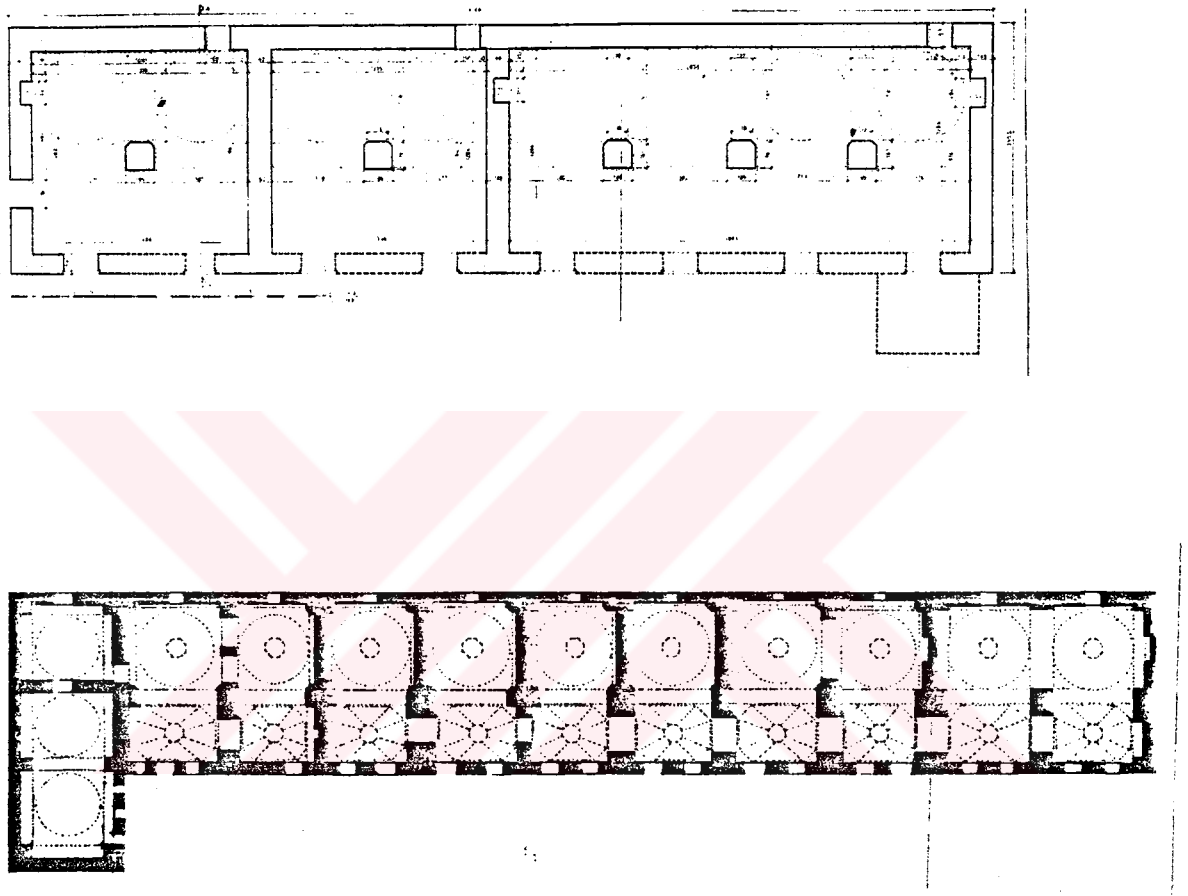
nefeslikli kubbelerinin fenerli olması gerektiğini ve iç cephede duvarların tamamen sıvalı olduğunu belirtmektedir |647|. Sekiz adet kubbeli mekân ve onlara kemerlerle bağlı, eğik kargir çatılı bir mekândan oluşan Edirne Sarayı'nın mutfakları, boyut ve şema olarak, Topkapı Sarayı Mutfakları'ndan daha küçük ve daha gösterişsiz bir görünüme sahiptir. Topkapı Sarayı'nda birimlerin kullanım düzeni, saray protokolüne göre tanımlanmış iken, Edirne Sarayı'nda güneyden başlayarak mutfak, helvahane, helvacılar mutfağı ve hebatçılar mutfağı olarak verilmesi, belki de saray protokolündeki farklılaşmanın henüz çok belirgin olmaması ile bağlantılıdır (Şekil 5.29).

Osmanlı etkisi altında biçimlenen Kırım'daki Bahçesaray'ın mutfakları (Şekil 4.4), ikinci avlunun güneybatısında yer alan ve mutfak avlusu denilen küçük bir avlu etrafında, düzenli sayılamayacak bir biçimde yerleştirilmiştir. Kırma çatı ile örtülü mutfak binası, avluya, bir revakla açılmaktadır. Edirne ve Topkapı Sarayları'nda gördüğümüz kargir, kubbeli, büyük bacalı mutfak tipini burada görmüyoruz. Ancak mutfak bloğu, ikinci avluya asılı düzenlemesi ile saray şemasındaki yerini değiştirmemiştir.

Çoğu yıkık durumda bulunan erken dönem İslam saray yapılarında, farklılaşmış plan tipine sahip mutfak düzeni yoktur. Grabar'ın da değindiği gibi |648|, "yemek dışarıda pişirilip içeri getirildiğinden mutfağa gerek duyulmamıştır".

Eski Türk devletleriyle Karahanlılar'da devlet örgütünün işleyişinde, hükümdarın tebaası üzerindeki velâyetinin göstergesi olarak şölenler düzenlemesi âdet ve kanundu. Bu şölenlere katılmamak hoşnutsuzluğun bazen de isyanın göstergesi idi |649|. Osmanlılarda da divan günleri Yeniçerilere ve işleri ile ilgili olarak saraya gelen halka yemek vermek bu geleneğin sürekliliğini göstermektedir.

Bizans Büyük Sarayı'nda 8. yüzyıl başında, saray merkezinin, II. Iustinos'un yaptırdığı Altın Triklinos'a (Khrysotriklinos) taşınması ve bekleme hölü ile bu binaya bağlanan galerili Lausiakos Sarayı'ndan geçilebilen mutfaklar |650| hakkında bilgimiz sadece sarayın merkezine yakın bir yerde olduğudur.

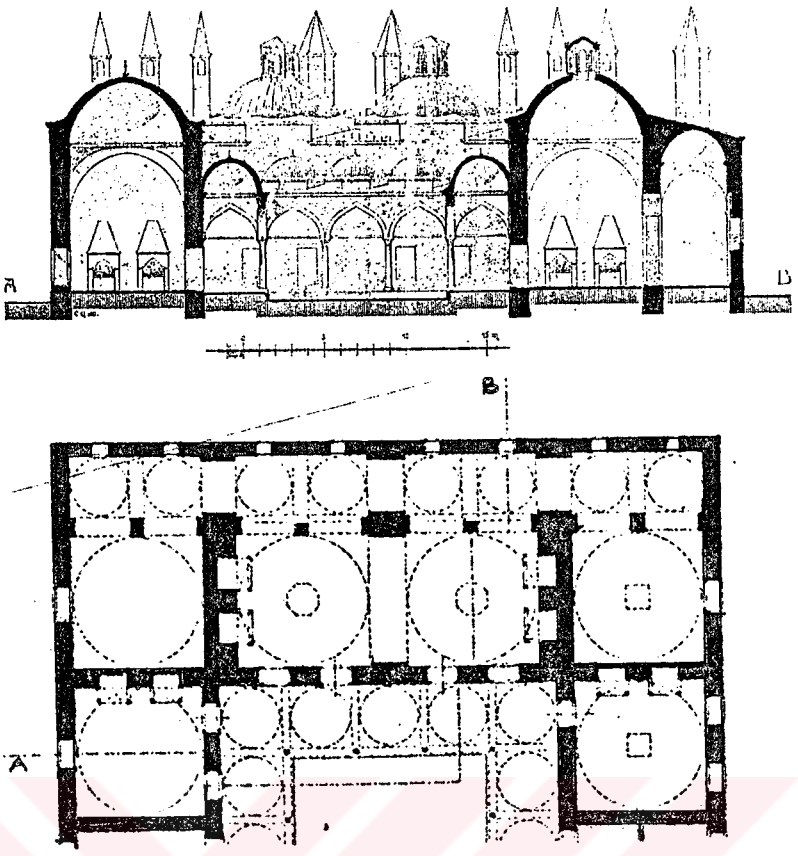
Şekil 5.29. Edirne Sarayı ve Topkapı Sarayı mutfakları.
Ayverdi, III, 1984, s.263.

Bugün kompleks olarak mevcut olmayan Anadolu Selçuk Sarayları' nda da aynı belirsizlik vardır.

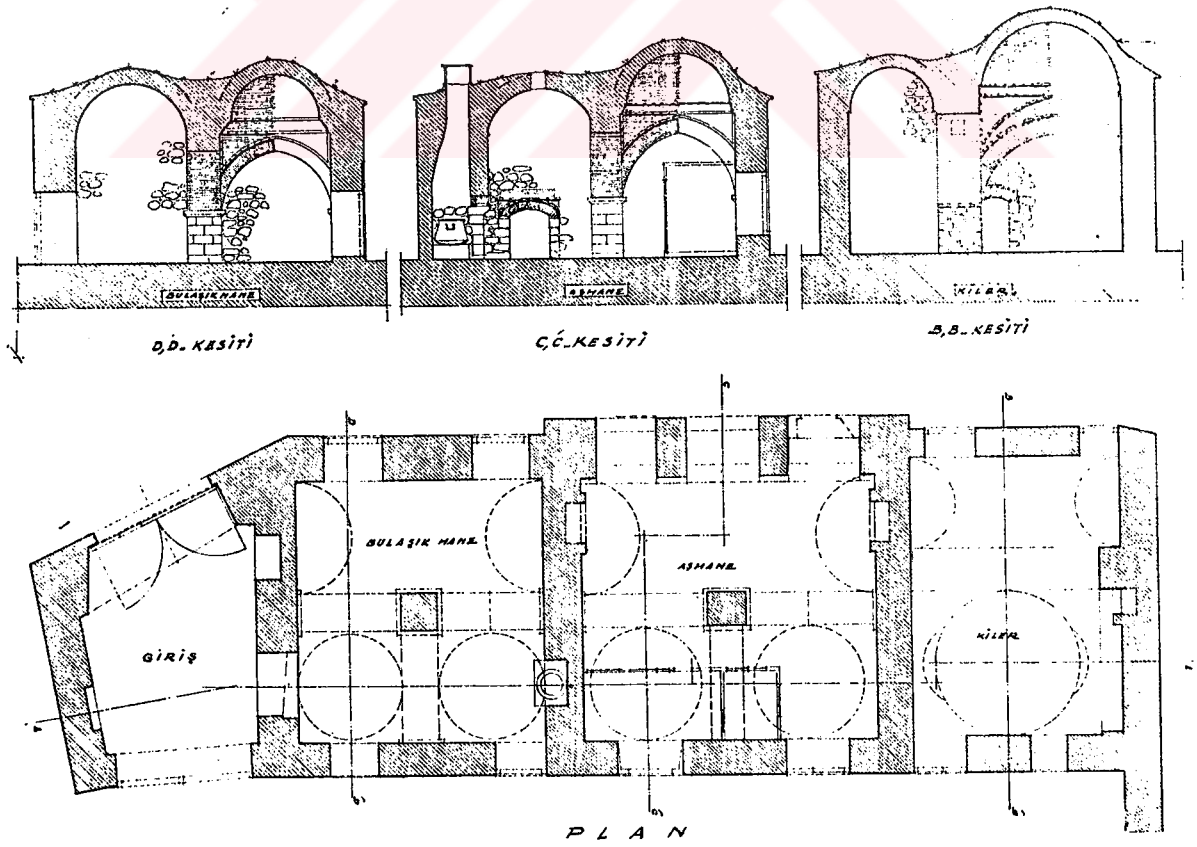
Topkapı Sarayı Mutfakları'nı işlevleri açısından Osmanlı dönemi imaret planları ve bu imaretlerin mutfakları ile karşılaştırdığımızda, kubbe ile örtülü kare mekân kullanımının yaygın olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde, ilki 1336 yılında İznik'te, Orhan Gazi tarafından kurulan imaret |651| planlarının ters T şeklindeki şemaları 15. yüzyıl sonundan başlayarak değişmektedir. Bursa'da Yeşil İmareti |652|, ∿4.30 m. çapında kubbeli iki mekândan oluşan mutfağı ve ona bitişik çatılı yemek yeme yeri ile gösterişsiz bir binadır. Havza'daki Mustafa Bey İmareti'nin |653| mutfağı, imaretten 20 m. kadar uzakta, ∿5 m. x 5 m. boyutlarında, kubbeli, iki tarafı kapalı, iki tarafı kemerli açıklıklıdır. Çanakkale, Çardak'ta Yakup Bey Külliyesi'nin |654| mutfağı 9 m. x 24 m. boyutlarında bir binadır. Fatih İmareti'nin |655| mutfağı, kervansaray ile birlikte 20 m. x 20 m. büyüklüğündedir.

Bugünkü bilgilerimizle, prototipini Edirne Sarayı'nda gördüğümüz Sultan'ın cömertliğinin bir göstergesi olarak pişirme yerinin saray şemasındaki belirlenen yeri, boyutları ve biçimi, Topkapı Sarayı' nda, Sultan Köşkü'nün devamında ve saray siluetini etkileyen konumu ve mimarisi ile daha çok vurgulanmıştır.

Edirne II. Bayezid İmareti |656|, İstanbul Bayezid İmareti |657|, İstanbul Haseki Hürrem Sultan İmareti |658|, Süleymaniye Darüzziyafesi |659|, Konya'daki II. Selim İmareti |660| gibi sonraki yapılarla da örneklenen kargir, fenerli kubbeli, büyük bacalı mutfak tasarımı, hazırlama, pişirme, yıkama işlemlerine uygun kare mekânı, tepeden doğal aydınlatması, tüteklikle sağlanan havalandırma kolaylıkları ile tercih edilmiş olmalıdır (Şekil 5.30). Taeschner'in çiziminde |661| de benzer bir mutfak betimlemesi görüyoruz (Şekil 5.31). Antik mezardan türbeye, Budist tapınaktan camiye, Part saraylarından Moğol saraylarına değin birbirlerinden yer ve zamanca uzak kültür çevrelerinde değişen boyutlarda uygulanan tüteklikli örtünün |662| Osmanlı Sarayı'nda da kullanılması, işlevsel gereksinimlerin simgesel ifadesi şeklinde yorumlanabilir.

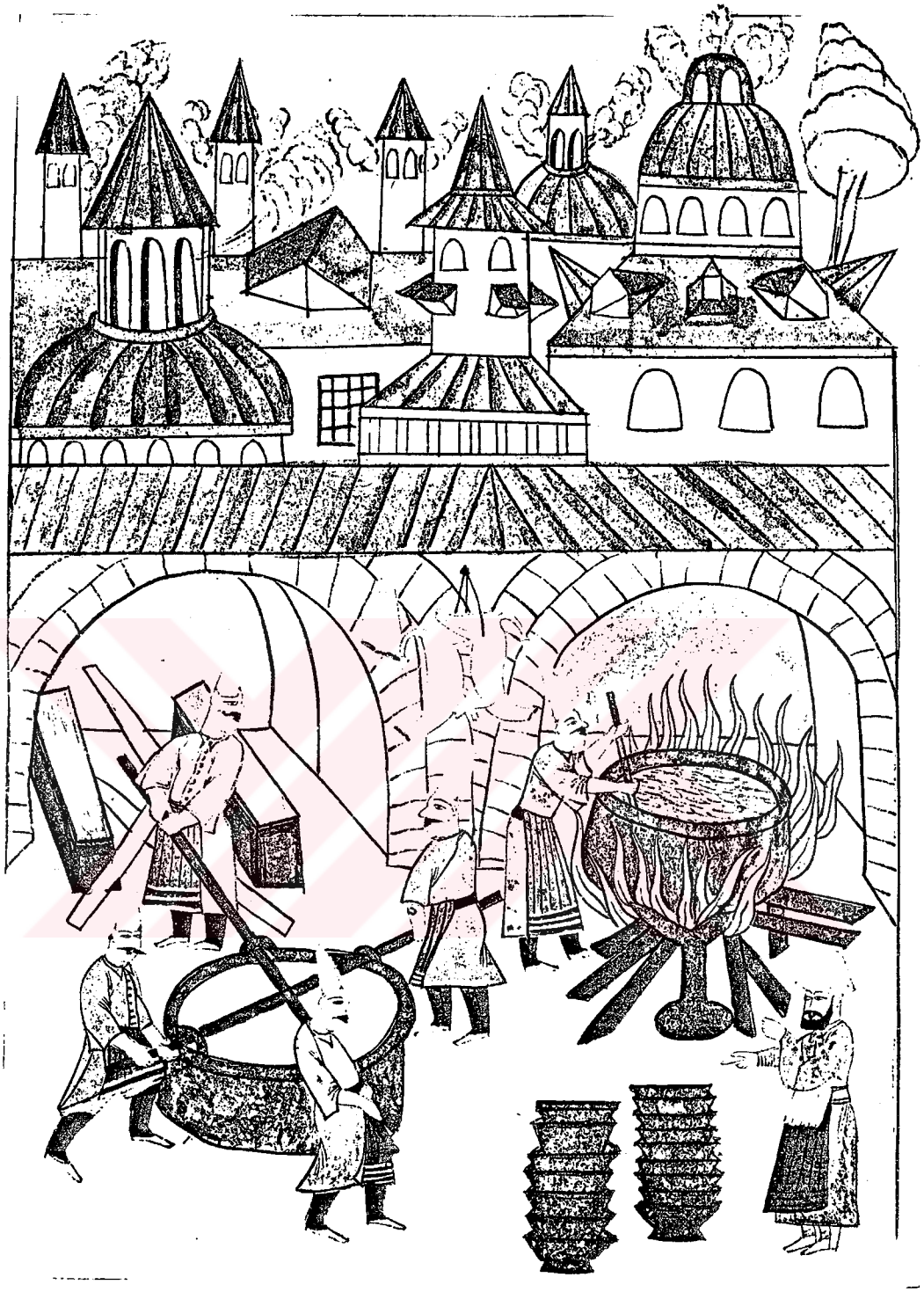

Bayrampaşa, Haseki Hürrem İmareti
Gurlitt, II, 1907, s.107.

Konya, II. Selim İmareti
Akok, 1973.

Şekil 5.30. 16. yüzyılda mutfak planları

Şekil 5.31. Taeschner'in mutfak binasına ilişkin betimlemesi.
Taeschner, 1925, s.12.

Bizans Sarayı'nın görkemli ziyafet salonlarının |663| aksine, Topkapı Sarayı'nda eski Türk devletlerine uzanan, Anadolu Selçuklular ve Osmanlılarda devam eden bir gelenekle yemek yeme ve yedirmenin sultana bağlılık sembolü olarak kabul edildiği bu düzen de ayrıca, Türk Evi'ndeki yaşama mekânlarından koparılmış mutfak biriminin Sultan sarayı ölçeğinde yerleşim düzenindeki konumunu görmekteyiz.

5.3.2. Kanuni (I. Süleyman) Dönemi

5.3.2.1. Arz Odası

15. yüzyıl yapısının yerinde ya da onun zeminini kullanarak 16. yüzyılda inşa edilen bugünkü Arz Odası |664| binası, sarayda sultan tarafından kullanılan resmi işlevli bir yapıdır. Arz Odası'nın Kanuni döneminde yeniden yapıldığı görüşü 1527-28 (934-35) tarihli masraf defterlerindeki kayıtlarla desteklenmektedir |665|. Arz Odası'nın (Divanhane-i Enderunî) tamamen yıkılmamış olan eski binasının, büyük oranda yeniden tasarlanıp yapıldığını, bezemesinin yenilendiğini ve bundan dolayı yüksek miktarda harcama yapıldığını gösteren bu kayıtlar, yapım işlerinin son dönemlerini açıklamaktadır. Öncesi döneme ait masraf defterleri üzerinde henüz çalışma yapılmadığından, Fatih'in Arz Odası'nın bu dönemine ilişkin özellikleri belirsizdir.

1856 yılındaki yangından sonra bugünkü görünümünü alan Arz Odası |666|, 67.50 m2 büyüklüğünde, duvarları nişli, ocaklı ve çeşmeli bir salon, 7.30 m2 büyüklüğünde kare biçimde dua odası ile sulu mekânların bulunduğu bölümden oluşmaktadır. İkinci ve Üçüncü Avlu arasındaki kot farkından dolayı yükseltilmiş bir platform üzerinde inşa edilen Arz Odası'nın dört cephesi 4 m. genişlikte, ahşap saçakla örtülü bir revakla çevrilidir |667| (Tablo 6.1, 6.3).

Arz Odası'nın özgün görünümüne ilişkin tasarımlarda |668|, Edirne Sarayı Arz Odası ile Topkapı Sarayı'nda Fatih dönemi yapılarından Çinili Köşk ve Eski Divan Yeri'nin ahşap sütunlu revakı örnek gösterilerek, Arz Odası revakının da ahşap sütunlu olduğu kabul edilmektedir. 15. yüzyıl eserleri |669| de bu konuda bilgi vermemektedir. Üçüncü Avlu'da bulunan ve Sultan'ın kullanımına ait olan diğer iki Fatih dönemi yapısı Fatih Köşkü ve Has Oda'nın revaklarının mermer

sütunlu olduğu dikkate alındığında, Arz Odası revakının da özgün tasarımda, ahşap yerine mermer sütunlu olma olasılığı daha güçlü görünmektedir.

Arz Odası kitabesinde de değinildiği üzere, 1856 yılındaki yangından sonra yeniden yapılırken, saçak eğimi azaltılmış, dış cephenin mermer panel kaplamaları ile mermer döşeme kaplaması değiştirilmiş, ahşap kubbe düz ahşap tavanla gizlenmiş ve 16. yüzyıl bezemeleri değiştirildiğinden |670|, sarayın, konumu dışında özgün niteliklerini kaybetmiş yapılarındandır.

Arz Odası sultanın arz günlerinde, elçi kabulünde ve sadrazam atamalarında vezir, şeyhülislam, kazaskerler ve defterdarlarla, ayrıca bir göreve atanan devlet adamlarını, beylerbeyi ve ocak ağalarını kabul ettiği salondur |671|. Fatih'in, divan'a sultanın başkanlık etmesi geleneğini kaldırmasından sonra, yine Fatih Kanunnamesi'nde tanımlanan şekilde, sadrazam,başkanlık ettiği divan görüşmelerinin sonucunu sultana Arz Odası'nda sunardı |672|. Ayrıca sultanların yeniçerilere görünmeleri |673|, yeni tahta çıkan sultanın ölen için cenaze namazını kılması |674|, şehzade doğumları ve bayram törenlerinde kutlamaların kabulü |675|, seferlerde sancağ-ı şerif'in sadrazam'a teslimi |676| gibi sonraki dönemlere de tarihlenecek törenler Arz Odası önünde gerçekleştirilirdi.

Osmanlı Sarayı'nda avlu törenleri geleneğinin konumunu saptadığı Arz Odası'nda, herhangi bir simetrik düzenlemeye bağlı kalınmadan, bütün elemanlar işlevsel olarak yerleştirilmişlerdir. Arz Odası'nın dört kapısından her biri tören düzenlerine bağlı olarak, özel bir işleve sahipti. Güney cephesinde, sağ tarafta bulunan kapı, yabancı elçiler ve ayrıcalıklı kişiler için giriş kapısı idi. Sol tarafta yer alan kapı ise, sunulan hediyelerin bazılarının sultan tarafından saklanmak istendiğinde olmak üzere, çok seyrek açılırdı. Bu iki kapı arasında yer alan ve sultan tahtının karşısında bulunan büyük pencere, sultan'a sunulan hediyelerin gösterilmesi içindir. İki basamakla yükseltilmiş kuzey girişi ise, sultanın giriş kapısı idi. Arz Odası'nın duvarlarında yer alan duvar nişleri, olasılıkla değerli hediyelerin saklanması için kullanılmakta idi |677|.

Topkapı Sarayı'ndaki Arz Odası, Edirne Sarayı'nda olduğu gibi, saray tören düzeni içinde yeri belirlenmiş bir konumdadır. Sultan tahtının bulunduğu Arz Odası, sarayın içine girilebilen ve girilemeyen bölümlerinin ayrımında yer almaktadır.

Arz Odası'nın 16. yüzyıl minyatürlerindeki görünümleri, plan düzeni ve revakları bakımından bugünkü görünümüne uymakta, çatı örtüsü ise kubbeli olarak bugünkü durumundan farklı biçimde verilmiştir. Nusratname |678| ve Hünername'de (EK I.6) planda iç düzenleme anlatılırken taht, ocak, kubbeden sarkan küre, altıgen tuğla döşeme kaplaması ve sivri kemerli revakla, geniş bir saçağın varlığından söz edilmektedir. Kitab-ı Gencine-i Fethi Gence |679| ve Şücaatname |680| de dış görünüş ve iç kısım kesit olarak görülmektedir. Çatı kubbeli ve saçaklıdır. Arz Odası Şehinşahname-i III. Murad |681| ve Tarih-i Fethi Yemen |682| minyatürleri ile Melling'in gravüründe |683| de benzer biçimde kubbeli ve saçaklı olarak betimlenmiştir.

Edirne Sarayı Arz Odası |684| (Şekil 4.2) saray yerleşim düzenindeki konumu, boyutları ve mimari düzenlemesindeki nitelikleri ile, Topkapı Sarayı'nda olanın öncülü durumundadır. Bursa Bey Sarayı'nda, 1671 yılındaki ek inşaatlar sırasında yapılan Arz Odası hakkında bir bilgiye sahip değiliz |685|.

Anadolu Selçuklu saraylarından Kubadiye'de, Alaüd-din Keykubad'ın konuklarını kabul ettiği Selamlık Sofası'nın |686| biçimsel ve işlevsel nitelikleri hakkında bir bilgi yoktur.

Bizans Büyük Sarayı'nın dış ve iç bölümlerinde bulunan elçi kabul salonlarının yanısıra, Büyük Saray ile Ayasofya arasında İmparator'ların elçileri kabul ettiği Magnaura Sarayı vardı |687|. Değişik mekânlardaki kabul törenlerinden anlaşıldığına göre, Bizans Büyük Sarayı'nda Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi, tanımlanmış işlevi ve belirlenmiş yeri ile bir Arz Odası binası görülmemektedir.

Erken dönem İslâm saraylarında hükümdarın da bulunduğu, toplantı ya da huzura kabul işlevlerinin karşılandığı mekânlar, birbirinden farklı iki düzende görülmektedir. Kasrü el Hayr el-Garbi ya da Hırbet'el Mefcer gibi iki katlı planlanmış örneklerde kabul salonu,

ikinci katta, girişin üstünde yer alır. Cephede, giriş ekseninde bir pencere bulunmaktadır. Tek katlı düzenlemelerde ise bu mekân ya Hırbet Minye'de olduğu gibi revaklı avlunun bir yanında, ya da Mşetta ve Ukaydır'da olduğu gibi ayrıntılı kompleksler olarak planlanmışlardır. Çoğu bir apsis'e ulaşan üç nefli bazilika biçimindeki bu mekânlarda apsis'te bir taht bulunduğu varsayılabilir |688|. Kabul salonlarının nitelikleri ve planlama ilkelerine ilişkin İslam dininin ve saray işleyişinin biçimlendirdiği hiçbir formel öge saptanamamıştır. Erken dönem İslam saraylarındaki kabul salonları, genelde Roma İmparatorluğu'nun "hükümdara özgü formel mimari" geleneğinden, hemen hiç değiştirmeden devralınmış biçimleri içermektedir |689|. Ancak bu bağlamda, Bizans ya da Sasani dönemindeki boyutlara varan bir tören anlayışına ilişkin hiçbir kanıt bulunmadığını da belirtmek gereklidir |690|.

İspanya'daki Elhamra Sarayı'nda kuzey-güney doğrultusundaki havuzlu avlunun kuzeyindeki Comares kulesinde bulunan "Elçiler Divanhanesi" kare bir mekân olup önündeki Havuz Divanhanesi ile avluya açılmaktadır. Resmi törenlerin yapıldığı, elçilerin kabul edildiği bu salon, kalın kargir duvarlı olup, üç cephede üçer pencere ile dışarıya açılmıştır (Şekil 4.13) |691|.

Gazneli saraylarından Leşker-i Bazar ve Mesud III saraylarındaki taht odası (Şekil 4.14), giriş ekseninde bulunan ve önündeki büyük bir eyvanla avluya açılan kubbeli-kare mekândır. Bu işlevle tanımlanan en erken tarihli yapı olan Hatra'daki Saray-Tapınak (3.yy.) |692| binasının eyvanlı taht salonuna uzanan bu tipoloji, Sasani dönemi saray yapılarındaki taht salonları için de geçerliliğini sürdürmüştür. Leşker-i Bazar'da avluya ve arka cepheye bir eyvanla açılan bu uygulamada taht odasının merkezi konumu bir ölçüde korunmuştur.

Hint saraylarından Fetihpur Sikri'de, özel toplantı ve dinleme salonu olan Divan-ı Has, avlunun ortasında yer alan iki katlı, tek mekânlı kare bir yapıdır (Şekil 4.15a). Dört yandan girişi olan yapıda yönetici-duvar içindeki bir merdivenle çıkılan galeriye köprülerle bağlantılı olan- mekân ortasındaki yükseltilmiş bölümde oturmaktaydı |693|. Agra ve Delhi'deki saraylarda (Şekil 4.15b,c) Akbar'ın Divan-ı Has'ının bu merkezi konumu görülmez. Divan-ı Has açık mekânın

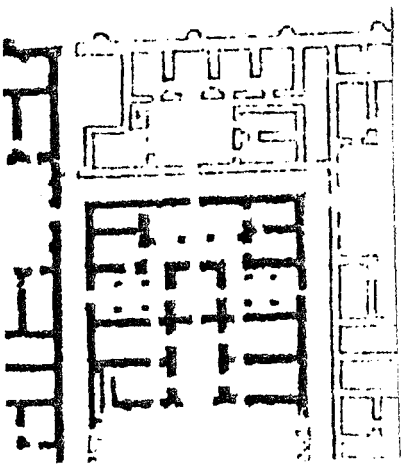
bir kenarına çekilmiş konumdadır. Delhi'deki Kırmızı Saray'da Divan-ı Has tek katlı, beş bölümlü bir düzenlemeye sahiptir |694|.

Uzakdoğu'da Pekin Sarayı'nın dış bölümünde, giriş ekseni üzerinde yükseltilmiş bir platform üzerindeki üç yapı ile sarayın iç bölümünün ilk yapısı imparator tahtını içermektedir. İmparator dış bölümdeki binalardan Tai Ho Tien, Choung Ho Tien ve Pau Ho Tien'de elçi kabulü, kutlamalar ve törenlere katılmakta, yemekler vermektedir. Bu dizindeki ortada bulunan Choung Ho Tien'de üst rütbeli görevlilerinden bilgi almaktadır. İmparatorun ülkenin yönetim işleri ile ilgilendiği asıl yapı ise iç bölümün ilk yapısı olan Ch'ung Ching Kung'dur (Göksel Saflık Sarayı). Yükseltilmiş bir platformda yer alan simetrik planlı yapının ön cephesi kolonatlıdır (Şekil 4.16b,c) |695|.

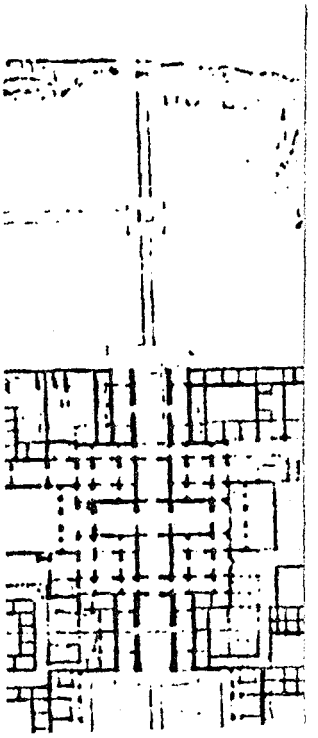
Osmanlı sultanının sadrazamı devlet yönetiminde yetkili kılması geleneği Anadolu Selçuklular, Beylikler, Büyük Selçuklular, Abbasiler, bir ölçüde İlhaniler ve Sasaniler'e kadar uzanmaktadır. Vezirin devlet işlerinin görüşülmesinden sonra sonuçları sultana arz etmesi gerekmektedir. İşlev olarak Yakındoğu'da çok gerilere uzanan bu uygulamanın mimari biçimlenmesi konusunda Anadolu'da bir örnek yoktur. Sasani saraylarındaki, önündeki eyvanlarla sultan tahtının konulduğu kubbeli mekân düzeni, Osmanlı sarayında ön mekânlı Arz Odası'nın düzenini anımsatmaktadır. Bu işlevli yapının giriş ekseninde yer alması ise Pekin Sarayı'ndan başlayarak erken dönem İslâm saraylarının bir bölümünde, Gazneli Saraylarında, Beni Hammad Kalesi'nde, Elhamra'da ve Delhi'deki Kırmızı Kale vd. örneklerde görülmektedir (Şekil 5.32).

5.3.2.2. Kubbealtı

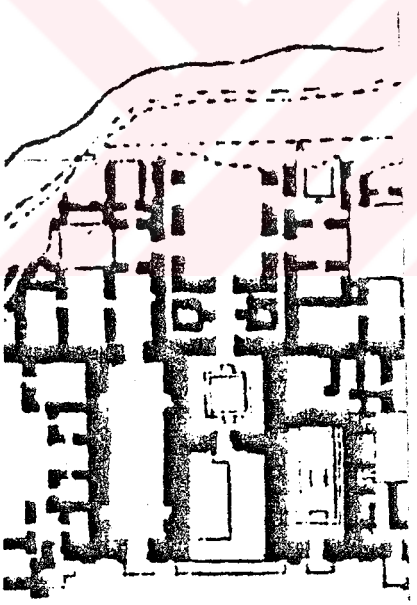
16. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen bugünkü Kubbealtı binası, İkinci Avlu'nun kuzeybatı köşesinde ve Adalet Kulesine bitişik konumdadır |696|. Yükseltilmiş bir set üzerinde yer alan Kubbealtı, Adalet Kulesi'nin duvarı ile aynı hizadan başlayarak, yanyana üç kubbeli mekân ve önünde -L- biçimde, mermer kolonlu revaktan oluşan plan şemasına sahiptir |697|. Kubbealtı ve Divan-ı Hümayun Kalemi isimleri ile tanımlanan güneyden ilk iki mekân, duvar kalınlığı ve mekân boyutları ile birbirine eş büyüklükte olup, aralarında duvar yoktur.

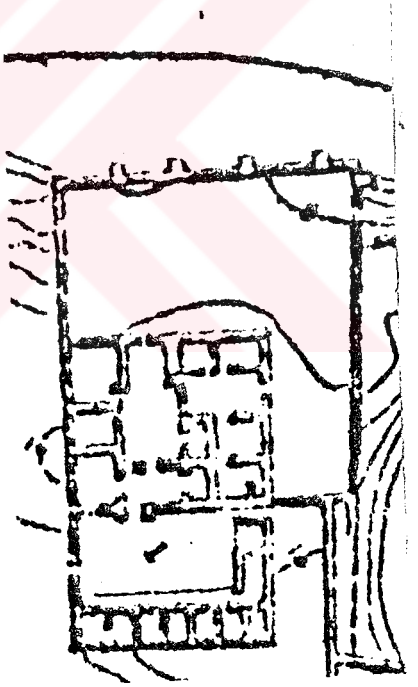
Ukaydır

Balkuvara

Leşker-i Bazar

Kubadabad

Şekil 5.32. Taht Salonları.

Divan-ı Hümayun Kalemi Odasına bir kapı ile bağlanan üçüncü mekân, arşiv kayıtlarının ve Sadrazam'ın mührünün saklandığı Defterhane'dir |698|. Bu mekânın revak cephesi duvarı daha ince ve kubbesi daha büyüktür (Tablo 6.1, 6.3).

Kubbealtı'nın iç mekân düzeni ve işleyişi hakkında bilgi sağlayan 16. yüzyıl minyatürleri hayli fazladır. Kanuni'nin kafes arkasında divanı dinlemesinin gösterildiği Hünername minyatürlerinde |699| (EK I.6), yapının işlevi, planı ve mimarisi resmedilmiştir. Fatih'in Kanunnamesi'ne göre oturulan Kubbealtı'ndaki divan toplantısında, iç görünümü veren diğer minyatürler, II. Selim'in divanını gösteren Şahname |700|, Şücaatname |701|, Tarih-i Feth-i Yemen |702| ve Süleymanname |703| eserlerinde bulunmaktadır. Bu tanımlamalarda, Adalet Kulesi, kafesli sultan penceresi, çini kaplı duvarlar, taş döşeme kaplaması, bazen üç yanda, bazen bir yanda gösterilen kırmızı kumaşla kaplı sedir ve Divan-i Hümayun'un üç tarafı açık, duvarsız kubbeli mekânla mimari olarak ifade biçimi, Kubbealtı'nın belirleyici özelliklerindendir. Yapının 16. yüzyıldaki dış görünümü ise, Matrakçı Nasuh |704|, Şahinşahname-i III. Murad |705|, Semailname |706| minyatürlerinde Adalet Kulesi ile kurşun kaplı kubbeler ve geniş saçak altında revakla betimlenmiştir.

Topkapı Sarayı'nda, Kanuni döneminde yapılan onarım ve değişikliklere ilişkin arşiv belgeleri henüz değerlendirilmemiştir |707|. 1665 Harem yangınından sonra Kubbealtı'nın, IV. Mehmed tarafından büyük ölçüde onarıldığı |708| ve daha sonra, III. Selim ve II. Mahmud döneminde yeniden onarım gördüğü kitabelerinde belirtilmiştir |709|. 1942 yılındaki onarımlarda bugünkü görünümünü alan Kubbealtı, özellikle bezemeleri konusunda sarayın özgün niteliklerini yitirmiş yapılardandır |710|.

Kubbealtı'nın özgün durumuna ilişkin Eldem'in restitüsyon tasarımı |711|, mermer kolonlu revakın 18. yüzyılda eklendiğini kabul ederek, revak yerinde, ahşap konsollarla desteklenen geniş saçak varsayımını içermektedir. Ne var ki, revak, 16. yüzyıl belgelerinde görülmekte ve dönemin yazılı kaynaklarında da revaktan bahsedilmektedir |712|. Bu bakımdan Eldem'in restitüsyonu kabul edilemez.

Edirne Sarayı'nda, Alay Meydanı olan Birinci Avlu'da bulunan Kubbealtı binası, Fatih dönemi yapılarından olup, Bab'üs Saade'ye göre, Topkapı Sarayı'nda olduğu konumda ve Hazine binası ile birlikte düzenlenmiştir (Şekil 4.2a,b,c) |713|. Saray yerleşim şeması içindeki konumu ve planlama ilkeleri ile Edirne Sarayı'ndaki Kubbealtı binası, Topkapı Sarayı'nda olanın öncülü durumundadır.

Topkapı Sarayı'nda Orta Kapı'nın İkinci Avlu cephesindeki revaklarının altında da bir "Divan Yeri" olduğu bilinmektedir |714|. Edirne Sarayı'nda Alay Meydanı'na giriş kapısı olan Bab-ı Hümayun'un Alay Meydanı cephesinde bulunan revakın, kapı ekseninde yarım daire biçiminde genişlemesi ile oluşturulan mekânın Eski Divan Yeri |715| olarak tanımlanması, bu kullanımın saray işleyişindeki sürekliliğini göstermektedir.

"Kubbe vezirleri" ya da "kubbenişin" denilen divan üyelerinin toplanıp devletin siyasi, mali, askeri işlerini konuştukları, dava dinledikleri Kubbealtı ayrıca, Divan'da ulufe dağıtılması ve sadrazamın elçi kabulü törenlerinin de yapıldığı binadır |716|.

Bugünkü bilgilerle Partlar döneminde, özellikle savaş kararlarının alınmasında hükümdarın belli bir günde ve belirli bir yerde bağımlıları ile birlikte toplandığı bilinmektedir |717|. İran Part devletinin mirasçısı olan Sasaniler'de, devletin idari işleyişinde "devan" denilen resmî daireler kullanılmakta idi |718|.

Erken dönem İslâm saray yapılarında, belgelerde "meclis", sonraları "divan" ya da "eyvan" sözcükleri ile tanımlanan ve genelde, saray yerleşim şeması içinde yaşama mekânı ile birlikte yanyana düzenlenen bir "resmî oda" bulunmaktadır |719|. Arap geleneğinde, daha çok aşiret reislerinin, hükümdara dileği olan kişilerin ve özellikle şairlerin ziyaretlerini anlatan belgelere göre, sultan genellikle, meclis'in sonundaki tahtta oturmaktadır. Sultanın giysisinin resmî olmaması, yanına saygı duyduğu bir konuğunu oturtması, konukların geliş-gidişlerinin belli bir kurala bağlı olmayışı |720| ile bu törenler, daha çok oluşum döneminde örgütlenmemiş bir saray düzeni için geçerli olmalıdır. Emevi hükümdarları arasında, görüşmeler sırasında kendileri

ile görüşen kişi arasında perde gerdirtmek geleneğini başlatanlar vardır. Böyle toplantılarda, "hacib" denilen mabeyincinin protokol görevlisi (teşrifatçı) olarak çalıştığı ve görüşmelerin resmî olmaktan uzak bir ortam içinde yapıldığı anlaşılmaktadır |721|. Toplantılarda konuklara çoğunlukla yemek ve bazen de içki verilmekte idi |722|.

Sasaniler'deki "devan", Abbasilerden başlayarak bütün İslâm devletlerinde kabul edilmiştir |723|. Abbasilerde "divan" adı verilen çeşitli dairelerde devletin resmî işleri yapılmakta idi. 10.-11. yüzyıllarda en gösterişli şeklini alan divanda, halifenin makamı boş durur, ancak halife, divan salonuna bakan, altın kaplı parmaklıklı ve siyap perdeli penceresi olan yüksek konumdaki bir mekândan, kendisi görünmeden divan görüşmelerini izlemekteydi. Vezir'in başkanlık ettiği divanda, protokole göre herkesin yeri belirli idi |724|.

İlhanlı sarayındaki "Divanı Kebiri İlhanî" ya da "Divanı İlhanî" bütün devlet işlerinin yapıldığı yer olmuştur. Divan, "Sahib-i Divan" denilen vezirin başkanlığında toplanırdı |725|.

Büyük Selçuk İmparatorluğunda da yine vezir'in başkanlık ettiği "Divanı Sultan", devlet işlerinin yapıldığı yer idi |726|.

Saray işleyiş düzenini Büyük Selçuklulardan alan Anadolu Selçuk Devletinde, "Divanı Saltanat" ya da "Divanı Alî" ismi verilen büyük divana gerektiğinde sultan da başkanlık etmekteydi |727|.

Büyük Selçuklular'ın son zamanlarında kurulan Atabeg'lerden Salgurlular'da da "Divan-ı Alâ" ya da "Divan-ı Atabegî" adı ile anılan büyük divana vezir başkanlık etmekteydi. Atabegler haftanın belirli günleri halkın şikayetlerini dinlerlerdi |728|.

13. yüzyıl ortalarından başlayarak 15. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemde, Anadolu'da yaşayan Beylikler'in saray işleyişlerine ilişkin bilgiler çok azdır. Büyük Selçuklu İmparatorluğunun devlet işleyişini benimseyen Beylikler döneminde, resmî kabullerde yemek verme adeti vardı |729|. Anadolu Beylikleri içinde, Anadolu Selçuk Devleti yerine İlhanî ve Çağatay Devleti'nin örgütünün etken olduğu Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinde divan, "Sahib-i Divan"

başkanlığında toplanırdı. Ayrıca, adlî ve dinî işlere bakan "Divanı Sadaret" isimli bir meclis bulunmaktaydı |730|. Memlûk sultanlarının, Eyyubî'lerde olduğu gibi, haftada iki gün, "Divanı Mezalim" ya da "Darüladl" ismi verilen divanda otururak halkın şikayetlerini ve davalarını dinlediği belgelerde kayıtlıdır |731|. Divanı Adl'le, sultan ortadaki tahtta oturur. Divan üyelerinin dışında divan'da "Ümerâi Ülûf" denilen, üst kademedeki yaşlı emirler de bulunurdu. Divan görüşmelerinin sonunda herkese yemek verilirdi |732|.

Pekin Hükümdar Sarayı'nın beşinci kapısında da vezirin başkanlık ettiği "Divan-ı Vezaret" denilen bir meclis toplanmaktaydı |733|.

Osmanlı sarayında Fatih'le başlayan vezirin divan toplantılarında başkanlık etmesi geleneği; Çin, Abbasi, İlhanlı, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi saray işleyişinde görülen bir sürekliliğe sahiptir.

Kubbealtı binasının uzun geçmişi olan işlevsel varlığının yanısıra mekânsal biçimlenişi konusundaki bilgiler çok azdır. Part'lar döneminin Hatra'daki Saray-Tapınak Kompleksinin |734| işlevsel çözümlemesinin yapılamamış olmasından dolayı, bu döneme ilişkin divan toplantılarının,mekansal düzenlemesi konusunda bir şey söylemek olanaklı değildir. Yerleşik düzene geçmeden önce İlhani'lerde divan üyelerinin çadırları hükümdar otağının sol tarafına kurulmakta idi |735|. Ne var ki İlhanlı sarayındaki bu düzenleme konusunda bir bilgi yoktur.

Erken dönem İslâm saraylarından resmî işlevi daha ağırlıklı olan Kufe'deki kent sarayında, avluları çevreleyen birimlerde "eyvan benzeri bazilika tipi bir salon ve kubbeli bir odası olan resmî birim" in varlığı |736|, kent dışı saraylarına oranla daha örgütlenmiş bir yönetim düzeninin göstergesidir.

Anadolu Selçuklu Devletinde divan toplantılarının |737| yapıldığı mekâna "sofa" ismi verilmesi dışında bilgi yoktur. Memlûk Devleti'nin divanı ise, Mısır'da Kalatü'l Cebel'de Kalavun'un yaptırdığı yüksek, yeşil kubbeli bir binadır |738|. Kubbealtı binasının bugünkü görünümünde, I. Selim'in Mısır seferinde Kahire'nin alınması ve Kahire'deki sultan sarayının yeşil kubbeli divan binasının etkisi yadsınamaz |739|.

Hint saraylarından Fetihpur Sikri, Agra ve Delhi'deki saraylarda (Şekil 4.15a,b,c) Divan-ı Âm, ziyaretçilerin doğrudan ulaşabilecekleri bir konumdadır. Büyük bir avlunun geniş kenarında yer alan Divan-ı Âm, Fetihpur Sikri'de beş bölmeli kırmızı kum taşından yapılmış bir binadır. Arka cephesindeki küçük bir kapı ile sarayın özel bölümüne bağlanır |740|. Delhi'deki Kırmızı Kale'de bulunan Divan-ı Âm binası ise tek katlı, dokuz bölümlü ve ön cephesi kolonatlı bir yapıdır |741|.

15. yüzyılda Adalet Kulesi'ne bitişik olmayan Kubbealtı binasının açık olarak inşa edilmesi, sultan'ın adaletinin yaklaşılabilirliğini ve açıklığını ifade etmektedir. Sultan'ın adaletinin kule ile simgelenmesi ise, Osmanlı Sarayı'na özgü görünüyor. Kütahya Saraylarından Hükümet Konağı |742|, Manisa Sarayı (Şekil 2.5, 6), Edirne Sarayı ve Topkapı Sarayı'nda Adalet Kulesi bulunmasına karşın, bahsedilen İslâm ve Türk-İslâm saray yapılarında böyle bir kulenin varlığına ilişkin bir bilgiye rastlamıyoruz.

5.3.2.3. Dış Hazine

Dış Hazine, İkinci Avlu'nun kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Yapım tarihine ilişkin kitabesi bulunmayan Hazine binasının Fatih dönemi yapıları arasında kabul edilmesine |743| karşın, 16. yüzyıl belgeleri, Kanuni döneminde bugünkü yerinde yeniden inşa edilen Kubbealtı binasıyla aynı zamanda yapıldığını göstermektedir |744|. Üçüncü Avlu'da bulunan Fatih Köşkü/İç Hazine'ye göreceli olarak Dış Hazine ismiyle anılan bu yapıya, bazı kaynaklarda İkinci Avlu'daki yeri tanımlanarak İç Hazine ismiyle de değinilmiştir |745|.

Dış Hazine, Kubbealtı binasından avluya doğru kaydırılmış doğrultuda ve büyük bir olasılıkla Eski Divan Yeri'nin uzantısı üzerinde yer almaktadır. Yapının plan şeması uzunlamasına eksende yer alan kare biçimde üç ayakla oluşturulmuş kubbeli sekiz birimi içerir |746|. Giriş, uzun cepheden olup güneydeki ilk birime açılmaktadır. Girişin karşısında bulunan küçük odanın özgün planla ilişkisi, bugünkü bilgilerle, açık değildir |747|. Yapının iç mekânı, İç Avlu cephesinde her birimin ekseninde yer alan üst pencere düzeni ve kubbe kasnağındaki pencerelerle aydınlatılmıştır (Tablo 6.1, 6.3).

Sarayın İkinci ve Üçüncü avlularını ayıran duvara bitişik konumda inşa edilen Hazine binasının içinden sağlanan ve yapımı en geç 17. yüzyıl ilk yarısına tarihlenen bir geçitle, sarayın Üçüncü Avlu ve Harem bölümü bağlantısı sağlanmıştır. Haremin Kuşhane Kapısı ismi verilen geçit nedeniyle özgün plan şeması değişen Hazine binasının avlu cephesinde, geç dönem Batılı kaynaklarda gözlenebilen, payandalarla desteklenmiş geniş bir saçak bulunmaktadır |748|.

Hazine binasını Fatih dönemine tarihleyen Ayverdi'nin yapı ile ilgili restitüsyon tasarımında |749| sonradan eklenen bölme duvarları, asıl giriş ile oda girişi dışındaki kapılar ve cephedeki saçak kaldırılmıştır. Hazine binasının özgün biçimini saptayabilmek, arkeolojik araştırma ve arşiv çalışmalarının birlikte değerlendirilmesi ile mümkündür.

Maliye Hazinesi de denilen Dış Hazine'de, çeşitli paralar, değerli taşlarla bezenmiş altın ve gümüş kaplar, değerli taşlar ile, kürkler, kumaşlar, halılar, değerli eşyalar ve savaş ganimetleri korunmaktaydı |750|. Bab-ı Hümayun'dan nakledilen eyalet gelirleri, eski arşiv kayıtları da burada saklanırdı. 1676-77 (1087) tarihli bir kanunnamede "maliye defterhanesi, hazine ve defterhane"nin her divan toplantısından sonra sadrazamın mührü ile mühürlenerek kilitlendiğine değinilmesi |751|, Kubbealtı'nın üçüncü odasındaki defterhaneden başka Dış Hazine'de de bir diğer arşivin varlığını göstermektedir.

Dış Hazine, Fatih döneminde kurulmuş olan ve İç Hazine'nin (Fatih Köşkü) de korunmasından sorumlu olan Hazine Koğuşu görevlileri tarafından korunmaktaydı |752|. Daha önce de değinildiği gibi Fatih döneminde sarayda bulunan hazine binasının varlığı ve yeri bugünkü verilerle bilinememektedir |753|.

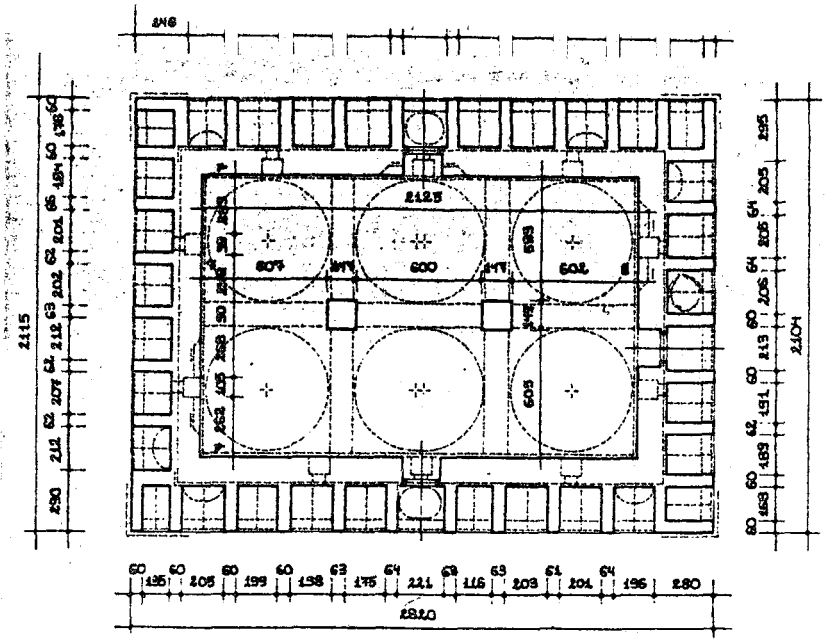
Edirne Sarayı'nın Dış Hazine binası, Fatih döneminde düzenlenen Alay Meydanı'nın kuzeydoğu köşesinde ve Kubbealtı binasının hemen yanında yer almaktaydı. Yaklaşık olarak 10.50 m. x 23 m. boyutlarındaki kargir yapı iki kubbeli birimden oluşan plan şemasına sahipti. Avlu cephesinde yaklaşık 3.80 m. genişliğinde bir saçak vardı |754|. Bu tanımlamalarla yapım tarihi hakkında kesin bilgi olmayan Edirne

Sarayı'ndaki Hazine binası, saray şemasındaki yeri ve mimari nitelikleri ile Topkapı Sarayı'ndaki Dış Hazine'nin daha küçük boyuttaki bir bir modelidir.

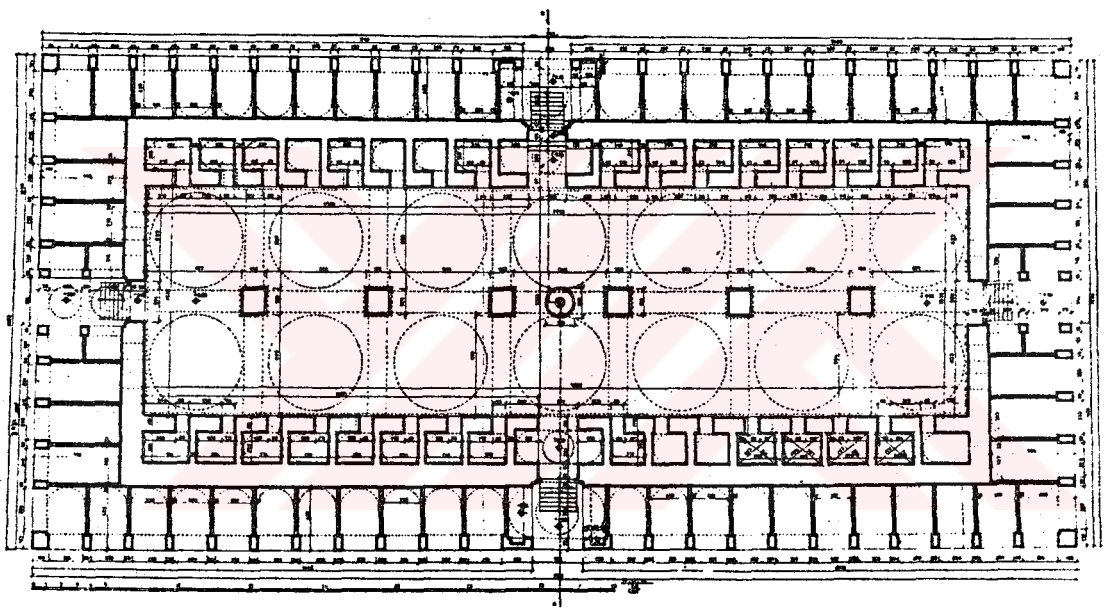
Devletin giderlerinin karşılandığı Dış Hazine ile yedek olarak bulundurulan asıl Hazine, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularının devlet örgütünde bulunmakta idi. Toplanan vergiler ve çeşitli gelirlerle, savaşta elde edilen ganimetlerden oluşan dış hazineye Hizane-i Amire, sultana ait olan ve nakit ile değerli eşyaları içeren hazineye ise Hazine-i Has denilirdi |755|. Değerli belgelerle, kayıt ve döküm defterlerinin korunduğu bir arşiv dairesini de içeren Hizane-i Amire, Osmanlılarda Dış Hazine'ye, Hazine-i Has ise İç Hazine'ye benzemekte idi |756|.

Dış Hazine alt kotta penceresiz düzeni, nişli kalın kargir duvarları ve araları tümüyle açık kubbeli birimlerden oluşan plan şeması ile, içinde değerli malların korunduğu, alınıp satıldığı bedesten yapılarına benzemektedir. Anadolu'da 13. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Selçuklu ve Beylikler dönemine ait bedesten yapılarının kayıtları bulunmaktadır |757|. Bilinen erken tarihli bir yapı olarak Beyşehir bedesteni (13. yy. sonu 14. yy. başı) duvar kalınlıkları, kârgir ayakların boyutları ve kubbeli birimlerin boyutları bakımından Dış Hazine binası ile çok yakın ölçüleri içermektedir. Günümüze kalmış örnekleri daha çok Osmanlı dönemine ait olan bedesten yapılarının plan şeması, boyutları ve taşıyıcı ögelerinin boyutlarındaki yakınlığa karşın, Dış Hazine, ticari işlevi ağırlıklı olan bedestenlerin asal eksenler üzerinde yeralan ve sayıları birden çok olan giriş düzenlerinden ayrılmaktadır.

15. yüzyıldaki durumunu bilemediğimiz ancak 16. yüzyılda saray yerleşim düzeninde yeri belirlenmiş olan Dış Hazine binasının devlet örgütündeki işlevsel varlığı Büyük Selçuklulara uzanan ve Anadolu'da da devam eden bir sürekliliğe sahiptir. Mimari biçimlenişi ise tümüyle işlevine bağımlı olarak, sarayda avlu törenlerinin yapıldığı alanda bulunmasına karşın bir cephe düzeni kaygısı duyulmaksızın biçimlenmiş olarak nitelenebilecek özelliktedir. Benzer işlevli bedesten yapılarının işlevsel tasarımına sahip Dış Hazine'nin, arşiv kayıtlarını da içeren işlevi, Anadolu Selçuklularında da bulunan bir geleneğin devamı olarak görülmektedir (Şekil 5.33).

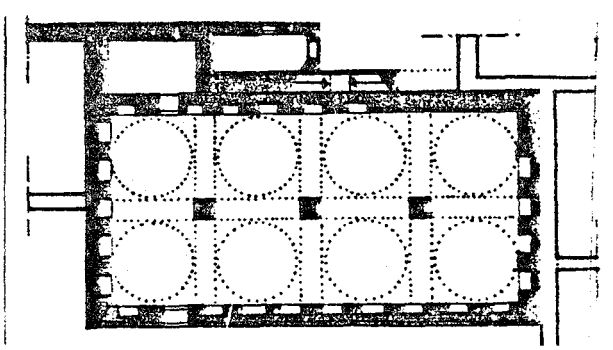

Beyşehir bedesten planı.

Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmış olan Bursa bedesteninin planı.

Cezar, 1985, s.213, 222.,

Dış Hazine

Şekil 5.33. Bedesten yapıları ve Dış Hazine

5.3.3. III. Murad Dönemi

5.3.3.1. Hünkar Sofası

Hünkar Sofası, Harem-i Hümayun'da, III. Murad Köşkü'nün güneybatısında ve ona bitişik olarak, 1585 (993) tarihinde Mimar Davud gözetiminde inşa edilmiştir |758|.

Özgün işlevi, Sultan'ın günlük yaşamında oturma, kabul, müzik dinleme ve eğlencelerinin yapıldığı yer olarak Hünkar Sofası ayrıca, Sultan ve ailesinin birarada toplanabildiği mekândır |759|. III.Murad Odası'ndan sonra inşa edilen Hünkar Sofası, Çeşmeli Sofa'dan olan girişinin yanısıra, III. Murad Odası ile önündeki sofaya, Hünkar Hamamı ve hamam yoluna açılan geçişleri ile Harem'de üç yönden ulaşılabilen bir konumdadır |760|.

Alt yapının beden duvarlarına sadece revak kısmında oturan Hünkar Sofası'nın plan şeması, III. Murad Köşkü'nün asıl kubbesi ile aynı hizada ve eş büyüklükte kubbeli bir orta mekân ile, girişte ve Haliç cephesinde yer alan dikdörtgen planlı iki kısımdan oluşmaktadır |761|. Ne zaman kapatıldığı kesin olarak kanıtlanamayan Haliç cephesindeki revak |762|, ortadaki açıklığında çıkma yapan üç açıklıklı düzende ve iç mekânda, büyük kemerlerin üzengi seviyesinde şirvanlıdır. Sofanın giriş mekânı da, 19. yüzyılda, sofanın güneyinde ve içine doğru çıkıntılı olarak inşa edilmiş Bezmiâlem Valide Sultan Yatak Odası |763| ile özgün durumunu yitirmiştir. Hünkar Sofası'nın içinde ocak yoktur. Duvar çeşmeleri ise 18. yüzyılın ikinci yarısında eklenmiştir |764|. 17. yüzyılın ikinci yarısında yıkılmış olan kargir kubbe yerine, ahşap çift kubbe olarak yeniden yapılan büyük kubbenin pandantif ve kemerleri kesme taştır |765|. Sofa'nın farklı dönemlerdeki yapılaşmasını izleyebildiğimiz III. Osman Taşlığı cephesi, üst kotta 1 taş - 2 tuğla almaşık duvarı ile, III. Murad Köşkü'nün görünümüne uymaktadır |766| (Tablo 6.1, 6.3).

Topkapı Sarayı'nın Haliç cephesinin 1665 yangınından önceki durumunu gösteren Van de Velde'nin gravüründe (1665) (EK I.12) Hünkar Sofası revakı açıktır ve geniş saçak altında cumba görülmektedir. Gyllius (1632)(EK I.10), Grelot (1680)(EK I.14b), Cornelis de Bruyn

(1698)(EK I.15) ve Loos'un (1710)(EK I.17) çizimlerinde kapalı olarak görülen Hünkar Sofası cephesinde, saçak altında, taş konsollar üstünde balkon ve cephe ekseninde cumba bulunmaktadır.

Haremin en büyük ve en yüksek mekânı olan Hünkar Sofası'nın özgün biçimi hakkında kesin bir şey söylemek, bugünkü bilgilerle mümkün değildir. III. Murad'ın Harem'i genişletme çalışmaları kapsamında inşa edilen Hünkar Sofası, Mualla Anhegger'e göre, I. Ahmed ya da Genç Osman döneminde iki tarafı açık olarak yapılmış ve havuzu olan bütünüyle açık bir geçit olarak kullanılmış olmalıdır |767|. Eldem'in, Harem'in 16. yüzyıl sonuna kadar olan durumuna ilişkin restitüsyon tasarımında da Hünkar Sofası, benzer nitelikte, köşelerde ayaklara oturan iki tarafı açık bir mekândır |768|. Hünkar Sofası'nın özgün biçimini belirliyebilmek için, sarayın birçok yapısında da olduğu gibi, ayrıntılı arşiv ve arkeolojik çalışmaya gereksinim vardır.

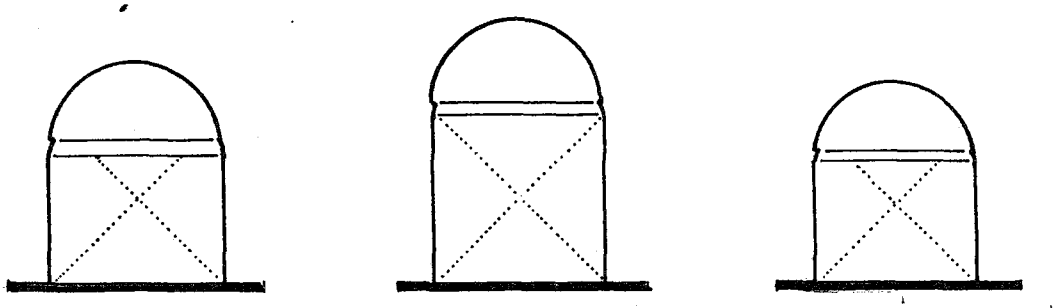
Özgün biçimi kesinleşemeyen Hünkar Sofası'na harem yaşantısı içinde bir baş oda ya da divanhane gibi bakılabilir. 16.50 m. yüksekliğindeki kubbesi |769| ile Harem'in başat yapısı olan Hünkâr Sofası iç mekân oranları açısından da dönemindeki sultan köşklerinden ayrılmaktadır. III. Murad Köşkü (1578-79) ile Davudpaşa Sarayı'ndaki Hünkâr Köşkü (1596) |770| yakın ölçülerdeki kubbe boyutlarına karşın, 3/4 oranlı dikdörtgen prizma üzerinde yer alan kubbeli iç mekânları ile Hünkâr Sofası'na göre daha basık niteliktedirler (Şekil 5.34).

Hünkâr Sofası'nın ilk yapıldığı dönemde önü kolonatlı bir cephe ile manzaraya açılması galeri fikrine bağlanabilir. Galeri arkasındaki kubbeli örtü ise strütürel nitelikli olabileceği gibi simgesel nitelikli de olabilir.

Orta mekânlı dikdörtgen plan şeması ve manzaraya açılan önü kolonatlı cephe düzeni ile Hünkâr Sofası, Kahire'de saray ve konutların benzer işlevli kaa ve makad'ları ile örtü biçimleri dışında benzer düzenlemeye sahip görünüyor.

Günümüze özgün durumunu büyük ölçüde yitirmiş olarak ulaşan ve kubbeli orta mekân-galeri ilişkisinin bugünkü gibi olmadığı kesin olan Hünkâr Sofası |771|, harem yerleşimi içinde mekân boyutları ve

bezemesi ile sultanın yaşamındaki Harem'in önemine koşut özellikler taşımaktadır.

Şekil 5.34. Kubbeli iç mekân oranları.

5.3.4. III. Ahmed Dönemi

5.3.4.1. III. Ahmed Kütüphanesi

III. Ahmed Kütüphanesi, sarayın içine girilemeyen üçüncü avlusunda, Arz Odası'nın kuzeydoğusunda ve bu avludaki hiçbir yapının ekseninde olmayan bir konumda, ortada inşa edilmiştir. 1718 (1131) yılında, yerindeki Havuzlu Köşk'ün yıkılması ve kısmen malzemesinin kullanılması ile yapılan bina, Enderun-u Hümayun Kütüphanesi/Enderun Kütüphanesi isimleri ile de bilinmektedir |772|.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv belgelerine |773| göre yapı malzemesinin büyük bir kısmı "toplama malzeme" olarak sağlanan yapı, asıl şemasında bir değişikliğe uğramadan günümüze ulaşmıştır |774|.

Kütüphanenin, kârgir bodrum kat üzerinde yükseltilmiş olan asıl katının plan şeması, 7.25 m. çapında kubbeli bir orta mekâna açılan farklı derinlikteki üç eyvanla tanımlanabilir. Zeminleri yükseltilmiş, tonozla örtülü eyvanlardan karşılıklı ikisi, kemerli üç açıklıkla

orta mekâna bağlanmaktadır. Girişin tam karşısında yer alan hünkâr eyvanının cephesi ise düz ve kemerli açıklıklıdır. Kitap dolapları pencere aralarında duvara gömülü olarak yapılmıştır |775| (Tablo 6.1, 6.3).

Binanın dış duvarları, içerde çini, dışarda mermer kaplamalıdır. Giriş cephesinde bulunan çeşme, yapı ile aynı tarihi taşır |776|. Kütüphanenin çift kollu merdivenle çıkılan giriş revakı, Bağdat Köşkü'nde de uygulandığı gibi, gerektiğinde perdelerle kapatılmaktaydı |777|.

Vehbî Surnamesi'nde (17. yy. başı) III. Ahmed Kütüphanesi'nin giriş cephesi, üç kubbeli gösterilen giriş revakının cephe düzeninde ve yapının plan şemasında hatalı olarak betimlenmiştir |778|.

Osmanlı Devleti'nde ilk saray kütüphanesini II. Murad'ın 1444 yılında Manisa Sarayı'nda kurduğu, II. Mehmed (Fatih)'in de 1449'da tahttan çekildiğinde bu kütüphaneyi genişletmek için çaba sarfettiği bilinmektedir |779|. II. Mehmed 1451'de Edirne'de yeniden tahta geçtiğinde, Cihannüma Kasrı'na bir kütüphane yaptırmıştır. 1453'ten sonra İstanbul'da Eski Saray'da, "Dâru'l Kütüb-Kitabevi"ni kurduran Fatih, 1478'de bu kütüphaneyi Topkapı Sarayı'na getirtmiştir |780|.

Topkapı Sarayı'nda bilinen ilk kütüphane, Fatih tarafından kurulan Enderun Mektebi odalarındaki küçük kitaplıklardır. Fatih'in Eski Saray'dan getirttiği kitaplarla kendisi için de bir kütüphane kurmuş olma olasılığı, saray kütüphanelerindeki çeşitli kitaplarda "Fatih hazinesi için" kaydı ile güçlenmekte, ancak bu kütüphaneye ait kesin bir bilgi bulunmamaktadır |781|.

Sarayda bulunan ikinci kütüphane, I. Ahmed'in 1608 yılında, III. Murat Köşkü'nün cephesine bitişik olarak yaptırdığı, dörtgen planlı ve kubbeli okuma odasıdır.

II. Beyazid'in kurduğu ve bir saray okulu olan Galata Sarayı'nda da hiç değilse kuruluşundan kısa bir süre sonra kütüphane oluşturulduğu kesindir. Okulun, hakkında bilgi sahibi olduğumuz kütüphanesi ise I. Mahmut tarafından kurulan yapıdır. Kârgir ve bezemeli oluşu dışında, hakkında mimari bir tanımlama yoktur |782|.

Osmanlı mimarisinde, bağımsız kütüphane binası olarak bilinen en erken tarihli yapı, Fatih Külliyesinde, zeminden yükseltilmiş, yaklaşık ölçüleriyle 7.5 m. x 7.5 m. boyutlarında kare planlı bir yapıdır |783|. Örtü şekli hakkında bir bilgi yoktur.

15. ve 16. yüzyıl örnekleri, kârgir, yükseltilmiş revaklı girişleri olan, kubbeli tek mekân olarak tanımlanabilen kütüphane binaları, 18. yüzyıldan başlayarak plan şeması, iç mekân düzeni ve iki katlı örneklerle değişik çözümler olarak belirginleşmektedir.

Topkapı Sarayı'nda, bağımsız olarak inşa edilmiş ikinci kütüphane binası olarak III. Ahmet Kütüphanesi, kârgir yapısı, yükseltilmiş revaklı girişi, kubbeli orta mekânı, duvarlara gömülü kitap dolapları ile genel kütüphane binası özelliklerine sahiptir. Ancak yapı, merkezi mekânın üç eyvanla genişletilmesi şeklindeki plan şeması, Sultan'a ait özel eyvan, duvarların çini ile kaplı olması merkezi mekân ve eyvanlardaki kat yükseklikleri ile saraydaki 17. yüzyıl köşk yapılarına yakındır.

Revan Köşkü'nde bahsedildiği üzere ilk örnekleri 6. yüzyıla uzanan ve 17. yüzyıl başında Topkapı Sarayı'nda Revan Köşkü ile Haseki Bayram Paşa Külliyesi Türbe yapısında (1615) gördüğümüz orta mekânın üç eyvanla genişletilmesi fikri, 18. yüzyıldan başlayarak özellikle köşk yapılarının yazlık divanhanelerinde olmak üzere yaygın biçimde kullanılmıştır. Köprülü Yalı Köşkü (1699), Çırağan Yalı Köşkü (1719), Edirne'de Vezir Konağı Köşkü (1719-20), Florya Köşkü (1740), Küçüksu Kasrı'nda Kasrı Hümayun (1751), Şerifler Yalısı (1782-85), Bebek Köşkü (1800), Neşetabad Deniz Köşkü (18. yy. sonu), Acıbadem'de Hünkar İmamı Köşkü (18. yy. sonu 19. yy. başı) ve günümüze değin uygulanan örnekleri ile sürekliliğini koruyan şema, hem erken dönem hamam yapılarında olduğu gibi içe dönük kullanımlarda, hem de dışa açılan mekânlar oluşturmada tercih edilmiştir.

Kütüphane işlevi gereksinimlerinin köşk şeması ile bütünleştirilerek çözümlendiği III. Ahmed Kütüphane binası, sarayın 18. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş sultani niteliklere sahip bir yapısıdır.

BÖLÜM 6. SONUÇ: TOPKAPI SARAYI'NIN BİÇİM VE DÜZENLERİNE EGEMEN OLAN TASARIM GELENEKLERİ VE İMGELER

Bu çalışmanın amacı, Topkapı Sarayı külliyesinin genel yerleşiminde, yapı tiplerinde ve mimari ayrıntılarında, onları İslâm ve Türk mimari tarihi içinde belirli bir konuma getiren nitelikleri ve kökenlerine ilişkin bir tarihi çerçeveye yerleştirmektir. Bunu gerçekleştirebilmek için tarihi kesinlikle saptanabilen ve özgün tasarımlarını zaman içinde yitirmeyerek bize gerçekleştikleri dönemin sonlanmış tasarım ilkelerini yansıtabilen tek yapılar ya da yapı grupları ve ayrıntılar seçilmiş ve bunların tarihi öncülleri üzerinde araştırma yapılmıştır.

Bu amaca uygun olarak aşağıdaki elemanlar araştırmamızın temelini oluşturmaktadır:

. Genel Yerleşme Düzeni,
. Kapı Yapıları,
. Köşkler,
. Diğer Yapılar,
. Mimari Ayrıntılar.

Çalışmanın incelemesinden de anlaşılacağı gibi Topkapı Sarayı'nın oluşumunu genelde birbirinden bağımsız köşk elemanları oluşturmaktadır. Bunlara uzun yüzyıllar içinde büyük değişiklikler geçirerek çok karmaşık daireler, sofalar, iç bağlantılardan oluşan bir Harem katılmaktadır. Harem bölümünün karmaşıklığı hem planda hem de üçüncü boyutta olduğu ve yeterli arkeolojik araştırma ile kronolojik gelişmesinin açık bir tarihi henüz yazılamadığı için sarayın mimari tasarımının tek yapıda ve bezemeler dışında, tümel bir tarihini yazmak olasılığı şimdilik yoktur. Bu nedenle bizim analizlerimiz, çözümlemelerimiz ve karşılaştırmalarımız tanımlanabilir birimler üzerinde olmuştur.

Genel Yerleşme Düzeni

Topkapı Sarayı yerleşiminin avlular sistemini içeren geniş programı, Doğu Akdeniz ve Mezopotamya'dan Çin'e uzanan bir coğrafi bölgede farklı dönemlerdeki çeşitli kültürlerin saray yapılarında görülmektedir. Saray yerleşimindeki halka açık bölümden Sultan'ın özel yaşamına ilişkin binaların yer aldığı özel bölüme doğru olan hiyerarşik dizilim, Mısır |784|, Hitit |785|, Asur |786|, Eski İran, Abbasi, Gazne, Hint ve Çin saraylarında gözlenebilmektedir. Bu oluşumlarda otokratik yönetim sistemlerinin, saray yapılarını yönetim merkezi ve yöneticinin konut yapılarını içeren benzer kuruluşlara zorladığı söylenebilir.

Osmanlı Sarayı'nın yerleşim düzenini belirleyen planlama ilkelerinin geleneksel Osmanlı kamp düzeni ile bağlantısı, Tursun Bey'in "Tarih-i Ebu'l Feth Sultan Mehmed Han" isimli eserinde, "Tertib-i Osmanî" ya da "Adet-i Osmanî Tertibi" olarak isimlendirdiği, özel işlevler taşıyan her çadırın önceden belirlenmiş bir şemaya göre yerleştirildiği konusunda verdiği bilgilere dayandırılmıştır |787|. E.Esin, 10. yüzyılın başında Hakanî Türk hükümdarlarının İslamiyeti kabul ederek ilk büyük İslami Türk devletini kurduklarında, "hükümdar makamı" demek olan "ordu"nun mimarisi ve hayatı ile İslamî bir görünüm almış olduğunu fakat gelenekte değişiklik olmadığını yazar |788|. Ne var ki çadırlı ordugâh'ın büyük saray mimarisine etkisi çok hoşgörülü ve daha çok spekülasyona dayanan bir yorumdur. Genel yerleşim planının düzeni göçebelerin hükümdar "ordu"su ile bazı ilişkilere sahip olabilir. Fakat onun Osmanlı saraylarına doğrudan transferi tartışmaya açıktır.

Önceleri savunma amaçlı yapılan saray yerleşimi çevresindeki dış surun Topkapı Sarayı'nda bu amaçtan öte, Sultan'ın bulunduğu yeri halkın yaşadığı bölgeden ayırıcı nitelikte olduğu açıktır.

Asıl saray yerleşiminin duvarlarla çevrili bu alanın ortasında ve bir iç kale niteliğinde planlanması Türk, Çin ve İslâm geleneklerinde Sultan ya da İmparator'un politik ve sosyal konumuna bağlanabilir. Topkapı Sarayı'nın yerleşim düzeni ile ilgili olarak E. Esin, "Osmanlı sultanlarının debdebeyi ve büyük saray yapılarını fanî dünyanın aldatıcı bir görümü sayarak, ruhanî ve kişiyi kendi iç alemine

döndüren mekanları tercih ettiklerini" söyler |789|. Yine aynı yazar, "...surlar içindeki "bağ", "ordu" ve "balık-kent" benzeri Topkapı Sarayı'nda Fatih'in "Has Oda"larının bağın tam ortasında bulunduğuna." değinir |790|. 15. yüzyıl tarihçilerinden İdris Bitlisî de, manzaraya açık köşkler düzenindeki Topkapı Sarayı'nı "bir çok manzaranın birleşimi" olarak tanımlamıştır |791|. Kuşkusuz bu romantik yorumlar mimari ve şehircilik düzenlerinin bir boyutunu açıklasa da, kaynaklarını açıklamaya yetmemektedir.

Fatih'in Topkapı Sarayı'ndaki bina programlarının tasarımsal olarak gerçek kaynaklarını saptayabilmek oldukça güçtür. Bu bir ölçüde Fatih'in görerek doğrudan ya da aktarılan bilgilerle tanıyabildiği 15.yy. saraylarının çok azının günümüze kalmış olmasındandır. Fatih'in fetihler sırasında ya da sonrasındaki gezilerinde gördüğü saraylardan esinlenebileceği, ödünç fikirler almış olabileceği söylenebilir. Ne var ki bugünkü bilgilerle böyle bir etkilenmemiş boyutlarını verebilmek olanaksızdır.

Topkapı Sarayı'nın hiyerarşik düzendeki avlulu sistemini, İran avlu törenlerini benimseyen Abbasi sarayları ile Uzakdoğu'da Çin sarayında görüyoruz. Ancak Topkapı'da binaların yerleşimindeki serbest düzenleme İslâm saraylarından farklıdır. Osmanlı mimarisinde bilinen ilk geometrik planlı külliye düzenlemesi yaptıran Fatih'in |792| sarayında, yerleşim planındaki bu tutumun nedenleri bugün için yanıtsız kalmaktadır.

Fetihten sonra, Bizans imparatorlarının saraylarını kullanmayı reddeden Fatih'in yaptırdığı Topkapı Sarayı'nda, genelde sahile doğru inen kademeli teraslarda bahçe köşkleri olan üç ana bölümlü Bizans Büyük Sarayı ile olduğu kadar, Abbasi sarayları ve bir tepe üzerinde bahçeler içinde kurulan Elhamra Sarayı'na uzanan İslâmi geleneklere paralel eğilimlerin varlığı bulunabilir. Benzer tavırları Roma'da da bulmak şaşırtıcı değildir. Ne var ki birbirinden bağımsız revaklarla çevrilmiş avlular etrafında serbest bir şekilde gruplaşan tek katlı bağımsız yapıları ile Topkapı Sarayı'nın, daha büyük bir anıtsallık ve aksiyalite ile karakterize edilen diğer bütün eski uygulamalardan çok daha farklı bir karakteri vardır. Ve bu Türk toplum özellikleri ve dünya görüşüyle bağlantılı olmalıdır.

Topkapı Sarayı'nın yerleşimindeki özel'den kamu'ya doğru mekânların dizini, Abbasi, Endülüs Emevileri, Hint ve Çin saray yapılarında görülen bir hiyerarşiye uyar. Sarayın özel iç bölümüne hazırlayıcı, girişi sınırlı İkinci Avlu Sultan'a yaklaşılabilirliği simgelemektedir. Saray işleyişinde avluların birbirini izleyen işlevsel konumları, lineer düzendeki yerleşim planında daha belirginleştirilmiştir. Topkapı Sarayı öncesinde yapılan Edirne Sarayı'nda Birinci Avlu'nun bulunmaması nedeniyle, saray işleyişinde her birinin işlevsel gereksinimine bağlı olarak Bab-ı Hümayun, Bab üs Selam ve Bab üs Saade Alay Meydanı'nın üç cephesinde düzenlenmiştir.

Genel yerleşim düzeninde avlu, revak, taçkapı gibi karakteristik ögelerin çok eski geleneklere dayandığı bilinmektedir. Avlu çevrelerinde ve bina girişlerinde kullanılan revak, boyutları, örtü sistemi, elemanlarının biçimi ve malzemesi konusunda Osmanlı niteliklidir. Bütün bölümlerinde bir bahçe gibi düzenlenen avlular, yapıların bulunduğu doğa ile bütünleşmesini sağlamakta ve anıtsal karakterin oluşmasını, yapıların boyutları gibi, engellemektedir. Topkapı Sarayı değişik kaynaklardan esinlenmiş bir yapıdır. Ancak bu esinlenme Osmanlı Sarayı'nın işleyiş şemasının kalıpları içinde biçimlenip, 15. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına dek değişmeden hemen hemen özgün biçimleri ile gelmiştir.

Kapı Yapıları

Topkapı Sarayı'nın tasarımındaki simgesel nitelikli temel ögeler kapı yapılarıdır. Saraya giriş doğrultusunda yer alan üç kapı, birbirlerinden kaydırılmış eksenlerle düzenlenmişlerdir. Salt girişi sağlamaktan öte, simgesel nitelikli motifler içeren birer bina olarak tasarlanan bu yapılar, birbirlerinden farklı tasarım ilkeleri ile biçimlenmişlerdir. Sarayın Kara Saltanat Kapısı olan Bab-ı Hümayun plan özellikleri ile Yakındoğu'da çok sayıda uygulaması görülen bir tipolojiye girmektedir. Fakat kapı yapısı üzerinde yer alan ahşap köşk tasarımı ile Çin kökenlidir. Ancak tümel biçimlenme, bu farklı geleneklerin, yerel koşullarla birlikte Sultan'ın beğenisine de bağlı olarak ele alınmasıyla gerçekleşmiş olmalıdır.

Asıl saray yerleşiminin girişi olan ve avlu törenlerinde önemli bir yeri olan Bab üs Selam (Orta Kapı), Birinci Avlu'daki iki

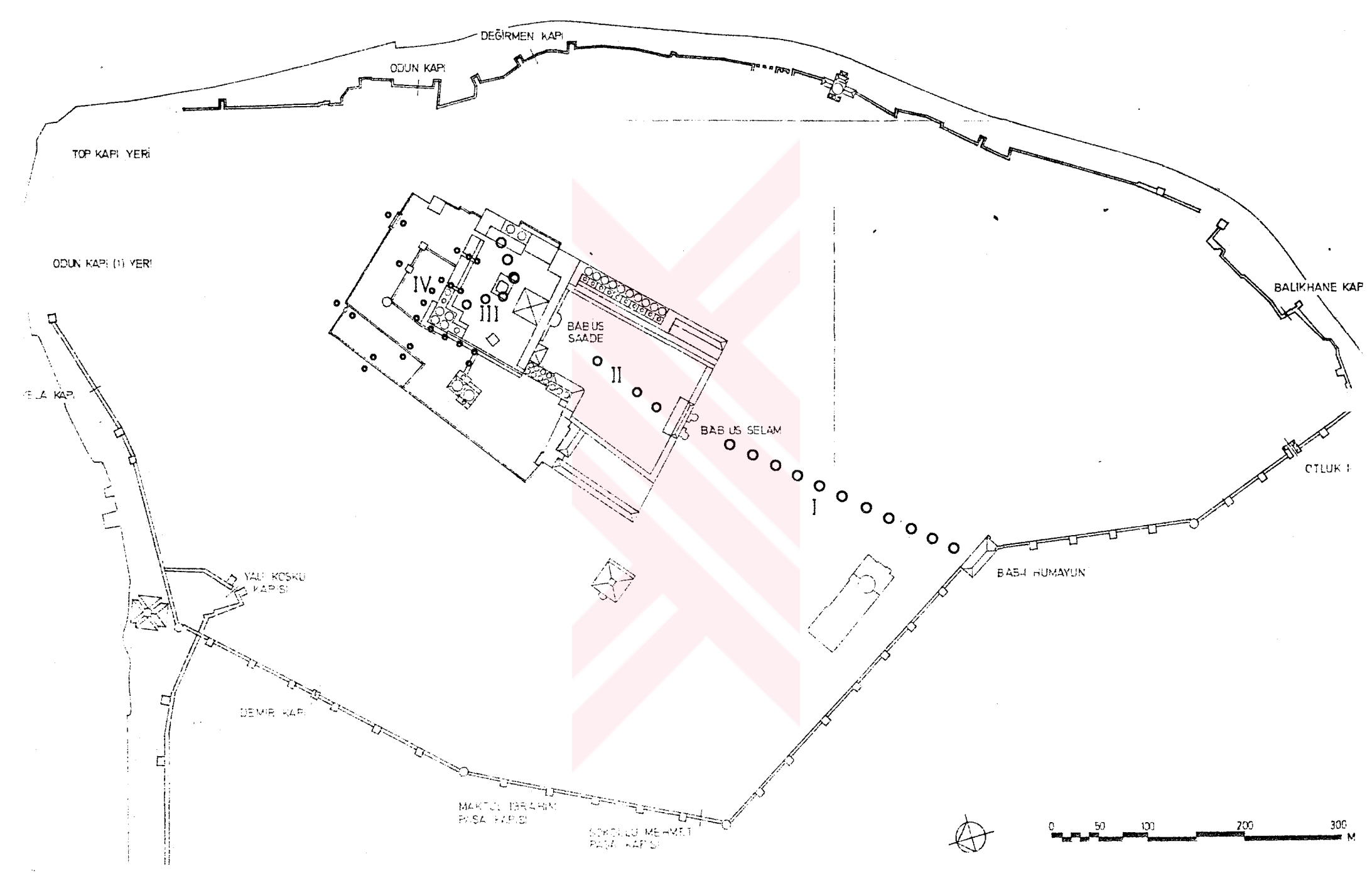
kuleyle desteklenmiş simgesel nitelikli askeri görünümüne karşın, İkinci Avlu'ya bu avlunun başat elemanı olan revakla açılmaktadır. Birinci kapının orta mekânındaki kubbe, burada genişletilmiş revak saçağında giriş ekseninde bulunmaktadır. Bab üs Selâm'ın kuleli tasarımı, en yakın örneğini Anadolu Selçuklu medreselerinde bulmaktadır. Fakat iki tarafı kuleli kapı tasarımlarının, Mezopotamya mimarisine ve daha yakında geç Roma ve Emevi dönemine kadar uzanan bir geçmişi vardır.

Sarayın giriş doğrultusundaki üçüncü kapısı olan Bab üs Saade (Akağalar Kapısı), Sultan'ın kabul salonu olan Arz Odası'nın ve sarayın özel bölümünün girişidir. İlk iki girişe göre çok daha basit bir tasarıma sahiptir. Giriş revakı, İkinci Avlu etrafını çeviren revaktan biraz yükseltilmiş ve genişletilmiş bir saçak ve bir kubbe ile belirlenmiştir. Tasarımında simgesel nitelikli bir ögeden çok işlevsel geleneğin etkenliği ön plandadır. Avlu törenlerinde sultan tahtının bulunması ya da Sultan'ın bulunduğu Arz Odası'nın giriş mekânı niteliği ile konumundaki ayrıcalık, Bab üs Saade'nin yalın tasarımı ile vurgulanmıştır. Eski Türk geleneklerine uzanan bir sürekliliğin göstergesi sayılabilecek bu görünüm, hemen arkasındaki yapıyla bütünleştirilmiştir.

Topkapı Sarayı yerleşim düzeninde bu üç kapıdan sonra Sultan'ın izlediği yollar üzerindeki kapılar anıtsal olmayan düzendedirler. Dış sur duvarı üzerindeki Bab-ı Hümayun'dan başlayan anıtsallık, özel bölümde merdivenli ya da rampalı geçişlere dönüşmektedir (Şekil 6.1). Topkapı Sarayı'ndaki kapı yapılarının çok farklı mimari tasarımlarına karşın, paylaştıkları özellikler; doğrusal planlanmış giriş düzenleri ve giriş ekseninde kubbeli örtü tasarımları olarak özetlenebilir (Tablo 6.1, 6.3).

Köşkler

Topkapı Sarayı'nda farklı saltanat dönemlerinde inşa edilen köşk yapılarının tipolojisi zengin çeşitlilik göstermektedir. Sarayın kuruluş şemasında yer alan, Sultan'ın kullanımına ilişkin köşk yapıları dahî birbirlerinden çok farklı tipolojilere bağlanabilecek niteliktedirler. Dış Sofalı Türk Evi plan şemasındaki Fatih Köşkü, özgün durumu kesinleşemeyen ancak bugünkü Hırka-i Saadet Dairesi'nin

Şekil 6.1 Topkapı Sarayı'nda Sultan'ın izlediği güzergâh

kare-kubbeli dört birimden oluşan plan şeması ile Has Oda, merkezi plan ve cephe düzeniyle İran-Ortaasya kökenli Çinili Köşk Fatih'in köşk yapılarının farklı kaynaklara bağlanabilen çeşitliliğini göstermektedir. Plan tiplerindeki bu çeşitlilik cephe düzenlerinde, cephe kaplama malzemesinde, iç mekân düzenlerinde (ocak, niş, tepe penceresi, tepeden aydınlatma) ve örtü sistemlerinde (kubbe, kaburgalı kubbe ve tonoz ile Fatih Köşkü'nde özgünlüğü kesinleşemeyen düz tavan) devam etmektedir. Köşk yapılarının ortak özellikleri ise kargir yapımları, giriş cephelerinin simetriğinde manzaraya açılma tasarımları ile revaklı giriş düzenleri ve topoğrafyanın da belirlediği giriş cephesinde tek katlı, manzara cephesinde iki katlı biçimlendirilme olarak özetlenebilir. Özel yapılardaki bu çeşitlilik dönem koşullarının mimari göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kuruluşunun Çinili Köşk'ün yapımı ile eş zamanlı başladığını kabul edebileceğimiz Harem bölümünde 16. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen III. Murad Köşkü, üst katta ön mekânlı Türk Evi Odası'na indirgenebilecek plan düzenine sahiptir. Bu niteliği ile ikiden çok mekânlı 15. yüzyıl köşklerinden ayrılmaktadır.

17. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Revan ve Bağdat köşkleri ile Sepetçiler Köşkü, üç ya da dört eyvanla genişletilmiş merkezi mekân ile, son ikisinde daha küçük bir mekân eklenmesiyle oluşan şemada planlanmışlardır. Duvar kalınlıkları incelmiş ve giderek kapalı mekâna yaklaşan büyüklükte açık mekân kullanımı yeğlenmiştir. Sofa-i Hümayun denilen Dördüncü Avlu'da bulunan Revan ve Bağdat köşkleri merkezi mekânda kubbe ile örtülüdür. Sepetçiler Köşkü'nün ana mekânının kubbesi ise kırma çatı içinde kalmaktadır. Çatı ekseninde bulunan kubbe ara mekâna ilişkin olmalıdır.

18. yüzyıl yapılarından Sofa-i Hümayun'daki Sofa Köşkü ile Harem'de yer alan III. Osman Köşkü yapım sistemi ve örtü elemanları ile önceki örneklerden ayrılırlar. Topkapı Sarayı'nın köşk yapılarında Bağdat Köşkü'nden başladığını kabul edebileceğimiz geniş pencere yüzeyi uygulaması, Sofa Köşkü'nün divanhanesinde, III. Osman Köşkü'nün orta odasında tüm cepheyi kaplayacak boyutlara ulaşmıştır (Tablo 6.2, 6.4).

Topkapı Sarayı'nın köşk yapılarında kubbeli kare mekân ile evren imgesinin canlı tutulduğu söylenebilir |793|. 15. yüzyılda yapı birimi olarak kullanılan bu öge, tek birimli olarak düzenlendiğinde bu imgenin güçleneceği açıktır. Tek mekândan oluşan ve düzenlemeleriyle köşk-oda |794| olarak nitelenebilecek Revan Köşkü'nün üç eyvanlı merkezi mekân şeması, bir cephenin girişe ayrıldığı üç yönlü oturma düzenini içeren Türk Evi Odası ile bağlantılıdır. Dörtgen merkezi mekânın kenar sayısının çoğaltılarak, eyvanların birbirleri ile bağlantılarının daha çok sağlandığı, ancak üç yönlü merkezi mekân etkisinin azaldığı söylenebilir. Bir merkezi alanın kollarla yana genişletilmesi geç Roma dönemine uzanan bir plan tipidir. Roma ve İslam dönemi saray yapılarında taht odası olarak kullanılan üç eyvanlı şema, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemi yapılarında da kullanılmıştır. Bağdat Köşkü'nde dördüncü eyvanın eklenmesi ile tamamlanan haçvari şema da geç Roma kökenlidir. Revan ve Bağdat köşkleri Roma dönemine uzanan plan tipolojilerine bağlı olmakla birlikte, eyvanlı plan şemaları ile İslâmi, bezemelerinde ise Osmanlı niteliklidir.

Simetri ekseninde bulunan ve yüksek statüyü vurgulayan eyvanın |795| Revan Köşkü'nde bulunmasına karşın Bağdat Köşkü'nde çok yönlülük vardır. Merkezi mekânın köşk tipolojisinde ocak ve girişin yer aldığı cephe dışında üç yönlü dışa açılma ilk kullanım şekli olmalıdır. Dört yönlü ve zülvecheyn (iki taraflı) tasarımlarda da her eyvan bir cephesi ile merkezi ya da orta mekâna bağlanırken üç yönde dışa açılmaktadır.

Bağımsız köşk yapılarının tipik özellikleri taş konstrüksiyon, revaklı giriş ve kubbeli birimlerden oluşan ana mekânlar olarak özetlenebilir. Bu görünüm, 18. yüzyılın ortalarından başlayarak ahşap strüktür, düz tavan ve geniş pencere yüzeylerinin tercihine dönüşmektedir.

Diğer Yapılar

Resmi işlevli Arz Odası, Kubbealtı ile Dış Hazine, Mutfaklar, Harem bölümünün ortak mekânı (sofa) |796| sayılabilecek Hünkar Sofası ve Üçüncü Avlu'daki III. Ahmed Kütüphanesi bu bölümü oluşturan yapılardır. İşlevsel olarak tanımlanmış plan şemalarına sahip yapılar

Arz Odası, Mutfaklar, Dış Hazine ve bir ölçüde Hünkar Sofası sayılabilir.

Kubbealtı 15. yüzyıl yapısından farklı konumda ve -belki- biçimde, III. Ahmed Kütüphanesi ise merkezi mekânlı, üç eyvanlı plan şeması ile bir köşk niteliğindedir. Planlamada, Arz Odası dışında kubbeli birimin esas alındığı bu yapılar, kalın kargir duvarlı olarak inşa edilmişlerdir.

Arz Odası etrafı revaklı düzenlemesiyle Doğu İslâm mimarisinin bahçe köşklerine benzer. Yapı düzeni ise tümüyle işlevsel olarak ve Sultan kullanımındaki binalarda görülen simetrisiz ve Sultan Tahtı'nın dışında bezemesiz bir görünümdedir. Arz Odası'nın gösterişsiz tasarımı ve onun yarı açık bölümü, açık mekânda yapılan divan toplantılarını anımsatır.

Kubbealtı binasının bugünkü biçiminde Kahire'deki Sultan Sarayı'nın yeşil kubbeli divan binasının etkisinin yanısıra Osmanlı sarayına özgü görünen Adalet Kulesi ile açık olarak düzenlenen Divan toplantıları ve bu uygulamanın mimari ifadesinin açık mekânla vurgulandığı bir yapı düzeni görülmektedir. Birbirlerine bağlantılı kubbeli üç birimden oluşan Kubbealtı binasının mimari tasarımında, onun boyutları, giriş revakı ve 16. yüzyılda bitişik konuma getirilen kule gibi simgesel değerlerin önem kazandığı söylenebilir.

Mutfaklar binasının geniş kapsamlı işlevsel tasarımının yanısıra saray silüetini etkileyen konumda, kubbeli ve tüteklikli birimlerden oluşan çatı düzeyindeki etkili görüntüsü, eski Türk devletlerinden bu yana Sultan'a bağlılık göstergesi olarak yemek yeme ve yedirme adetinin devlet işleyişinde kanun haline gelerek Osmanlı Sarayı'nda da geçerliliğini sürdürdüğünü kanıtlamaktadır.

İkinci Avlu'da kubbeli kare birimlerden oluşan plan şeması ile Dış Hazine, bedesten yapılarının işlevsel tasarımına sahiptir. Varlığı, konumu ve içeriği ile uzun geçmişi olan bir yapı tipidir.

Harem'de mekânının ve kubbesinin boyutlarının büyüklüğü ile işlevsel öneminin vurgulandığı bir tasarıma sahip olan Hünkar Sofası,

özgün durumu belirsizlikler taşıyan bir yapıdır. Onun özgün durumu, büyük bir olasılığa göre yarı açık galerili kubbeli bir eyvan biçiminde olmalıdır. Hünkar Sofası'nın galerisi, Mısır saraylarının "Makad"ı gibi konut ve saray yapılarında bulunan bir Yakındoğu biçimidir. İşlevi ve mekân biçimi açısından Mısır kaa'ları ile ortak niteliklere sahip olan Hünkar Sofası, örtü sistemi ile Doğu İslâm yani İran ve Ortaasya geleneklerine yakın ise de tümel tasarımında Osmanlı üslubunun görünümü açıkça belli olmaktadır.

Üçüncü Avlu'da bulunan III. Ahmed Kütüphanesi, Revan Köşkü gibi merkezi mekâna açılan üç eyvanlı plan şeması ile geç Roma dönemine uzanan bir tipolojiye girmektedir. Osmanlı döneminde köşk yapılarının özellikle divanhane mekânlarında yaygın olarak görülen plan şemasındaki III. Ahmed Kütüphanesi, kargir yapısı, yükseltilmiş kullanım katı, duvar kalınlıkları içinde çözümlenmiş kitap dolapları ile Osmanlı mimarisinde 18. yüzyılın başlarına kadar görülen kütüphane binalarının tanımlayıcı özelliklerini de taşımaktadır (Tablo 6.1, 6.3).

Mimari Ögeler

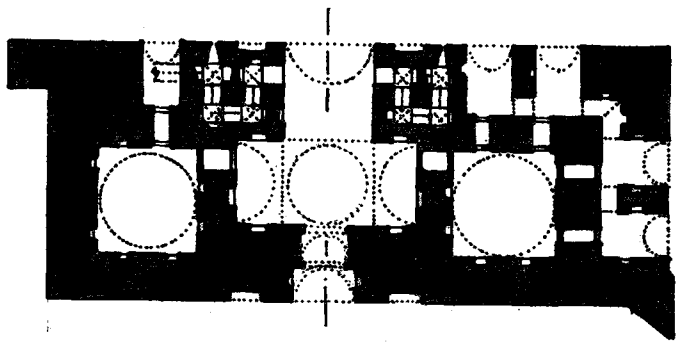
Araştırma kapsamına giren yapıların mimari ögeleri, kubbeli mekân birimlerinde oran, bina girişleri ve cephelerdeki pencere düzenlerinde bir tipoloji oluşturup oluşturmadıkları açısından araştırılmıştır. Kubbeli birimlerin erken tarihli örneklerinde bir uyum yoktur. Fakat 16.yüzyılın ilk yarısından sonra mekânların oranları kübe yaklaşırlar. Kubbeler ise değişmeden yarım küredir (Tablo 6.5).

Topkapı Sarayı'nda bulunan binaların tasarımlarının tipik bir özelliği asimetrik düzendeki girişleridir. Simetrik olmayan bu düzenleme Türk mimarisinin bir özelliğidir. İkinci tip olarak görülen eksenel eğilimde ise yine tam bir simetriden kaçınılan bir tasarım gözlenmektedir. Kapı boşlukları bazı sayısal oranları gösterir (Tablo 6.6). Genişlik/Yükseklik = 1 / $1\frac{3}{4}$ oranı Bab-ı Hümayun, Bab üs Selâm, Fatih Köşkü, Has Oda, III. Murad Köşkü, Sepetçiler Köşkü ve III.Ahmed Kütüphanesi girişlerinde olmak üzere 15.yüzyıldan 18.yüzyıla değin kullanılmıştır.

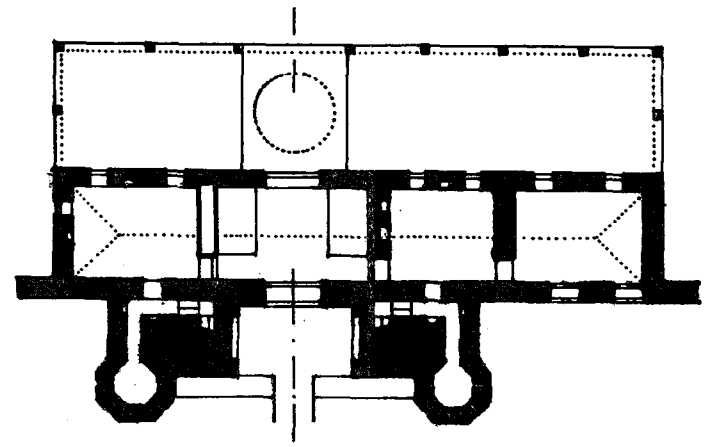
Yapıların asıl kullanım katlarının pencere düzenleri tepe

pencereleri ile çift sıralıdır. Pencere boşluklarında tekrarlanan oran ise Genişlik/Yükseklik = 3/2 olarak Bab-ı Hümayun, Çinili Köşk, Arz Odası, Dış Hazine, Revan Köşkü ve Bağdat Köşkü'nde görülmektedir (Tablo 6.7).

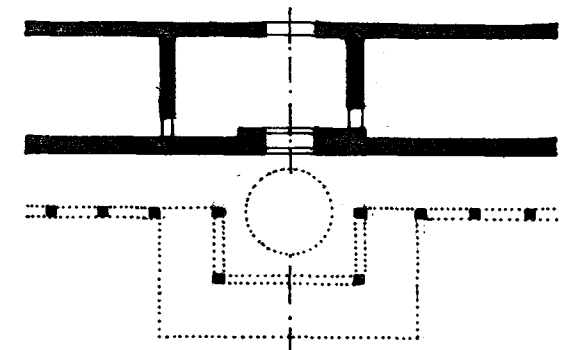
Bu çalışmanın başta belirlenen amaca ulaşmasında, elde edilebilen veriler, büyük bir imgelem çabasını gerektirmekten kaçınan bir değerlendirme ile kullanılmışlardır. Topkapı Sarayı ile ilgili arşiv ve arkeolojik bilgi eksiklikleri, Türk ve İslâm kültürlerinin saray yapıları hakkında henüz sistematik olmaktan uzak olan bilgiler dikkate alınarak spekülasyona dayanmayan yöntemlerle tarihi süreklilikler saptanmaya çalışılmıştır.

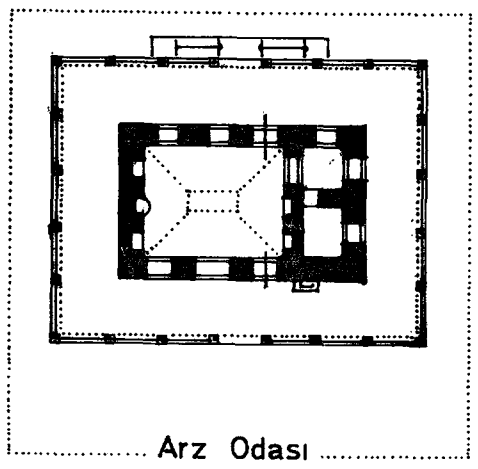
Bab-ı Hümayun

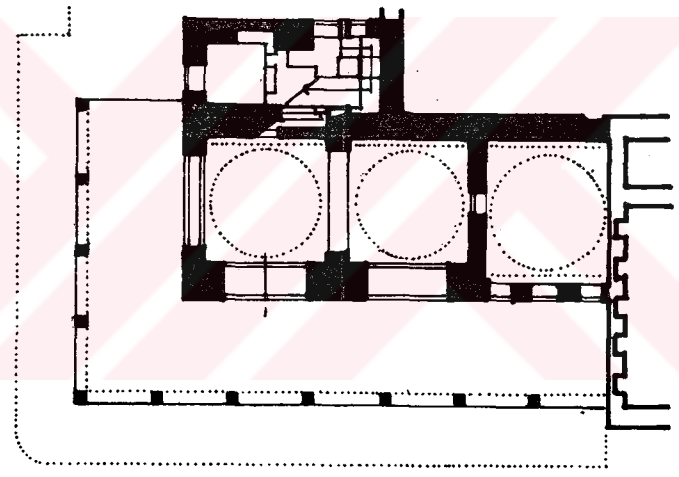
Bab üs Selam

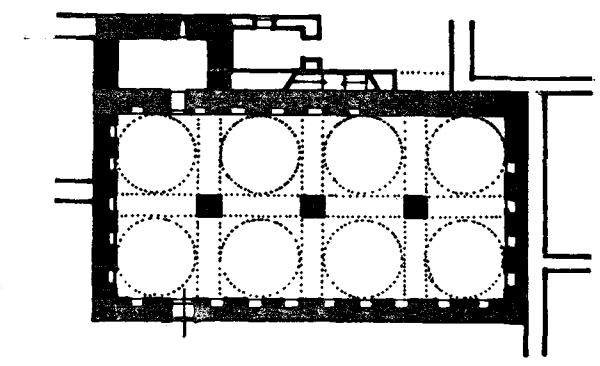
Bab üs Saade

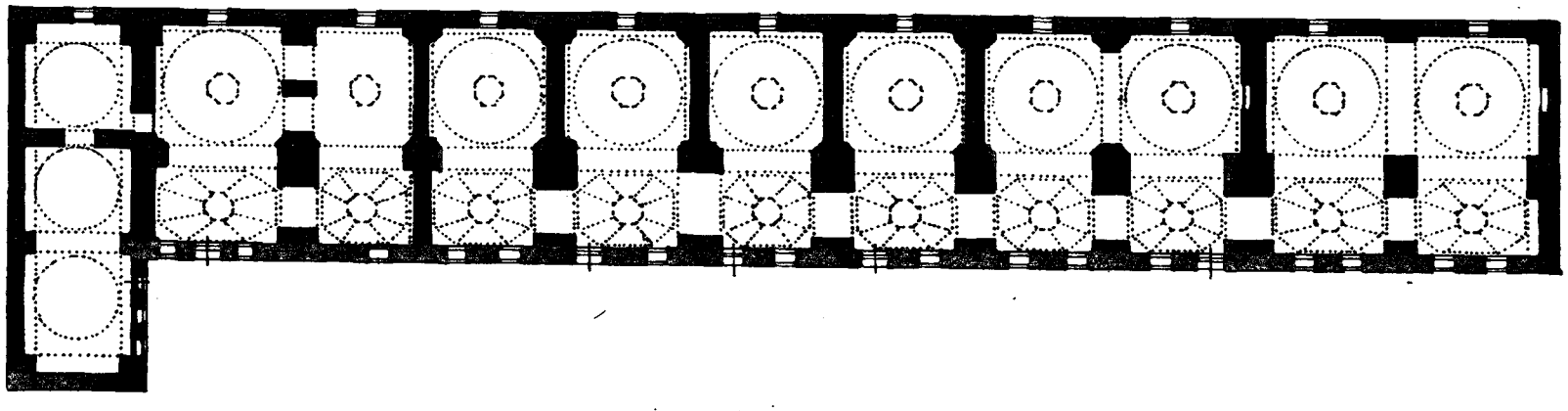
Arz Odası

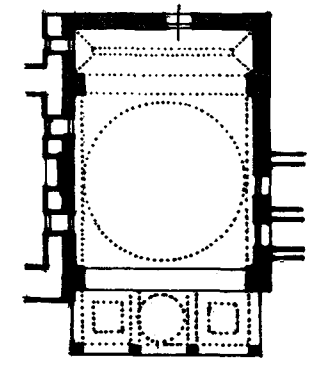
Kubbealtı

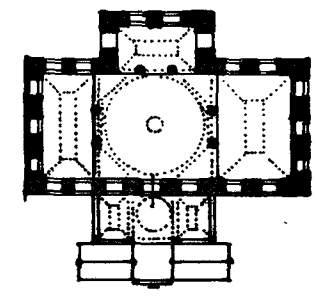
Dış Hazine

Mutfaklar

Hünkar Sofası

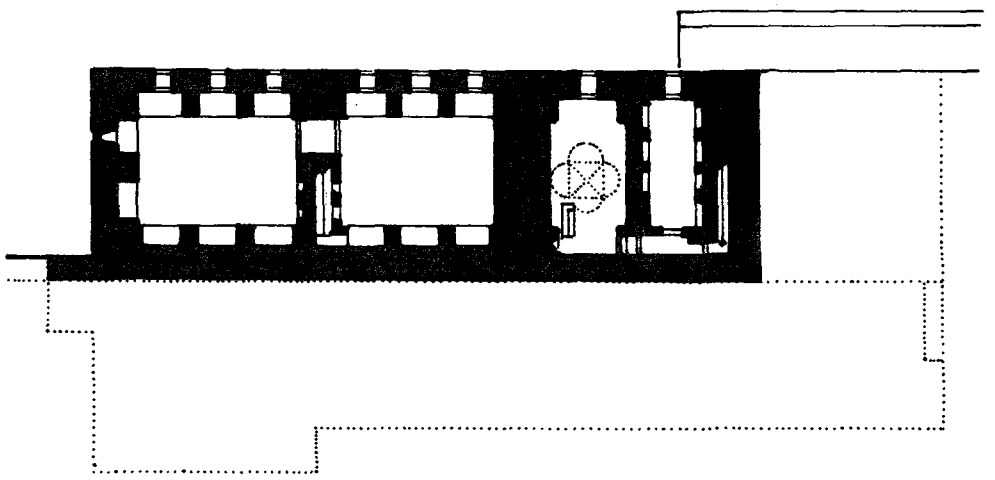

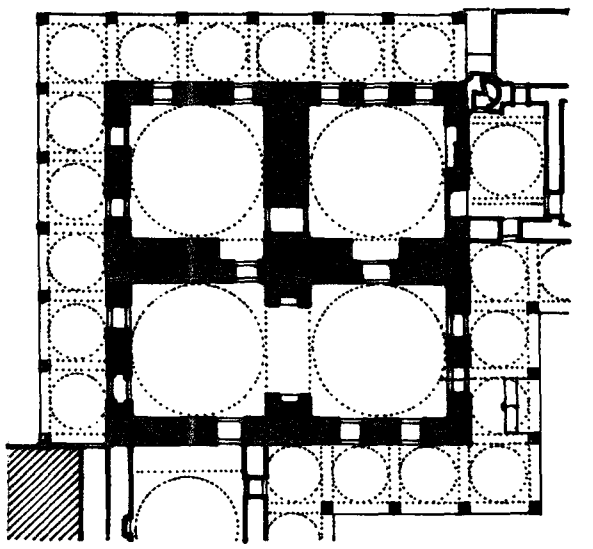
III. Ahmed Kütüphanesi

PLAN DÜZENLERİ - KÖŞKLER

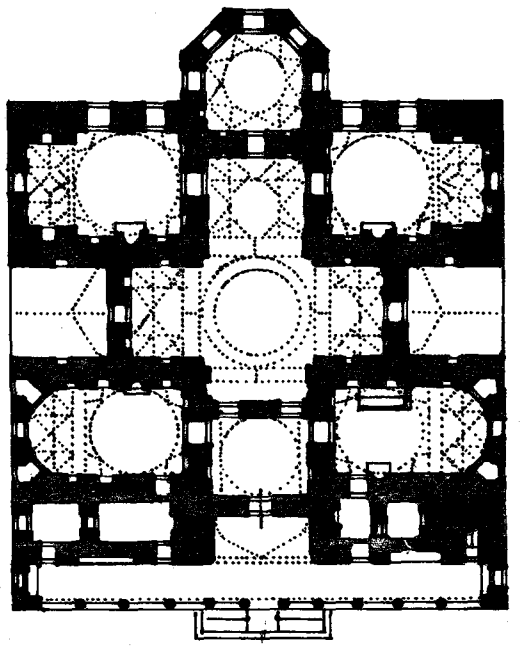
0 5 10 15 20 25 50 M.

TABLO 6.2

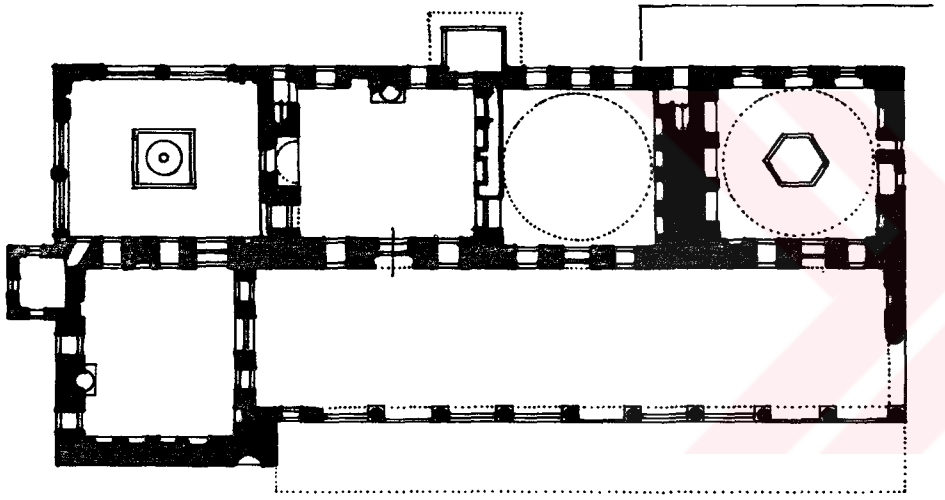

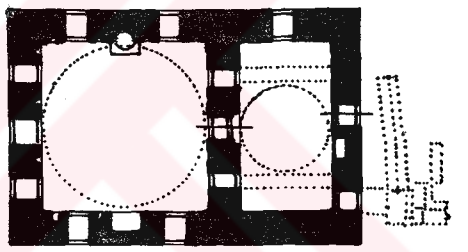
Has Oda

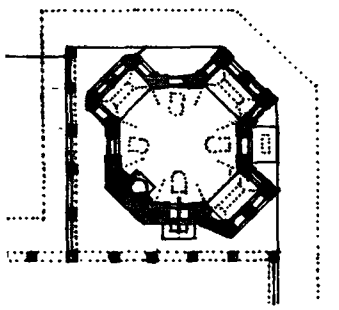
Çinili Köşk

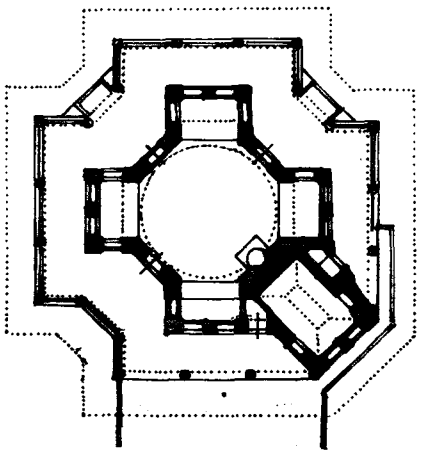
Fatih Köşkü

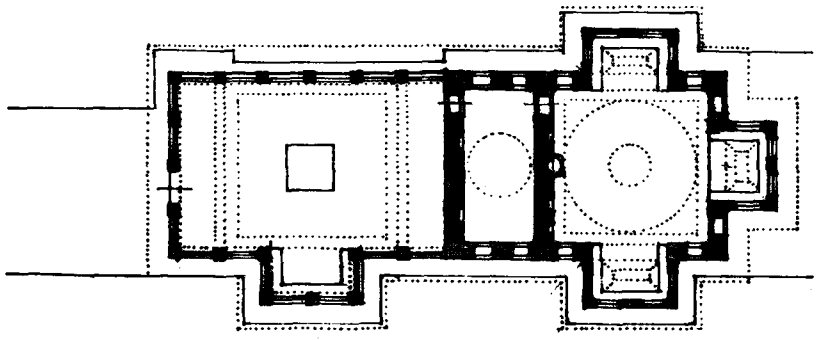
III. Murad Köşkü

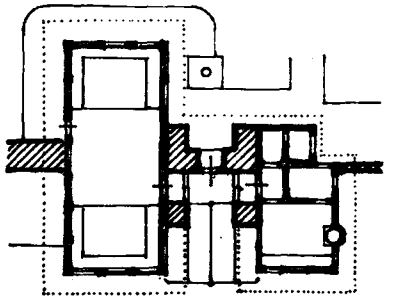
Revan Köşkü

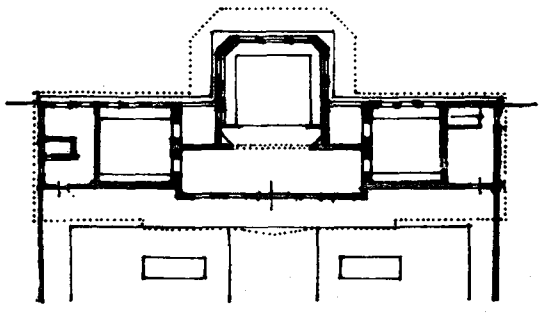
Bağdat Köşkü

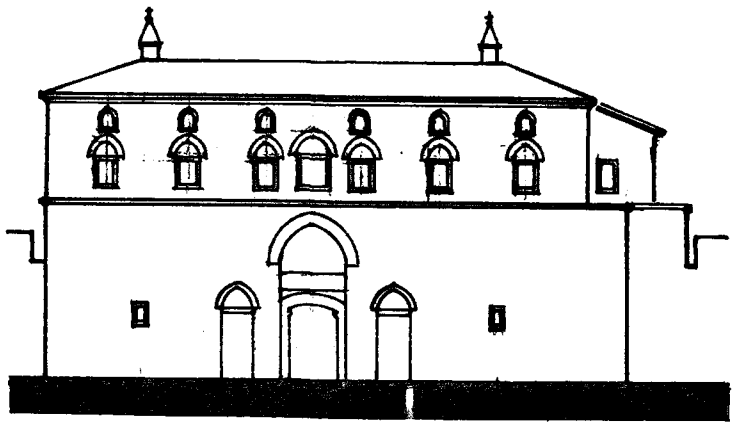
Sepetçiler Köşkü

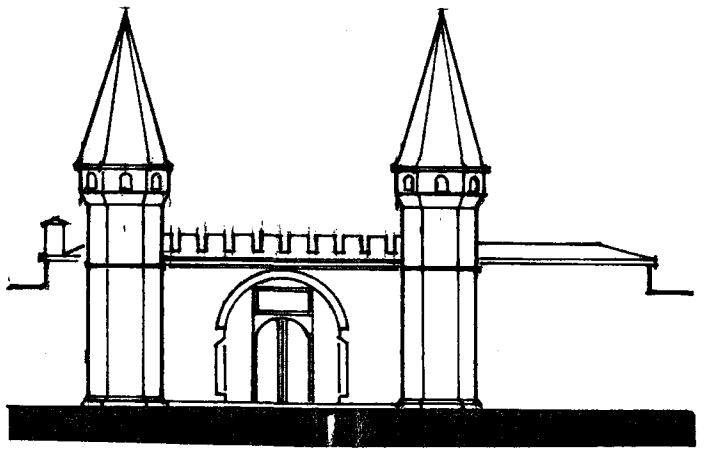
Sofa Köşkü

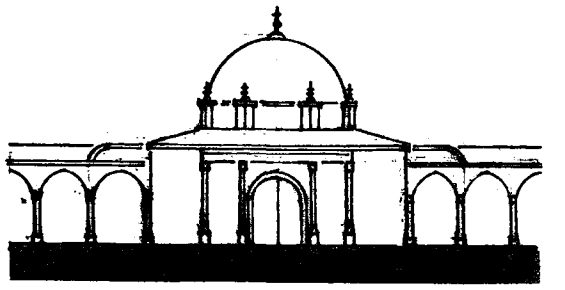
III. Osman Köşkü

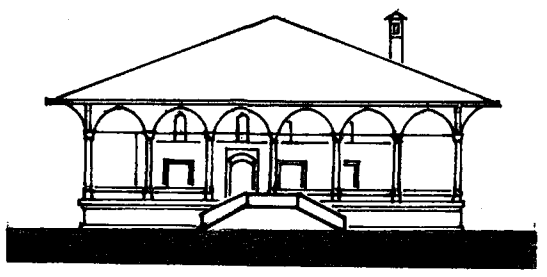
Bab-ı Hümayun

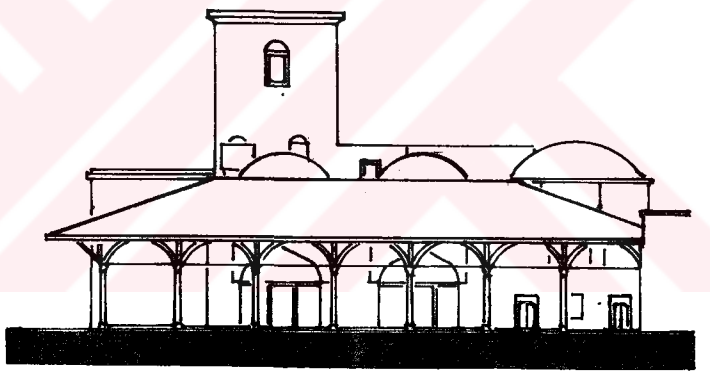
Bab üs Selam

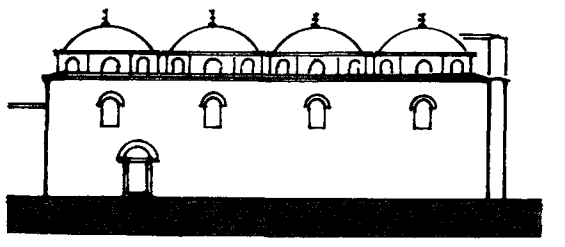
Bab üs Saade

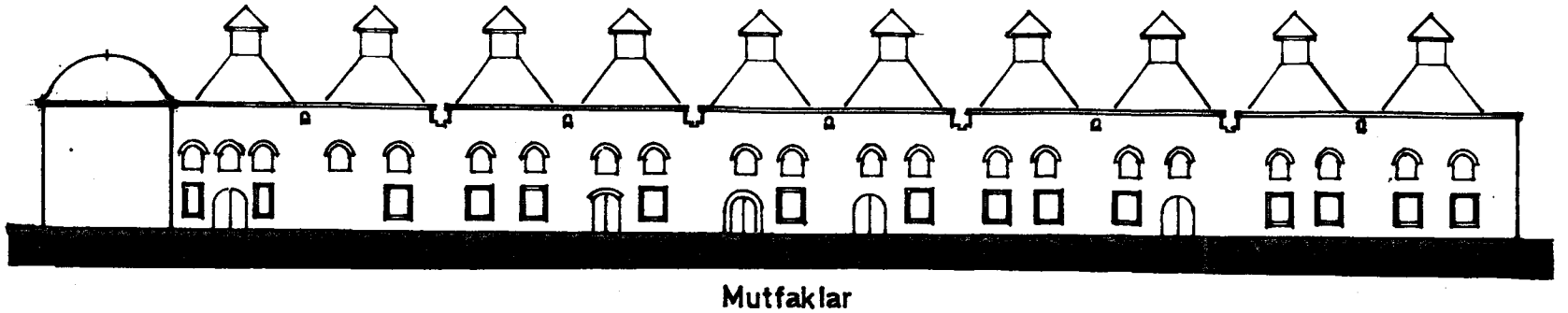
Arz Odası

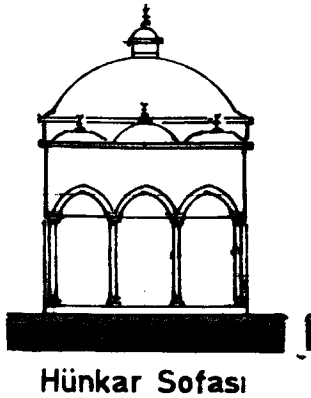
Kubbealtı

Dış Hazine

Mutfaklar

Hünkar Sofası

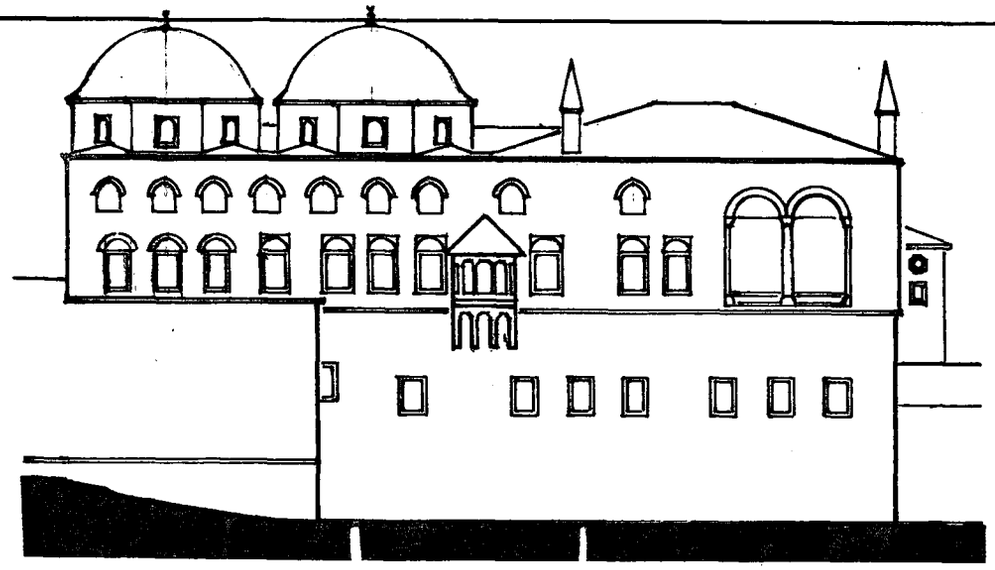

III. Ahmed Kütüphanesi

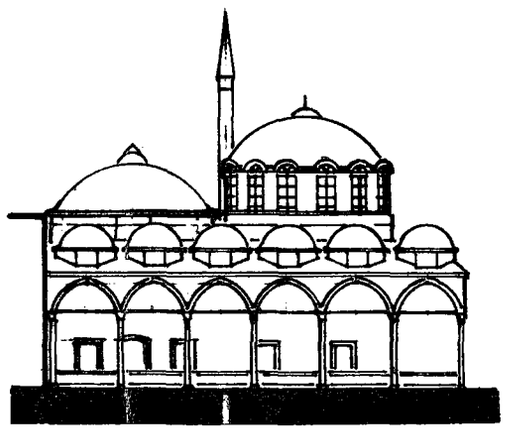
CEPHE DUZENLERİ - KÖŞKLER

0 5 10 15 20 25 50 M.

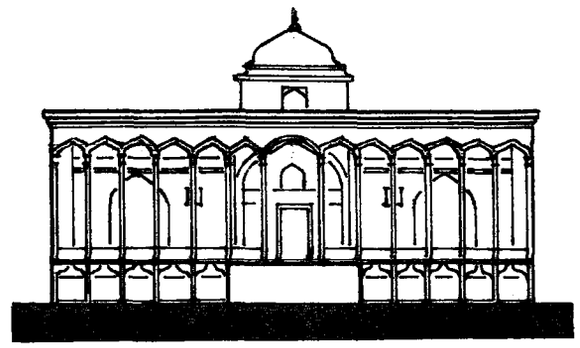
TABLO 6.4

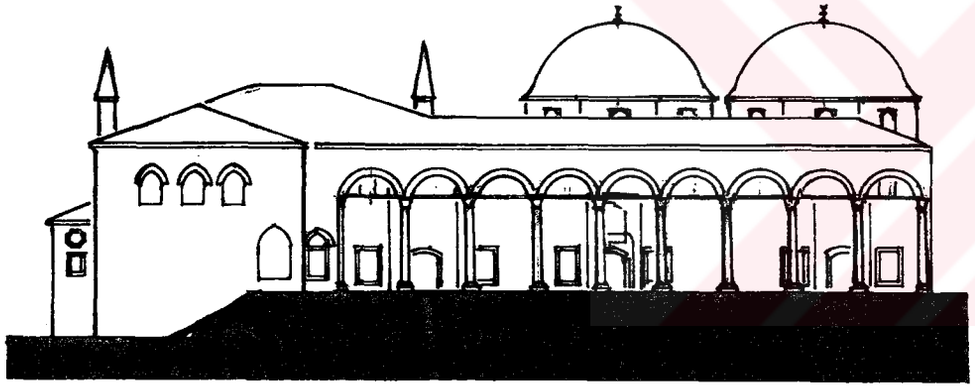
Fatih Köşkü (Marmara Denizi Cephesi)

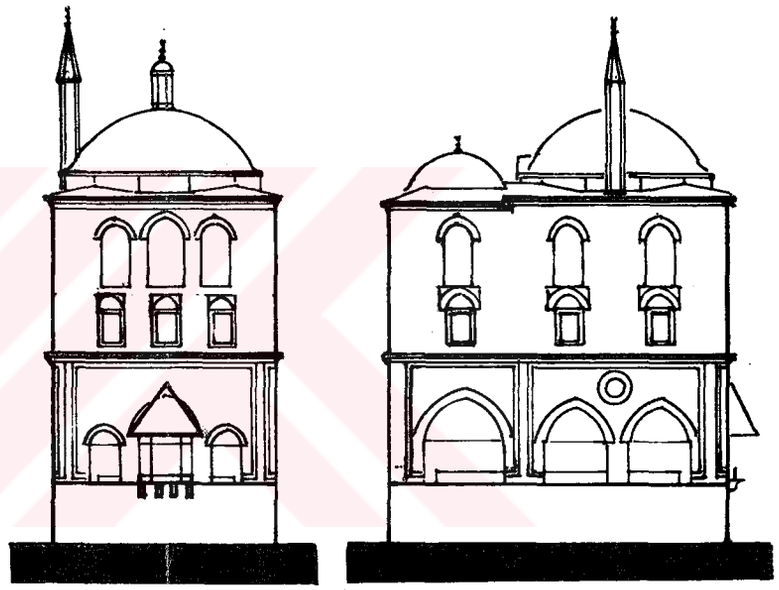
Has Oda

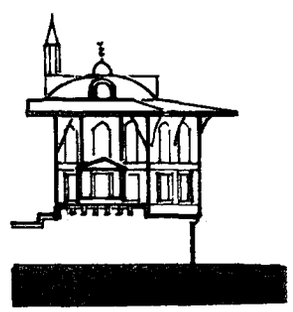
Çinili Köşk

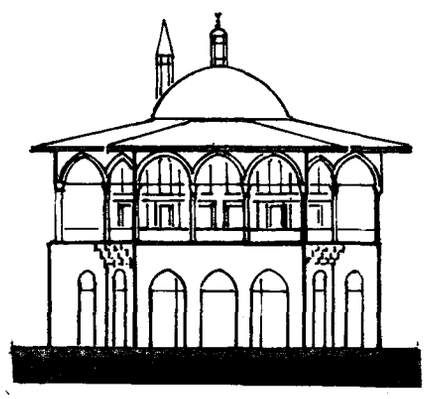
Fatih Köşkü (Avlu Cephesi)

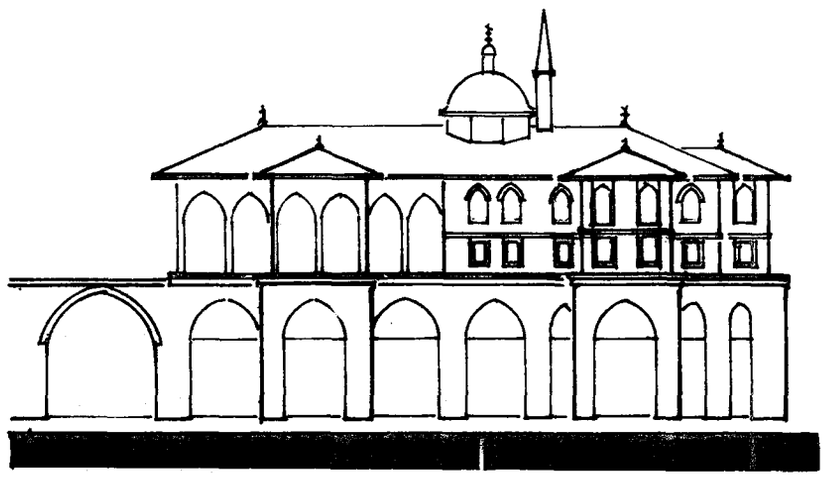
III. Murad Köşkü

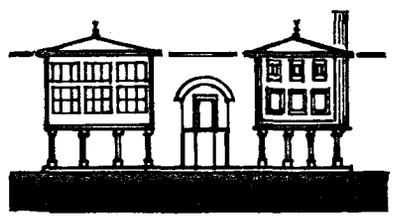
Revan Köşkü

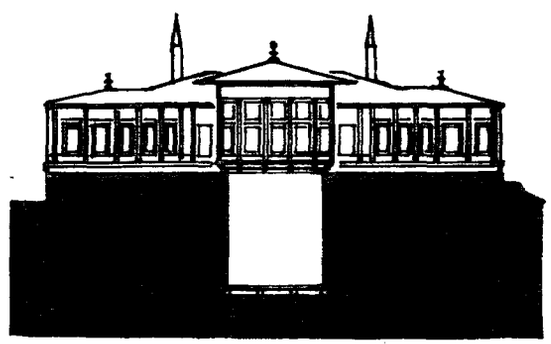
Bağdat Köşkü

Sepetçiler Köşkü

Sofa Köşkü

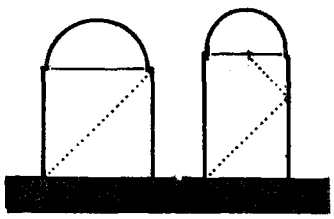
III. Osman Köşkü

KUBBELİ MEKAN ORANLARI

0 5 10 15 20 M.

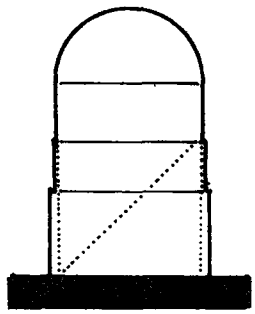
TABLO 6.5

gen./yük. 1/1 — 1/1½

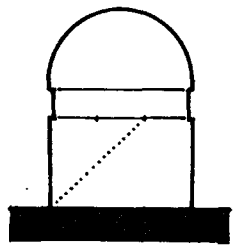
Bab-ı Hümayun

≃1/1½

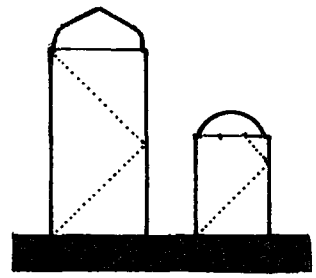
Fatih Köşkü

1⅓/1

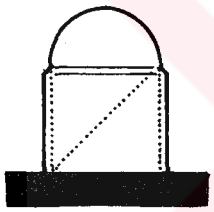
Has Oda

1/2 — 1/1⅓

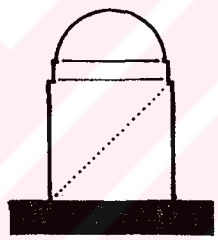
Çinili Köşk

1/1

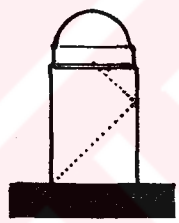
Kubbealtı

1/1

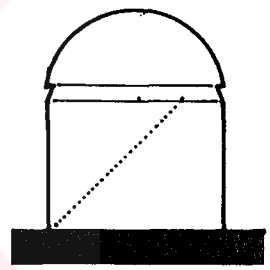
Mutfaklar

1/1½

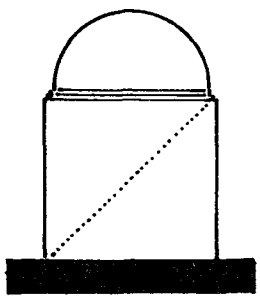
Dış Hazine

1¼/1

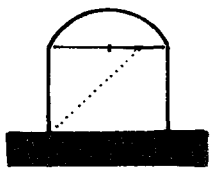
III. Murad Köşkü

1/1

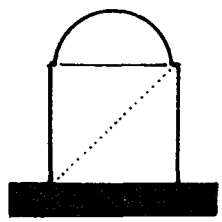
Hünkar Sofası

1¼/1

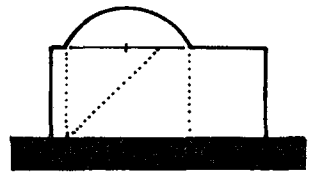
Revan Köşkü

1/1

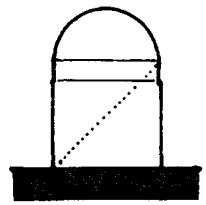
Bağdat Köşkü

1¼/1

Sepetçiler Köşkü

1/1

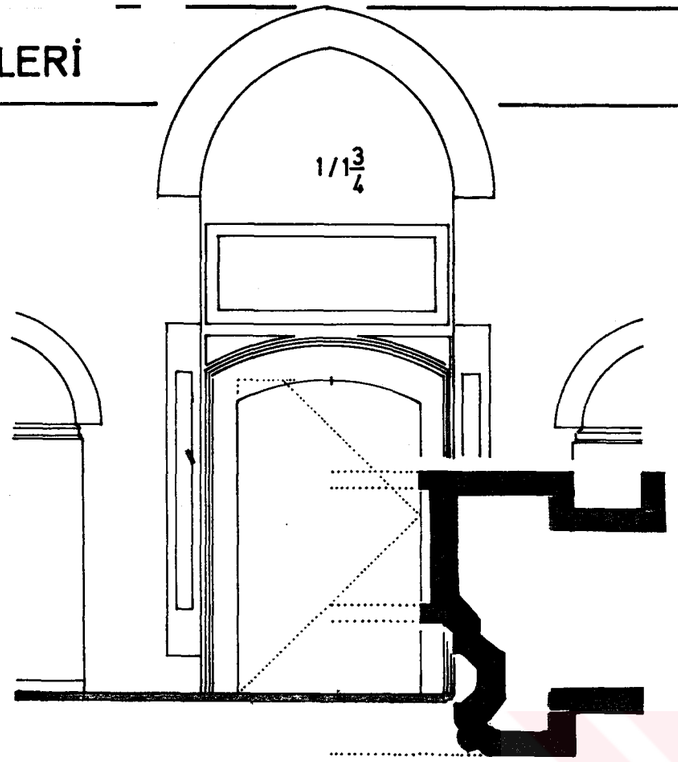
III. Ahmed Kütüphanesi

BİNA GİRİŞLERİ

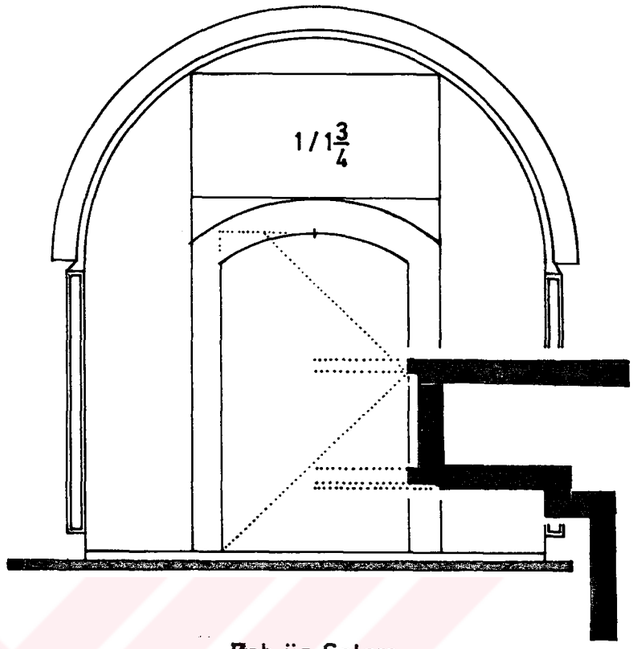
0 1 2 3 4 5 10 M.

TABLO 6.6

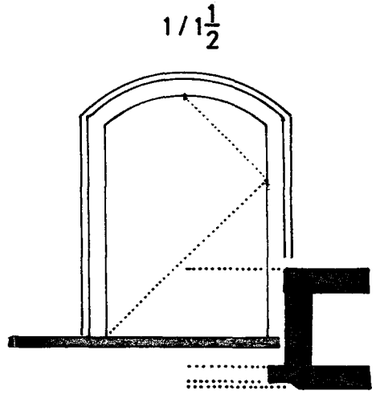
Genişlik / Yükseklik

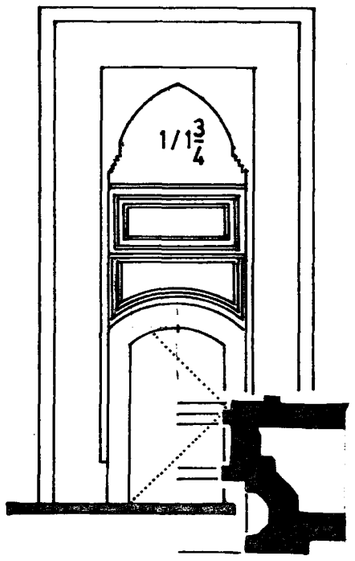
Bab-ı Hümayun

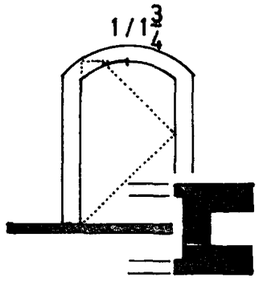
Bab üs Selam

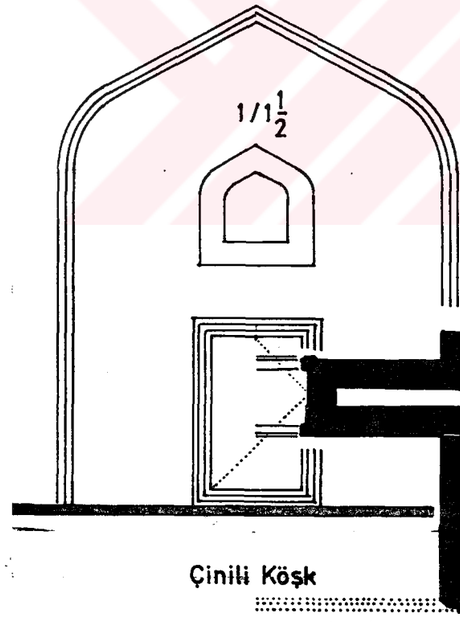
Bab üs Saade

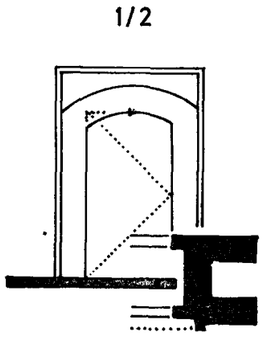
Fatih Köşkü

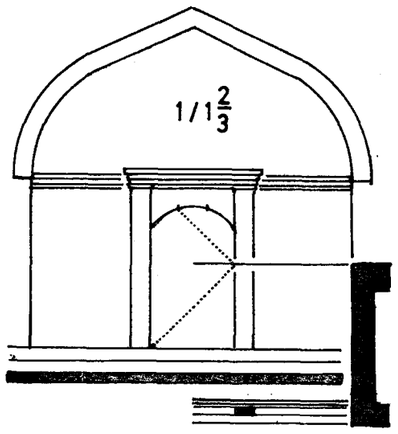
Has Oda

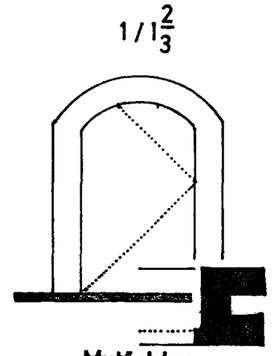
Çinili Köşk

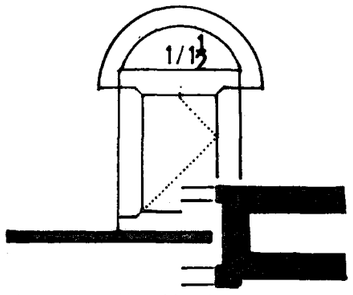
Arz Odası

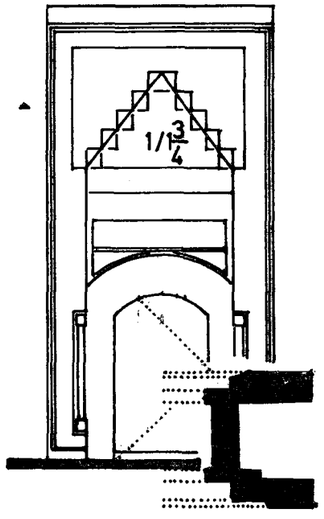

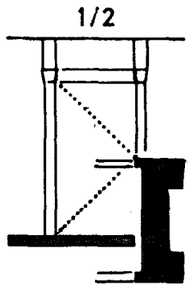
Kubbealtı

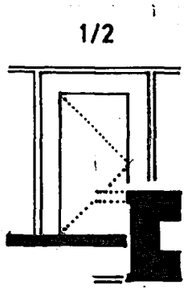

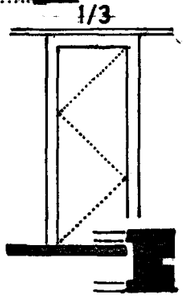
Mutfaklar

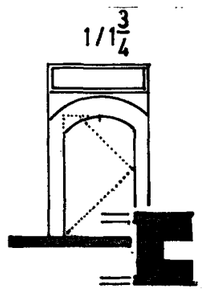

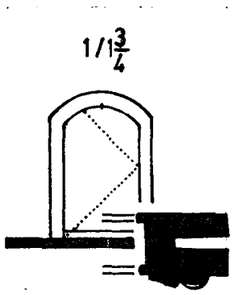

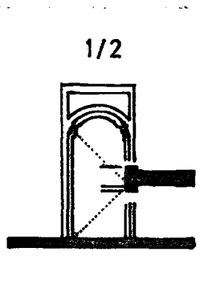

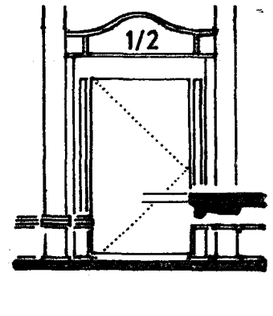

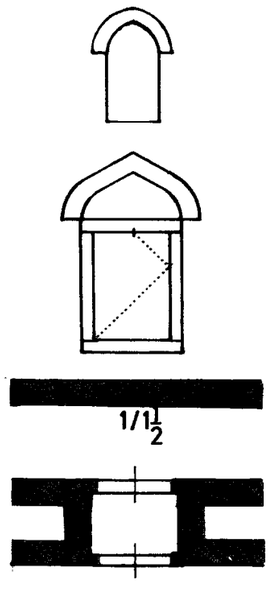

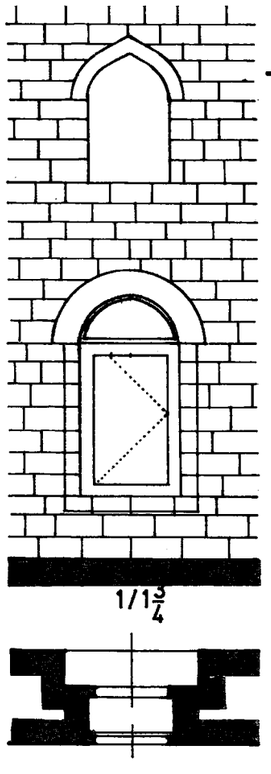
NCERE DÜ NLERİ

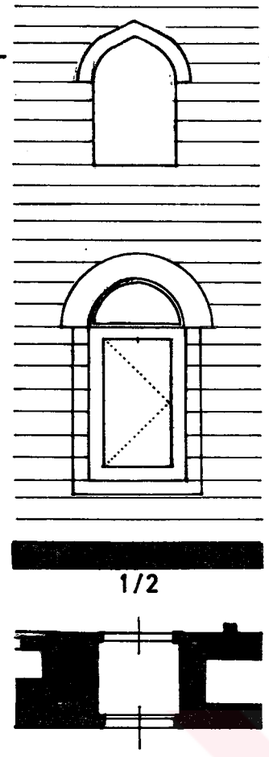
TABLO 6.7

Genişlik / Yükseklik

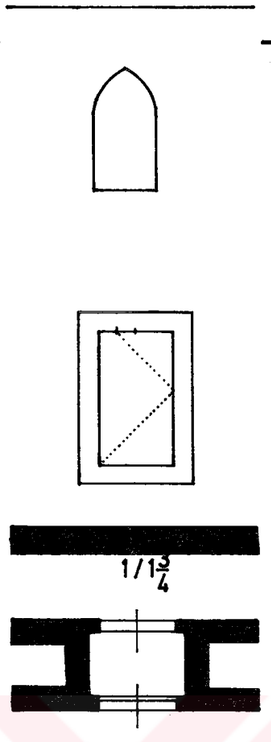

Bab-ı Hümayun

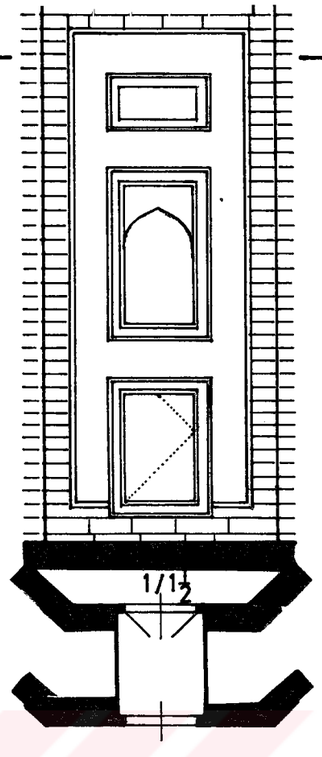

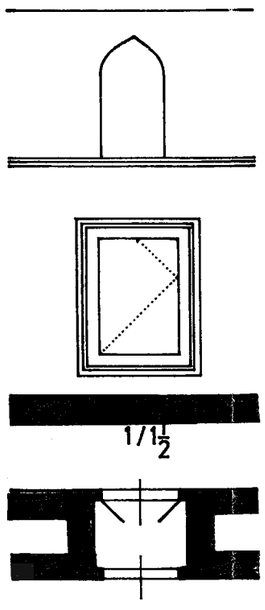
Fatih Köşkü

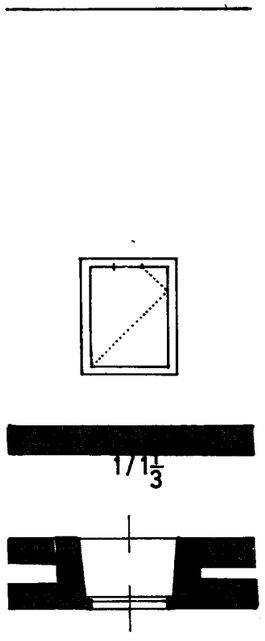
Has Oda

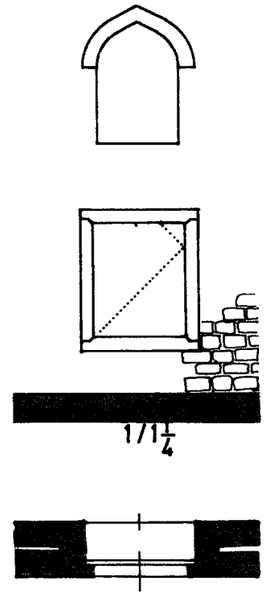
Çinili Köşk

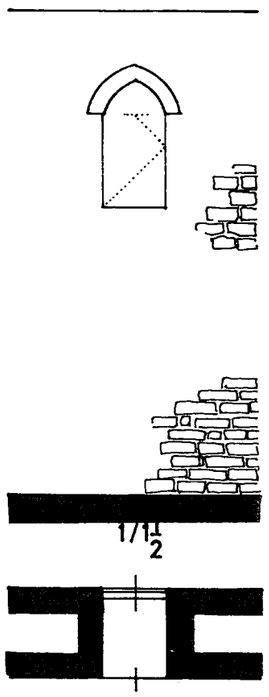
Arz Odası

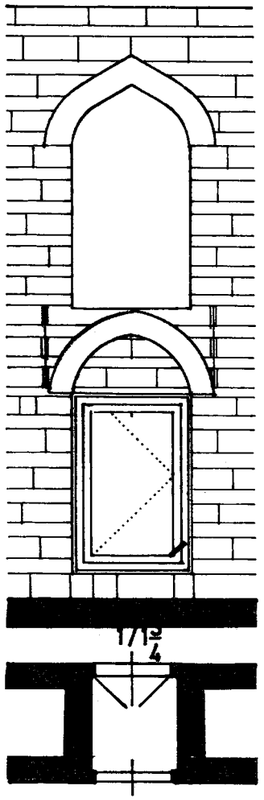
Kubbealtı

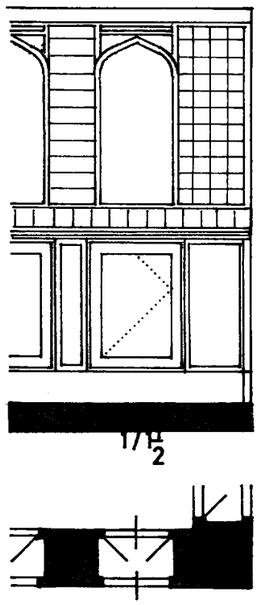
Mutfaklar

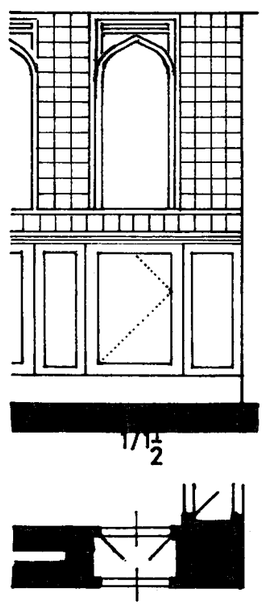
Dış Hazine

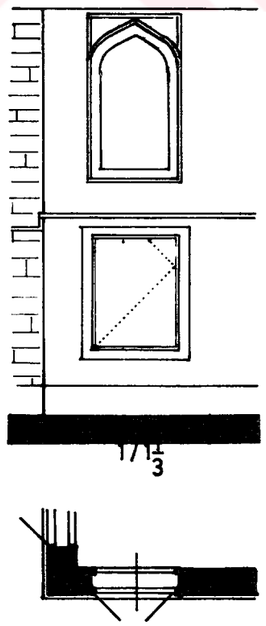
III. Murad Köşkü

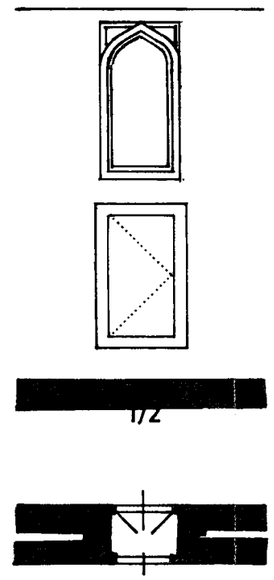
Revan Köşkü

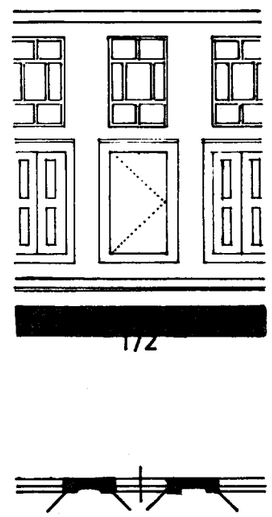
Bağdat Köşkü

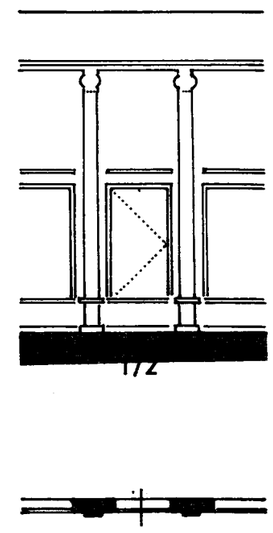
Sepetçiler Köşkü

III. Ahmed Kütüphanesi

Sofa Köşkü

III. Osman Köşkü

KAYNAKLAR

|1| KUBAN, D., Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları, İTÜ Mimarlık Fak., İstanbul, 1965, s.92.

|2| KÖPRÜLÜ, F., Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, Ötüken Neşriyat A.Ş., Yayın No. 164, Kültür Serisi: 32, İstanbul, 1981, s.177-8.

|3| KÖPRÜLÜ, F., a.e., s.198, 199.

|4| MUSTAFA NURİ PAŞA, Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, Cilt I-II, sadeleştiren, N.Çağatay, TTK yay. XXII. Dizi-Sa.1, TTK Basımevi, Ankara, 1979, s.13.

|5| KÖPRÜLÜ, F., a.g.e., s.177; Köprülü, F., Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Ankara, 1972, s.113; Uzunçarşılı, İ.H., Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, A.K.D.T.Y.K. TTK yay. VIII. Dizi-Sa.15[a], TTK Basımevi, Ankara, 1984, s.9.

|6| Uruc b. Adil'in bu eserinin orjinali, Oxford, Bodleian Kütüphanesi, 872/2. no'da kayıtlıdır. Son kısmı eksiktir. Babinger, F.; Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, (çev. Coşkun Üçok) Ankara, 1982, s.26.

|7| Yazmalar; İstanbul, Aya Sofya, Nu. 3204 ve Aşir Efendi, No. 234. (1. kısım). Mükrimin Halil, TTEM, XIV (1924). Birinci risale, Osman'dan II. Mehmed'in tahta çıkışına (1451), ikinci risale, 1451-80 yıllarını kapsar. Babinger, a.g.e., s.28.

|8| TURSUN BEY, Târih-i Ebü'l-feth, Ed. A.M. Tulum, İstanbul, 1977.

|9| Süleymanname'nin çeşitli parçaları İstanbul kütüphanelerinde bulunmaktadır. Babinger, a.g.e., s.36.

|10| AŞIKPAŞAZADE, Tevarih-i âl-i Osman, Aşıkpaşazade Tarihi, ed. Âli Bey, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332 (1913).

|11| MEHMED NEŞRİ, Kitab-ı Cihannüma, Neşri Tarihi (F.R. Unat-M.A.Köymen baskısı), Ankara, (I.cilt) 1949, (II.cilt) 1957.

|12| Yazma; İstanbul Umumi Kütüphanesi, Nu.5161/62, Nuru Osmaniye, Nu.3209/12. Babinger, a.g.e., s.55.

|13| Yazma; İstanbul, Ayasofya, Nu.4221; Babinger, a.g.e., s.70.

|14| KRITOVOULOS, History of Mehmed the Conqueror by Kritovoulos (1451-1467), çev. Charles Riggs, Princeton, 1954; Kritobulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han II, TOEM, 1910-11, nu. 1-13'e ek; Kritobulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani (TOEM eki), çev: Karolidi, İst. 1912. M.Gökman, Karolidi Sadeleştirilmişi, İst. 1967.

|15| PROMONTORIO, I.C., Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo Promontorio-de Campis Über den Osmanen staat um 1475, ed. F.Babinger, Münih, 1957; Angiolello,G.M., Historia Turchesca, (1300-1514), ed.I.Ursu, Bucarest,1909; Necipoğlu-Kafadar,G., The Formation of an Ottoman Imperial Tradition: The Topkapı Palace in the 15th and 16th Centuries, 1985, s.1.

|16| SCHEDEL, H., Nüremberg Chronicle, 1493,den; Oberhummer, E., Konstantinopel unter Sultan Sulejman dem Grossen, Münih, 1902, s.6,21.

|17| NASUHÜ'S-SİLAHİ (Matrakçı), Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultân Süleyman Han, Ed. H.G.Yurdaydın, Ankara, 1976.

|18| Yazma, İstanbul Hüsrev Paşa, Nu.333.
Babinger, a.g.e., s.89 vd.

|19| Baskısı olmayan bu eserin yazma nüshaları için, Babinger, a.e., s.92.

|20| Yazma, Aya Sofya, Nu. 3317; Babinger, a.e., s.92 vd.

|21| Yazma, Aya Sofya, Nu. 3296; Babinger, a.e., s.113 vd.

|22| Yazma nüshaları için, Babinger, a.e., s.108.

|23| MEHMED PAŞA (Küçük Nişancı), Tarîh-i Nişancı Mehmed Paşa, İstanbul Devlet Matbaası, 1279 (1862).

|24| BABİNGER, a.g.e., s.122-3.

|25| Topkapı Sarayı, Revan Köşkü; İstanbul, Yıldız Kütüphanesi.

|26| Dördüncü bölümü Osmanlı Hanedanlığını anlatan Künh ül-ahbâr, 16.yy. Osmanlı sanatçılarından bahseden Menâkib-i Hünerverân, ve diğerleri için Babinger, a.g.e., s.141-9.

|27| HOCA SÂDETTİN EFENDİ, Tacü't Tevarih, I-V, Ed. İ.Parmaksızoğlu, K.B. Yayınları: 301, İstanbul, 1979.

|28| SEYYİD LOKMAN, Hünernâme, 2 cilt, 1584-85 ve 1587-88, TSM.1523, 1524.

|29| MUSTAFA (Selâniki), Tarîh-i Selânîkî Mustafâ, İstanbul, 1280 (1863).

|30| CAFER BEY, Risale-i Mimariyye'nin yazarı olarak kabul edilmektedir. Yay. Turan, O., Risale-i Mi'mâriyye, İstanbul, 1918. Babinger, a.g.e., s.136-7. Gökyay, O.Ş., "Risale-i Mimariyye-Mimar Mehmet Ağa-Eserleri", İ.H.Uzunçarşılı'ya Armağan, T.T.K. Yayınları, VII.Dizi, Sayı 70, TTK Basımevi, Ankara, 1976, s.112-215.

|31| MUSTAFA SA'İ, Tezkiret ül-Bunyân, Ed. Ahmet Cevdet Bey, İstanbul 1315 (1897).

|32| NECİPOĞLU, a.g.e.

|33| NECİPOĞLU, a.e., s.1,2.

|34| Harita, 1520 tarihinde G.A. Vavassore tarafından 15.yy. çizimleri esas alınarak basılmıştır. Arthus, T., L'Histoire de la Decadence de L'Empire Grec, Cilt I, Paris 1650, İ.A.M.K. ŞPV 3230.

|35| MAURAND, J., Itinéraire d'Antibes à Constantinople (1544). İtalyanca text ve Fr. Çev., ed. L.Dorez, Paris, 1901.

|36| OBERHUMMER, a.g.e., Şekil 3,4,5,6.

|37| Viyana Ulusal Kütüphanesi, 8626/159v-160v.; Necipoğlu, a.g.e., Şekil 26.

|38| BABINGER, a.g.e., s.180.

|39| BABINGER, a.e., s.251.

|40| Ayn-i Alî, Kavânîn-i âl-i Osman der hulâse-i mezâmîn-i defter-i divân, İstanbul, 1281 (1864).

|41| MUSTAFA (Koçi Bey), Risale-i Koçi Bey, İstanbul, 1277 (1860).

|42| İBRAHİM PEÇEVİ, Tarih-i Peçevî, İstanbul (I.C.) 1281, (II.C.) 1283 (1864-1866).

|43| HACI KALFA, Fezleke-i Tarih, İstanbul, 1268 (1851).

|44| MEHMED HEMDEMÎ (Solakzâde), Tarih-i âl-i Osmân li-Solakzâde, İstanbul, 1297 (1879).

|45| MUSTAFA NA'İMA, Na'ima Tarihi, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1280 (1863). Naima, Tarih, İstanbul, 1968.

|46| FINDIKLILI MEHMED AĞA, Silahdar Tarihi, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1928; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusredname, I, II, sadeleştiren: İ.Parmaksızoğlu, Devlet Kitapları, İstanbul, 1969.

|47| EVLİYA ÇELEBİ, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 15 cilt, Türkçeleştiren: Z.Danışman, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul, 1969-71.

|48| Türkiye'de yazma nüshası bulunmayan eser için; Babinger, a.g.e., s.251-55. 13 ciltlik eserin ikinci ve üçüncü bölümleri İstanbul'un inşası, Saray ve Divân düzeni ile ilgilidir.

|49| NECİPOĞLU, a.g.e., s. 3-4.

|50| SANDYS, G., A Relation of Journey begun An.Dom: 1610, Londra, 1610.

|51| GYLLIUS, P., Constantinopoleos Topographis, Leyden, 1632; İngilizce çevirisi: The Antiquities of Constantinople, çev. John Ball, Londra, 1729.

|52| BOBOVI, A., Memoires sur les Turcs, 1666, Harvard Uni. Houghton Lib., Diğer çevirileri için Necipoğlu, a.g.e., s.608.

|53| ELDEM, S.H./AKOZAN, F., Topkapı Sarayı/Bir Mimari Araştırma, İstanbul, 1982, L.164.

|54| SCARELLA, F., Dissegni della città di Constantinopoli, delle sette torri, Serraglio, e delle otto sue reali moschee, 1686, Viyana Ulusal Kütüphanesi, Kod.8627.

|55| GRELOT, G.J., Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople, Paris, 1680.

|56| BRUYN, R.C. de., Klein Asia, Amsterdam, 1698.

|57| MEHMED RAŞİD, Tarih-i Raşid, ikinci yayım, İstanbul, sadece altıncı cildin basım tarihi 1282 (1865). Bu eserin Kağıdhâne ile ilgili bölümü için; Aktepe, M. "Kağıdhane'ye Dair Bazı Bilgiler", İ.H.Uzunçarşılı'ya Armağan, İTK Yayınları, VII. Dizi-Sayı 70, TTK Basımevi, Ankara, 1976, 335-363.

|58| Bitlisi'nin Heşt Bihişt eserinin Türkçe çevirisidir (1733).

|59| MEHMED ÂKİF, Tarih-i cülûs-i sultan Mustafa hân, yazma nüsha, İstanbul, Es'ad Ef., Nu.2108.

|60| Çeşitli eserleri için, Babinger, a.g.e., s.323-25.

|61| AHMED CÂVİD, Tarîh-i Ahmed Câvid Bey, Yazma, Viyana Milli Küt. Nu.1147. Babinger, a.g.e., s.343.

|62| 1769-1788 tarihlerini kapsayan kronikler için, Babinger, a.e., s.348-350.

|63| D'OHSSON, M., Tableau général de L'empire Ottoman, Paris, 1791.

|64| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., L.163.

|65| BANDURI, D.A., Imperium Orientale, I, II, Paris, 1711.

|66| AYVANSARAYİ, H., Hadikat ül-Cevami, Cilt I, İstanbul, 1281.

|67| MEHMED ES'AD, Usûl-i atîka-i teşrifât-i devlet-i aliyye-i Osmâniyye, Tophane-i Amire Basımı, İstanbul, 1287 (1870).

|68| HAYRULLAH, Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, basıldığı yer, yıl belli değil. Babinger, a.g.e., s.390-93.

|69| MEHMED BAHÂEDDİN (DAYEZADE), Eser-î Bahâ-i, yazma, Ankara, TTK Kütüphanesi, Yazm. Nu.38.

|70| TEYYÂRZADE ATÂULLÂH AHMED (Ata Bey), Tarîh-i Atâ, V cilt, İstanbul, 1291-93 arası (1874-1876).

|71| AHMED CEVDET PAŞA, Tarih-i Ahmed Cevdet, 12 cilt, İstanbul 1271-1301 (1854-1883).

|72| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., L. 156, 157.

|73| HAMMER, J. van, Osmanlı Devleti Tarihi, çev. Mehmed Ata, bugünkü dile özetleyen Abdülkadir Karahan, Milliyet Yayınları, tarihsiz.

|74| AMICIS, E. de, Constantinople, Paris, 1883.

|75| MELLING, A.I., Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives de Bosphore, 2 cilt, Paris, 1907-24.

|76| CHOISEUL-GOUFFIER, M. le Comte de, Voyage Pittoresque Dans L' Empire Ottoman, 3 cilt, Paris 1842.

|77| FOSSATI, C.G., Aya Sofia Constantinople as Recently Restored by Order of H.M. the Sultan Abdul Medjid, Londra, 1852.

|78| ALLOM, T., L'Empire Ottoman Illustre Constantinople, Londra, tarihsiz.

|79| Abdullah Freres'nin fotoğrafları, IRCICA tarafından katalog çalışması yapılan Yıldız Albümlerinde bulunmaktadır.

|80| ABDURRAHMAN ŞEREF BEY, "Topkapı Saray-ı Hümayun", TOEM, sayı 5-12, İstanbul, 1910-11.

|81| OBERHUMMER, a.g.e.

|82| GURLITT, C., Die Baukunst Konstantinopels, I, II, Berlin, 1912.

|83| MILLER, B., Beyond the Sublime Porte, New Haven, 1931.

|84| PENZER, N.M., The Harem Account of the Institutions as it Existed in the Palaces of the Turkish Sultans with a History of the Grand Serraglio from its Foundations to the Present Time, Londra, 1936.

|85| DAVIS, F., The Palace of Topkapı in İstanbul, New York, 1970.

|86| UZUNÇARŞILI, İ.H., Osmanlı Devletinde Saray Teşkilâtı, TTK Basımevi, Ankara, 1984. Devlet Teşkilâtı konusunda F.Köprülü'nün çalışmaları da belgelere dayandırılmış, önemli kaynak eserlerdendir.

|87| ÖZ, T., "Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları", Güzel Sanatlar, 6, 1949, 53-61. Emler, S., "Topkapı Sarayı Restorasyon Çalışmaları", Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, I, İstanbul, 1963, s.211-312.

|88| ANHEGGER, M., Topkapı Sarayı'nda Padişah Evi (Harem), Sandoz Kültür Yayınları No.9, İstanbul, 1986. Harem ile ilgili diğer bir eser, Uluçay, M.Ç., Harem I, II, Ankara, 1971.

|89| AYVERDİ, E.H., Osmanlı Mi'mârîsinde Fatih Devri, (1451-1481), III, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü No.69, İstanbul, 1973; IV, 1974.

|90| ELDEM, S.H., Köşkler ve Kasırlar, I, DGSA Yayınları, İstanbul 1969; II, 1973.

|91| ELDEM/AKOZAN, a.g.e.

|92| ÖGEL, B., Türk Kültür Tarihine Giriş, I, KB Yay., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, s.271. Saray için, İ.A., MEB, İstanbul, 1978, 102.cüz, s.205'te "Saray" mad.

|93| ÖGEL, a.g.e., s.278; a.e., s.261'de "Ordu" Türk kağanının oturduğu yer ya da otağını kurmuş olduğu bir karargâh; Esin, E., "Orduğ, (Başlangıcından Selçuklulara Kadar "Türk Hakan Şehri)", Tarih Araştırmaları Dergisi, VI/10-11, s.136.; ESİN, E., İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş, (Türk Kültürü El-Kitabı, II, cild I/b den Ayrı Basım), Edebiyat Fak. Matbaası, İstanbul, 1978, s.47'de "Ordu" kelimesi için "hükümdar kalesi" karşılığını da kullanmaktadır; "Hükümdar Kenti" olarak tanımı Clauson, G., An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford, 1972, s.203; Sümer, F., "Eski Türklerde Şehircilik", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1984, s.75.; İ.A., 128.cüz, s.231 "Ordu" mad. Sümer, F., Oğuzlar, İstanbul, 1980, s.401.

|94| Taht: Sarayla birlikte birbirlerini tamamlayan önemli devlet sembolüdür. Hakan tahtının bulunduğu yer başkent sayılmalıdır. Ögel, a.g.e., s.271.

|95| Göktürk yazıları ile yazılmış yazıtlarda "Örgin" ve "Orgün" sözleri taht anlamında kullanılmıştır. Ögel, a.e., s.273.

|96| "Karşı" kelimesi sadece Doğu Türkleri kültür çevresinde "Han Sarayı" anlamında kullanılmıştır. Ögel, a.e., 278, 279.

|97| ÖGEL, a.e., s.281.

|98| KUBAN, D., a.g.e., s.35. Esin, "İslamiyetten Önceki..., s.118. Cezar, M., Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Sanat Dizisi: 28, İstanbul, 1977, s.216.

|99| KUBAN, a.g.e., s.36.

|100| İ.A., 129.cüz, s.249, "Türkler" maddesinde "şehir".

|101| ÖGEL, a.g.e., s.271.; Cezar, a.g.e., s.10; İ.A., a.g.e., s.257.

|102| CEZAR, a.e., s.216.; Esin, a.g.e., s.118.

|103| ESİN, a.e., s.80.; İ.A., a.g.e., s.250.; Cezar, a.g.e., s.65.

|104| ESİN, a.g.e., s.81.

|105| İ.A., a.g.y.

|106| KUBAN, a.g.e., s.36.

|107| KUBAN, a.e., s.37.; Esin, a.g.e., s.120.

|108| KUBAN, a.y.; Ögel, a.g.e., s.214,226,228,232.

|109| CEZAR, a.g.e., s.66,73,75; Kuban, a.g.e., s.38; Esin, a.g.e., s.140.

|110| SÜMER, Oğuzlar, s.394.

|111| Otrar'da (Yengikent) yapılan kazılarda 300 m x 400 m lik bir içkale ve çevresinde duvarlarla sınırlandırılmış geniş bir alanı kaplayan şehir bölümü bulunmuştur. Cezar, a.g.e., s.85.

|112| İ.A., a.g.e., s.251.

|113| İ.A., a.e., s.250, 251.; Ögel, a.g.e., s.175 vd.

|114| ÖGEL, a.e., s.214,226,228,232; Kuban, a.g.e., s.37.

|115| KUBAN, a.e., s.41-42; Pugaçenkova, G.A., Puti Razvitiya arkhitekturi yuznogo Turkmenistana pori Rabovladeniya i feodalizma, Moskova, 1958, s.131.

|116| ESİN, a.g.e., s.43.

|117| ESİN, a.e., s.80.

|118| ESİN, a.e., s.120; Kuban, a.g.e., s.37.

|119| SULLIVAN, M., A Short History of Chinese Art, Berkeley, 1967, s.98.

|120| SULLIVAN, a.e., s.205.

|121| EBERHARD, W., Çin Tarihi, AKDTYK, TTK Yay., XIII.Dizi-Sayı 3a, Ankara, 1987, s.261.

|122| Çin Tarih, Kültür, Ünlü Şehirler Sözlüğü, Şanghay, 1985, s.12-15 Pekin Sarayı Maddesi.

|123| ESİN, a.g.e., s.65, Şekil 54b.

|124| CEZAR, a.g.e., s.53; M.Ö. 1450-1050 yıllarında Çin'deki Shang Sülalesi döneminde, içinde hükümdar sarayı da bulunan, etrafı balçık duvarla çevrili şehirlerde dört köşe evler bulunmuştur. Eberhard, a.g.e., s.27; İ.A., 128.cüz, s.228.

|125| ESİN, a.g.e., s.47.

|126| KUBAN, a.g.e., s.47; Cezar, a.g.e., s.54.

|127| GRABAR, O., İslâm Sanatının Oluşumu, Türkçesi Nuran Yavuz, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1988, s.112.

|128| GRABAR, a.e., s.177.

|129| GRABAR, a.y.

|130| GRABAR, a.y.

|131| GRABAR, a.e., s.129.

|132| GRABAR, a.e., s.128.

|133| GRABAR, a.e., s.132.

|134| GRABAR, a.e., s.137, 138.

|135| CEZAR, a.g.e., s.97; Cahen, C., Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul, 1979, s.30, 31.

|136| CEZAR, a.g.e., s.219; Esin, a.g.e., s.171.

|137| CEZAR, a.g.e., s.220, 11. ve 12. yüzyıllarda Gazneli, Gurlu ve Selçukluların yönetimine giren Termez, en uzun süre Karahanlılarda kalmıştır.

|138| CEZAR, a.e., s.220 vd.

|139| CEZAR, a.e., s.235; Yetkin, S.K., İslâm Ülkelerinde Sanat, İstanbul, 1974, s.115-117.

|140| CEZAR, a.g.e., s.244.

|141| BOSWORTH, C.E., The Ghaznavids, Beyrut, 1973, s.140.

|142| CEZAR, a.g.e., s.231.

|143| CEZAR, a.e., s.233.

|144| KUBAN, a.g.e., s.155; Cahen, a.g.e., s.258.

|145| TANYELİ, U., Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15.yy), Doktora Tezi, İTÜ Mimarlık Fak., Baskı Atölyesi, 1987, s.175.

|146| TANYELİ, a.e., s.172.

|147| ÜNVER, S., "Anadolu'da Selçuklu Devleti, Beylikleri Resmî Daireleri ve Toplantı Yerlerine Dair", Vakıflar Dergisi, Sayı III, s.323-327.

|148| ÜNVER, a.e., s.326.

|149| SÜMER, F., Yabanlu Pazarı - Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1985, s.85.

|150| Edirne Eski Saray için, R. Osman, Edirne Sarayı, yay. S.Ünver, TTK Yay., Ankara,1957, s.16 vd.; Ayverdi, a.g.e., I, s.295; Bursa Sarayı için; Ayverdi, a.g.e., s.67.

|151| 15.yy. ikinci yarısına tarihlenen Amirutzes'in hazırladığı sanılan ve bu resme dayanarak G.A. Vavassore tarafından 1572 tarihli ahşap baskı. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum Inv. Nr. SP 8190 Kapsel 1103 ten aktaran U.Tanyeli, "Anadolu Türk Saray Mimarlığı'nın Evrimi Üzerine Gözlemler (12-16. yüzyıl)" TSM., yıllık 3, İst. 1988, s.181, 206; Matrakçı, a.g.e., s.8b. İ.Ü.K. No.5964.

|152| TALİKÎ-ZADE, Şemailnâme-i Âl-i Osman, TSMK, III. Ahmed Ktb. nu. 3592, 10b-11a).

|153| BALDWIN SMITH, E., Architectural Symbolism of Imperial Rome and the Middle Age, Princeton Monographs in Art and Archeology, Princeton U. Press, Princeton, 1956, s.180.

|154| DANİŞMEND, İ.H., İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, I. Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1975, s.269; Mustafa Nuri Paşa, a.g.e., I, s.44.

|155| DANİŞMEND, a.e., s.273; Eyice, S., "Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi", Atatürk Konferansları, VII, 1975, TTK Yay., XVII.dizi, sa.7, TTK Basımevi, Ankara, 1980, s.89-182.
İstanbul, 1471 yılından başlayarak Osmanlı Devleti'nin başkenti olmuştur. Uzunçarşılı, a.g.e., s.16.

|156| DANİŞMEND, a.g.e., s.273; Uzunçarşılı, a.g.e., s.13.

|157| Başbakanlık Arşivi Emirî tasnifi vesikalar (Kanuni devri No.24) Uzunçarşılı, a.g.e., s.13.

|158| Eski Saray'ın kent dokusu içindeki yerinin büyümeye olanak vermemesi, havasının ve manzaraya açılmasının, Yeni Saray yerine oranla, sınırlılığı, Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmed'in, sultan için şehir halkı içindeki bu yeri tavsiye etmemesi nedenlerinin yanısıra, Yeni Saray'ın, genelde Anadolu Türk kentinde izlenebilen saray-ordu koşutluğu içinde değerlendirilebilecek marjinal konumunun uygunluğu görüşleri vardır. Ayverdi, a.g.e., IV, s.683. Çığ, K., "Fatih Topkapı Sarayı'nı Niçin Yaptırdı?", Kemal Çığ'a Armağan, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1984, s.17-34.

|159| DANİŞMEND, a.g.e., s.290-295.

|160| DANİŞMEND, a.e., s.306.

|161| KÖPRÜLÜ, F., Bizans Müesseselerinin..., s.178, dip not 326'da H.883 (1478) yılına ait defterlerde kayıtlı saray halkının 726 kişi olduğunu yazmaktadır.

|162| NECİPOĞLU, a.g.e., s.207'de 15.yy. kaynaklarının değerlendirilmesi sonucunda Sarayın İkinci ve Üçüncü avlularını kapsayan bölümün ilk evrede, dış kısmın ikinci evrede inşa edildiğinin saptanabildiğini yazmıştır.
A.Şeref Bey'in makalesinden alıntı, Eldem/Akozan, a.g.e., s.8,9.

|163| KRITOVOULOS, a.g.e., s.140; Promontorio, a.g.e., s.34, 37-39; dan aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.81.

|164| ANGIOLELLO/URSU, a.g.e., s.134, 135; Harff, Arnold von., The Pilgrimage of Arnold von Harff,tr.M.Letts, London, 1946, s.40'tan aktaran Necipoğlu, a.g.y.

|165| GRITTI, A., "Relazione fatta in Pregadi per sier Andrea Gritti ritornato orator dil Signor turcho (1503)", in Sanuto V, (449-68), s.456.
Avusturya elçisinin kabul törenini gösteren belgeler (yak. 1586). Viyana Ulusal Kütüphanesi, Kod.8615/129r-135r.
Necipoğlu, a.g.e., s.82.

|166| UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.17; Angiolello, G.M., Di Gia Maria Angiolello e di un Suo inedito manuscritto, ed. A.Caporazzo, Vicenza, 1881, s.23; Spandugino, T., Petit Traicté de L'origine des Turcqs par Theodore Spandouyn Cantacasin, Ed.Ch.Schefer, Paris, 1896, s.133'ten aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.83.

|167| Sarayın 16. yüzyıldaki durumunu anlatan Halkondil Zeyli'nde, Ayasofya Kilisesi, papazlarına ait evlerle başka binaların da Sur-u Sultani içinde kaldığından bahsedilmektedir. Uzunçarşılı, a.g.e., s.15.

|168| KRITOVOULOS, a.g.e.,'den aktaran Necipoğlu, a.e., s.90.

|169| MIHAILOVIC, K., Memoirs of a Janissary, tr. B.Stolz with historical commentary by S.Soucek, Ann Arbor, 1975, s.157' den aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.101.

|170| KRITOVOULOS, a.g.e., s.207'de erkeklerin karargahını tamamlayan bir kadınlar dairesine değinir. Promontorio, a.g.e., s.44-45'de kadınların sadece 150'sinin Yeni Saray'da yaşayan Sultan'a yakın olduğu ve geriye kalan 250 kadının Eski Saray'da bulunduğunu belirtir. Bayezid döneminde de Saray'da kadınların bulunduğunu yazan Contarini'nin raporu, Topkapı Sarayı'nda 15.yüzyıl sonu 16.yy başında bir haremin varlığını gösteren belgelerdir. Aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.171; Ayverdi, a.g.y.'de Kritovoulos'u esas almıştır.

|171| Dış köşkler için, Ayverdi, a.g.e., s.682-88 ; Eldem/Akozan, a.g.e.; Eldem, Köşkler I,II.; Necipoğlu, a.g.e., s.171.

|172| DANİŞMEND, a.g.e., II, s.1-58.

|173| DANİŞMEND, a.e., s.43.

|174| DANİŞMEND, a.e., s.59-360.

|175| İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Avluları içeren bölüm.

|176| Maliye Nezareti, Şehremini Dairesi, Evkaf Bakanlığı Binası, eski Deavî Kasrı (Divan görüşmeleri öncesinde halkın dilekçelerinin toplandığı bina, sonraları bu yapı kaldırılmıştır) ile sarayın yiyecek ve diğer gereksinimlerinin bir kısmının karşılandığı bugün mevcut olmayan binalar vardı. A.Şeref Bey'in makalesinden aktaran Eldem/Akozan, a.g.e., s.11.

|177| Osmanlı Sultanı'nın tahta çıkış töreni, Uzunçarşılı, a.g.e., s.184-8.

|178| UZUNÇARŞILI, a.e., s.201-11.

|179| Sipahilere, yeniçerilere üç ayda bir maaş verilirken yapılan tören, Devellioğlu, F., Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, 1978, s.1346.

|180| Olağanüstü durumlarda, Sultan'ın şahsen katıldığı divan. Sonraları, askerin ve halkın şikayetlerini bildirmek için Sultan'ı katılmaya zorladıkları divan. Uzunçarşılı, a.g.e., s.225-29.

|181| ATASOY, N., "Matrakçı's representation of the seven-towered Topkapı Palace", in fifth International Congress of Turkish Art, Budapeşte, 1978 (93-101).
Davis, a.g.e., s.4.
Anhegger, M., a.g.e., s.10.
Çığ, K., a.g.y.

|182| ANHEGGER, M., a.g.e., s.18.

|183| AYVERDİ, a.g.e., s.678.

|184| Bkz. Dip not 151.

|185| Bkz. a.y.

|186| AYVERDİ, a.g.e., s.117.

|187| AYVERDİ, a.e., s.295.

|188| SEMAİLNAME-İ ÂL-İ OSMAN, TSMK, III.Ahmed Ktb. nr.3592, 10b-11a. Şehsuvaroğlu, H., "Manisa Sarayı", Cumhuriyet Gazetesi, 4 Temmuz 1955'ten alıntılarla Arseven, C.E., Türk Sanatı Tarihi, MEB, İstanbul, tarihsiz, s.637-38; Uluçay, Manisa, s.11, Bruyn, C., a.g.e., L.21.

|189| R.OSMAN, a.g.e.; Eldem, Türk Evi II, s.110-115.

|190| R.OSMAN, a.g.e., s.24.

|191| R.OSMAN, a.e., s.26-35.

|192| R.OSMAN, a.e., s.237.

|193| R.OSMAN, a.e., s.24.

|194| ABDİ-ZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, Amasya Tarihi, c.1, Amasya Belediyesi Kültür Yay., no.1, Ankara, 1986, s.41,44.

|195| ELDEM, a.g.e., s.126-27

|196| AYVERDİ, a.g.e., I, s.482.

|197| AYVERDİ, a.e., s.307; Piri Reis, Kitab-ı Bahriyye Denizcilik Kitabı, 2.cilt, Tercüman 1001 Temel Eser, 19, İstanbul, 1975, s.32.

|198| Hünername, c.II, s.56a ve 55b.

|199| ORAL, Z.,"Kayseri'de Kubadiye Sarayları, Anadolu'da Selçuk Sarayları", TTK Belleten, cilt XVII, sayı 68, TTK Basımevi, Ankara, 1953, s.501.

|200| SARRE, F., Konya Köşkü, çev. Ş.Uzluk, A.K.D.T.Y.K., TTK Yay., IV.dizi, sa.7[a], TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.2,41,50, Şekil 2; Akok, M., "Konya'da Alaiddin Köşkü Selçuk Saray ve Köşkleri" Türk Etnoğrafya Dergisi, s.XI, 1968, TTK Basımevi, Ankara, 1969, s.47-73; Tanyeli, U., a.g.e., s.53-54.

|201| SARRE, a.g.e., s.2.

|202| J.STRZYGOWSKI'den aktaran Sarre, a.g.e., s.6.

|203| LLOYD, S. ve RICE, D.S., Alanya (Alā'ıyya), çev. N.Sinemoğlu, TTK Yay., IV.Dizi, Sa.6[a], TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.37'de içkalenin güneydoğu köşesinde bulunması gerektiğini belirtiyor.

|204| TANYELİ, U., a.g.e., s.48-52, Harita 3.8.4.

|205| OTTO-DORN, K. ve ÖNDER, M., "Kubad-âbâd Kazıları 1965 Yılı Ön Raporu", TAD, sayı XIV, 1-2, TTK Basımevi, Ankara 1967, s.237-248.

|206| ORAL, a.g.e., s.517.

|207| ORAL, a.e., s.506, 509.

|208| ORAL, a.e., s.507.

|209| ORAL, a.y.

|210| ORAL, a.e., s.508.

|211| OTTO-DORN, a.g.e., s.237.

|212| OTTO-DORN, a.y.

|213| OTTO-DORN, a.e., s.237, 238.

|214| HEBRARD, E., ZEILLER, J., Spalato Le Palais de Dioclétien, Paris, 1912.

|215| GIEDON, S., Architektur und das Phänomen des Wandels, Verlag Ernst Wasmuth Tubingen, Berlin, 1969, s.191.

|216| GIEDON, a.e., s.196-205.

|217| EYİCE, S., "İstanbul'da Bizans İmparatorlarının Sarayı: Büyük Saray", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, c.1, s.3, İstanbul, 1988, s.3-36.

|218| EYİCE, a.e., s.194.

|219| MULLER-WIENER, W., Bildlexicon zur Topographie İstanbul's: Byzantion, Konstantinopolis, İstanbul bis zum Beginn des 17. Jahrhundert, Tübingen, 1977, s.223-24.

|220| ARSEVEN, C.E., Eski İstanbul, Abidat ve Mebanîsî, Şehrin Tesisinden Osmanlı Fethine Kadar, İstanbul, 1328/1912, s.181.

|221| CRESWELL, K.A.C., BERCHEM, M., Early Muslim Architecture, I/II, Hacker Art Books, New York, 1979, s.381-89.

|222| CRESWELL, a.e., s.390-415.

|223| Kasr-el-Hayr-el-Şarkî, Creswell, a.e., s.522-44;
Kasr-el-Hayr-el-Garbî, Creswell, a.e., s.506-518.

|224| CRESWELL, a.e., s.578-606.

|225| CRESWELL, a.e., s.607-13.

|226| CRESWELL, a.e., s.545-77.

|227| GRABAR, a.g.e., s.110 vd. Sarayların yer seçimindeki kriterleri irdelenmiştir.

|228| CRESWELL, K.A.C., A Short Account of Early Muslim Architecture, Penguin Book, Suffolk, 1958, s.319.

|229| CRESWELL, a.g.e., s.545-77.

|230| HOAG, J., Islamic Architecture, New York, 1977, s.30.

|231| GRABAR, a.g.e., s.127.

|232| CRESWELL, K.A.C., BERCHEM, M., Early Muslim Architecture, II, Hacker Art Books, New York, 1979, s.3.

|233| CRESWELL, K.A.C., A Short Account., s.179; el-'İzzi' Neclâ İsma'il. "Saray Bağdad vel-Kışla", Sumer, cilt XXXIV, kısım 1-2, 1978, s.223-235; el-uli, dr. Salih Ahmed, "Abbasilerin İlk Döneminde Bağdad'da Halifelere Ait Ev ve Kasırlar", Sumer, cilt XXXII, kısım 1-2, 1976, s.145-189.

|234| CRESWELL, a.g.y.

|235| CRESWELL, Early Muslim, II, s.50-91.

|236| CRESWELL, a.e., s.232-245.

|237| CRESWELL, a.e., s.265-307.

|238| CRESWELL, a.e., s.363.

|239| GRABAR, a.g.e., s.116.

|240| GRABAR, a.e., s.118.

|241| AKIN, G., Asya Merkezi Mekân Geleneği, İstanbul, 1989, s.294-98. Basılmamış Doç. Tezi.

|242| AKIN, G., a.e., s.136, 137.

|243| CRESWELL, K.A.C., The Muslim Architecture of Egypt, II, Hacker Art Books, New York, 1978, s.84-87.

|244| HOAG, a.g.e., s.75, G.Yver, İ.A., 56. cüz, s.112-114.

|245| HOAG, a.e., s.80; E.Levi-Provença, İ.A., 74. cüz, s.472-73.

|246| GRABAR, O., The Alhambra, Cambridge, Massachussetts, 1978. A.Schaade, J.Strzygowski, İ.A., 31. cüz, s.233-37.

|247| GRABAR, a.g.e., s.38.

|248| GRABAR, a.e., s.302.

|249| 14.yy. ilk yarısında yaşamış Arap mutasavvıfıdır. C.Brockelmann, İ.A., 49. cüz, s.874.

|250| MARÇAIS, G., L'Architecture Musulmane D'Occident, Paris, 1954, s.302-309; Grabar, a.g.e., s.38.

|251| A.SCHAADE, a.g.e., s.233.

|252| CEZAR, a.g.e., s.234 vd.

|253| CEZAR, a.e., s.244 vd.

|254| BOSWORTH, a.g.e., s.137.

|255| GOLOMBEK, L., WILBER, D., The Timurid Architecture of Iran and Turan, I, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1988, s.174.

|256| GOLOMBEK/WILBER, a.e., s.175.

|257| GOLOMBEK/WILBER, a.y.

|258| GOLOMBEK/WILBER, a.e., s.176-180.

|259| HOAG, a.g.e., s.367.

|260| HOAG, a.e., s.371.

|261| HOAG, a.y.

|262| HOAG, a.e., s.373, Baradari; 12 sütunlu anlamına geliyor; Akın, G., a.g.e., s.294-98.

|263| HOAG, a.g.y.

|264| AKBAR, 1579'da İslâm, Hinduizm, Hindu dininin bir kolu olan Jain kaderciliği, zoroastrianizm ve hatta Hıristiyanlık ile güneşe tapmacılığın bir karışımını kabul etti. Hoag, a.e., s.366.

|265| HOAG, a.e., s.371.

|266| NIJJAR, B. SINGH, Pencab Under the Great Mughals, 1526-1707 A.D., Lahor, 1979, s.183.

|267| JAIRAZBHOY, R.A., An Outline of Islamic Architecture, Londra, 1972, Şekil 69.

|268| HOAG, a.g.e., s.385.

|269| SHIFENG, Z., SHAOTANG, C., v.d., China, Kanada, 1980, s.26; Çin Tarih., s.12-15; Siren, O., Les Palais Imperioux (de Pekin), I, Paris, Brüksel, 1926.

|270| Çin Tarih., a.g.y.; Siren, a.g.e., Şekil 1-4.

|271| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., s.9, L.31-33; Ayverdi, a.g.e., IV, s.694.

|272| A.ŞEREF BEY, a.g.e., s.274.

|273| M. BAUDIER, a.g.e., s.10'dan aktaran Altıntaş, N., Topkapı Sarayı Sur Kapıları, Yıldız Üniv., Mim.Tar. ve Rest.Bl., Basılmamış Lisansüstü Tezi, İstanbul, 1982, s.48.

|274| BALDWIN, a.g.e., s.182'de Bizans Sarayı'nın galerili girişine değinmektedir.

|275| Viyana Ulusal Kütüphanesi, 8615/129r-135r; Necipoğlu, a.g.e, s.730.

|276| Hünername, T.S.M.K., H.1523, y.15b.

|277| ATIL, E., Süleymanname, The Illustrated History of Süleyman the Magnificent, Washington, National Gallery of Art, New York, Harry N. Abrams, 1986; Günay, R., Süleymanname Minyatürlerinde Mekân ve Anlatım Teknikleri, Yıldız Üniv. Rest.ABD, 1987, L.18a.

|278| GRELOT, a.g.e.; İAMK, RH_3, 124.

|279| D'OHSSON, a.g.e., c.III, L.138.

|280| MELLING, a.g.e., L.12.

|281| GOUFFIER, a.g.e., c.II, L.78.

|282| MİSS PARDOE, a.g.e.

|283| FOSSATI, a.g.e., L.22, 23.

|284| AYVERDİ, a.g.e., s.695.

|285| AYVERDİ, a.g.e., s.697-9; Eldem/Akozan, a.g.e., L.31-33; Topkapı Sarayı Arşivi.

|286| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., s.69.

|287| TEZCAN, H., Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi, T.T.O.K., İstanbul, 1989, s.394.

|288| ALTINTAŞ, a.g.e., s.75'te, Y.Mimar Mualla Anhegger'in, bu kapı için "Bab-ı Hümayun'un koltuk kapısı olduğunu" söylediğini belirtmektedir.

|289| UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.17.

|290| UZUNÇARŞILI, a.e., s.265, Dip not. 4.

|291| Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi, İstanbul, 1933, s.4.

|292| UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.448; Yeniçeri ocağına bağlı rikab ya da hassa solakları, sultanın saray dışına çıkışlarında, seferlerde onu korumakla görevlidirler. a.g.e., s.447.

|293| TEZCAN, a.g.y.

|294| AYVERDİ, a.g.e., s.695.

|295| R. OSMAN, a.g.e.

|296| DESARNOD, A., SAYGER, C., Album d'un Voyage en Turquie Fait par ordre de sa Majesté L'Empereur Nicolas I en 1829 et 1830, Paris, tarihsiz, L.42.

|297| Bkz. Dip not 186-195.

|298| Bkz. Dip not 196-198.

|299| ELDEM, Türk Evi II, s.128-129.

|300| GRABAR, "The Architecture of Power: Palaces, Citadels and Fortifications", Mitchell, G., Architecture of the Islamic World, Londra, 1978, s.50.

|301| GRABAR, a.e., s.67.

|302| CRESWELL, Early Muslim, II, s.24.

|303| CRESWELL, a.e., s.26.

|304| NAUMANN, R., Eski Anadolu Mimarlığı, TTK Yay., Dizi IV, Sa.9, TTK Basımevi, Ankara, 1975, s.278.

|305| NAUMANN, a.e., s.279.

|306| NAUMANN, a.e., s.281.

|307| NAUMANN, a.y.

|308| NAUMANN, a.e., s.287.

|309| NAUMANN, a.e., s.413.

|310| NAUMANN, a.e., s.300.

|311| ÜNSAL, B., Mimari Tarihi, I, İstanbul, 1973, s.88.

|312| ÜNSAL, a.e., s.115.

|313| CORNELL, T., MATTHEWS, J., Roma Dünyası, çev. Ş.Karadeniz, İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ans. V.cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s.160.

|314| MIKULCIC, I., "Der Untergang der Paläste im spätantiken Stobi, Nordmakedonien", Palast und Hütte, Tagungsbelträge eines Symposiums der Alexander von Humboldt-Stiftung Bonn-Bad Godesberg, Veranstaltet vom 25.-30. November 1979 in Berlin, Verlag Philipp von Zabern. Mainz am Rhein, 1982, s.533-541.

|315| MARÇAIS, G., Manuel D'Art Musulman, L'Architecture Tunisie, Algerie, Maroc, Espagne,Sicile, I, Paris, 1946, s.564.

|316| SİREN, a.g.e., L.15,27.

|317| AYVERDİ, a.g.e., s.697-98.

|318| CRESWELL, a.g.e., I/II, s.524, Şekil 570.

|319| CRESWELL, a.g.e., II, Şekil 64.

|320| ASLANAPA, "Diyarbakır Sarayı Kazısından İlk Rapor"(1961), T.A.D., XI/2, 1961, TTK Basımevi, Ankara, 1962, s.11.

|321| CRESWELL, A Short Account., s.184.

|322| CRESWELL, Early Muslim., I/II, s.478, 79, şekil 540.

|323| MARÇAIS, a.g.e., I, s.572.

|324| GRABAR, O., "Sarvistan A Note on Sasani Palaces", Studies in Medieval Islamic Art, Londra, 1976, s.5.

|325| BALDWIN, a.g.e., Şekil 130.

|326| Sivas'ta Buruciye Medresesi (13.yy.) Sözen,M.,vd,Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul, 1975, s.96; Kahire'de Sultan Hasan Medresesi (14.yy.), Arseven, a.g.e., s.49; 15. yüzyıl yapılarından Buhara'da Uluğ Bey Medresesi (Golombek/Wilber, a.g.e., II, Şekil 4; Meşhed'de İmam Rıza Külliyesi'nde Do Dar Medresesi, Golombek/Wilber, a.g.e., Şekil 92; Edirne'de Peykler Medresesi, Ayverdi, a.g.e., II, s.226; Saatli Medrese, Ayverdi, a.e., s.460.

|327| Bursa'da Yıldırım Camisi, Ayverdi, a.g.e., I, s.424; Hacılar Camisi, a.e., III, s.84, r.133; Hamza Bey Camisi, Ayverdi, a.y., r.146; Tuz Pazarı Mescidi, Ayverdi, a.e., s.108, r.177.

|328| Tire'de Bedesten, Ayverdi, a.g.e., II, s.197; İstanbul'da Eski Bedesten, Sözen, a.g.e., s.122.

|329| Kütahya'da Vacidiye Gözlemevi, Sözen, a.g.e., s.108; Diyarbakır'da Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi, Sözen, a.e., s.218.

|330| AYVERDİ, a.g.e., IV, s.674.

|331| AYVERDİ, a.e., s.692.

|332| MALLOWAN, M.,"Excavations at Brak and Chagar Bazar", Iraq, British School of Archeology in Iraq, c.IX, s.81-257.

|333| CRESWELL, Early Muslim., II, s.24.

|334| CUNEO, P., Storia dell'Urbanistica, Il Mondo Islamico, ed. Laterza, 1986, s.122.

|335| HOAG, a.g.e., s.214.

|336| SÖZEN, M., a.g.e., s.87.

|337| ARSEVEN, a.g.y.

|338| GOLOMBEK/WILBER, a.g.e., II, Şekil 85.

|339| AYVERDİ, Yugoslavya, II/3, İstanbul, 1981, s.417, 418.

|340| AYVERDİ, a.g.e., II, s.160.

|341| AYVERDİ, a.g.e., IV, s.800.

|342| BALDWIN, a.g.e., şekil 87.

|343| Celeberrimae urbis (Romae) antiquae fidelissima topographia Mario Cartaro, 1579, British Library, Londra, Cornell/Matthews, a.g.e., kapak içi.

|344| CRESWELL, a.g.e., II, s.15, Şekil 5.

|345| LLYOD, S., "Jausaq al Khaqani At Samarra", IRAQ, X-XI, L.IX.

|346| MARÇAIS, a.g.e., I, s.563.

|347| SIVARAMAMURTI, C., L'Art en Inde, ed. D'art L.Mazenod, Paris, 1974, s.450, 518. Ottodorn, K., L'Art de L'Islam, Paris, 1967, s.215 vd; Brown, P., Indian Architecture, Bombay, 1942, s.92; Lee, Shermann, E., A History of Far Eastern Art, Londra, 1964, s.324.

|348| KONYALI, İ.H., Abideleri ve Kitabeleri İle Karaman Tarihi, İstanbul, 1967, s.23; Kayseri iç kalesinin burçları üzerinde "köşk" diye adlandırılan ahşap, düz atkılı eyvanlar bulunduğu da bilinmektedir. Akın, G., Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Tarihsel Ev Tiplerinde Anlam, İstanbul, 1984, Basılmamış Doktora Tezi, s.42.

|349| İBN BİBÎ, Anadolu Selçukî Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçukname'den) çev. M. Nuri Gençosman ve F.N. Uzluk, Ankara, 1941, s.231.

|350| Örnekler için bkz. Baldwin, a.g.e., Şekil 1-47.

|351| Bilinen en erken tarihli uygulamasını Hitit hiyerogliflerinde görüyoruz. Naumann, a.g.e., s.459.

|352| Kasr-el Hayr-el Garbî, Kasr-el Hayr-el Şarkî ve Cebel Seys, Creswell, Early Muslim, I/II, s.473.

|353| Kahire Bab an Nasr, Creswell, Egypt, I, s.166-176, pl.50-52; Bab al Futûh, Creswell, a.g.e., s.176-181, pl.62,63,64, 67; Bab al Zuwayla, Creswell, a.g.e., s.197-205, pl.72-75; Anjar, Creswell, Early Muslim., I/II, s.478-81; Rabat, Şella Kapısı, Marçais, a.g.e., I, s.566-7; Toledo, Sol Kapısı, Marçais, a.g.e., s.665; Mahdiya, Bab el Cedit, Marçais, a.g.e., s.736; Meknes, Bab el Mansur, Marçais, a.g.e., s.757; Malaga, Alcazaba, Papadopoulo, A., L'Islam el L'Art Musulman, ed. by Lucien Mazenad, Paris, 1976, s.499; Bağdad şehir kapısı, Creswell, a.g.e., II, Şekil 3.

|354| ARSEVEN, Bizans Sarayı, s.179. Saraya bugünkü Ayasofya Hamamı yerinde olan büyük bir demir kapı ile girilirdi.

|355| AKOK, "Konya'da Alaiddin Köşkü.", s.71.

|356| MATTHEW, D., Ortaçağ Avrupası, çev. M.Ali Kılıçbay, İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ans., VI.cilt, İletişim Yay., İstanbul, 1988, s.68.

|357| MICARA, L., Architetture e Spazi Dell'Islam, Roma, 1985, s.2.

|358| MICARA, a.e., s.3.

|359| KUBAN, D., Basılmamış Türk Sanatı notlarından, s.12; Eberhard, a.g.e., s.258.

|360| EBERHARD, a.e., s.264.

|361| UZUNÇARŞILI, İ.H., Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, AKDTYK, TTK Yay., VIII.Dizi-Sa.2al, TTK Basımevi, Ankara, 1984, s.199-205.

|362| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., s.15.

|363| AYVERDİ, a.g.e., IV, s.702; Eldem/Akozan, a.g.e., L.36.

|364| ELDEM/AKOZAN, a.y.

|365| UZUNÇARŞILI, Saray Teşkilâtı, s.396.

|366| UZUNÇARŞILI, a.e., s.29.

|367| UZUNÇARŞILI, a.e., s.365, Dip not 4.

|368| UZUNÇARŞILI, a.e., s.252-53.

|369| TEBLY, K., Dersaadet'te Avusturya Sefirleri, çev. S.Ünlü, KTB. Yay. 887, Tercüme Eserler Dizisi: 64, Ankara, 1988, s.135.

|370| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., s.69, L.37-38.

|371| AYVERDİ, a.g.e., s.701.

|372| MENAVINO, a.g.e., den aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.86.

|373| KEMALPAŞAZADE, I, s.475, I: 430'dan aktaran Necipoğlu, a.y.

|374| GRİTTİ/Secretary, a.g.e., s.456'dan aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.87.

|375| SPANDUGINO/Schefer, a.g.e., s.133-134'ten aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.86.

|376| GYLLIUS, a.g.e., s.38-39'dan aktaran Necipoğlu, a.e., s.87.

|377| B. de la BROCQUIÈRE, a.g.e., s.263'ten aktaran Baldwin, a.g.e., s.206.

|378| ATA, a.g.e., I, s.58, A.Şeref, a.g.e., s.333'ten aktaran Necipoğlu, a.g.y.

|379| Hünername, I, TSM. H.1523, 231b-232a, 18b-19a, 992/1584.

|380| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., s.15.

|381| ÖZ, a.g.e., s.8, Miller, a.g.e., s.171.

|382| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., s.88.

|383| AYVERDİ, a.g.e., s.701.

|384| AYVERDİ, a.y.

|385| R.OSMAN, a.g.e., s.79.

|386| R.OSMAN, a.y.

|387| AYVERDİ'nin Osmanlı mimarisini serisinde çeşitli işlevlerdeki yapılarda giriş ekseninde kubbe kullanımı görülmektedir.

|388| LEWIS, B., The World of Islam, Londra, 1976, s.101.

|389| BALDWIN, a.g.e., s.186.

|390| HECHT, K., "Hans Böblingers Konstanzer Pergamentriss", Koldewey-Gesellschaft, Bericht Über die 30. Tagung für Ausgrabungswissenschaft und Bauforschung, vom 24.-28 Mai 1978 in Colmar-Frankreich, Der Vorstand der Koldewey-Gesellschaft, Bonn, 1980, s.56.

|391| HEBRARD/ZEILLER, a.g.e.

|392| CRESWELL, Egypt., I., pl.62-64, 67.

|393| CRESWELL, a.e., pl.72-75.

|394| PAPADOPOULO, a.g.e., s.509.

|395| MASSON, M.E., PUGACHENKOVA, G.A.,"Shakhri Syabz Pri Timure I Ulug Beke (Shahr-ı Sabz From Timur to Ulugh Beg)", tr. J.M. Rogers, Iran, XVI, 1978, The British Institute of Persian Studies, The British Academy, Burlinghton House, Piccadilly, London, s.116.

|396| WAYNE, E.B.,"Four Mughal Caravanserais Built During the Reigns of Jahangir and Shah Jahan", Muqarnas, I, s.171,173,174.

|397| CRESWELL, a.g.e., L.49,50,52.

|398| MARÇAIS, a.g.e., I, 757.

|399| MARÇAIS, a.e., 736.

|400| FRANKFORT, a.g.e., s.79.

|401| JAIRAZBHOY, a.g.e., Şekil 69.

|402| MARÇAIS, a.g.e., I, 566, 567.

|403| BAYBURTLUOĞLU, A., Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Önyüz Düzeni", Vakıflar Dergisi, Sayı XI, s.67-106, s.105, resim 26a.

|404| ASLANAPA, O., Türk Sanatı II Anadolu Selçuklularından Beylikler Devri Sonuna Kadar, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, MEB, İstanbul 1973, s.144, 153.

|405| BAYBURTLUOĞLU, a.g.y., resim 25.

|406| BAYBURTLUOĞLU, a.e., s.81, Dip not 36, Şekil 1.

|407| Akağalar, Fatih döneminde saray ve harem-i hümayunun en yetkili koruma görevlileridir. Bu durum 16.yy. sonuna kadar devam etmiştir. Uzunçarşılı, a.g.e., s.355.

|408| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., s.23, L.21-22.

|409| AYVERDİ, a.g.e., IV, s.714.

|410| ELDEM/AKOZAN, a.g.y.

|411| Hünername, c.I, T.S.M. H.1523, 231b-232a, 992/1584. Üçüncü Avlu'yu gösteren levhalar Bab üs Saade'yi devam eden düz revak altında; İkinci Avlu'yu gösteren TSM, H.1523, y.18b-19a'da ise giriş ekseninde genişletilmiş ve kubbeli olarak betimlemiştir.

|412| Viyana Ulusal Kütüphanesi, 8615/135r.; Necipoğlu, a.g.e., s.738.

|413| UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.30.

|414| UZUNÇARŞILI, a.e., s.265.

|415| ELDEM, Köşkler., I, s.2.9; R.Osman, a.g.e., s.65,66; Ayverdi, a.g.y.

|416| B. de la BROCQUIÈRE, a.g.e., s.188-89'dan aktaran Baldwin, a.g.e., s.205, 206.

|417| Aktaran Dilger, a.g.e., s.43'ten aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.102.

|418| GOLOMBEK/WILBER, a.g.e., s.175.

|419| MIHAILOVIC, a.g.e., s.157'den aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.102.

|420| Sayeban: Farsça olan bu kelime büyük çadır gölgelik ve tente anlamında kullanılır. Pakalın, M.Z., Osmanlı Tarih Deneyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III, 19. fasikül, M.E.B., İstanbul, 1972, s.132, 133.

|421| AYVERDİ, a.g.e., IV, s.724-26; Davis, a.g.e., s.124; Koçu, a.g.e., s.75; Eldem/Akozan, a.g.e., s.76.

|422| ATA, a.g.e., I, s.93'ten aktaran Eldem/Akozan, a.g.e., s.26;

|423| ATA, a.g.e., I, s.59, 60'dan aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.144.

|424| Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi E 12307/2.

|425| AYVERDİ, a.g.e., IV, s.718-19; Eldem/Akozan, a.g.e., L.71-76.

|426| Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi, İstanbul, 1933, s.87'de, H 1128 (1716) tarihli bir defterdeki açıklamada bu mekânların bodrum hazinesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tezcan, a.g.e., s.104-105.

|427| AYVERDİ, a.g.e., IV, s.723.

|428| AYVERDİ, a.e., s.725.

|429| Bobovi'nin planlarında bu mekân Hazine-i Hümayun Sofası adı ile gösterilmiştir. Bkz. EK I.11a.

|430| AYVERDİ, a.y.; Eldem/Akozan, a.g.e., s.72.

|431| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., s.76.

|432| AYVERDİ, a.g.e., s.721.

|433| 1942 yılındaki bu onarım E.H. Ayverdi ve T. Öz tarafından yapılmıştır. Ayverdi, a.y.

|434| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., L.28.

|435| ELDEM/AKOZAN, a.e., L.72-74.

|436| ELDEM/AKOZAN, a.e., L.183.

|437| ELDEM/AKOZAN, a.e., L.72.

|438| ELDEM/AKOZAN, a.y.

|439| ELDEM/AKOZAN, a.y.; Öz, İ., "Topkapı Sarayı'nın İlk Hünkar Hamamı", Kemal Çığ'a Armağan, s.157-163. Soğukluk mekânının ılıklık tarafındaki duvarının özgün olduğunu gösteren nişler bulunmuştur.

|440| AYVERDİ, a.g.e., s.717, 723.

|441| Hünername, (EK I.6d); Tavernier, J.B., Topkapı Sarayı'nda Yaşam, çev. P. Üstündağ, Çağdaş Yay. A.Ş., İstanbul, 1984, s.88.

|442| RESTLE, a.g.e., s.361-67'den aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.152, 53.

|443| 1766 (1180) yılındaki deprem Topkapı Sarayı'nda büyük ölçüde hasara neden olmuştur. Cezar, M., "Osmanlı Devrinde İstanbul'da Yangınlar ve Tabii Afetler", Türk Sanat Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri, I, İstanbul, 1963, s.383.

|444| AYVERDİ, a.g.e., s.865, resim 1283.

|445| SÖZEN, a.g.e., s.299, resim 92.

|446| İLTER, F.,"XIX. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Mimarlığında, Kayseri Yöresi Hıristiyan Yapıları: Germir ve Endüllük Kiliseleri", AKDTYK., TTK, Belleten, cilt LII, sayı 205, Aralık 1988, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.1662-1682.

|447| ARSEVEN, a.g.e., s.424-29.

|448| ÖZ,T.,Onarımlar., s.58, resim 103.

|449| TAVERNIER, a.g.y.

|450| TEZCAN, a.g.y.

|451| ATA, a.g.e., I, s.55; A. Şeref, a.g.e., s.401'den aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.151.

|452| AKIN, G., a.g.e., s.89.

|453| SARRE, a.g.e., s.49.

|454| SÖZEN, M., Diyarbakır'da Türk Mimarisi, İstanbul, 1971, s.232, 35.

|455| GARCIN, vd., a.g.e., I, L.42.

|456| CRESWELL, Early Muslim., I/I, s.178.

|457| GARCIN, vd., a.g.e., I, L.35.

|458| GURLITT, C., Die Baukunst Konstantinopels, I, Berlin, W., 1912, L.IX.

|459| AKIN, G., a.g.e., s.87.

|460| ASLANAPA, a.g.e., s.12.

|461| CRESWELL, Egypt., I, s126; Akın, G., a.g.e., s.39.

|462| ELDEM, Türk Evi, I, s.18; Naumann, a.g.e., s.360-390.

|463| ELDEM, S.H., Türk Evi Plan Tipleri, İstanbul, 1952, s.64.

|464| ELDEM, Türk Evi, II, s.212.

|465| ELDEM, a.e., s.214.

|466| ELDEM, a.e., s.216.

|467| ELDEM, a.e., s.220.

|468| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., s.26'da A.Şeref Bey'in, T.Ata Bey'in Enderun Tarihi'ndeki "...Sultan I. Selim'in, Mısır'ın alınmasından sonra İstanbul'a getirilen kutsal emanetlerin evvela harem-i hümayuna konulduğu ve orada korunduğu sırada Hırka-i Saadet Odası'nın kutsal temelinin atılmasına bizzat başkanlık ettiği ve bittikten sonra süslenmesine özen gösterdiği..." açıklamasına dayanarak binayı I. Selim zamanına tarihlediğini yazmaktadır. Eldem bu bilgiyi aktardıktan sonra ikinci bir düşünce olarak, binanın II. Bayezid yapısı olabileceğini, ancak buna ilişkin hiç bir belgenin bulunmadığını söyleyerek yapıyı Fatih dönemine tarihlemektedir. Eldem/Akozan, a.e., s.74; Uzunçarşılı, a.g.e., s.322'de binanın yapım tarihi ile ilgili olarak "Has Oda'yı Fatih Sultan Mehmed yaptırmış ve buranın hizmetine 32 içoğlanı koymuştu. Hırka-i Saadet Dairesi'ni Yavuz Sultan Selim yaptırmıştır. Eski Has Oda evvelce Hırka-i Şerif dairesi altında iken IV. Murad zamanında terk olunarak Hırka-i Saadet'in karşısına bir hamam ve bütün levazımatıyla birlikte yeni bir Has Oda bina ettirmişti" diye bilgi vermektedir. Ayverdi, a.g.e., s.732'de bodrum katını Fatih dönemine tarihlediği Has Oda'nın üst yapısının Yavuz Sultan Selim yapısı olduğunu kabul etmektedir.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

|469| ATA, a.g.e., I, s.59, 60'dan aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.144.

|470| DANIŞMEND, a.g.e., II, s.36-38.

|471| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., L.77-84.

|472| ELDEM/AKOZAN, a.e., s.77.

|473| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., L.85.

|474| Angiolello'dan aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.155.

|475| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., L.77-86.

|476| II. Bayezid döneminde Topkapı Sarayı'ndaki yapım işleri ile ilgili olarak Topkapı Sarayı Arşivi D 10587.

|477| AYVERDİ, a.g.e., s.731; Eldem/Akozan, a.g.e., L.79.

|478| ATA, a.g.e.'den aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.160; Uzunçarşılı, a.g.y.

|479| MEHMED HALİFE, Târih-i Gılmânî, haz. Kâmil Su, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.: 667, 1000 Temel Eser Dizisi: 74, Ankara, 1986, s.148-49.

|480| A. ŞEREF BEY'den aktaran Eldem/Akozan, a.g.e., s.29.

|481| AYVERDİ, a.g.e., I, s.158.

|482| PAPADOPOULO, a.g.e., s.509.

|483| MUSTAFA NURİ PAŞA, a.g.e., I, s.64; Danişmend, a.g.e., I, s.353.

|484| AYVERDİ, a.g.e., IV, s.755.

|485| A. ŞEREF BEY'den aktaran Eldem/Akozan, a.g.e., s.12; Necipoğlu, a.g.e., s.180.

|486| AYVERDİ, a.g.e., s.736-55; Eldem, K.K.I., s.61-79.

|487| AYVERDİ, a.g.y.

|488| AYVERDİ, a.g.e., s.736-7.

|489| Dönemin şairlerinden Ahmed Paşa, Kabulî ve Hamidi'nin şiirlerinden alıntılarla, Necipoğlu, a.g.e., s.187.

|490| ELDEM, a.g.e., s.72.

|491| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., s.99; Eldem, a.g.e., s.74-76; Ayverdi, a.g.e., s.743, 738.

|492| ELDEM, a.g.e., s.66.

|493| ELDEM, a.e., s.99.

|494| AYVERDİ, a.g.e., s.737.

|495| AKIN, G., Asya Merkezi, s.78.

|496| GODARD, a.g.e., s.229.

|497| CRESWELL, a.g.e., I/II, s.614.

|498| Afganistan bölgesindeki 2. yüzyıla tarihlenen Ay Hanım Sarayı'nda olduğu gibi, bina boyutu içinde 1/5 - 1/6 vd. oranlardaki merkezi mekân boyutu, bütündeki etkisi bakımından bu tipolojinin dışında tutulmuştur.

|499| PUGAÇENKOVA, a.g.e., s.102-105.

|500| CRESWELL, a.g.e., s.3.

|501| CRESWELL, A Short Account., s.179.

|502| AKIN, G., a.g.e., s.67.

|503| GOLOMBEK/WILBER, a.g.e., s.176.

|504| GOLOMBEK/WILBER, a.y.

|505| GOLOMBEK/WILBER, a.y.

|506| GOLOMBEK/WILBER, a.g.e., s.177.

|507| HOAG, a.g.e., s.360.

|508| AKIN, G., a.g.e., s.85.

|509| 15. yüzyıl hamamlarından Ankara'da Karacabey Hamamı, Edirne'de Tahtakale Hamamı, Tokat'ta Yörgüç Paşa Hamamı, İstanbul'da İshak Bin İbrahim Paşa Hamamı ve Bostan Hamamı, sıcaklık mekânlarında bu şemayı içerirler. Ayrıca Topkapı Sarayı Arşivi'nde E 9495/12 ile kayıtlı bir hamam planı benzer niteliktedir.
Necipoğlu/Kafadar, G., Plans and Models in 15th - and 16th-Century Ottoman Architectural Practice", Journal of the Society of Architectural Historians, XLV/3, 1986, s.228.

|510| CEZAR, Anadolu Öncesi., s.193.

|511| CEZAR, a.g.e., s.198.

|512| CEZAR, a.g.e., s.453.

|513| Bursa'da Yeşil Cami, Yıldırım Bayezid Camisi, Amasya'da Yıldırım Bayezid Camisi, İstanbul'da Şeyh Vefa Camisi ve Davut Paşa Camisi ile örneklenebilir.

|514| SÖZEN, Türk Mimarisinin., s.56.

|515| CEZAR, a.g.e., s.354.

|516| CEZAR, a.g.e., s.316.

|517| ÖNGE, Y.,"Bugünkü Bilgilerimizin Işığı Altında Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası", Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1978, s.42.

|518| SÖZEN, a.g.e., s.105.

|519| SÖZEN, a.g.e., s.36.

|520| SÖZEN, a.g.e., s.77.

|521| ARŞEVEN, a.g.e., s.463, 64.

|522| ANGIOLELLO, a.g.e.,'den aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.180.

|523| ELDEM, a.g.e., I, s.125; Davis, a.g.e., s.237; Koçu, R.E. Topkapı Sarayı, İstanbul, 1960, s.194; Sözen, a.g.e., s.234'de yapının Sinan'a yaptırıldığının anlaşıldığını yazmakla birlikte, arkada Sinan'a ait Yapılar Listesinde köşkün ismi yoktur; Uluçay, a.g.e., II, s.2; Batur, A., Batur, S., der., "Sinan Yapıtları" Koca Sinan (der. C.Bektaş), İstanbul, 1968, s.63-7.

|524| KURAN, A., Mimar Sinan, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s.386.

|525| Ön mekândan kubbeli kare mekâna giriş kapısı üstündeki kitabe. Eldem/Akozan, a.g.e., s.55.

|526| ELDEM, a.g.e., s.128-131; Eldem/Akozan, a.g.e., L.125, 126. İç mekânda ocak, çeşme ve fener sürekli bir havalandırma sağlamaktadır. Anhegger, M., a.g.e., s.81.

|527| ANHEGGER, M., a.g.e., s.86.

|528| ELDEM, a.g.e., s.132.

|529| Bacası, III. Murad Köşkü'nün giriş mekânının kubbesini delerek çıkan IV. Mehmed Köşkü, bu gelişigüzel konumu ile temelde de bir oturmaya neden olmuştur. Anhegger, M., a.g.e., s.81.

|530| ANHEGGER, M., a.g.e., s.87; 2 Kasım 1989 günü Sn. Mualla Anhegger'le yapılan görüşme sırasında Anhegger, onarımlar sırasında köşkün alt katında yapılan arkeolojik çalışmanın yetersiz olduğunu ve belki de köşkün iki yapım dönemli olabileceğini söylemiştir. Ancak bugünkü verilerle bunu saptamak olası değildir.

|531| Semailname, 118a'da, alt kat duvarları taş, üst kat taş ve tuğla sıraları ile gösterilmiştir. Köşkün planı tepe pencereli düzeni, kubbe şekli ve yapı malzemesi aslına uygundur. Ancak cephede üçlü pencere yerine ikili pencere düzeni gösterilmiştir.

|532| Şehinşehnâme (1581), İ.Ü.K. F.1404, y.120a.

|533| Hünername, I, (1584), T.S.M., 231b'de yükseltilmiş çokgen kubbe kasnağında pencereler bulunmaktadır.

|534| ELDEM, Türk Evi, II, s.232.

|535| ELDEM, Köşkler, I, s.3-20.

|536| ELDEM, a.e., s.81-86.

|537| ELDEM, a.e., s.109-124.

|538| AYVERDİ, a.g.e., III, s.101.

|539| KÜÇÜKERMAN, Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi, İstanbul, 1985, s.74.

|540| ANHEGGER, M., 2 Kasım 1989 tarihindeki görüşme sırasında söylemiştir.

|541| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., s.78'de Revan Köşkü'nün yapılış tarihini 1629 olarak vermiştir. Eldem, Köşkler., I, s.287 de 1635 (1045) olarak verilen tarih IV. Murad'ın Revan Seferinin tarihi olarak doğrudur.

|542| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., L.87; Eldem, Köşkler., I, s.288-289.

|543| ELDEM, Köşkler., I, s.290, 291; 1428 tarihli Edirne'de Beylerbeyi Camisi'nin sıcaklık mekânının kubbesi için Ayverdi, a.g.e., II, s.465-7'de benzer strüktür niteliğinden bahsetmektedir.

|544| ELDEM, a.g.e., s.287.

|545| UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.203 Dip not 2; Uzunçarşılı, a.g.e., s.326.

|546| BAYKAL, İ., "Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplıkları", Güzel Sanatlar, 6, 1949, s.80.

|547| Bkz. Ek I bölümündeki saray görünümleri.

|548| CRESWELL, A Short Account., s.145, 146; Creswell, Early Muslim., I/II, s.617, 618, Dördüncü yüzyılın başına tarihlenen Split Diokletian Sarayı ile Thelepta örneği, bu şemanın uygulandığının kesinlikle saptanamadığı iki yapı olarak değerlendirilmiştir. Diokletian Sarayı'ndaki bu şema Adam'ın restitüsyon tasarımında verilmiştir. Hebrard/ Zeiller, Le Palais Dioclétien, s.16.

|549| KUBAN, D., Osmanlı Dinî Mimarisinde İç Mekân Teşekkülü, İstanbul, 1958, s.64.

|550| KURAN, A., Anadolu Medreseleri, I, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Yayın:9, Ankara, 1969, s.56.

|551| KURAN, a.e., s.62, 63.

|552| AYVERDİ, a.g.e., III., s.473'te Murad Paşa Hamamı; Ayverdi, a.g.e., IV, s.593'te Balat Kapısı Hamamı; s.596'da Balat Çavuşbaşı Hamamı, s.597'de Çukur Hamam; s.600'de Gedikpaşa Hamamı; s.607'de Hocapaşa'da Sinan Paşa Hamamı örnek olarak verilebilir.

|553| NAYIR, Z., "İstanbul Haseki'de Bayram Paşa Külliyesi" Ord.Prof. İ.H. Uzunçarşılı'ya Armağan, s.397-410, Şekil 2.

|554| CEZAR, a.g.e., s.327, 331.

|555| SÖZEN, a.g.e., s.67,68,74,83,164,168,176,206,208,215-218,260, 263,265,336; Ayverdi, a.g.e., III., s.156, 487.

|556| AYVERDİ, a.g.e., III., s.136.

|557| ELDEM, Türk Evi II, s.162.

|558| ELDEM, a.y.

|559| AKIN, G., a.g.e., s.137.

|560| ELDEM, Köşkler, I, s.143-172.

|561| AREL, A., Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fak., Yayın no.11, İstanbul, 1982, s.34-42.

|562| DANIŞMEND, a.g.e., III., s.384, 1638 tarihinde başlayan bu sefer 1 yıl 2 ay sürmüş ve Bağdad bu tarihten başlayarak 278 yıl Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. Danişmend, a.e., s.378; Eldem/Akozan, a.g.e., s.54; Eldem, Köşkler., II., s.299'da 1638 (1048) tarihi vardır. Baykal, a.g.e., s.79 dip not |1| de yapım tarihini 1639 olarak vermiştir.

|563| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., L.88; Eldem, Köşkler., I, s.303.

|564| Bağdat Köşkü planı, 20. yüzyıl başına tarihlenen iki kaynaktan, A.Şeref Bey'in kroki çiziminde (EK I.24) ayrıntısız kontur çizgisi ile gösterilmiştir. Gurlitt'in 1909 tarihli planında (EK I.23b) görülen şemada ise Hünkâr Köşkleri çizilmemiştir. Sarayın Haliç siluetlerinde görülen köşk tasvirleri de hatalıdır. Grelot'nun panoramasında (EK I.14 b) kubbe sekizgen kasnaklı ve kasnak da pencerelidir. Loos'un (EK I.17) çiziminde kubbe gerçek boyutuna daha yakın olarak verilmiş ancak köşkün cephe hareketleri verilmemiş, saçak da düz olarak gösterilmiştir. 17. yüzyıl eserlerinden Van de Velde'nin gravüründe (EK I.12) fazla belirgin olmayan köşkün cephesi ve kubbesi hatalıdır. Kubbe kasnaklı ve gereğinden yüksek gösterilmiştir. Cephe ise revak sütunları hizasından perde ile kapatılmıştır. Miss Pardoe'da zemin kat kargir ayakların arası kapalı gösterilmiştir. a.g.e., s.317, Amicis'in (EK I.22) gravüründe gerçeğe yakın boyutlardadır.

|565| BAYKAL, a.g.e., s.79.

|566| BOVINI, G., Ravenna, Art and History, Longo Publisher, Ravenna, (?), s.9-15.

|567| AKIN, G., a.g.e., s.98, Şekil 11.

|568| GLOMBEK/WILBER, a.g.e., s.177.

|569| Mardin'de Radviyye Hamamı (12.yy. sonu 13.yy. başı), Altun, a.g.e., s.185; İstanbul'da Sadrazam İshak Bin İbrahim Paşa Hamamı (15.yy.), Ayverdi, a.g.e., III, s.427; Nalıncılar Hamamı (16.yy.), Sözen, a.g.e., s.115; Sinan Hamamı (16.yy.), Sözen, a.e., s.176; 17. yüzyıl yapılarından İstanbul'da Kızlar Ağası Hamamı, Sözen, a.e., s.276; Damat İbrahim Paşa Hamamı, Sözen, a.e., s.315; İncesu'da Kara Mustafa Paşa Hamamı, Sözen, a.e., s.280; Merzifon'lu Paşa Hamamı, Sözen, a.e., s.276; Anadolu dışında ise İran'da Nigâr şehrinde Selçuklu Hamamı (12.yy.), Cezar, a.g.e., s.291; Üsküb'de Davud Paşa Hamamı (15.yy.), Ayverdi, a.g.e., IV, s.877, benzer şemayı içerirler.

|570| SWANN, P.C., Japon, ed. A.Michel, Paris, 1967, s.83 vd.

|571| R.OSMAN, a.g.e., s.67,74,83,97,102,104.

|572| ELDEM, Köşkler, I., s.3,93,173, Mermer Köşk'ün üç cephesi revaklıdır.

|573| ELDEM, a.e., I., s.239.

|574| ELDEM, a.e., II., s.67.

|575| TAESCHNER, F., Alt-Stambules Hof-und Volksleben, Ein Turkisches Miniaturenalbum aus dem 17. Jahrhundert, I, Hannover, 1925, s.12.

|576| ELDEM, a.g.e., I., s.184-205'te kayıt numarasını vermeden yayınlandığı 1591-92 (999-1000) tarihli masraf defterlerinde etrafı revaklı ve kule üstünde bir köşke ait masraf dökümünü vermiştir. Bu köşk ve Sinan Paşa Köşkü (İncili Köşk) (1590) ile birlikte Sepetçiler Köşkü, sur üstünde düzenlenen köşk yapılarıdır. Piri Reis albümündeki bir çizimde, Sepetçiler Köşkü'nün yerinde sur duvarının hemen önünde kemerli ayaklara oturan bir bina görülmektedir. Çatı ekseninde fenerli, sivri bir kubbe gösterilmiştir. Bu köşk, yerine Sepetçiler Köşkü'nün yapıldığı olasılığı olan köşk olabilir. Köşkün yanındaki kubbeli ve geniş saçaklı yapının altında Sinan Paşa Köşkü yazısı vardır. Eldem, a.g.e., s.144.

|577| ELDEM, a.e., s.356; Eldem/Akozan, a.g.e., L.11, 12.

|578| AKIN, G., a.g.e., s.155.

|579| Beden duvarlarında ve çıkmalarda farklı yapım tekniği uygulanan Sepetçiler Köşkü'nün dış cephe kaplaması için Eldem, Köşkler, I., s.356'da, iki olasılık olabileceğini yazmaktadır. Her iki olasılıkta da ince bir kaplama türü olması

gerektiğini belirterek, ya pencere alt hizasına kadar mermer, üst taraf çini kaplama, ya da tüm cephenin kalemişi ile bezeli sıva kaplama olabileceğini yazmaktadır. Bunların dışında sadece çıkmalarda kaplama olma olasılığı da vardır.

|580| ELDEM, a.g.e., I, s.339. Franz Babinger koleksiyonunda bulunan 1794 tarihli bir panoramada Sepetçiler Köşkü'nün çatı ve kubbesi ile cephe düzeni ayrıntılı ve doğru olarak çizilmiştir.

|581| ELDEM'in a.g.e., I, s.341'de yayınladığı 1739 (1152) tarihli belge D'Ohsson, a.g.e., III, L.172'de Yalı Köşkü'ne ait gravürde Sepetçiler Köşkü kısmî görülmektedir.

|582| Sepetçiler Köşkü, Kültür Bakanlığı Rölöve ve Anıtlar Teknik Müdürlüğü'nce yürütülen ve 1980'de başlayan onarımla bugünkü görünümünü almıştır.

|583| ELDEM, a.g.e., I, s.173.

|584| ELDEM, Türk Evi, I, s.32-35.

|585| ELDEM, Köşkler., II, s.24.

|586| ELDEM, Türk Evi, II, s.126-127.

|587| ELDEM, Köşkler., II, s.139.

|588| ELDEM, a.e., s.293.

|589| ELDEM, a.e., II, s.278.

|590| ELDEM, Türk Evi, II, s.165.

|591| ELDEM, Köşkler., II, s.317.

|592| Silahtar Tarihi'ne göre, köşkü yaptıran kişi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'dır. 1682 tarihinde Rus Elçisi'nin, Arz Odası eşyasıyla döşenen Kara Mustafa Paşa Köşkü'nde kabul edildiği bilgisi vardır. Eldem, a.g.e., II, s.261.

|593| Köşk, 1704 tarihinde III. Ahmed, 1752'de I. Sultan Mahmud (bezemeler bu devirden) ve 1912'de V. Mehmed tarafından onarılmıştır. Cephe düzeni 1752'de yeniden ele alınarak tepe pencereleri genişletilmiş, doğrama, kaplama ve pervazlar değiştirilmiştir. Manzara cephesindeki ayakların yerine mermer sütunlar konulmuştur. Eldem, a.g.e., II. s. 262. 1912 yılındaki onarımda ise, daha önce sıvalı olan küçük odanın cephesi ahşap kaplanmış, kafes, doğrama, saçak ve bazı kaplamalar yenilenmiştir. Ayrıca cephe, ilave edilen yüzeysel bezemelerle yeni bir görünüm almıştır. Eldem, a.g.e., II, s.263; Eldem/Akozan, a.g.e., s.30.

|594| PARDOE, a.g.e., s.317. Sofa Köşkü'nün merdivenleri gösterilmemiştir. Sofa Köşkü A. Şeref Bey'in kroki çiziminde (EK I.24) "Mustafa Paşa Köşkü ve Yatak Odası" ismi ile verilmiştir. Gurlitt'in planında ise (EK I.23b) girişleri üst sofadan verilen iki bölümlü şema halinde gösterilmiştir.

|595| KUBAN, D., Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İstanbul, 1954, s.7, 8.

|596| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., L.149, 150.

|597| ELDEM, Köşkler., II, s.89.

|598| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., L.115.

|599| ELDEM, Köşkler., II, s.8, Köşkün restitüe planı a.g.e., s.11' de tasarlanmıştır.

|600| ELDEM, a.g.e., s.111. Bugün var olmayan köşk'ün restitüe planı Eldem tarafından oluşturulmuştur. Eldem, a.g.e., s.121, cephe düzeni için a.g.e., s.110.

|601| ELDEM, a.g.e., s.181.

|602| ELDEM, Köşkler., I, s.48'de Eldem keşif defterlerini esas alarak Cihannüma Kasrı'ndaki Cihannüma Odası'nın tavanını, renkli boyalı ve ince çıtalarla bezenmiş olarak tarif etmektedir. K. Osman'ın restitüsyon çiziminde ise, külah şeklindeki çatı içerden kubbeli olarak gösterilmiştir.

|603| ELDEM, Köşkler., II, s.95.

|604| 18. yüzyıldan başlayarak inşa edilen Amcazade Hüseyin Paşa (1699), Topkapı Sarayı'nda Enderun Kitaplığı (1718) Saadabad'da Kasr-ı Neşat (1723), Topkapı Sarayı'nda Sultan Ahmed Köşkü (18.yy. sonu) diye bilinen yapı, Tersane Sarayı'nda Has Bahçe Kasrı (1791) dışındaki 18.yy. köşkleri ahşap düz tavanlı inşa edilmişlerdir.

|605| ELDEM, a.g.e., II, s.180.

|606| ELDEM, Köşkler., II, s.269-271. Köşkün yapımına I. Mahmut döneminde başlanmış, III. Osman tarafından tamamlanıp kullanıldığı için bu isimle anılmaktadır.

|607| ELDEM, a.y.; Eldem/Akozan, a.g.e., s.55, L.142.

|608| ELDEM, Türk Evi, I, s.16.

|609| EMLER, "Topkapı Sarayı.", s.218-227.

|610| AYVERDİ, a.g.e., I, s.211.

|611| AYVERDİ, a.g.e., II, s.27.

|612| AYVERDİ, a.g.e., IV, s.715; Eldem, Köşkler., I, s.81; Eldem/Akozan, a.g.e., s.74.

|613| Evliya Çelebi Arz Odası'nın asıl strüktürünü Fatih'e tarihler. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1.cilt, 13.fasıl, s.77; Ayverdi, Arz Odası'nın oturduğu yükseltilmiş platformun silme biçimleri ve boyutları ile Fatih dönemi yapısı

olduğunu yazmaktadır. Ayverdi, a.g.y.; Eldem, a.g.y.'de binanın asıl strüktürünün Fatih'in 15. yüzyıl yapısına ait olduğunu belirtmektedir.

|614| ANGIOLELLO, Arz Odası'nın özgün durumunu etrafı galerili bir "locya" gibi tanımlamıştır. Ancak kolonlarının mermer ya da ahşap olduğu konusunda bilgi vermemiştir. Alexis Becagut (1492) da eserinde sultan'ın üstü halı ve bkokar kaplı yükseltilmiş bir sedirde oturduğunu ve bunun odadaki tek bezeme olduğunu belirtmiştir. Necipoğlu, a.g.e., s.131.

|615| "Kanunname-i âl-i Osman", T.O.E.M.; Orgun, Z., "Kubbealtı ve Yapılan Merasim", Güzel Sanatlar, 6, 1949, s.91.

|616| Kanunname'nin "Umur-u Saltanata müteallik testip beyanındadır" bölümünde "Evvelâ arz odası yapılsın cenabı şerifim pes perdede oturup haftada dört gün vüzeram ve kazaskerlerim ve defterdarlarım rikâb-ı hümayuna arza girsünler" kaydından Yeni Saray'da Arz Odası'nın yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Orgun, a.g.e., s.93.

|617| Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi, s.34'te, Peçevî, Atâ ve Hünernamedeki tanımlamalara dayanarak Fatih devrinde inşa edilen divan yerinin Dış Hazine ile Bab üs Saade (Akağalar Kapısı) arasında olduğu yazılıdır. Orgun, a.g.e., s.93.

|618| Eski Divan Yeri'nin boyutları ve özgün biçimi konusunda, dönemin inşaat defterlerinin değerlendirilmesi ile ayrıntılı arkeolojik çalışmalara gereksinim vardır. Çağdaş tarihçilerin tanımlamalarında "birbirine bağlı bir kaç odadan" oluşan Divan-ı Hümayun, Adalet Kasrı'na doğru planlanmış olmalıdır. Fatih'ten başlayarak sultanların divanı kafes arkasından izleme geleneği de Adalet Köşkü ile Divan-ı Hümayun olan Eski Divan Yeri'nin ilişkisini göstermektedir. Orgun, a.g.e., s.94.

|619| ANGIOLELLO/CAPAROZZO, a.g.e., s.23'ten aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.95.

|620| GRITTI/ Secretary, a.g.e., s.457'den aktaran Necipoğlu, a.g.y.

|621| HEZARFEN HÜSEYİN "Eski Divanhane bir kaç odadan oluşurdu", Hazerfen/Telhis, a.g.e., 15v; Üsküdarî "birbirine muttasıl mahsûs hücreler", Üsküdarî, a.g.e., II, 133v-134r'den aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.99.

|622| ELDEM, Üçüncü Avlu'da, Eski Divan Yeri'nin arkasına gelecek şekilde, bir bina olması gerektiğini ve bu yapıdaki kubbealtı odasına açılan pencereden sultan'ın toplantıyı izlediğini belirtmiştir. (Eldem/Akozan, a.g.e., s.) Ancak Orgun, onarımlar sırasında böyle bir pencere yerine rastlanmadığını söylemektedir. Orgun, a.g.y.

|623| Eski Divan Yeri binasının korunan kısmı, sırayla cami, hil'at giydirme yeri, bayramlarda dinî liderler için oturma

yeri, ehl-i hiref'lerin toplandıkları ve ödentilerinin yapıldığı mekân olarak kullanılmıştır. Necipoğlu, a.g.e., s.318; Orgun, a.g.e., 94 dip not 1.

|624| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., s.16, L.55. Bu bölümde, mutfaklar dışındaki binaların işlevlerine göre tanımlamaları tam bir açıklığa kavuşmamıştır. Sarayın 1850 yılından beri kullanılmaması ile bakımsız kalan ve tahrip olan mutfakların 1939-44 onarımları sırasında, özellikle ikinci avluya bitişik binaları özgün yapım sistemlerini ve biçimlerini kaybetmişlerdir. Ahşap karkas arası tuğla dolğulu ve bağdadi üzeri sıvalı bu 16. ve 17.yy. yapıları 1924 yılından başlayarak kısım kısım yıkılarak yerlerine eski görünümlerini yansıtmayan kargir binalar yapılmıştır. Eldem/Akozan, a.g.e., s.71, 1939-44 onarımları ile o sırada çekilen fotoğraflar için, Öz, "Onarımlar", s.1-70, res.47-60. Eldem/Akozan, a.g.e., L.50'de, farklı boyutlardaki koğuşların yanısıra, bir hamam, helalar, 11 adet musandıralı ve şirvanlı oda tespit edebildiklerini belirtmektedir. Ancak bu mekânlar, planlarda yeterince açık verilmemiştir. Mutfakların bitişiğinde iki kat ve bir asma kattan oluşan Aşçılar Mescidi, Yağhane, Ambar ya da Kiler, mutfakların karşı sırasında ise, aşçı, şekerci ve tatlıcıların koğuşları, Ahçılar Hamamıdır. Tezcan, H., "Topkapı Sarayı Müzesi Kurşunluk Hafriyatı" Kemal Çığ'a Armağan, s.206; Z.Orgun ise, buradan itibaren, Vekilharç, Mutfak Emini Daireleri ve mutfak aletleri Mahzeni ismiyle tanımlar. Orgun, Z., "Osmanlı Sarayı'nda Yemek Yeme Adabı", Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri, 31 Ekim-1 Kasım 1981, Ankara, 1982, s.143; T.S.M. Tahrîr Komisyonu'nun çalışmalarının yayınladığı Altındağ, Ü., Bayraktar, N., "Topkapı Sarayı Müzesi Tahrîr Komisyonu Çalışmaları II", Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık-3, İstanbul, 1988, s.45-48'de "Helva Ocağı Kısmı" başlığı altında verilen ve "Helvahane İttisalindeki Çinihane...","çinihanenin ittisalindeki Kurşun dökümhanesi..." tarifleri de bir şema üzerinde verilmemiş olup, diğer tariflerle de uymamaktadır. Mutfaklarda olması gereken değişik fiziksel şartlardaki depolar hakkında da bir bilgimiz yoktur.

|625| UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.28; Öz, "Onarımlar.", s.30; Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi, s.28; Tezcan, a.g.e., s.210-11'de yayınlanan Tezcan'ın adı geçen makalesinde Kalayhane'nin yeri "Tablakarlar Hamamı Külhanına bitişik olan küçük oda" olarak belirlenmiştir. Bu tanımlama Altındağ/Bayraktar, a.g.e., II, s.51'deki mekânların tanımlanmasında da doğru kabul edilmiştir.

|626| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., L.50; Öz, "Onarımlar", s.37.

|627| NECİPOĞLU, a.g.e., s.320.

|628| ÖZ, İ., a.g.y., Mihrabı tuğladan ve şevli olarak sonradan yapılmış olan iki kubbeli bu mekânın özgün işlevi bilinememektedir.

|629| ÖZ, a.g.e., s.36.

|630| ÖZ, a.g.e., s.37.

|631| CEZAR, "Yangınlar.", s.376.

|632| AYVERDİ, a.g.e., IV, s.709.

|633| UZUNÇARŞILI, a.g.y., Ayrıca Kapıkulu Ocaklarına adet olduğu üzere divanlarda ve ulufe dağıtımında, buradan çorba, pilav, zerde verilirdi. Her ramazanın onbeşinci gecesi verilen baklava da burada pişirilir ve ocak efradı "baklava alayı" yaparak bunları alıp odalarına götürürlerdi.

|634| UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.380.

|635| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., L.55.

|636| AYVERDİ, a.g.e., s.705.

|637| Selanikî'den aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.281,282,320.

|638| UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.379.

|639| AYVERDİ, a.g.e., s.709.

|640| AYVERDİ, a.y.

|641| ÖZ, a.g.e., s.34.

|642| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., L.56.

|643| ELDEM/AKOZAN, a.e., L.21-23.

|644| ELDEM/AKOZAN, a.e., L.56.

|645| Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Kataloglarında, 15.-19.yy. mutfak masraflarının kayıtları vardır. T.S.M. Arşivi Kılavuzu 1. fasikül, s.174; elyazısı Defter no: II, s.155; III, s.239. Ayrıca Defter no. V, s.400'de 16.-19.yy. mutfak çalışanlarının görev defterleri kayıtları vardır.

|646| AYVERDİ, a.g.e., III, s.263.

|647| AYVERDİ, a.g.e., s.265.

|648| GRABAR, İslam Sanatının., s.118.

|649| UZUNÇARŞILI, İ.H., Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, A.K.D.T. Y.K. TTK Yay., VIII.Dizi-Sa.10[a], TTK Basımevi, Ankara, 1984, s.31.

|650| EYİCE, a.g.e., s.10

|651| AYVERDİ, a.g.e., I, s.179.

|652| AYVERDİ, a.e., II, s.101.

|653| AYVERDİ, a.y.

|654| AYVERDİ, a.e., III, s.401.

|655| AYVERDİ, a.e., III, s.400.

|656| SÖZEN, a.g.e., s.64.

|657| ELDEM, Köşkler., II, s.103.

|658| GURLITT, a.g.e., II, s.107.

|659| SÖZEN, a.g.e., s.176.

|660| AKOK, M., "Konya'da Üç Tarihî ve Mimarî Eser. Altınapa Kervansarayı, Hasbey Darülhuffazı ve Selim II İmareti", T.A.D., sayı XX-I, 1973, TTK Basımevi, Ankara, 1973, s.5-36.

|661| TAESCHNER, a.g.e., s.12.

|662| AKIN, G., Doğu ve Güneydoğu., s.73.

|663| EYİCE, a.g.e., s.8,10.

|664| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., s.74; Eldem, Köşkler., I, s.81; Ayverdi, a.g.e., IV, s.715.

|665| Başbakanlık Arşivi, M.M. 17884/69,53; K.K. 7097/58. Yayınlayan Necipoğlu, a.g.e., s.342 vd.

|666| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., s.74.

|667| ELDEM/AKOZAN, a.e., s.82.

|668| EVLİYA ÇELEBİ, Arz Odasının asıl strüktürünü Fatih'e tarihler. Evliya Çelebi, a.g.e., I, s.77. Ayverdi, a.g.y.'de Arz Odası'nın oturduğu yükseltilmiş platformun silme biçimleri ve boyutları ile Fatih dönemi yapısı olduğunu yazmaktadır. Eldem/Akozan, a.g.y.'de binanın asıl strüktürünün Fatih'in 15. yüzyıl yapısına ait olduğunu belirtmektedir.

|669| Topkapı Sarayı'na ilişkin 15. ve 16. yüzyıl belgelerini araştıran Necipoğlu, a.g.e., s.343'te Arz Odası'nın Kanunî dönemi öncesine ait ayrıntılı bilgi veren kaynak bulamadığını belirtir.

|670| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., s.74,95, L.68.

|671| UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.31.

|672| Kanunname-i Âli Osman, s.23'den aktaran Uzunçarşılı, a.g.e., s.44.

|673| "Yeniçeriler kendisine saltanatı temin ettikleri II. Bayezid'in, bir suikasta maruz kalmaması için, sık sık kendilerine görünmesini istediklerinden, Bayezid dışarı çıkmak ve erkenden Arz Odası önüne gelmek alışkanlığında idi." Uzunçarşılı, a.g.e., s.18, dip not 2.

|674| "Yeni Padişah Arz Odası veya taht salonunun kapısı önünde durarak cenaze namazını kılar". Uzunçarşılı, a.g.e., s.54.

|675| "Bayram törenlerinde padişahın birûn (dış saray) halkının tebriklerini kabul etmesi için Has Oda Kasrı meydanına konan tahtı, sonraki tarihlerde Arz Odasının önüne kurulurdu. Uzunçarşılı, a.g.e., s.202.

|676| UZUNÇARŞILI, a.e., s.251.

|677| ELDEM, Köşkler., I, s.85.

|678| Nusratname, s.32b.

|679| Kitab-ı Gencine-i Fethi Gence, s.10b; Ajaz, a.g.e., 59,60.

|680| Şücaatname, İ.Ü., T.Y., 6043, s.8a; Ajaz, a.g.y.

|681| Şehinşahname-i III. Murad, TKS. B.200, s.9b; Ajaz, a.g.y.

|682| Tarih-i Fethi Yemen, s.40, 653a; Ajaz, a.g.y.

|683| MELLING, a.g.e., s.13.

|684| ELDEM, a.g.e., s.3 vd.

|685| AYVERDİ, a.g.e., I., s.117.

|686| ORAL, a.g.e., s.507.

|687| EYİCE, a.g.e., s.11.

|688| GRABAR, a.g.e., s.115.

|689| GRABAR, a.g.e., s.116.

|690| GRABAR, a.g.e., s.115.

|691| A. SCHAADE, a.g.y.

|692| RAVLINSON, G., Altıncı Büyük Doğu Hakanlığı, Part İlhanlığı, Çev. S.Ülker, İstanbul, 1988, s.258.

|693| HOAG, a.g.e., s.369, 371.

|694| HOAG, a.g.e., s.388.

|695| Çin Tarih., a.g.y.

|696| Sayın Mualla Anhegger'de, kendisi ile 22.11.1989 tarihinde yaptığımız görüşmede, ahşap olan Eski Kubbealtı temellerinin Adalet Kulesi önüne kadar gelmediğini, ancak bu çalışmanın da yeterince ayrıntılı yapılamadığını belirtmiştir.

|697| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., L.38-41.

|698| ELDEM/AKOZAN, a.e., L.38'de Hazine binasına bitişik üçüncü mekân Sadrazam Dairesi olarak verilmiştir. 16. yüzyıl belgelerinde bu mekân, her divan toplantısından sonra bitişiğindeki Hazine binası gibi sadrazam'ın mührü ile kilitlendiği kayıtlıdır. Necipoğlu, a.g.e., s.303.

|699| Hünername, c.I, s.18b; Bu minyatürde Kubbealtı, dış duvarları, çevre revaklarıyla, örtüler kaldırılıp, bir tür kesit olarak verilmiştir. c.II, s.237b, yine Kubbealtının çevre duvarları ile revakları kaldırılmış, kulenin alt kısmı da kesit olarak verilmiştir. Kulenin örtüsü kubbeye benzemekte, yüksekliği de gerçek olandan daha az gösterilmiştir. c.II, s.242a, aynı düzende verilen Kubbealtı ve kesit olarak Hazine resmedilmiştir. Ajaz, a.g.e., s.53-54.

|700| T.S.M., Ahmed III Kitaplığı, No.3595; Orgun, a.g.m., s.95.

|701| Şûcaatnâme, İ.U. T.Y. 6043, s.8a. Kubbealtı'nın içini göstermektedir. Ajaz, a.g.e., s.54.

|702| Tarih-i Feth-i Yemen, s.652a. İç görünüm yalın biçimde verilmiştir. Kule, pencereli, külahla örtülü gösterilmiştir. Ajaz, a.g.y.

|703| Süleymanname, s.328a. Günay, Süleymanname Minyatürlerinde..., s.15.

|704| İ.Ü.K., T.5946/8, Divan Yeri, revak kubbelerinden, yüksekliği ve kurşun kaplı kuleleri ile ayırt edilmektedir.

|705| Şahinşahname-i III. Murad, s.28b, 31b. Kule külahı saçaklı ve pencereli gösterilmiştir. Ajaz, a.g.e., s.55.

|706| Semailname, s.62a. Külah sadece saçakla çevrilidir. Ajaz, a.g.y.

|707| Kubbealtı'nın, Kanuni döneminde Mimar Alaüddin tarafından yapılmış yapım faaliyetlerine ilişkin inşaat defterleri üzerinde henüz bir çalışma yapılmamıştır. Necipoğlu, a.g.e., 299.

|708| Kulenin Harem Kapısı üstündeki kitabede, IV. Mehmed tarafından 1667-68 (1078) tarihinde, divan ve kulenin onarım gördüğü belirtilmektedir.

|709| III. Selim 1792-93 (1207) ve II. Mahmud 1819-20 (1235) onarımları kitabelerde verilmiştir. İkinci kitabe Adalet Kulesinin üstündeki Neo-klasik pavyonun yapımını açıklar; Eldem/Akozan, a.g.e., s.54.

|710| 1942 onarımları için, Öz., "Onarımlar.", s.29 vd. Onarımda, Kubbealtı odasında Rokoko Kalem işlerinin altındaki 16.yy. bezemeleri, İkinci mekânda ise 18.yy. bezemeleri tercih edilmiştir. a.g.e., s.32; Eldem/Akozan, a.g.e., L.40 da 18. yüzyılın mermer, stükko lüstro ve ahşap oymalı bölmeleri, kafes ve panolarının kaldırılarak yerlerine Kütahya çinileri ile oluşturulmuş yeni düzenden bahsetmektedir.

|711| ELDEM/AKOZAN, a.e., L.42,43.

|712| BARON de St. BLANCARD (1538), s.376,77; Venedik elçisi Navagero (1553), s.147r; Luigi Bassano da Zara (1537), s.24; C.Zeno (1550), s.25'te mermer kolonlu revaktan bahsetmektedirler. Aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.299-300.

|713| ELDEM, Türk Evi, II, s.114, 115; R.Osman, a.g.e., s.79.

|714| Ata Tarihi, I, s.61'den aktaran Orgun, a.g.e., s.94; Eldem/Akozan, a.g.e., s.16.

|715| R.OSMAN, a.g.e., s.64.

|716| UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.29; Orgun, a.g.e., s.96 vd.

|717| RAVLINSON, a.g.e., s.278.

|718| UZUNÇARŞILI, Medhal., s.447.

|719| GRABAR, a.g.e., s.114.

|720| GRABAR, a.e., s.115'te bu toplantıların resmî olmaktan uzak bir ortam içinde yapıldığının anlaşıldığını belirtmektedir.

|721| GRABAR, a.y.

|722| GRABAR, a.y.

|723| İ.A., 27.cüz, s.595. Divan maddesi; İ.A., 103.cüz, s.244. Sasani maddesi.

|724| UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.5. Divan sırasında bu perde kaldırılırdı.

|725| UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.186, 208; Spuler, B., İran Moğolları, Çev. C.Köprülü, A.K.D.T.Y.K., TTK Yay., IV.Dizi-Sayı 4a, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s.314 vd.; Vladimirtsov, B.Y., Moğolların İçtimai Tarihi, Çev. A.İnan, A.K.D.T.Y.K., TTK Yay., IV.Dizi-Sayı 2a, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s.253.

|726| UZUNÇARŞILI, a.e., s.39. Divana ilk zamanlar sultan başkanlık etmiştir. Ancak bu kısa sürmüş ve divana daima vezir başkanlık etmiştir.

|727| UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.87. Vezir hergün divana gelir ve divanda otururdu.

|728| MERCİL, E., Fars Atabegleri Salgurlular, TTK Yay., XIX.Dizi-Sa. 6, TTK Basımevi, Ankara, 1975, s.128, 125.

|729| UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.136, Türkmenlerin ilk idare şekilleri tamamiyle aşiret gelenek ve usullerine bağlı idi. a.g.e., s.132.

|730| UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.275; Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri., s.200.

|731| UZUNÇARŞILI, Medhal., s.373.

|732| UZUNÇARŞILI, a.e., s.374.

|733| İBN BATUTA, c.II, s.315'ten aktaran Uzunçarşılı, a.g.e., s.39, dip not 4.

|734| RAVLINSON, a.g.e., s.257-59.

|735| UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.186.

|736| GRABAR, a.g.e., s.127.

|737| ORAL, a.g.e., s.507.

|738| UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.317.

|739| 1528-29 (935) tarihli saray masraf defterlerindeki kayıtta ve 1527-28 (934) tarihli listelerde, Kahire'den İstanbul'a büyük miktarda mermer kolon ve kaplama getirildiği belirtilmektedir. Necipoğlu, a.g.e., s.302-303.

|740| HOAG, a.g.e., s.371.

|741| HOAG, a.g.e., s.386, 87.

|742| UZUNÇARŞILI, İ.H., Kütahya Şehri, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932, s.14, Germiyanoğulları padişahına ait sarayın tanımlamasında "..divanhaneleri ve âzim kuleleri.." diye bahsedilmektedir.

|743| ELDEM, Dış Hazine binası için 16. hatta 15.yy. yapısı masif ve yalın bir binadır" demektedir. Eldem/Akozan, a.g.e., s.71, L.48,49. Ayverdi, binayı, sarayın Fatih dönemi yapılarından kabul etmiştir. Ayverdi, a.g.e., IV, s.712, 713; Öz, "Onarımlar", s.41; M.Anhegger'de görüşmemiz sırasında, bir bölümünü görebildiği bodrum kat yapısının Fatih dönemi olabileceğini söylemiştir.

|744| BOSTAN ÇELEBİ, 99 v.; Başbakanlık Arşivi, M.M. 17884, 69; D'Ohsson, a.g.e., VII, 211-212; den aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.275-278.

|745| AYVERDİ, a.g.e., IV, s.712; A.Şeref Bey, a.g.e., s.355; Uzunçarşılı, a.g.e., s.30.

|746| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., L.48,49; Ayverdi, a.g.e., s.712, 713.

|747| AYVERDİ, a.e., s.713'te ayrı kapısı olan iç bölmenin altın saklanan yer olması olasılığına değinmektedir. Eldem, a.g.e., L.48'de Hazine ile bu odanın duvarlarını ayırmıştır. Bugün silah deposu olarak kullanılan bu mekâna girilememiştir.

|748| LOKMAN, a.g.e., I, 17r'den aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.312.

|749| AYVERDİ, a.g.e., s.712-713.

|750| UZUNÇARŞILI, Saray Teşkilâtı., s.320 vd.

|751| UZUNÇARŞILI, a.y.

|752| UZUNÇARŞILI, a.e., s.44.

|753| Fatih Kanunnamesinde, devletin hazinesi iç ve dış hazine olarak ikiye ayrılmıştı. Yedikule'deki Hazine'nin dışında, sarayda bu işlevler için yapılan Fatih dönemi yapıları bilinememektedir.

|754| R.OSMAN, a.g.e., s.80, 81.

|755| UZUNÇARŞILI, Medhal., s.43, 124.

|756| UZUNÇARŞILI, a.e., s.124.

|757| CEZAR, M., Tipik Yapılariyle Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, Mimar Sinan Üniversitesi Yayım no:9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1985, s.212 vd.

|758| NECİPOĞLU, a.g.e., s.563. Eldem, Hünkâr Sofası'nın yapım tarihini 1580-85 yılları arası olarak vermiştir. Eldem/Akozan, a.g.e., L.127. Anhegger, M., a.g.e., s.88'de, Hünkâr Sofası'nın 17. yüzyıl başında I. Ahmed ya da Genç Osman zamanında yapılmış olabileceğini belirtmektedir. M.Anhegger, a.g.e., s.89'da da onarımlar sırasında Hünkâr Sofası'na ait 16. yüzyıl sonuna tarihlenen özgün bezemeler bulunduğunu da açıklamaktadır.

|759| UZUNÇARŞILI, Saray Teşkilâtı., s.36; Anhegger, M., a.g.e., s.27, 91.

|760| Hünkâr Sofası ayrıca, revaktan II. Ahmed Kasrı'na (III. Ahmed Yemek Odasına) da bağlantılıdır. Revak cephesinde, pencereden kapıya çevrilen girişlerle, III. Osman Taşlığı ile bağlantı sağlanması, sofayı dört yönden ulaşılabilir bir konuma getirmiştir.

|761| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., s.127, 128.

|762| ANHEGGER, M., a.g.e., s.88.

|763| ANHEGGER, M., a.e., s.89, L.2.

|764| ANHEGGER, M., a.e., s.93.

|765| ANHEGGER, M., a.g.e., s.87; Anhegger, kubbenin bu kısmında yaptığı incelemelerle; sofanın üç büyük onarım gördüğünü saptadığını belirtmektedir. Bu dönemlerden ilki, kesme taş üzerine altın yaldızlı, Edirnekâri bezeme, ikincisi bunun üzerinde bağdadi ve beton zemin üzerine Edirnekâri lâke bezeme, üçüncü son kat ise yine bağdadi üstündeki kıtıklı sıvaya yapılmış Barok bezemedir.

|766| III. Murad Köşkü'nün pencere kemeri tuğla, Hünkâr Sofası'nın ise cephe duvarının tekniğindedir.

|767| Harem'de 1960-70 yıllarındaki onarımları yürüten Y.Mimar M.Anhegger, a.g.e., s.88'de ve 2 Kasım 1989 tarihinde yapılan görüşme sırasında, bu sonuca vardığını ancak araştırmaların yetersiz olduğunu ve kesin birşey söyleyemediğini belirtmiştir.

|768| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., L.21, Sarayın, 16. yüzyıl sonuna kadar olan durumunu gösteren çizimlerde, yapılaşma sırasına ilişkin lejand verilmemiş, ancak IV. Murad Köşkü'nden farklı taramayla belirtilen Hünkâr Sofası Haliç ve hamam cephesinde açık olarak gösterilmiştir.

|769| ELDEM, Köşkler., I, s.233.

|770| ELDEM, a.e., s.206 vd.

|771| Orta mekânda, kaynaklarda (Davis, a.g.e., s.233; Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi, s.162) özgün olduğu belirtilen çini yazı bordürün kuzey köşedeki ayakta kesilmiş olması, bu bağlantının bugünkü gibi olmadığını göstermektedir.

|772| ELDEM, a.g.e., II, s.195; Eldem/Akozan, a.g.e., s.25. Bobovi'nin, 1666 tarihli, sarayın ikinci ve üçüncü avlusunu gösterir planlarında Kütüphane'nin yerinde olması gereken Mermer Köşk yerine Şahinciler Odası gösterilmiştir (EK I. 11).

|773| Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, D2002. Enderun Kütüphanesi inşaatına dair defter; "Kütüphane inşaatı için her hafta çalışan sanatkâr ve usta yevmiye adetlerini ve sarfedilen muhtelif cins malzeme miktarını gösteren ve dülbend ağası tarafından tutulan müfredatlı defterdir"; Eldem, a.g.y.

|774| Çift kollu giriş merdiveni, 19. yüzyılın ilk yarısında sökülerek, bina cephe duvarına bitiştirilmiştir. Topkapı Sarayı Arşivindeki 19. yüzyılın ortalarına ve sonlarına tarihlenen Enderun Planlarında ve Gurlitt'in 1909 tarihli planında merdiven bu konumunda gösterilmiştir. T.S.M. Arşivi, E9493 nolu "Enderun Planı"; Eldem, a.g.e., s.197.

|775| ELDEM, a.g.e., s.198, 199; Eldem/Akozan, a.g.e., L.69.

|776| ELDEM/AKOZAN, a.g.e., s.54.

|777| MİSS PARDOE, a.g.e., 70-71 sayfalar arasındaki gravürde perdeler görülmektedir.

|778| ELDEM, Köşkler., II., s.194.

|779| GÜNDÜZ, M., "İslâm'da Kitap Sevgisi ve İlk Kütüphaneler", Vakıflar Dergisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., sayı XI, Ankara, 1976, s.183.

|780| GÜNDÜZ, a.g.y.

|781| BAYKAL, a.g.e., s.75. Bir vakıf olasılığı da vardır.

|782| Ata Tarihi, c.1, s.158'den nakleden İsfendiyaroğlu, F., Galatasaray Tarihi, I, İstanbul, 1952, s.114.

|783| AYVERDİ, a.g.e., III, resim 566, s.403, 404; Sözen, a.g.e., s.268; Arseven, a.g.e., s.470.

|784| Firavun'un oturduğu yer, aynı zamanda devlet dairesi olarak kullanılmakta idi. Meclis ve toplantı salonları, mahkeme salonları, idari işlevli mekânlar ile saray bir mahalle niteliğindeydi. Ünsal, a.g.e., s.54, 55.

|785| Boğazköy'deki Büyükkale için Bkz. Naumann, a.g.e., s.406 vd.

|786| Horsabad ve Babil'deki saray yapıları avlulu düzende içine girilebilen ve girilemeyen bölümleri içermektedir. Ünsal, a.g.e., s.81 vd.

|787| TURSUN BEY, a.g.e., s.50.

|788| ESİN, "Ordu.", s.24.

|789| ESİN, a.y.

|790| ESİN, a.y.

|791| Bitlisi'den aktaran Necipoğlu, a.g.e., s.204.

|792| KUBAN, D., "Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", Vakıflar Dergisi, sayı VII, İstanbul, 1968, s.71.

|793| ÖGEL, S., Anadolu Selçuklu Sanatı Üzerine Görüşler, İstanbul, 1986, s.85.

|794| ÖGEL, S., "Geleneksel Türk Evi'ne Bir Kaynak Olarak Topkapı Sarayı", Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık 3, s.130.

|795| R.OSMAN, a.g.e., s.25; Akın, G., a.g.e., s.157.

|796| ÖGEL, S., a.g.e., s.133.

YARARLANILAN ESERLER

ABDİ-ZADE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, Amasya Tarihi, c.1, Amasya Belediyesi Kültür Yay., no.1, Ankara, 1986.

ABDURRAHMAN ŞEREF BEY, "Topkapı Saray-ı Hümayun", Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Sayı 5-12, İstanbul, 1910-11.

AHMET REFİK, Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200), Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.

———, Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100), Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

AKIN, G., "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Tarihsel Ev Tiplerinde Anlam", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, 1984.

———, "Asya Merkezi Mekân Geleneği", Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, 1989.

AKOK, M., "Konya'da Alaaddin Köşkü, Selçuk Saray ve Köşkleri", Türk Etnoğrafya Dergisi, Sayı XI, 1968, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969.

———, "Konya'da Üç Tarihi ve Mimari Eser. Altınapa Kervansarayı, Hasbey Darülhuffazı ve Selim II İmareti", Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı XX-1, 1973, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974, s.5-36.

AKTEPE, M., "Kağıdhane'ye Dair Bazı Bilgiler", Ord.Prof.İ.H.Uzunçarşılı'ya Armağan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sayı 70, Ankara, 1976, s.335-363.

ALLOM, T., L'Empire Ottoman Illustre Constantinople, Londra, Yayımcı yok, yayın tarihi yok.

ALTINDAĞ, Ü., "Has Oda Teşkilâtı", Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Eski Eserler ve Müzeler Gn.Md., Türk Etnoğrafya Dergisi, Sayı XIV, 1974'den Ayrı Basım, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1974, s.97-113.

ALTINDAĞ, Ü., BAYRAKTAR, N., "Topkapı Sarayı Müzesi Tahrîr Komisyonu Çalışmaları II", Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık 3, İstanbul, 1988, s.23-62.

ALTINTAŞ, N., "Topkapı Sarayı Sur Kapıları", Basılmamış Lisanüstü Tezi, Yıldız Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, 1982.

AMICIS, E. de, Constantinople, Paris, 1883; Amicis, E. de, İstanbul (1874) Çev. Prof.Dr. Beynun Akyavaş, Kültür Bak.Yay.: 382, Türk Sanatı Eserleri Serisi: 14, Ankara, 1981.

ANHEGGER, M., Topkapı Sarayı'nda Padişah Evi (Harem), Sandoz Kültür Yayınları no.9, İstanbul, 1987.

AJAZ, A., "III. Murad Minyatürlerinde Mekân (1574-95)", Basılmamış Doktora Tezi, İTÜ Mimarlık Fakültesi.

AREL, A., 18.yy.İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İ.T.Ü. Mimarlık Fak., Baskı Atölyesi, İstanbul, 1975.

———, Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları no.11, İstanbul, 1982.

ARSEVEN, C.E., Eski İstanbul, Abidat ve Mebanisî, Şehrin Tesisinden Osmanlı Fethine Kadar, İstanbul, 1328 (1912).

———, Türk Sanatı Tarihi, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, yayın tarihi yok.

ASLANAPA, O., "Diyarbakır Kazısından İlk Rapor", Türk Arkeoloji Dergisi, (1961-11/2), 1962, s.10-13.

———, Türk Sanatı II Anadolu Selçuklularından Beylikler Devri Sonuna Kadar, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayını, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.

ATASOY, N., "Matrakçı's Representation of the Seven-Towered Topkapı Palace", Fifth International Congress of Turkish Art, Budapest, 1978.

ATIL, E., SÜLEYMANNAME, The Illustrated History of Süleyman The Magnificent, Washington, National Gallery of Art, New York, Harry N. Abrams, 1986.

AYVANSARAYİ, H., Hadikat ül-Cevami, Cilt I, İstanbul, 1281 (1864).

AYVERDİ, E.H., Osmanlı Mi'marisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402), cilt I, İstanbul, Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü Yayın No. 57, İstanbul, 1966.

———, Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451), Cilt II, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü Yayın No:65, İstanbul, 1972.

———, Osmanlı Mi'marisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481), Cilt III, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü Yayın No:69, İstanbul, 1973.

———, Osmanlı Mi'marisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481), Cilt IV, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü Yayın No:69, İstanbul, 1974.

AYVERDİ, E.H., Yüksel, İ.A., vd., Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya, II/3, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü Yayın No:80, İstanbul, 1981.

BABINGER, F., Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Çev. Coşkun Üçok, Ankara, 1982.

BAKHSHISH, S.N., Pancap Under the Great Mughals 1526-1707 A.D., First Pakistani Edition, Lahore, 1979.

BALDWIN SMITH, E., Architectural Symbolism of Imperial Rome and the Middle Age, Princeton Monographs in Art and Archeology, Princeton University Press, Princeton, 1956.

BANDURI, D.A., Imperium Orientale, Sive Antiquitates Constantinopolitanae, Tome I, II, Paris, 1711.

BATUR, A., BATUR, S., "Sinan Yapıtları", Koca Sinan (der. C. Bektaş), İstanbul, 1968, s.63-67.

BAYBURTLUOĞLU, A., "Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Önyüz Düzeni", Vakıflar Dergisi, Sayı XI, 1976, s.67-106.

BAYDUR, N., "Der Audenzsaal in Boğazköy", Palast und Hütte, Tagungsbeltrage eines Symposiums der Alexander von Humbolt-Stiftung Bonn-Bad Godesberg, Veranstaltet vom 25.-30.November 1979 in Berlin, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1982, s.187-205.

BAYKAL, İ., "Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplıkları", Güzel Sanatlar, Sayı 6, 1949, s.75-84.

BİLGE, A., "Fatih Zamanında Topkapı Sarayı Suyu", Türk Sanatı Tarihi Araştırmaları Enstitüsü Mecmuası, İstanbul, 1969, s.214-222.

BOSWORTH, C.E., The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 944:1040, 2nd edition, Librairie du Liban, Beirut, 1973.

BOVINI, G., Ravenna, Art and History, Longo Publisher, ravenna, yayın tarihi yok.

BROCKELMANN, C., "İbnüsserrâc", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, 49.cüz, s.874.

BÜCHNER, V.F., "Sasaniler", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, 103.cüz, s.244-8.

BROWN, P., Indian Architecture (The Islamic Period), Third Edition, Taraporevala's Treasure House of Books, Bombay, 1942.

BRUYN, R. van C. De, Klein Asia, Amsterdam, 1689.

CAHEN, C., Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul, 1970.

CEZAR, M., "Osmanlı Devrinde İstanbul'da Yangınlar ve Tabii Afetler", Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, İstanbul, 1963, s.327-414.

———, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Sanaz Dizisi: 28, İstanbul, 1977.

———, Tipik Yapılarıyle Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, Mimar Sinan Yay., No:9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1985.

CHOISEUL-GOUFFIER, M. le Comte de, Voyage Pittoresque Dans L'Empire Ottoman, 2nd Edition, Tome I, II, III, Paris, 1842.

CLAUSON, G., An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford, 1972.

CORNELL, T., MATTHEWS, J., Roma Dünyası, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, Cilt V, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

CRESWELL, K.A.C., The Muslim Architecture of Egypt, Volume I, Ikhshids and Fatimids, Oxford, 1952.

———, The Muslim Architecture of Egypt, Volume I, Part II, Umayyads, A.D. 622-750, Hacker Art Books, New York, 1979.

———, A Short Account of Early Muslim Architecture, Penguin Book, Suffolk, 1958.

———, The Muslim Architecture of Egypt, Volume II, Ayyubids and Early Bahrite Mamluks, Oxford, 1959.

———, Early Muslim Architecture, Volume II, Early Abbasids, Umayyads of Cordova, Aghlabids, Tulunids and Samanids, A.D. 751-905, Hacker Art Books, New York, 1979.

CUNEO, P., Storia dell 'Urbanistica, Il Mondo Islamico, Ed. Laterza, 1986.

ÇAĞMAN, F., "Hünername Minyatürlerinde Topkapı Sarayı", Müze, 1, Ocak-Haz. 1989, Müze Eserleri Turistik Yayınları, Ankara, 1989, s.36-42.

ÇIĞ, K., "Fatih Topkapı Sarayı'nı Niçin Yaptırdı?" Kemal Çığ'a Armağan, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1984, s. 17-35.

DANİŞMEND, İ.H., İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt I,II, İstanbul, Türkiye Yayınları, 1975.

DAVIS, F., The Palace of Topkapı in Istanbul, New York, 1970.

DESARNOD, A., SAYGER, C., Album d'un Voyage en Turquie, Fait par ordre de sa Majesté L'Empereur Nicolas I, en 1829 et 1830, Paris, yayın tarihi yok.

DEVELİOĞLU, F., Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, 1978.

D'OHSSON, M., Tableau Général de L'Empire Ottoman, Paris, 1791.

EBERHARD, W., Çin Tarihi, A.K.D.T.Y.K., XIII. Dizi-Sayı 3a, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1987.

ELDEM, S.H., Türk Evi Plan Tipleri, İstanbul, 1952.

———, Köşkler ve Kasırlar, Cilt I, İstanbul, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayını, 1969; (Cilt II, 1973).

———, Türk Evi, Cilt I, İstanbul, 1984.

———, Türk Evi, Cilt II, İstanbul, 1986.

ELDEM, S.H., AKOZAN, F., Topkapı Sarayı: Bir Mimari Araştırma, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayını, 1982.

EMLER, S., "Topkapı Sarayı Restorasyon Çalışmaları", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, İstanbul, 1963, s.211-312.

ERDMANN, K., "Zum Vierbagenbau von Keykubadiye-Keykubadiye'deki Dört Kemerli Bina Hakkında", Yıllık Araştırmalar Dergisi, Sayı 2, 1958, s.93-106.

ESİN, E., "Orduğ Başlangıcından Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri" Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı VI/10-11, Ankara, 1972.

———, İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş, Türk Kültürü El Kitabı, II, Cild I/b'den Ayrı Basım, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.

———, ""Ordu" Türk Saray Mimarisinin Onbeşinci Asırdan Önceki Tarihçesi", TBMM Milli Saraylar Sempozyumu, 15-17 Kasım 1984, Yıldız Sarayı-Şale, Bildiriler, İstanbul, 1985, s.21-26.

EVLİYA ÇELEBİ, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman, İstanbul, Z. Danışman Yayını, 1969.

EYİCE, S., "İstanbul'da Bizans İmparatorlarının Sarayı: Büyük Saray", Sanat Tarihi Arş. Dergisi, c.1, İstanbul, 1977, s.3-36.

———, "Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi", Atatürk Konferansları, VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVII. Dizi-Sa.7, Ankara, (1975), 1980, s.89-182.

FOSSATI, C.C., Aya Sofia Constantinople as Recently Restored by Order of H.M. The Sultan Abdul Medjid, London, 1852.

du FRESNE, C., du CANGE, D., Historia Byzantina, Lutetiae Parisiorum, 1680.

GARCIN, M., vd., Palais et Maisons du Caire, I, II, Paris, 1983.

GIEDON, S., Architektur und das Phanomen des Wandels, Berlin, Verlag Ernst Wasmuth Tübingen, 1969.

d'GALLAND, J., İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673), 1.Cilt, Çev. Nahid Sırrı Örik, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından II.Seri-No.16, Ankara, 1949 (2.Cilt, Ankara, 1973).

GODARD, A., L'Art de L'Iran, B.Arthaud, Paris, 1962.

GOLOMBEK, L., WILBER, D., The Timurid Architecture of Iran and Turan, I, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1988.

GOODWIN, G.A., A History of Ottoman Architecture, London, 1971.

GLUCK, H., DIEZ, E., Die Kunst Des Islam, Berlin, 1925.

GOURY, M.J., Alhambra, II, London, 1849.

GÖKBİLGİN, M.T., "Saray", İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, 102.cüz, s.205-207.

———, "15. ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rûm", Vakıflar Dergisi, Sayı VI'dan Ayrı Basım, İstanbul, 1965.

GÖKYAY, O.Ş., "Risale-i Mimariyye - Mimar Mehmed Ağa Eserleri", Ord. Prof. İ.H. Uzunçarşılı'ya Armağan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sayı 70, Ankara, 1976, s.113-215.

GRABAR, O., The Formation of Islamic Art, New Haven, London, 1973.

———, "Sarvistan A Note on Sasani Palace", Studies in Medieval Islamic Art, London, 1976, s.1-8.

———, The Alhambra, Cambridge, Massachussets, 1978.

———, "The Architecture of Power: Palaces, Citadels, and Fortification", Architecture of The Islamic World, ed. G.Mitchell, London, 1978, s.48-80.

———, İslam Sanatının Oluşumu, Çev. Nuran Yavuz, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

GRELOT, G.J., Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople, Paris, 1680.

GURLITT, C., Die Baukunst Konstantinopels, I, II, Verlezt Bei Ernst, Berlin, 1912.

GÜNAY, R., "Süleymanname Minyatürlerinde Mekân ve Anlatım Teknikleri", Basılmamış Doçentlik Tezi, Yıldız Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, 1987.

GÜNDÜZ, M., "İslâm'da Kitap Sevgisi ve İlk Kütüphaneler", Vakıflar Dergisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Sayı XI, Ankara, 1976, s.165-193.

GYLLIUS, P., Constantinopoleos Topographis, Leyden, 1632, İng.Çev. The Antiquities of Constantinople, Çev. John Ball, London, 1729.

HAMMER, J. van, Osmanlı Devleti Tarihi, Çev. Mehmed Ata, bugünkü dile özetleyen Abdülkadir Karahan, Milliyet Yayınları, yayın tarihi yok.

HEBRARD, E., ZEILLER, J., Spalato, Le Palais de Dioclétien, Paris 1912.

HECHT, K., "Hans Böblingers Konstanzer Pergamentriss", Koldewey-Gesellschaft, Bericht Über die 30. Taugung für Ausgrabungswissenschaft und Bauforschung, vom 24.-28 Mai 1978 in Colmar-Frankreich, Der Vorstand der Koldewey-Gesellschaft, Bonn, 1980, s.54-57.

HOAG, J., Western Islamic Architecture, George Braziller, New York, 1977.

HOCA SADETTİN EFENDİ, Tacü't Tevarih, I-V, Ed.İ. Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları 301, İstanbul, 1979.

HUTTON, W.H., Constantinople, London, 1933.

İBN BİBİ, Anadolu Selçuki Devleti Tarihi, (Farsça Muhtasar Selçukname'den), Çev. M. Nuri Gençosman ve F.N. Uzluk, Ankara, 1941.

İLTER, F., "XIX. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Mimarlığında, Kayseri Yöresi Hıristiyan Yapıları: Germir ve Endüllük Kiliseleri", Belleten, Cilt LII, Sayı 205, (Aralık 1988), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.1662-82.

İSFENDİYAROĞLU, F., Galatasaray Tarihi, I., İstanbul, 1952.

el-'İZZİ' Necla İsmail, "Saray Bağdad vel-Kışla", Sumer, Cilt XXXIV, kısım 1-2, 1978, s.223-235.

JAİRAZBHOY, R.A., An Outline of Islamic Architecture, London, 1972.

KOÇU, R.E., Topkapı Sarayı, İstanbul, 1960.

KONYALI, İ.H., Abideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi, İstanbul, 1967.

KÖPRÜLÜ, M.F., Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Ankara, Başnur Matbaası, 1972.

KÖPRÜLÜ, F., Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, Ötüken Neşriyat A.Ş. Yayınları No:164, Kültür Serisi:32, İstanbul, 1981.

KRİTOBULOS, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani (TOEM Eki), Çev. Karolidi, İstanbul, 1912, M. Gökman, Karolidi Sadeleştirilmişi, İstanbul, 1967.

KUBAN, D., Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İstanbul, 1954.

———, Osmanlı Dinî Mimarisinde İç Mekân Teşekkülü, İstanbul, 1958.

———, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", Vakıflar Dergisi, Sayı VII, İstanbul, 1960, s.53-73.

———, Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1965.

———, Basılmamış "Türk Sanatı" Notları.

KURAN, A., Anadolu Medreseleri, I, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Yayın No: 9, Ankara, 1969.

———, Mimar Sinan, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.

KÜÇÜKERMAN, Ö., Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi, İstanbul, 1985.

LABORDE, A. de, Voyage de L'Asie Mineure, Paris, 1838.

LEE, S.E., A History of Far Eastern Art, Thames and Huston, London, 1964.

LEVİ, E-Provençal., "Medinet-üz-Zehrâ", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, 74.cüz, s.472-3.

LEWIS, B., The World of Islam, Thames and Huston, London, 1976.

LLOYD, S., Jausaq al Khaqani At Samarra", Iraq, X-XI, s.73-146.

LLOYD, S., RICE, D.S., Alanya (Ala'ıyya), Çev. Nermin Sinemoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları IV. Dizi, Sa.6[a], Ankara, 1989.

MALLOWAN, M., "Excavations At Brak and Chagar Bazar", Iraq, IX, s.81-257.

MANSUROĞLU, M., "Divan", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, 27.cüz, s.594-5.

MARÇAIS, G., Manuel D'Art Musulman L'Architecture (Tunisie, Algérie, Maroc, Espagne, Sicile), I, (Du Xe au XIIe Siécle), EH. Auguste Picard, Paris, 1926.

———, Manuel D'Art Musulman Architecture (Tunusie, Algérie, Maroc, Espagne, Sicile), II, Ed. Auguste Picard, Paris, 1927.

———, L'Architecture Musulmane D'Occident, Paris, 1954.

MATTHEW, D., Ortaçağ Avrupası, Çev. Ali Kılıçbay, İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, Cilt IV, İstanbul, 1988.

MEHMED NEŞRİ, Kitab-ı Cihannüma, (F.R. Unat-M.A. Köymen baskısı), I, Ankara, 1949. (II. Cilt 1957); Mehmed Neşri, Neşrî Tarihi, I, Haz. M.A. Köymen, Kültür ve Turizm Bak. Yay.: 525, 1000 Temel Eser Dizisi: 94, Ankara, 1983.

MELLING, A.I., Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives de Bosphore, I, Paris, 1907, (II, 1924).

MERCIL, E., Fars Atabegleri Salgurlular, Türk Tarih Kurumu Yay., XIX. Dizi, Sa.6, TTK Basımevi, Ankara, 1975.

MIKULCIC, I., "Der Untergang der Palaste im Spatantiken Stobi, Nordmakedonien", Palast und Hütte, Tagungsbeltrage eines Symposiums der Alexander von Humbolt-Stiftung Bonn-Bad Godesberg, Veranstaltet vom 25.-30. November 1979 in Berlin, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1982, s.535-541.

MILLER, B., Beyond The Sublime Porte, New Haven, 1931.

MISS PARDOE, The Beauties of the Bosphorus, London, 1937.

MORDTMANN, A., "Eine Deutsche Botschaft in Konstantinopel" anno 1573-78, Mitteilungen des Deutschen Exkursions in Konstantinopel, III, Bern, 1895.

MOTRAYE, A. de la, Voyages du Sr. en Europe, Asie & Afrique, V.I-II, La Haye, 1727.

MULLER-WIENER, W., Bildlexicon zur Topographie Istanbul's: Byzantion, Konstantinopolis, İstanbul bis zum Beginn des 17. Jahrhundert, Tübingen, 1977.

MUSTAFA NURİ PAŞA, Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, Cilt I, II, sad. N. Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXII. Dizi-Sa.1, Ankara, 1979.

MASSON, M.E., PUGACHENKOVA, G.A., "Shahr-i Sabz from Timur to Ulugh Beg (Shakhri Syabz Pri Timure I Ulug Beke)", II, Trans. J.M. Rogers, Iran, XVIII, 1980, s.121-143.

MEHMED HALİFE, Tarih-i Gılmani, Haz. Kamil Su, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 667, 1000 Temel Eser Dizisi: 74, Ankara, 1986.

MICARA, L., Architetture e Spazi Dell'Islam, Garucci Editore Roma, 1985.

NAYIR, Z., "İstanbul Haseki'de Bayram Paşa Külliyesi", Ord.Prof. İ.H. Uzunçarşılı'ya Armağan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sayı 70, Ankara, 1970, s.397-410.

NASUHÜ'S SİLAHİ (Matrakçı), Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han, Ed. H.G. Yurdaydın, Ankara, 1976.

NAUMANN, R., Eski Anadolu Mimarlığı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi IV-Sa.9, Ankara, 1975.

NECİPOĞLU-KAFADAR, G., "The Formation of an Ottoman Imperial Tradition: The Topkapı Palace in the 15th and 16th Centuries", Harvard Üniversitesine Sunulan Doktora Tezi, 1985.

———, "Plans and Models in 15th and 16th Century Ottoman Architectural Practice", Journal of the Society of Architectural Historians, XLV/3, 1986, s.224-243.

NEUHOF, J., Die Gesandschaft der Ost-Indischen Gesellschaft, Amsterdam, 1699.

OBERHUMMER, E., Konstantinopel unter Sultan Süleyman dem Grossen, München, 1902.

OLEARIUS, A., Voyages trés Curieux et trés renommés faits en Moscovie, Tartarie et Perse, Leiden, 1719.

ORAL, M.Z., "Kayseri'de Kubadiye Sarayları, Anadolu'da Selçuk Sarayları", Belleten, Cilt XVII, Sayı 68, Ankara, 1968, s.501-517.

ORGUN, Z., "Çinili Köşk", Arkitekt, s.11-12 (1941-42), İstanbul, 1942, s.252-259.

———, "Kubbealtı ve Yapılan Merasim", Güzel Sanatlar, 6, 1949, s.91-108.

———, "Osmanlı Sarayı'nda Yemek Yeme Adabı", Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri, 31 Ekim-1 Kasım 1981, Ankara, 1982, s.

OTODORN, K., L'Art de L'Islam, Paris, 1967.

OTTODORN, K., ÖNDER, M., "Kubadabad Kazıları, 1965 Yılı Ön Raporu", Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı 1-2, 1967, s.237-248.

ÖGEL, B., Türk Kültür Tarihine Giriş, I-V, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1978.

ÖGEL, S., Anadolu Selçuklu Sanatı Üzerine Görüşler, İstanbul, 1986.

———, "Geleneksel Türk Evi'ne Bir Kaynak Olarak Topkapı Sarayı", Topkapı Saray Müzesi Yıllık 3, İstanbul, 1988, s.126-147.

ÖNGE, Y., "Bugünkü Bilgilerimizin Işığı Altında Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası", Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1978.

ÖZ, İ., "Topkapı Sarayı'nın İlk Hünkar Hamamı", Kemal Çığ'a Armağan, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1984, s.157-163.

ÖZ, T., "Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları", Güzel Sanatlar Dergisi, Sayı 6, İstanbul, 1949, s.6-74.

ÖZGÜÇ, M., AKOK, M., "Alayhan, Öresun Han ve Hızırilyas Köşkü İki Selçuklu Kervansarayı ve Bir Köşkü", Belleten, Cilt XXI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957, s.139-148.

PENZER, N.M., The Harem, An Account of The Institutions As It Existed In The Palaces of the Turkish Sultans With A History of The Grand Seraglio From Its Foundations To The Present Time, London, 1936.

PUGAÇENKOVA, G.A., Puti Razvitiya arkhitekturi yuznogo Turkmenistana pori Rabovladeniya i feodalizma, Mostova, 1958.

———, "Ishrat-Khâneh and Ak-Saray, two Timurid Mausoleums in Samarkand", Ars Orientalis, v.V, University of Michigan, 1963, p.177-189.

PAKALIN, M.Z., Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt III, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1972.

PAPADOPOULO, A., L'Islam et L'Art Musulman, Ed. by Lucien Mazenad, Paris, 1976.

"PEKİN SARAYI", Çin Tarih, Kültür, Ünlü Şehirler Sözlüğü, Sanghay, 1985, s.12-15.

PİRİ REİS, Kitab-ı Bahriyye, Denizcilik Kitabı, Cilt 2, Tercüman 1001 Temel Eser: 19, İstanbul, 1975.

RAVLİNSON, G., Altıncı Büyük Doğu Hakanlığı, Part İlhanlığı, Çev. S. Ülker, İstanbul, 1988.

RIFAT OSMAN, Edirne Sarayı, Yayınlayan Süheyl Ünver, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957.

SARAÇLAR, G., "Topkapı Sarayı Harem-III. Osman Taşlığı Cephesi Restorasyon Projesi",İTÜ Mimarlık Fak., Basılmamış Lisansüstü Tezi, İstanbul, 1982.

SARRE, F., Der Kiosk Von Konia/Konya Köşkü, Çev. Şerafettin Uzluk, AKDTYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV.Dizi, Sa.7^{a}, Ankara, 1989.

SCHAAD, A.,-STRZYZGWSKI, "Elhamra", İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, 31.cüz, s.233-7.

SHIFENG, Z., SHAOTANG, C., v.d., China, Canada, 1980.

SIREN, O., Les Palais Impériaux (de Pekin), Paris et Bruxelles, MCMXXVI (1926).

SİLAHDAR FINDIKLILI MEHMED AĞA, Nusredname, I, II, Sad. İ. Parmaksızoğlu, Devlet Kitapları, İstanbul, 1969.

SIVARAMAMURTI, C., L'Art en Inde, Ed. D'Art Lucien Mazenod, Paris, 1974.

SÖZEN, M., Diyarbakır'da Türk Mimarisi, İstanbul, 1971.

———, Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul, 1975.

STAUNTO, G., An Authentic Account of an Embassy from the King of Great Britain to the Emperor of China, III, London, 1797.

SULLIVAN, M., A Short History of Chinese Art, Berkeley, 1967.

SÜMER, F., Oğuzlar, İstanbul, 1980.

———, "Eski Türklerde Şehircilik", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.

———, Yabanlu Pazarı-Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1985.

SPULER, B., İran Moğolları, Çev. C. Köprülü, AKDTYK, TTK.Yay., IV.Dizi-Sa.4^{a}, TTK Basımevi, Ankara, 1987.

STIERLIN, H., Architektur des Islam, Zürich, 1979.

SWANN, P.C. Japon, Ed. A. Michel, Paris, 1967.

ŞEHSUVAROĞLU, H., "Manisa Sarayı", Cumhuriyet, 4 Temmuz 1955.

———, "Bursa Sarayı", TTOK, 183 (Nisan 1957), İstanbul, 1957.

TAESCHNER, F., Alt-Stambuler Hof-und Volksleben, Ein Türkisches Miniaturenalbum aus dem 17. Jahrhundert, I. Tafelband, Hannover, 1925.

TANSUĞ, S., "Topkapı Saray Bütününün Niteliği Üzerine Bir Deneme", Yapı, Sayı 11, İstanbul, 1975, s.27-40.

TANYELİ, U., Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15.yy.), Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, 1987.

———, "Anadolu Türk Saray Mimarlığı'nın Evrimi Üzerine Gözlemler (12.-16.yy.)", Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık 3, İstanbul 1988, s.181-210.

———, "Topkapı Sarayı Üçüncü Avlusu'ndaki Fatih Köşkü (Hazine) ve Tarihsel Evrimi Üzerine Gözlemler", Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 4, İstanbul, 1990, s.150-207'de yayınlanacak.

TAVERNIER, J.B., Topkapı Sarayı'nda Yaşam, Çev. P. Üstündağ, Çağdaş Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1984.

TEBLY, K., Dersaadet'te Avusturya Sefirleri, Çev. S. Ünlü, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 887, Tercüme Eserler Dizisi: 64, Ankara, 1988.

TEZCAN, H., Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi, Türkiye Turing Otomobil Kurumu, İstanbul, 1989.

Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi, İstanbul, 1933.

TURSUN BEY, Tarih-i Ebü'l Feth, Ed. A.M. Tulum, İstanbul, 1977.

"TÜRKLER", İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, 127, 128, 129. cüzler.

TÜRKOĞLU, S., Topkapı Palace, İstanbul, 1987.

el-ULİ, Dr. Salih Ahmed, "Menazil el-Hulefa' ve Kusurehüm fi Bağdad fil 'Uhûd el-'Abbasiyye el-Ulâ (Abbasilerin İlk Döneminde Bağdad'da Halifelere Ait Ev ve Kasırlar), Sumer, Cilt XXXII, Kasım 1-2, 1976, s.145-189.

ULUÇAY, M.Ç., Manisa'daki Saray-ı Amire ve Şehzadeler Türbesi "849H.-1296H.", İstanbul, 1941.

———, Harem, I, II, Ankara, 1971.

UNAT, F.R., Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu, Genişletilmiş 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını VII.Dizi-Sa.37a, Ankara, 1974.

UZUNÇARŞILI, İ.H., Kütahya Şehri, (Bizans ve Selçukiylerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında), İstanbul, Devlet Matbaası, 1932.

———, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, AKDTYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII.Dizi-Sa.2a1, Ankara, 1984.

———, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, AKDTYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII.Dizi-Sa.10a1, Ankara, 1984.

———, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, AKDTYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII.Dizi-Sa.15a, Ankara, 1984.

ÜNSAL, B., Mimari Tarih, İstanbul, 1973.

ÜNVER, S., "Anadolu'da Selçuklu Devleti Beylikleri Resmi Daireleri ve Toplantı Yerlerine Dair", Vakıflar Dergisi, Sayı VIII, s.323-327.

VLADIMIRTSOV, B.Y., Moğolların İçtimai Tarihi, Çev. A. İnan, Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yay., IV.Dizi-Sayı 2a, TTK Basımevi, Ankara, 1987.

WAYNE, E.B., "Four Mughal Caravan Serais Built During The Reigns of Jahangir and Shah Jahan", Muqarnas, I, s.171-174.

WİLBER, D., "The Timurid Court: Life in Gardens and Tents", Iran, v. XVII, 1979, p.127-133.

YAVUZ, Y., "Alanya'nın Demirtaş (Syedre) Bucağındaki Köşk", Belleten, cilt XXXIV, Sayı 135 (Tem. 1970'den Ayrı Basım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s.353-371.

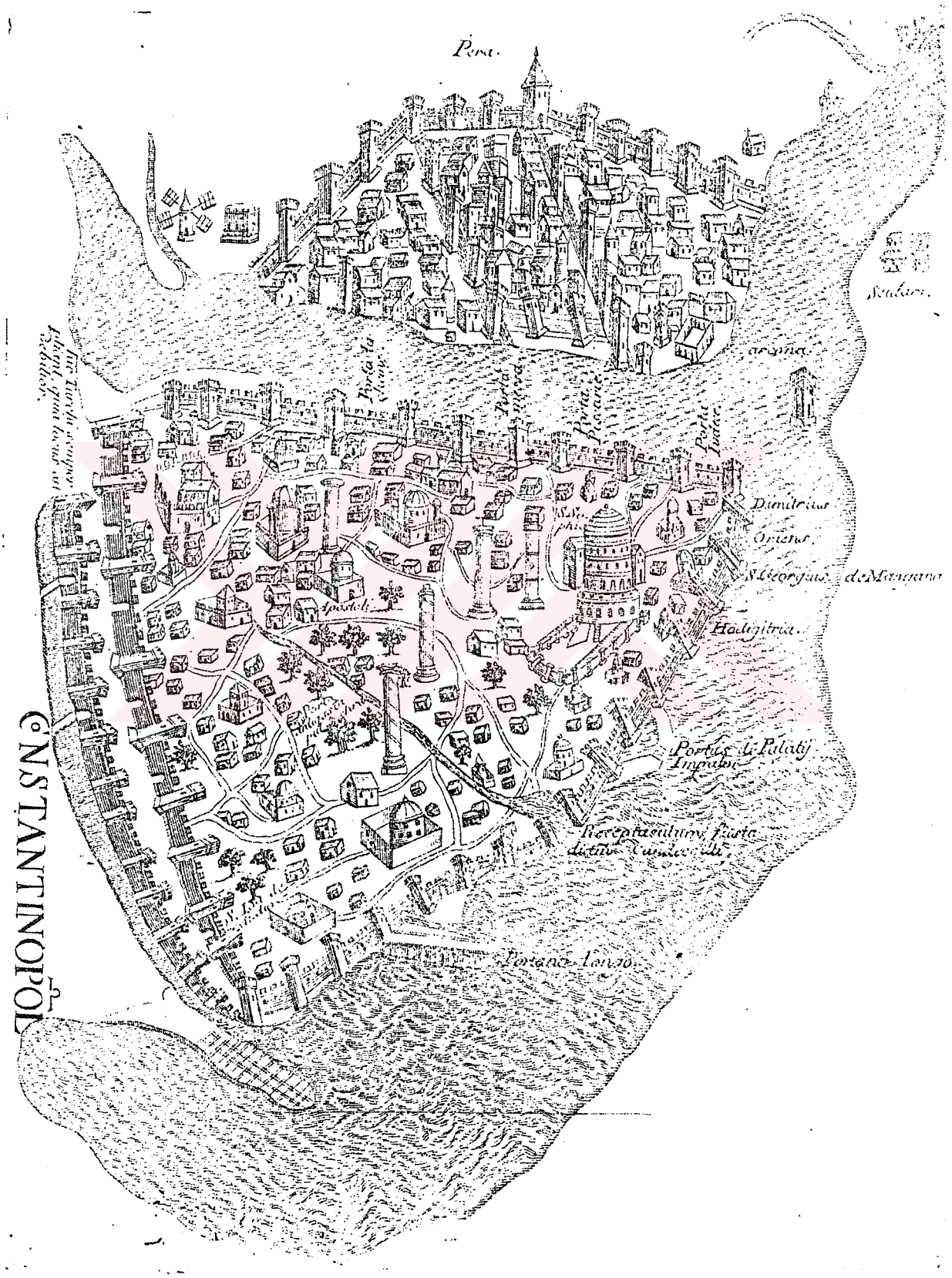
YETKİN, S.K., İslâm Ülkelerinde Sanat, İstanbul, Cem Yayınevi, 1974.

YETKİN, Ş., "Alara Kalesindeki Hamamlı Kasır ve 13. Yüzyıl Anadolu Mimarisindeki Yeri", Malazgirt Armağanı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1972, s.119-126.

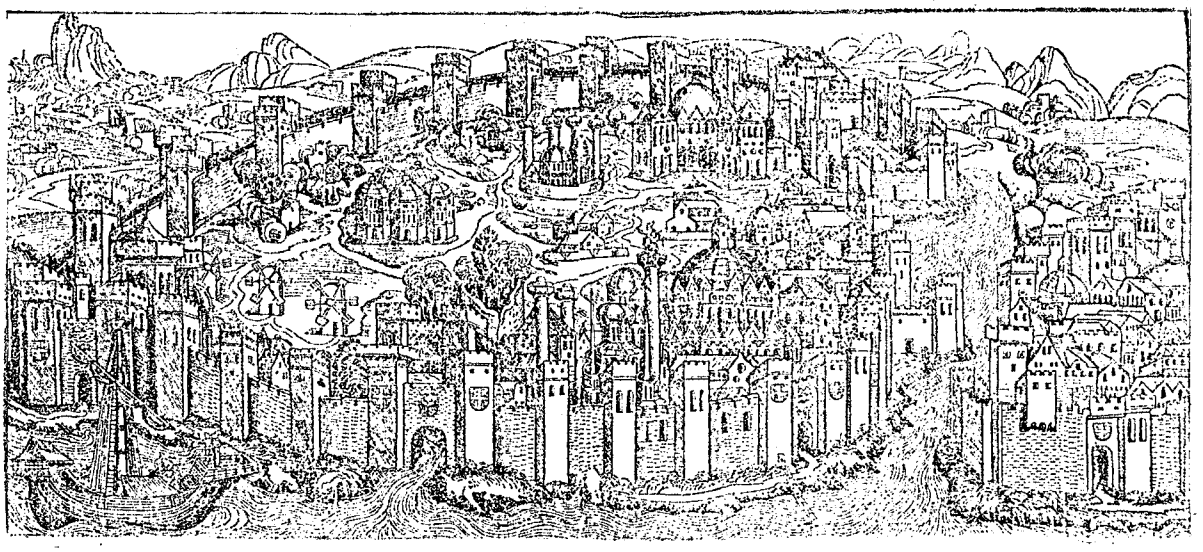
YVER, G., "Kal'at Beni Hammad", İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, 56.cüz, s.112-4.

URBIS CONSTANTINOPOLITANÆ DELINEATIO,

qualis extitit anno MCCCCXXII. proinde antequam in Turcorum poteſtatem veniſſet.

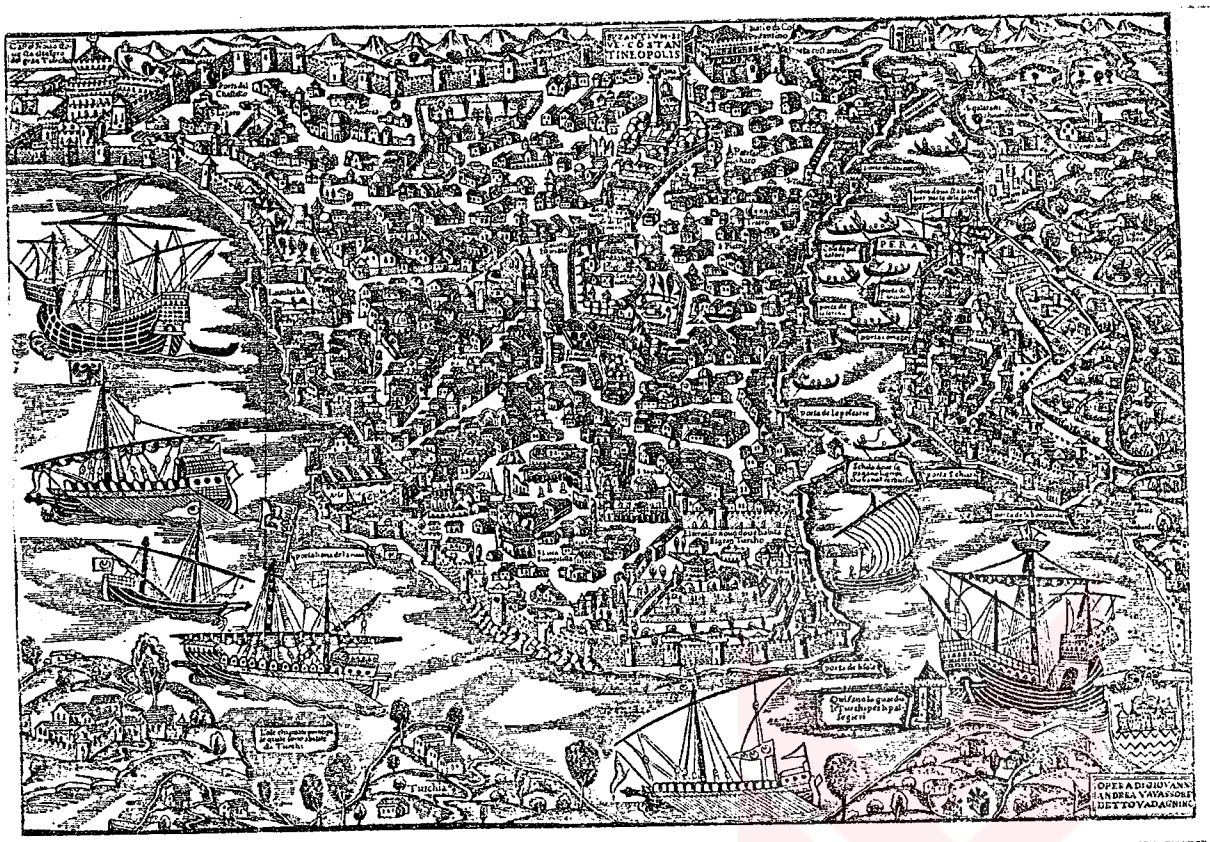
EK I.1. Topkapı Sarayı'nın bulunduğu yerin 1422 yılındaki durumu.
(C. du Fresne/D. du Cange, Historia Byzantina, Paris, 1680,s.17)

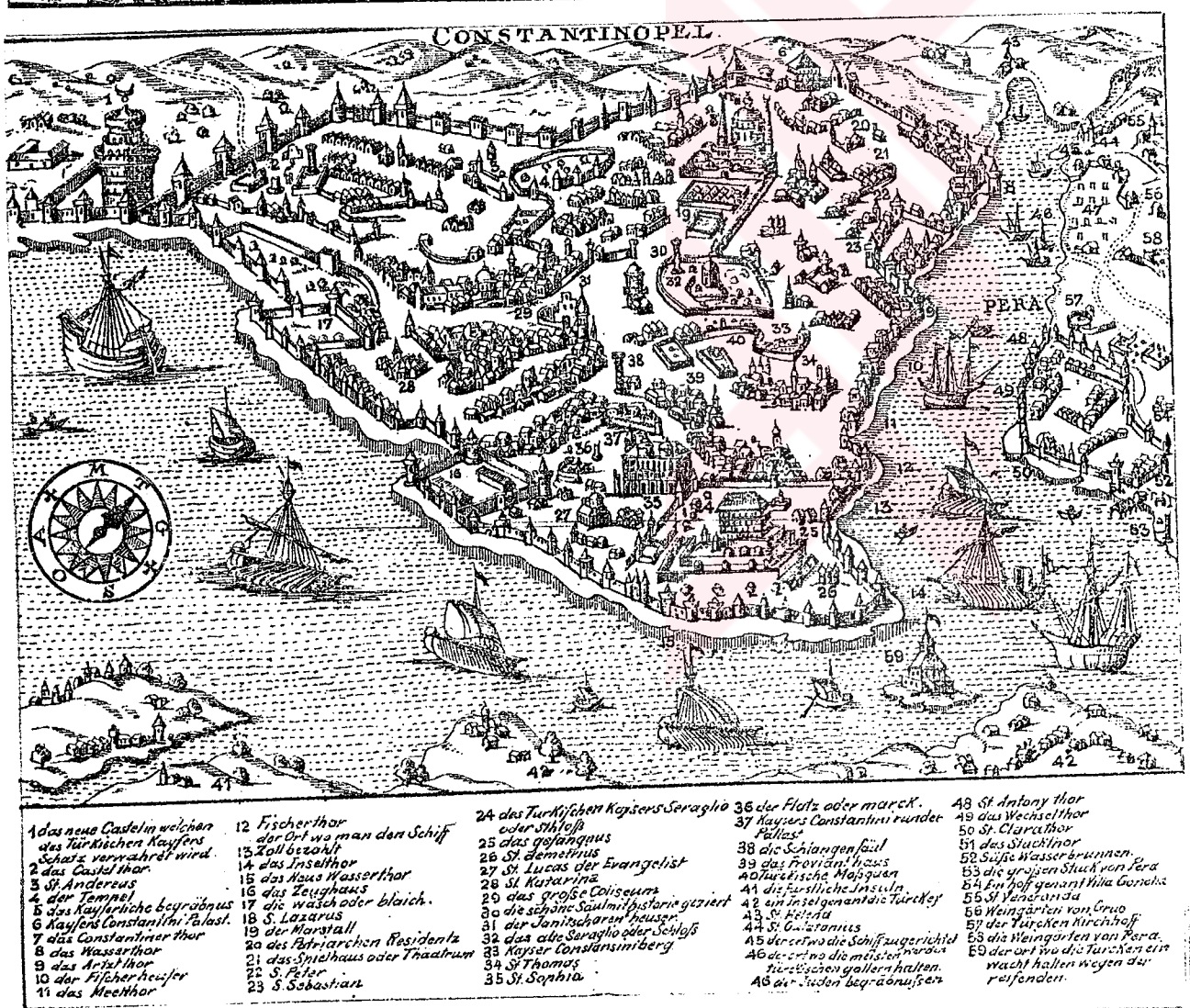
EK I.2a. Hartmann Schedel ağaç baskısında tarihî yarımada, 1489 (Oberhummer, 1902, s.6)

EK I.2b. Hartmann Schedel ağaç baskısında Topkapı Sarayı, 1489 (Oberhummer, 1902, s.21)

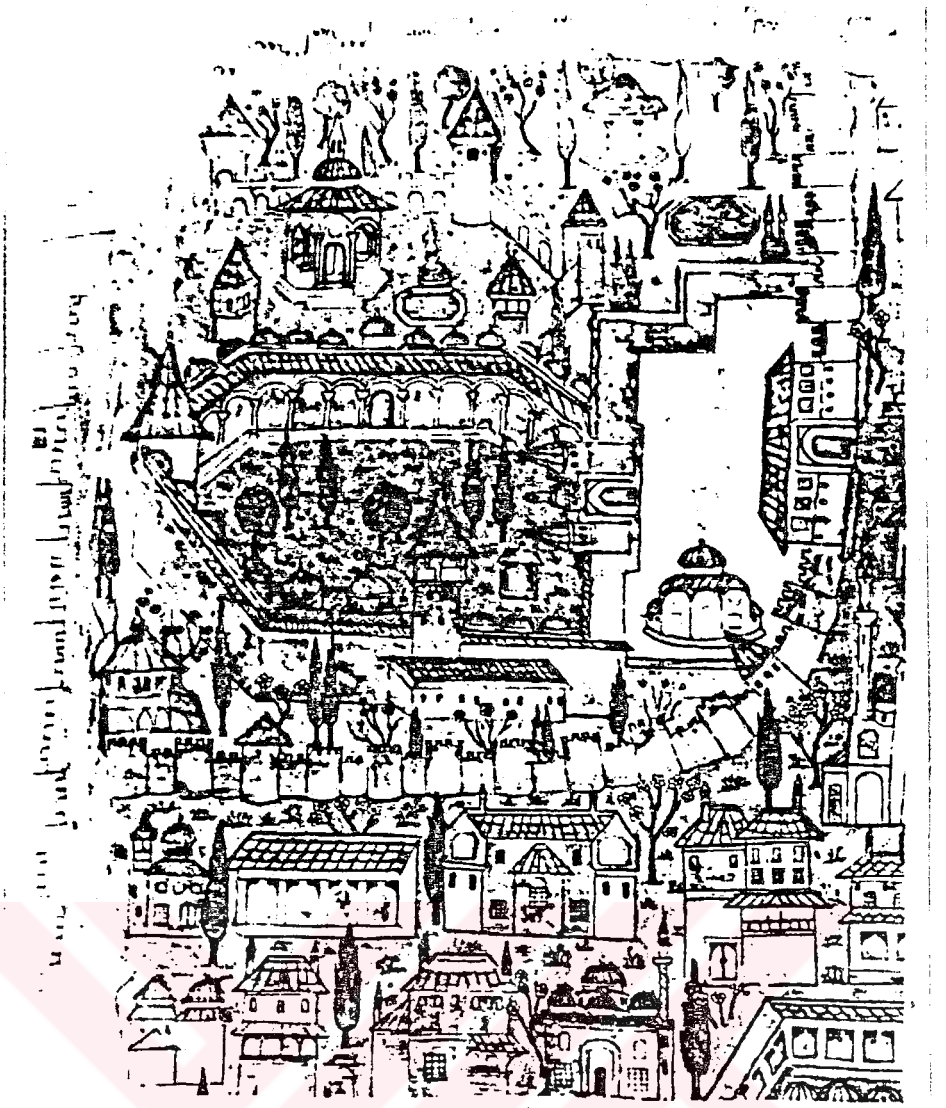
EK I.3a. 15. yüzyıl çizimleri esas alınarak G.A.Vavassore tarafından yapılan 1520 tarihli ahşap baskı (Oberhummer, 1902, s.22)

EK I.3b. Vavassore çizimleri esas alınarak hazırlanan 1566-74 tarihli baskı (Mordtmann, 1895, B.1)

EK I.3c. Vavassore çizimleri esas alınara hazırlanan 1570 tarihli baskı (Oberhummer, 1902, s.23)

EK I.4. Topkapı Sarayı, Matrakçı, 1537 (İ.Ü.K. T.5946/8)

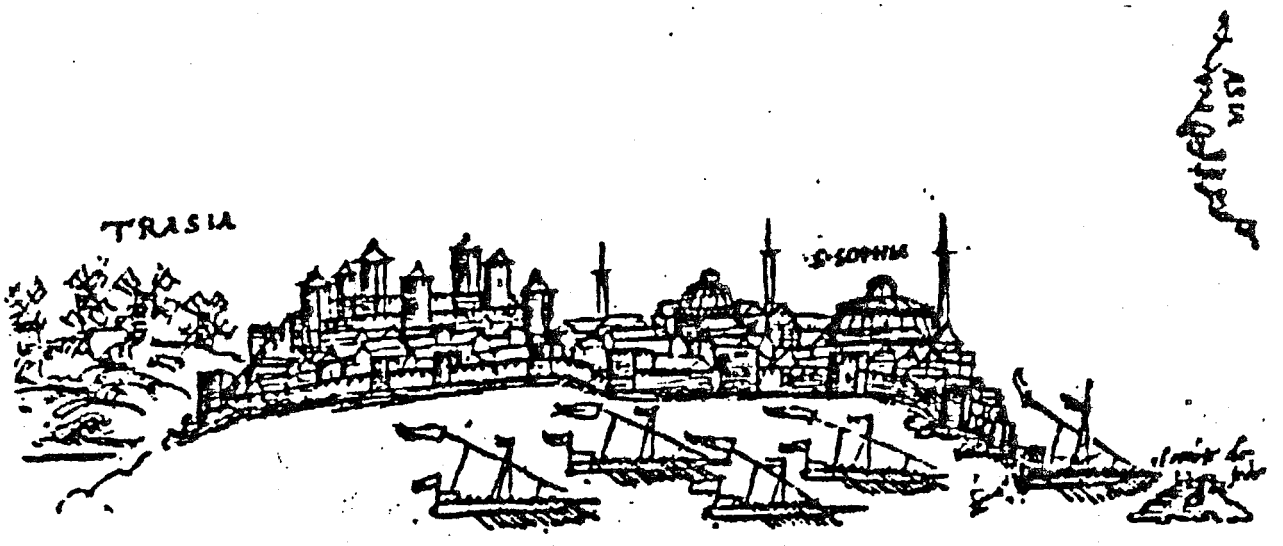
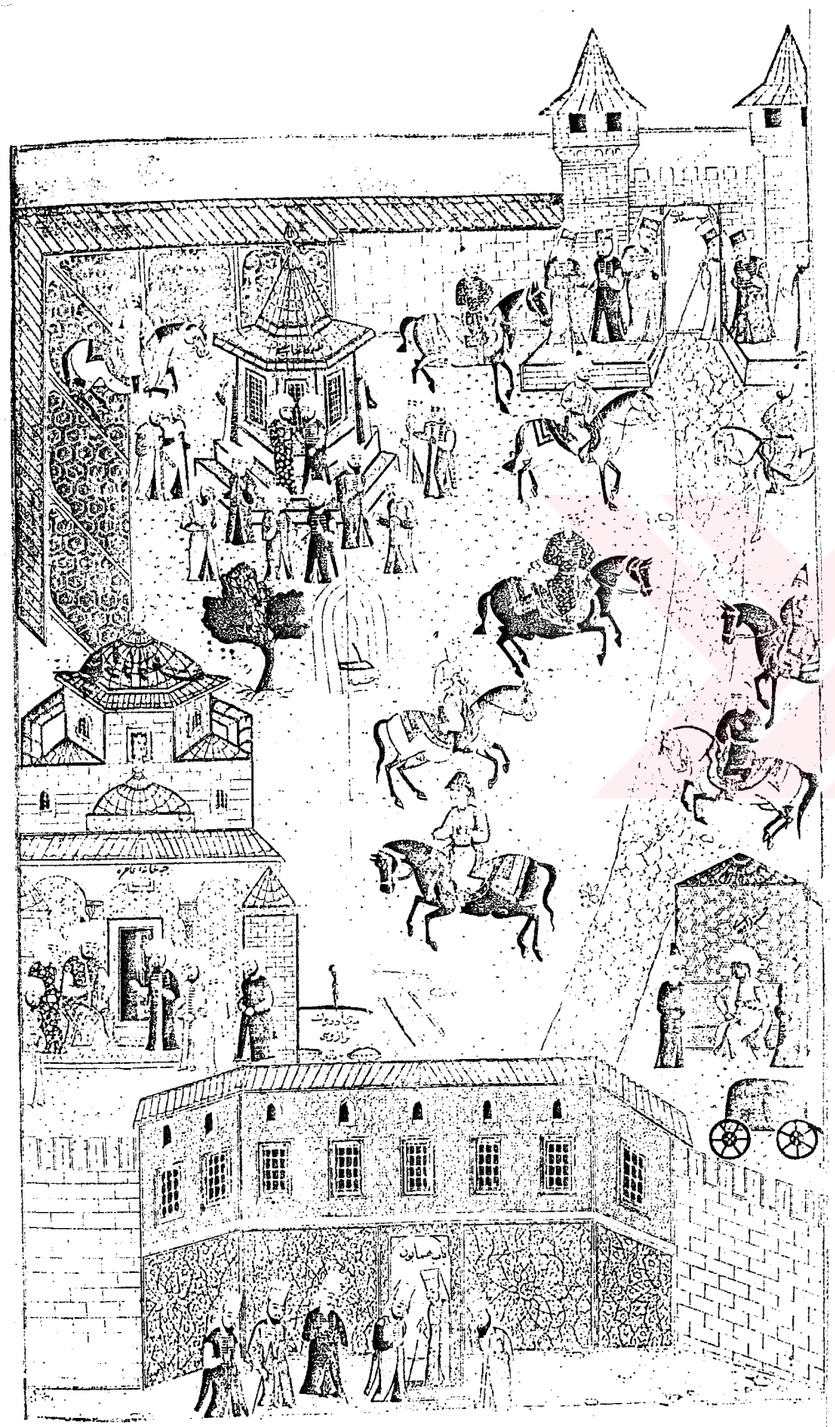

Fig. 2. CONSTANTINOPLE.

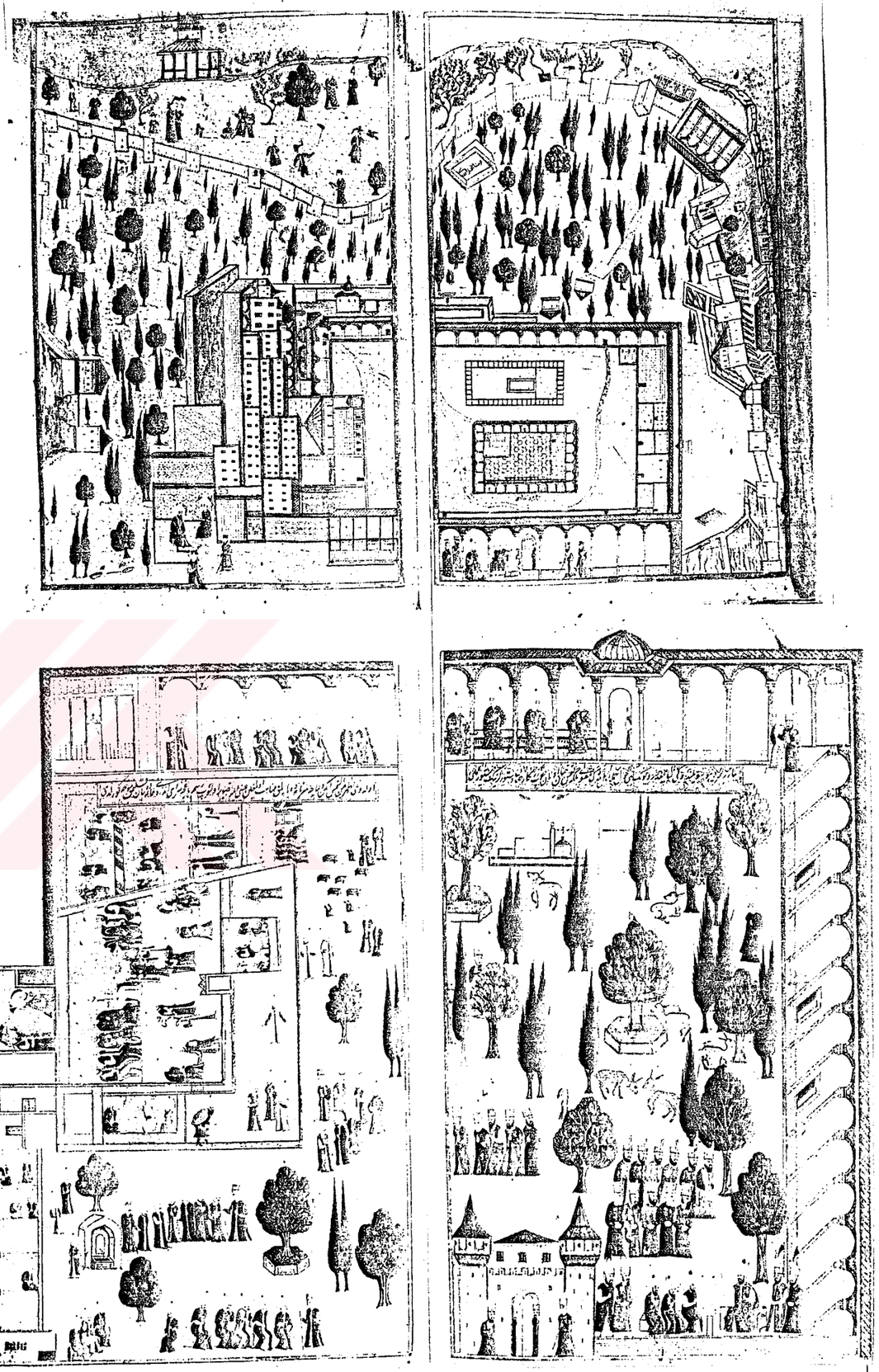
EK I.5. İstanbul panoraması, J.Maurand, 1544 (Necipoğlu, 1985, s.676)

EK I. Topkapı Sarayı, Üçüncü [illegible], 1
(T.S.M. 1523)

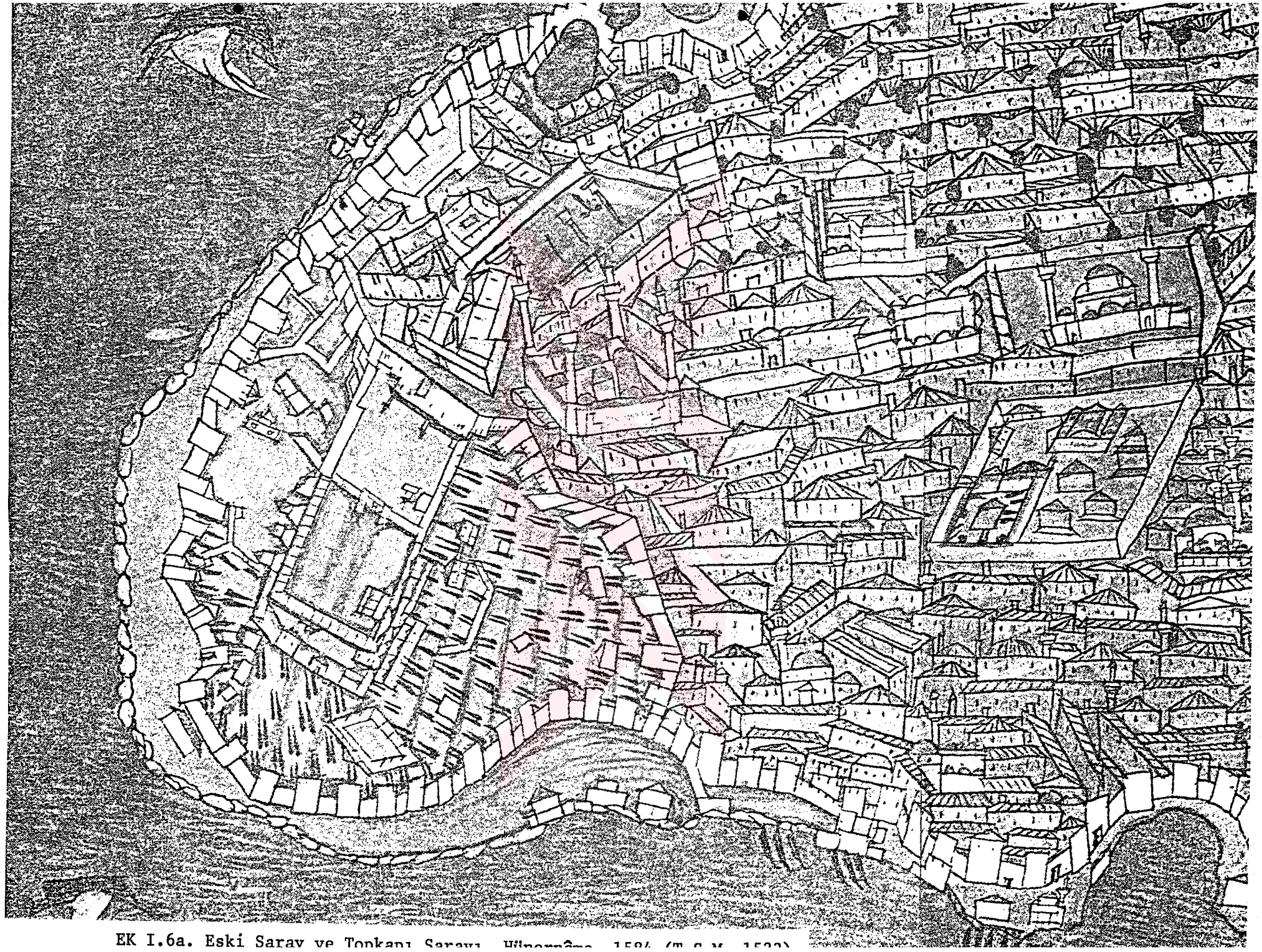

1

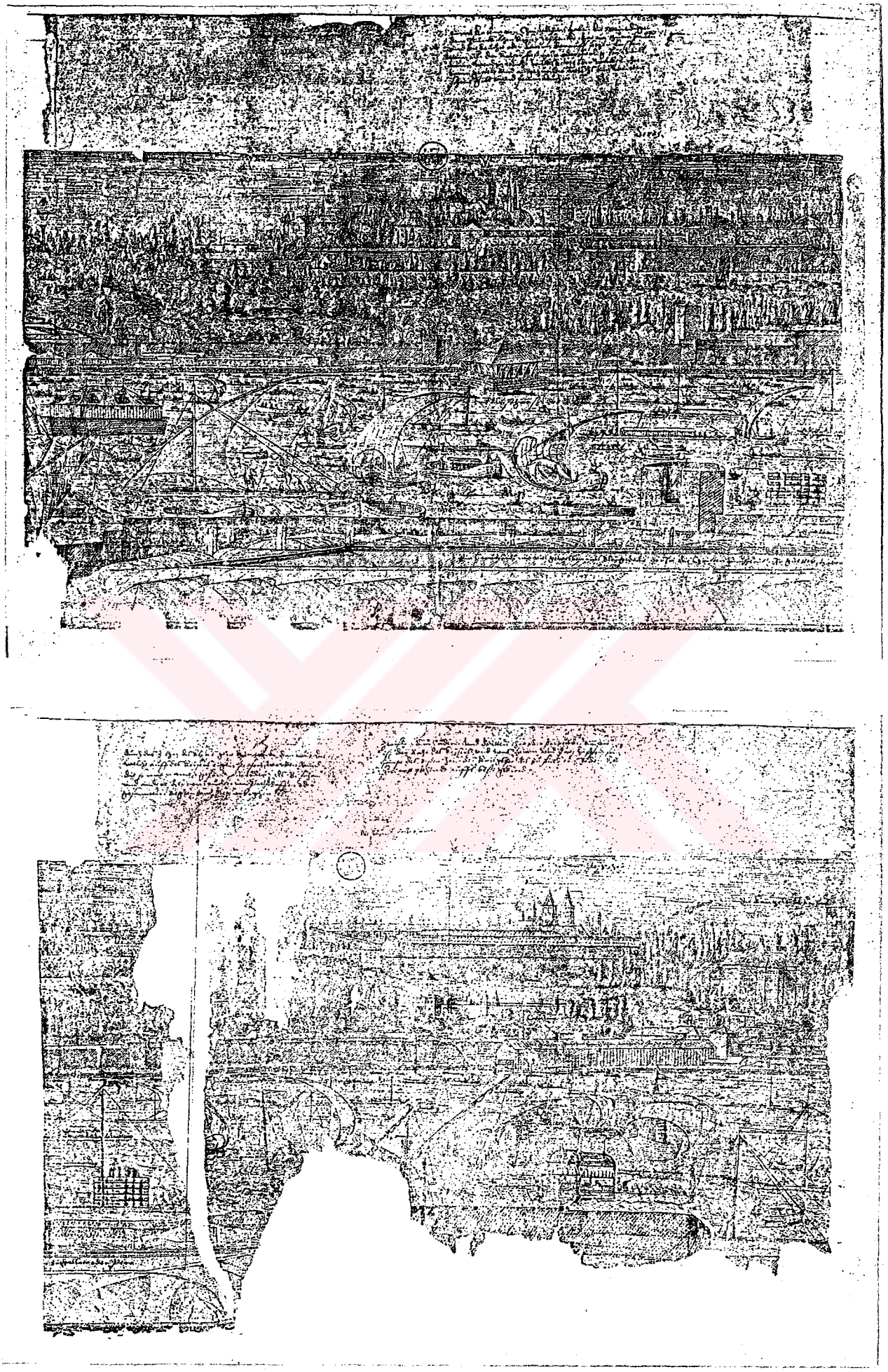
EK I.6b. Topkapı Sarayı, Birinci Avlu, Hünernâme, I, 1584
(T.S.M. 1523)

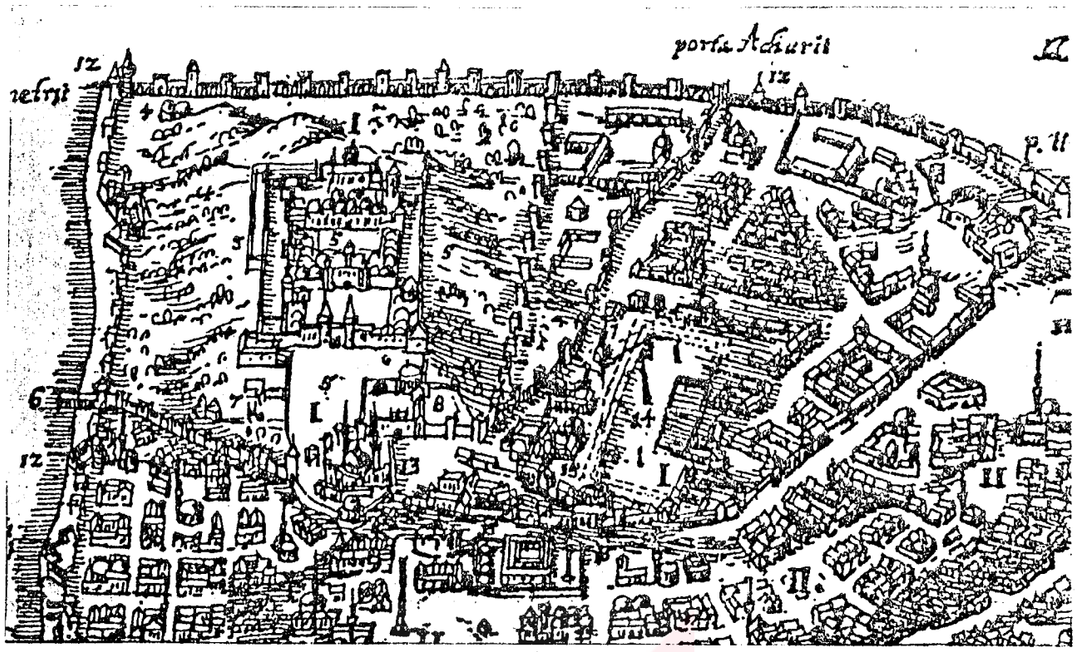
EK I.6c. Topkapı Sarayı, İkinci Avlu, Hünernâme, I, 1584
(T.S.M. 1523)

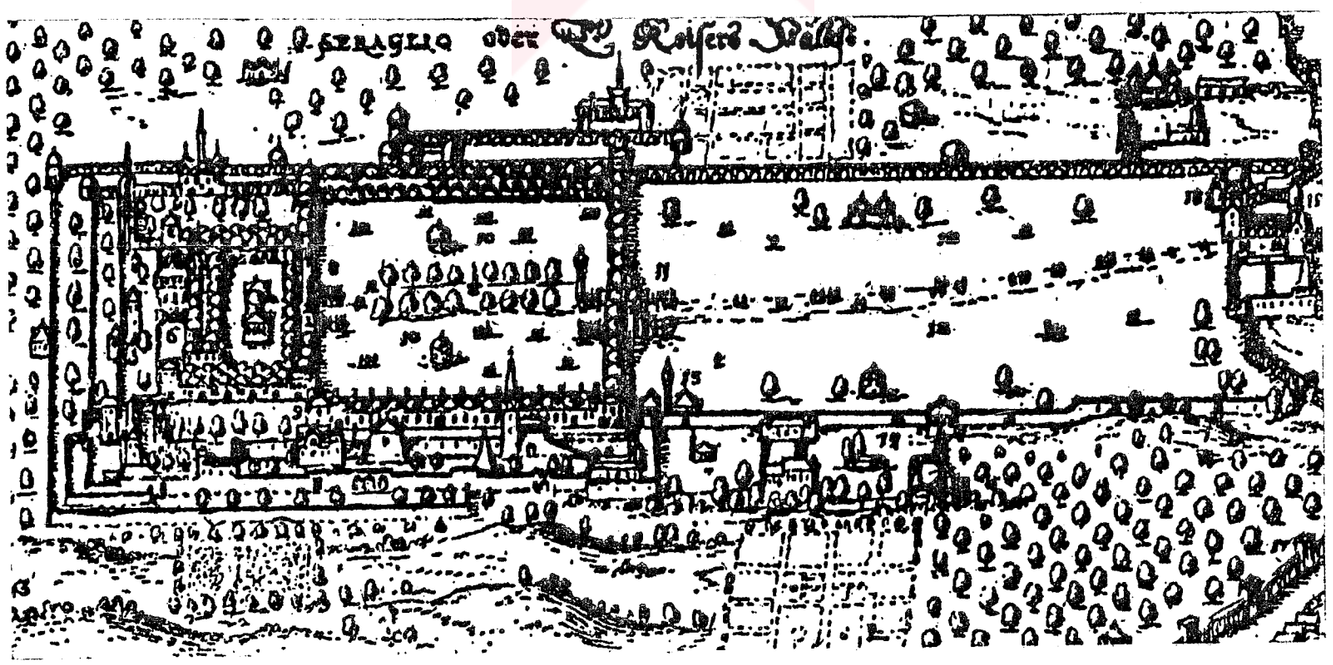
EK I.6a. Eski Saray ve Topkapı Sarayı, Hünernâme, 1584 (T.S.M. 1523)

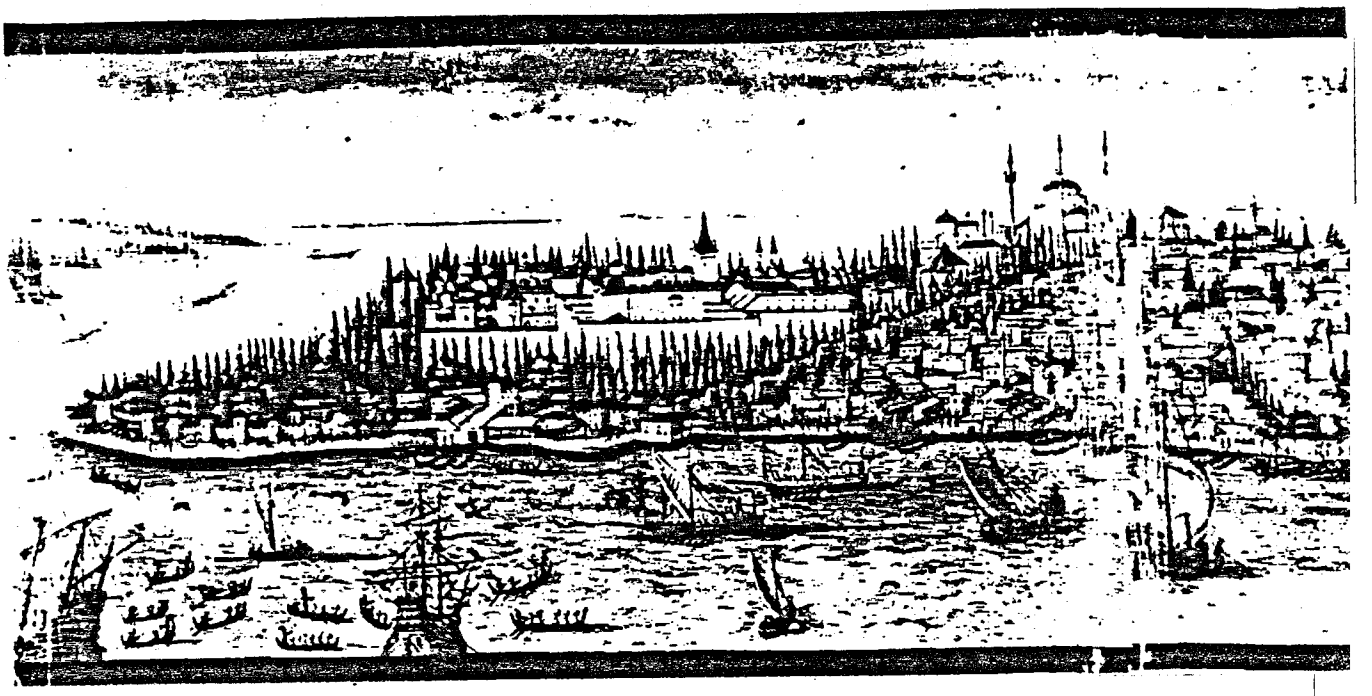
EK I.7a. Topkapı Sarayı, Melchior Lorich, 1559
(Oberhummer, 1902, taf. III, IV)

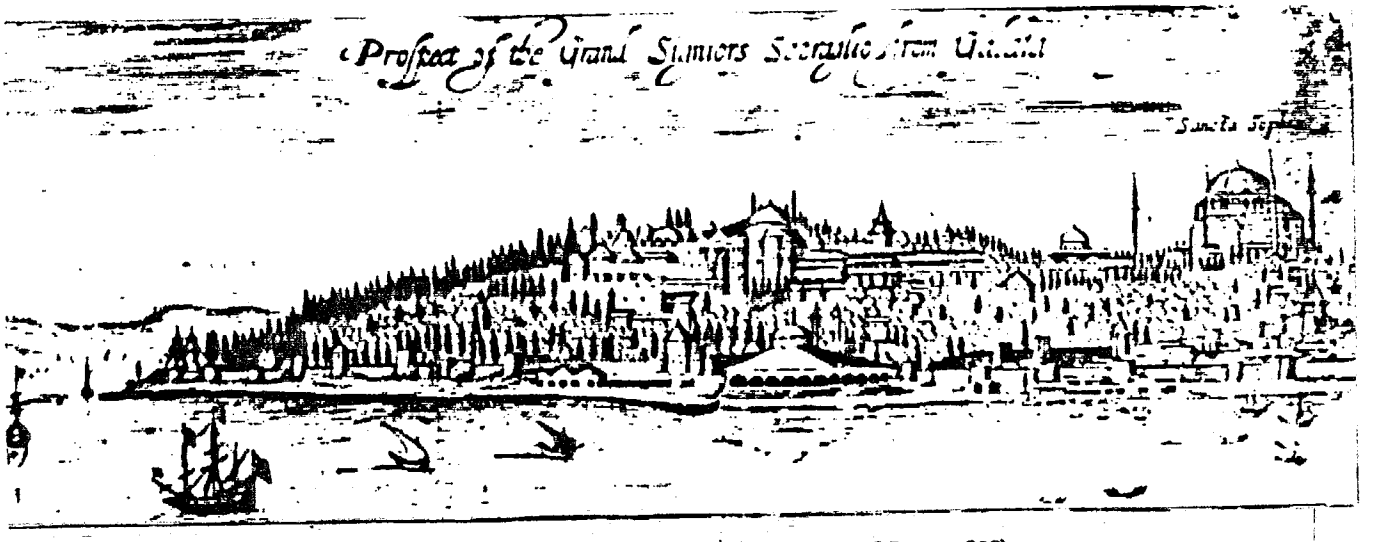

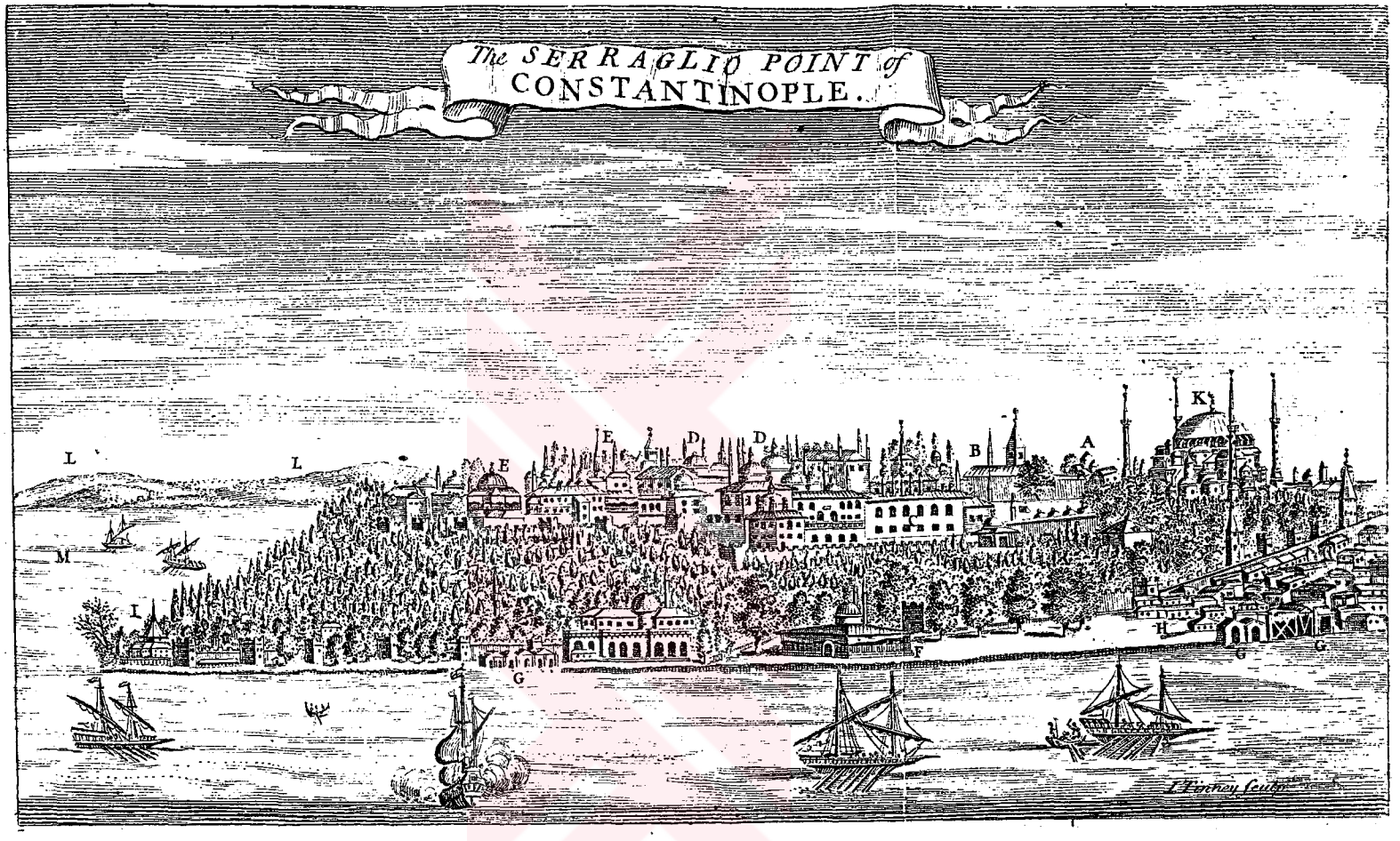
EK I.7b. 1559 tarihli M.Lorich'in çizimleri esas alınarak Dilich tarafından yapılan Topkapı Sarayı çizimleri, 1606 (Oberhummer, 1902, s.3,4,5,6)

EK I.8. Topkapı Sarayı, 1590
(Viyana Ulusal Kütüphanesi, 8626/159v-160v.)

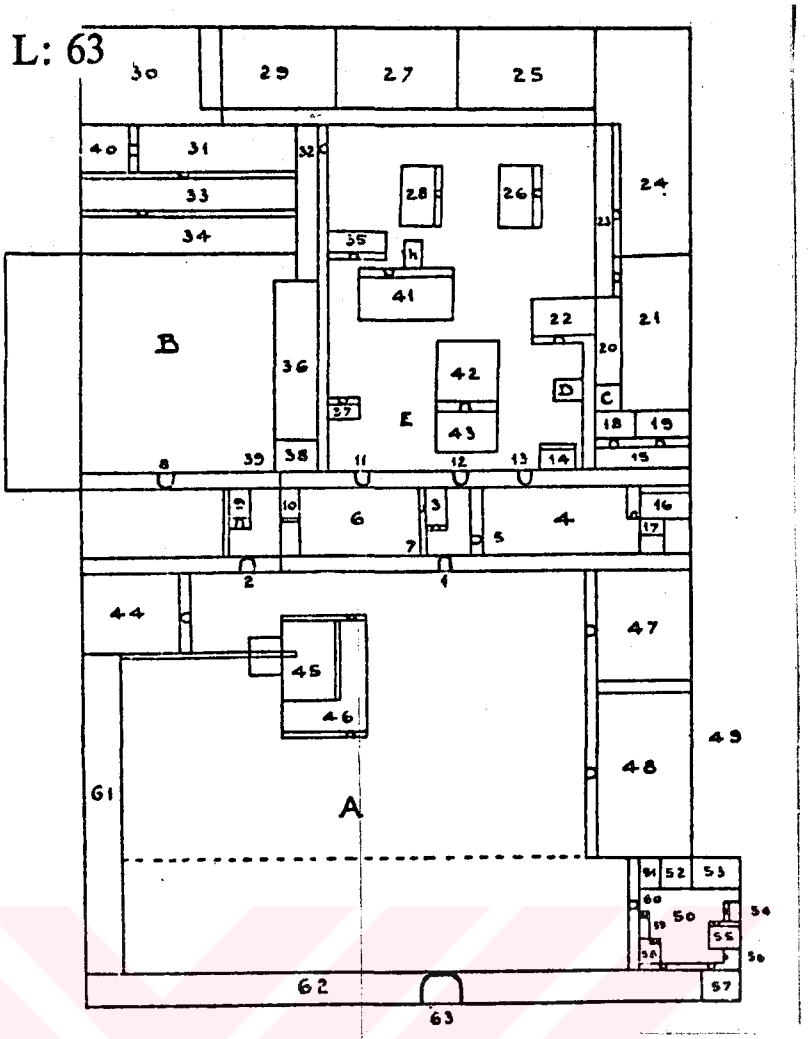
EK I.9. Topkapı Sarayı, G.Sandys, 1610 (Necipoğlu, 1985, s.688)

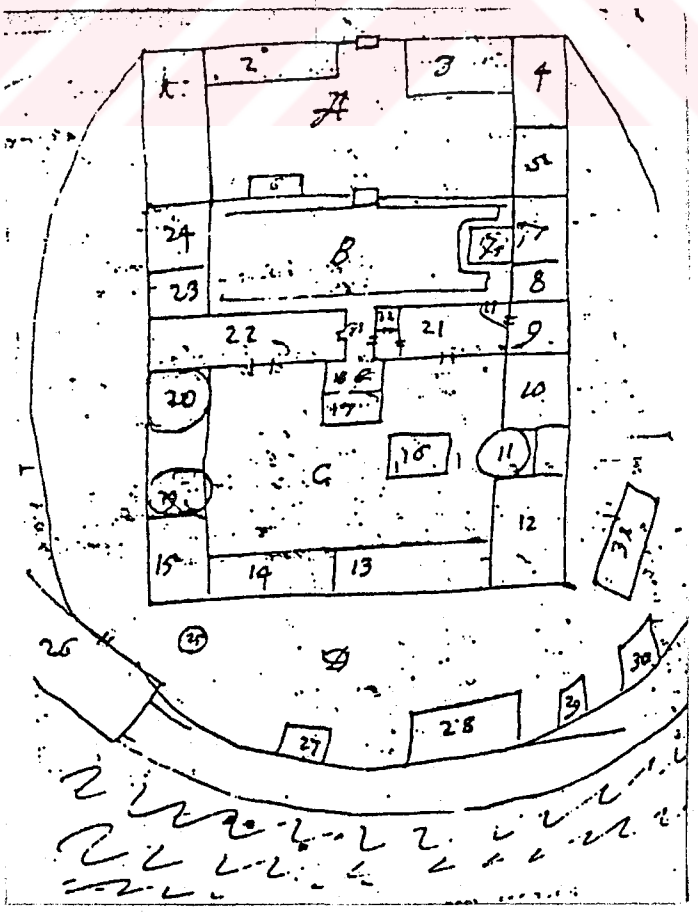
A *The Entrance into y. Serraglio from y. City.*
B *Lodgings for the Guards.*
C *The great Hall for publick Audience.*
D *The Grand Signors Lodgings.*
E *The Womens Lodgings.*
F *Pleasure Houses.*
G *The Grand Signors Barge-houses.*
H *Part of Constantinople called Balat.*
I *The Entrance into the Serraglio from Sea.*
K *Sancta Sophia now y. Grand Signors Mosqu*
L *Part of the Asia Shear.*
M *The Bosporus wch divides Europe from Asia.*

From B. Randolph.

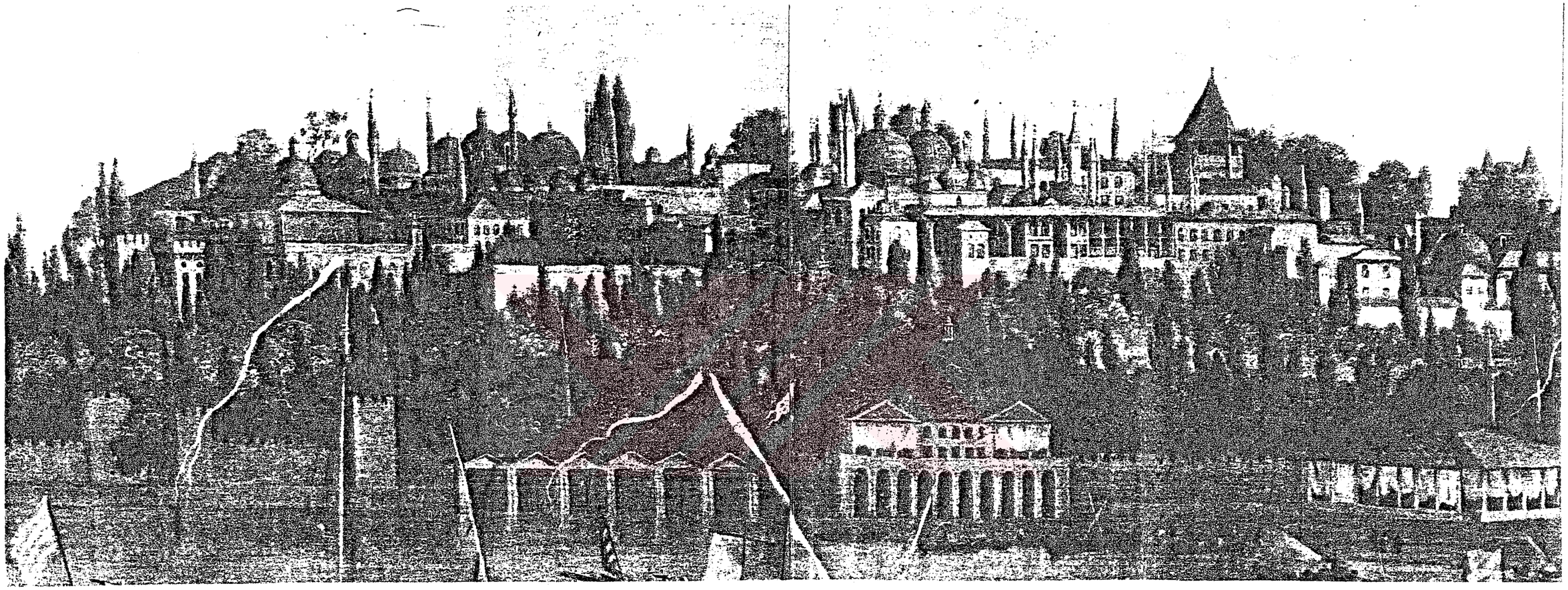
EK I.10. Topkapı Sarayı, P.Gyllius, 1632.

EK I.11a. Topkapı Sarayı Planı, A.Bobovi, 1660 öncesi (Eldem, 1982, L.63)

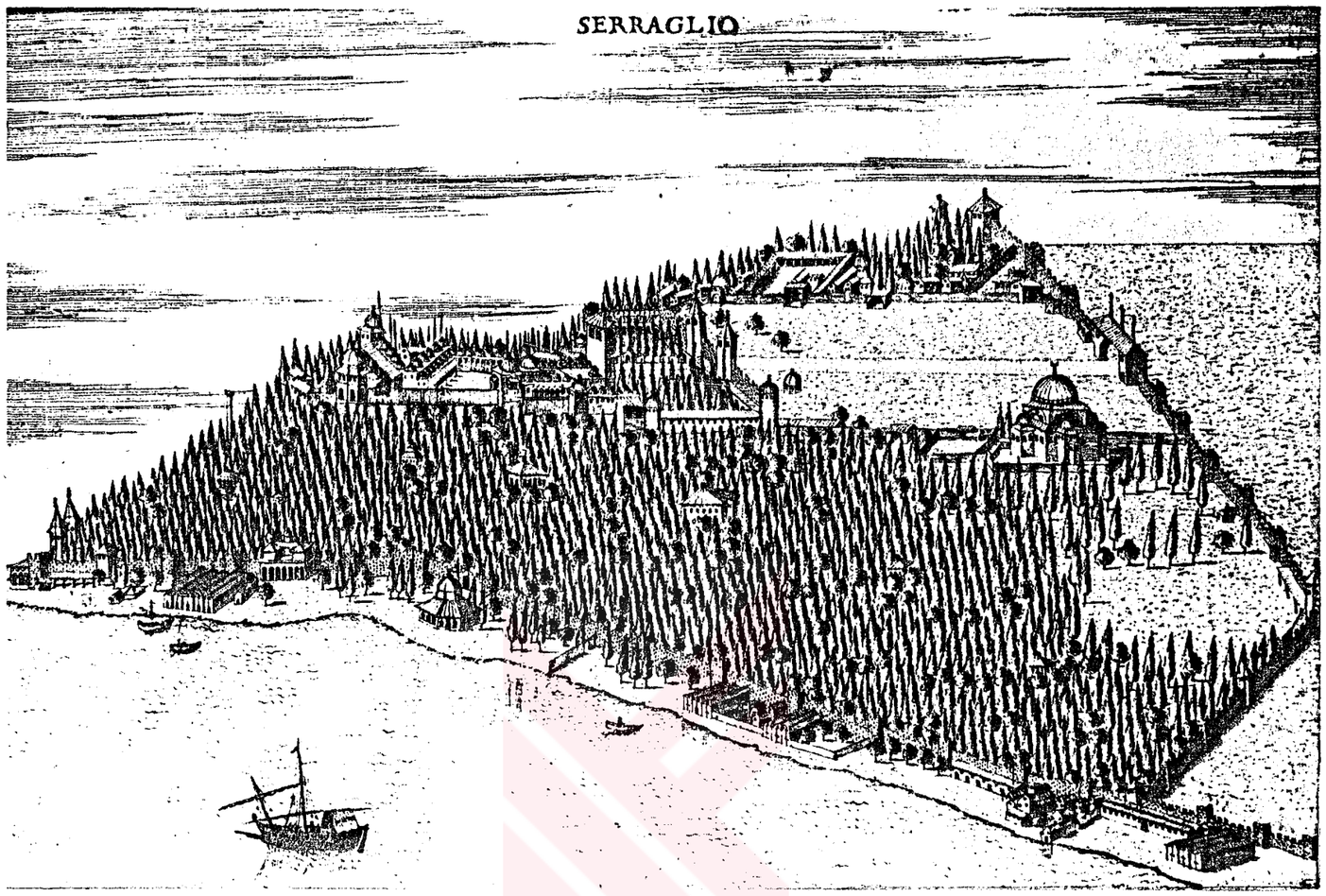

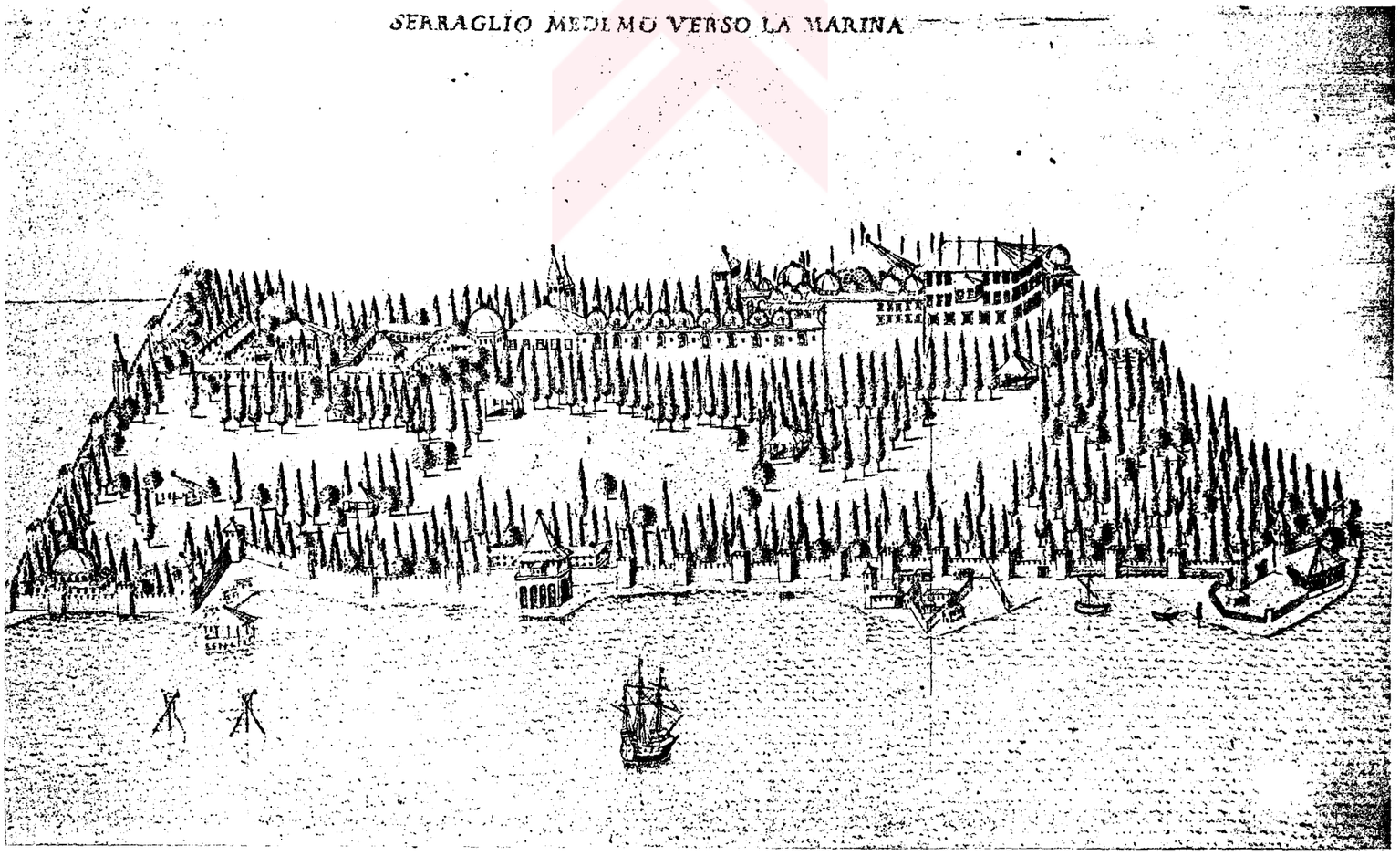
EK I.11b. A.Bobovi'nin çizimi esas alınarak C.Ralamb tarafından yapılan Topkapı Sarayı Planı, 1657-58 (Necipoğlu, 1985, s.9)

EK I.12. Topkapı Sarayı, W. van de Velde, 1665
(Eldem/Akozan, 1982, L.164)

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

EK I.13. Topkapı Sarayı, F.Scarella, 1665-85
(Eldem/Akozan, 1982, L.160-161)

Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon

LA VILLE ET LE PORT DE CONSTANTINOPLE

La Solimanie

Palais de Constantin

St. Demetre

au des Sept Tours

Letersena

Galatta

Tour de Bellisaire

Le grand Serrail

Pointe du Serrail

Bostangikiosc

Cour du grand Seigneur

Topkana

Le Bosphore de Trace

Fanarikiosk

Serrail de Scutari

Tour de Leandre

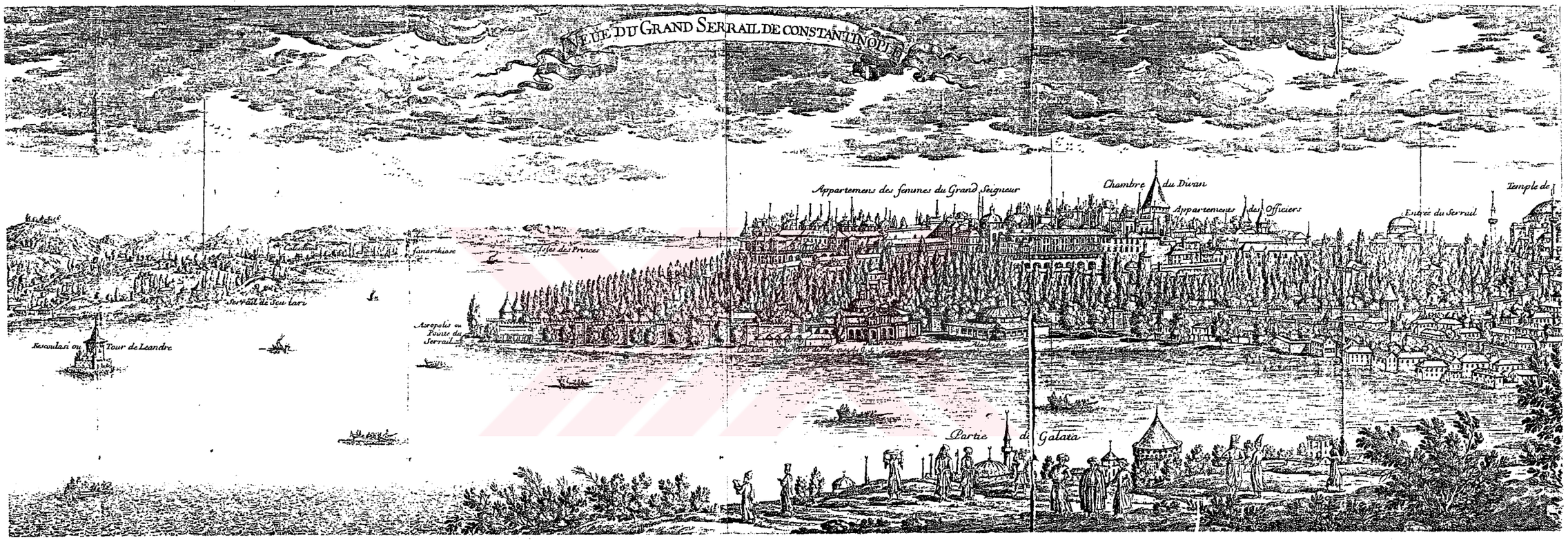
Canal de la Mer Noire

Port de Calcedoine

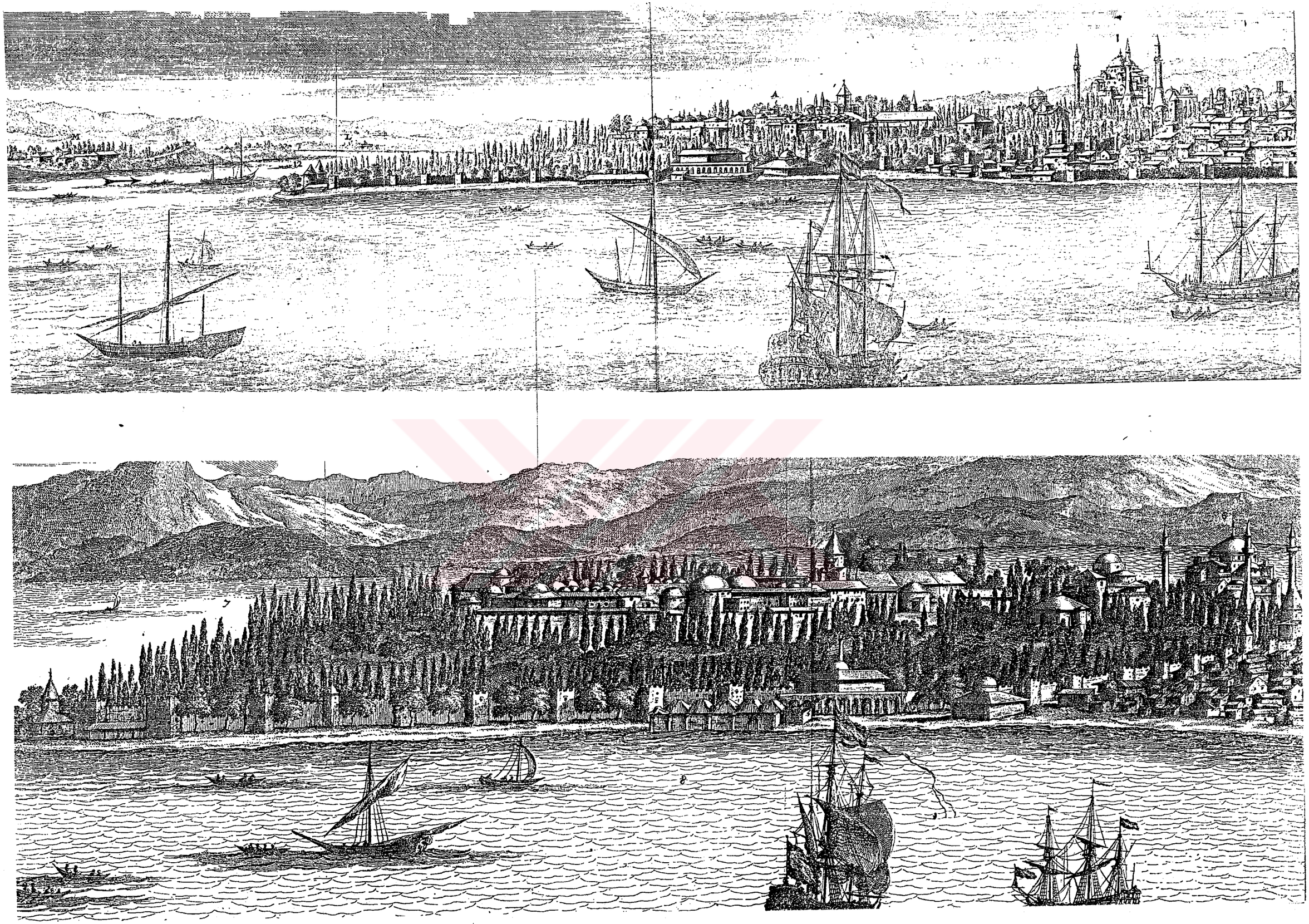
Scutari

Le Blond. Cum Priuil

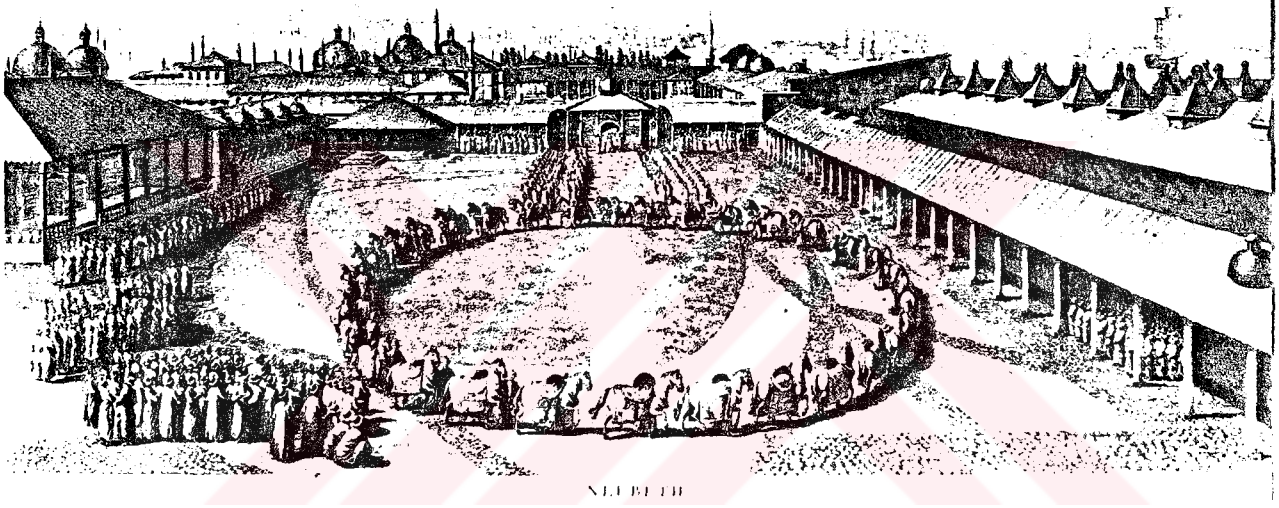
EK I.14a. İstanbul panoraması, G.J.Grelot, 1680.

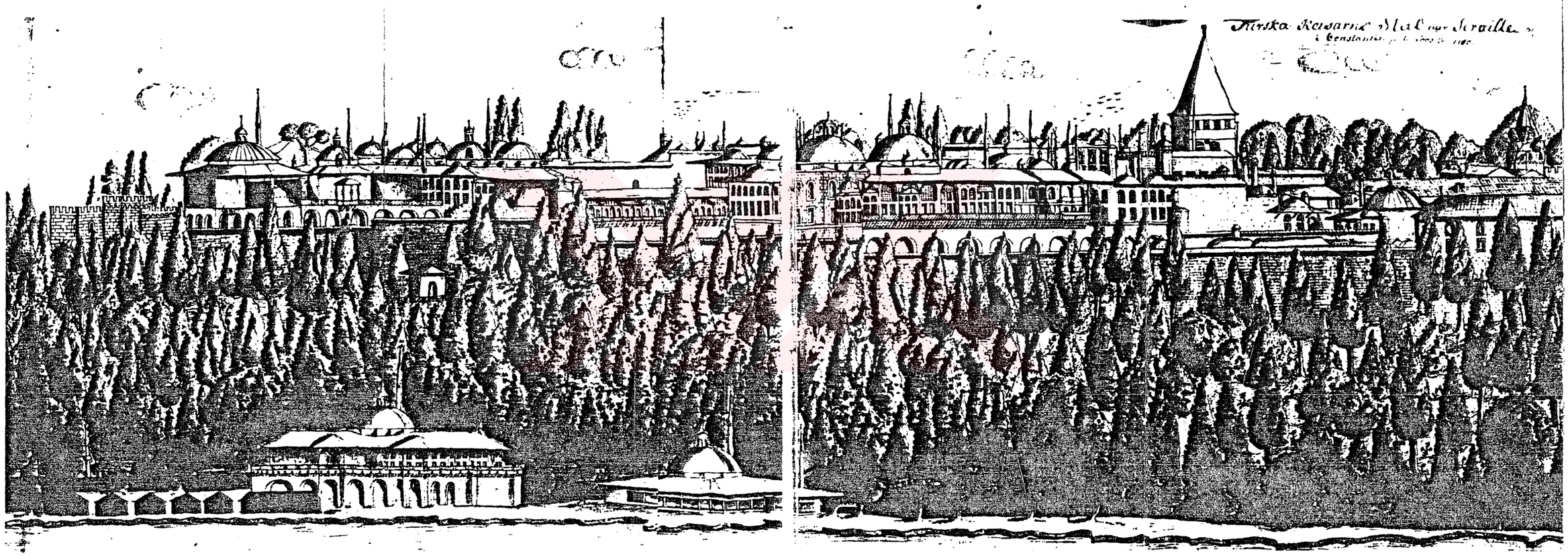
EK I.14b. Topkapı Sarayı panoraması, G.J.Grelot, 1680.

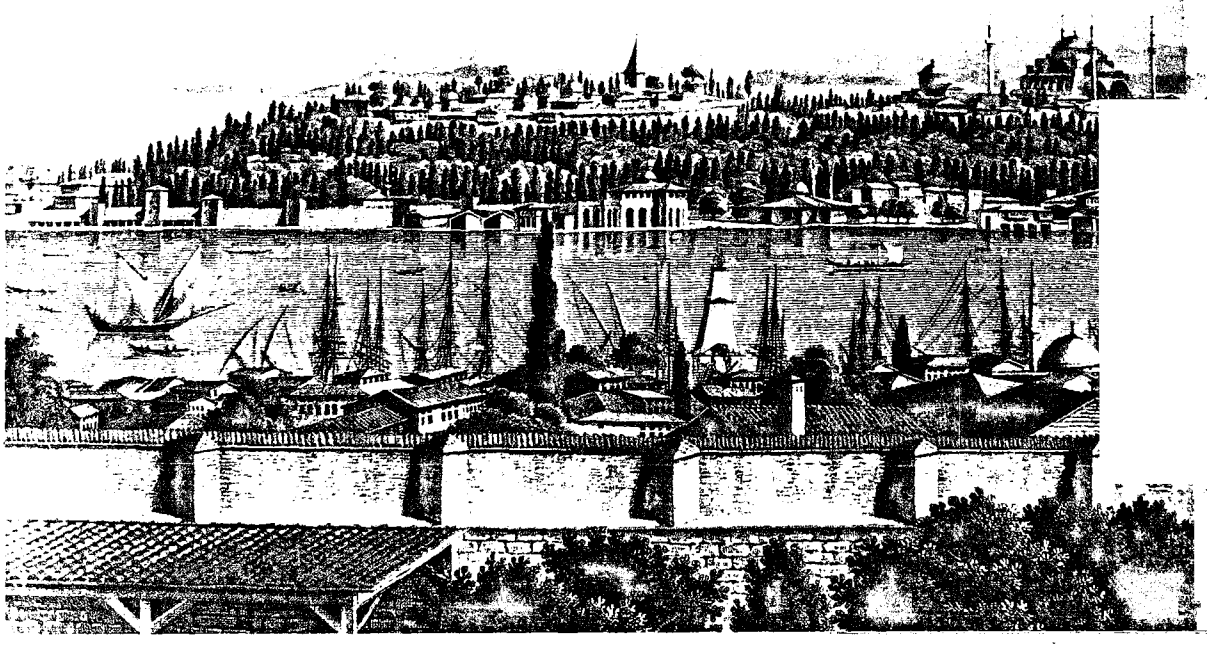
EK I.15. Topkapı Sarayı görünümleri, C.de Bruyn, 1698.

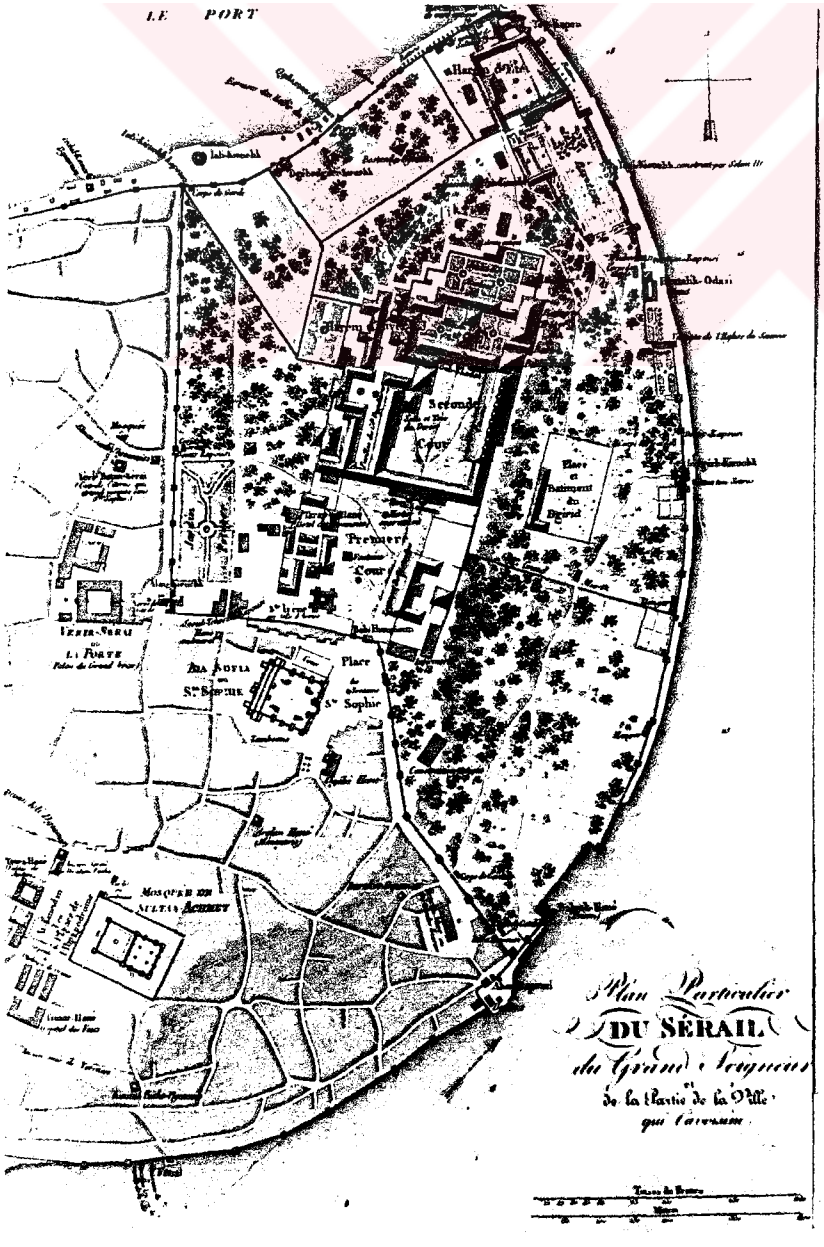
EK I.16. Topkapı Sarayı, İkinci Avlu, M.D'Ohsson, 1791.

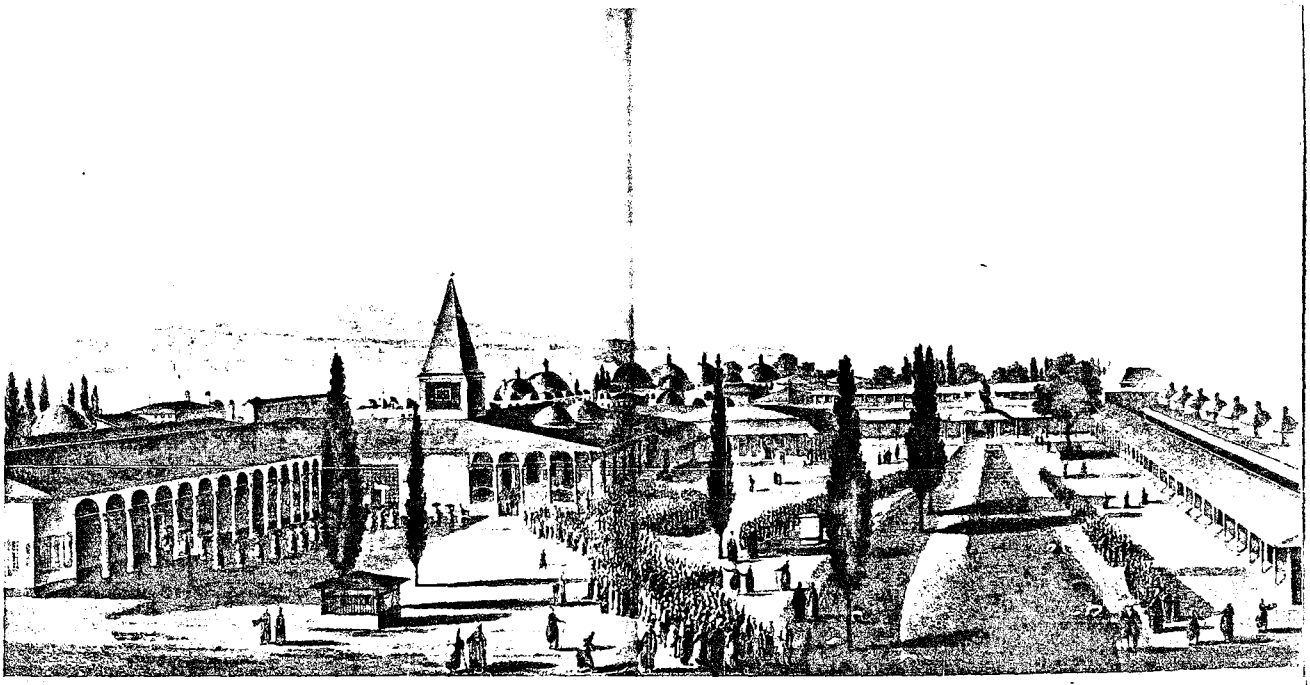
EK I.17. Topkapı Sarayı Harem Cephesi, C.Loos, 1710.

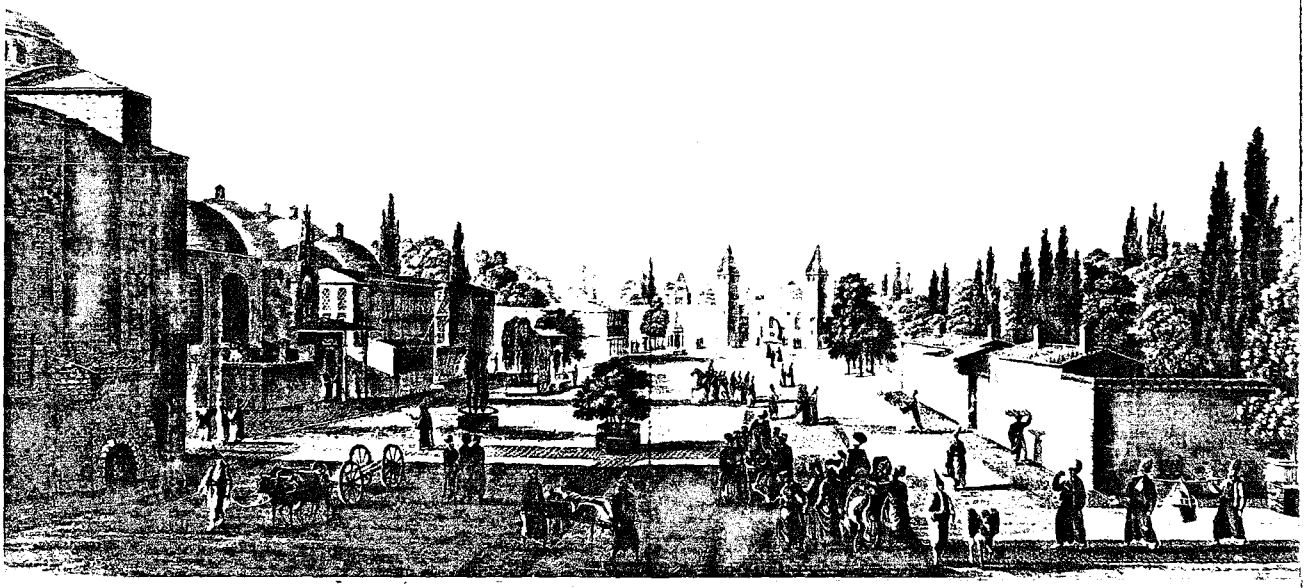
EK I.18a. Topkapı Sarayı panoraması, A.I Melling, 1807-2

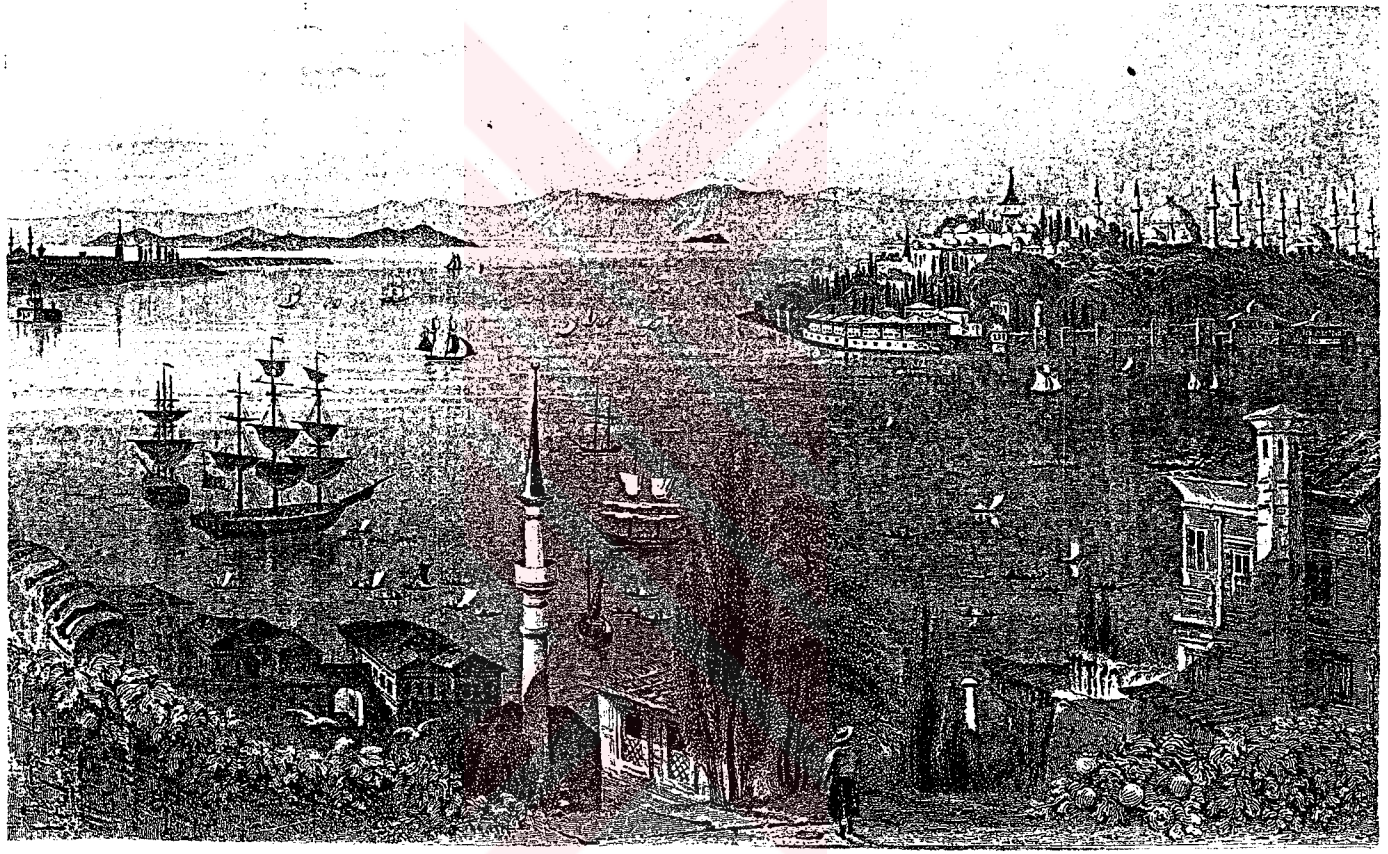
EK I.18b. Topkapı Sarayı yerleşim planı, A.I.Melling,1807-

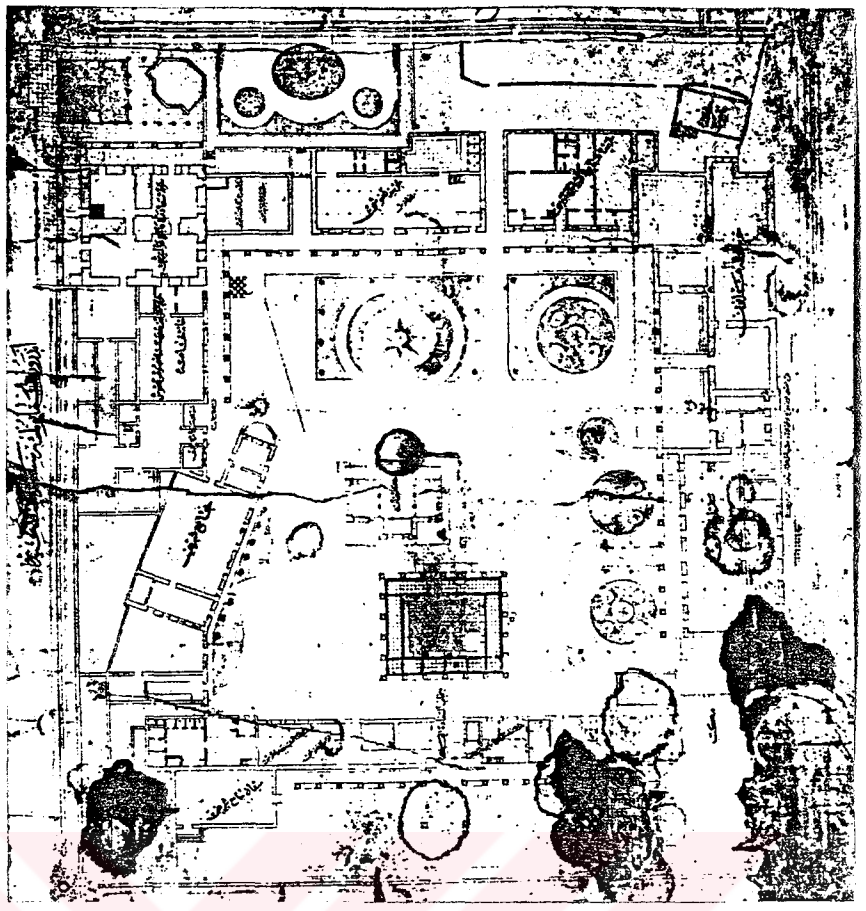
EK I.18c. Topkapı Sarayı, İkinci Avlu, A.I.Melling, 1807-24.

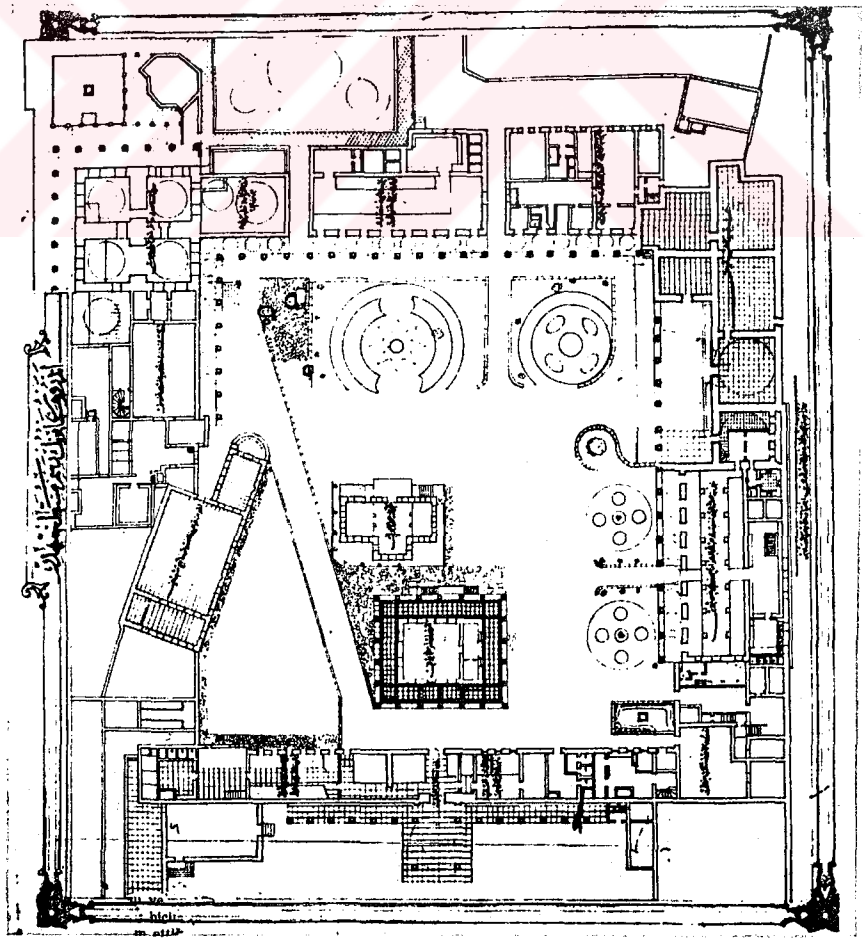

EK I.18d. Topkapı Sarayı, Birinci Avlu, A.I.Melling, 1807-24.

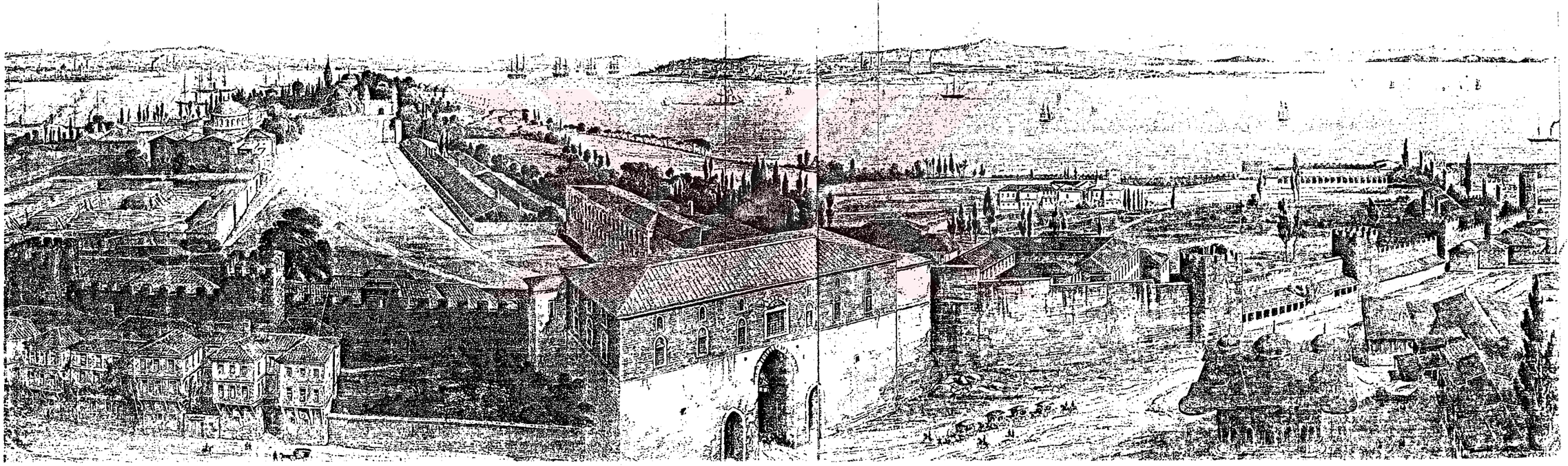

EK I.19. Topkapı Sarayı, Miss. Pardoe, 1639.

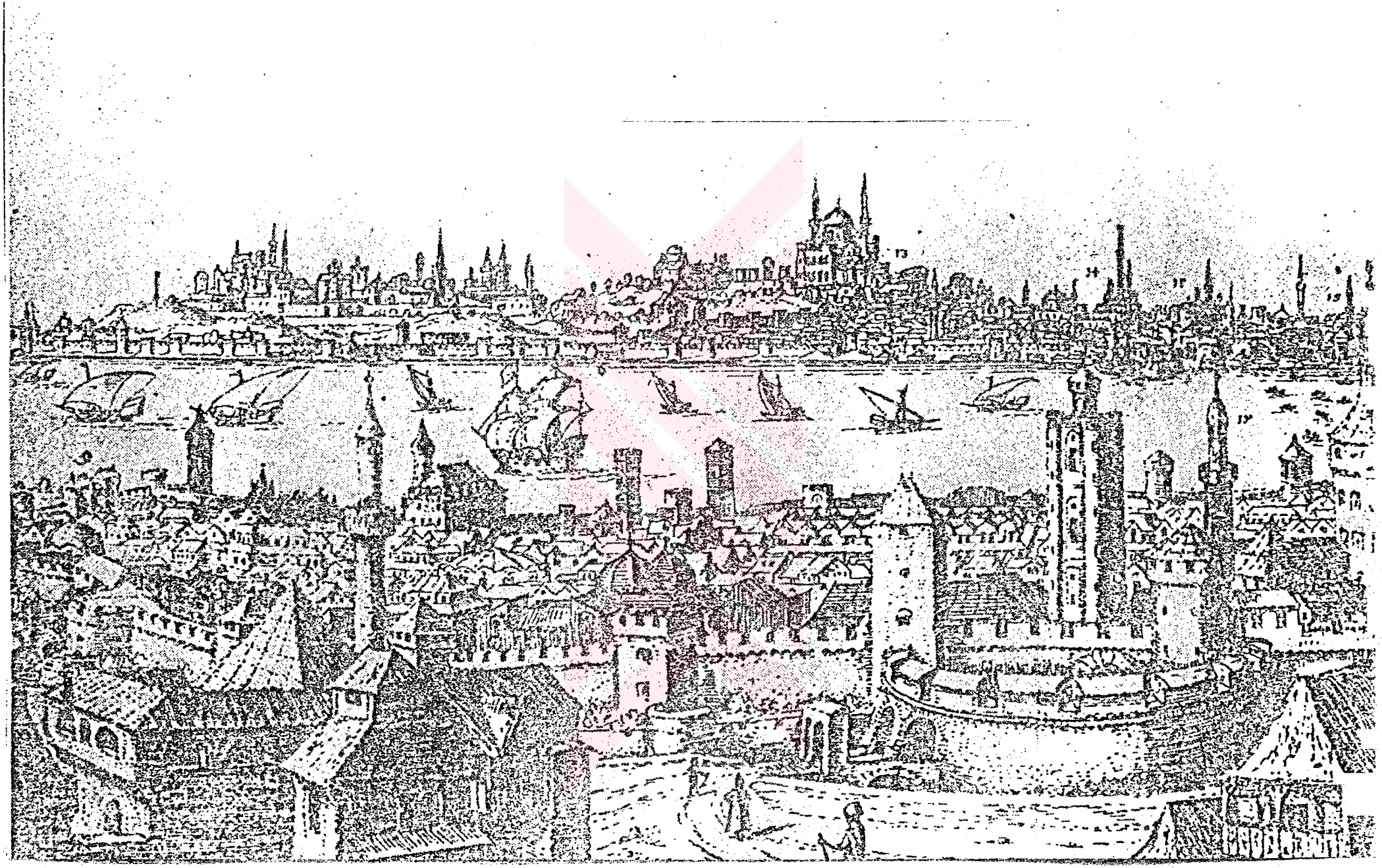
EK I.20. Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan ve 19.yy. ortasına tarihlenen Enderun Planları (Eldem/Akozan, 1982, L.65,66)

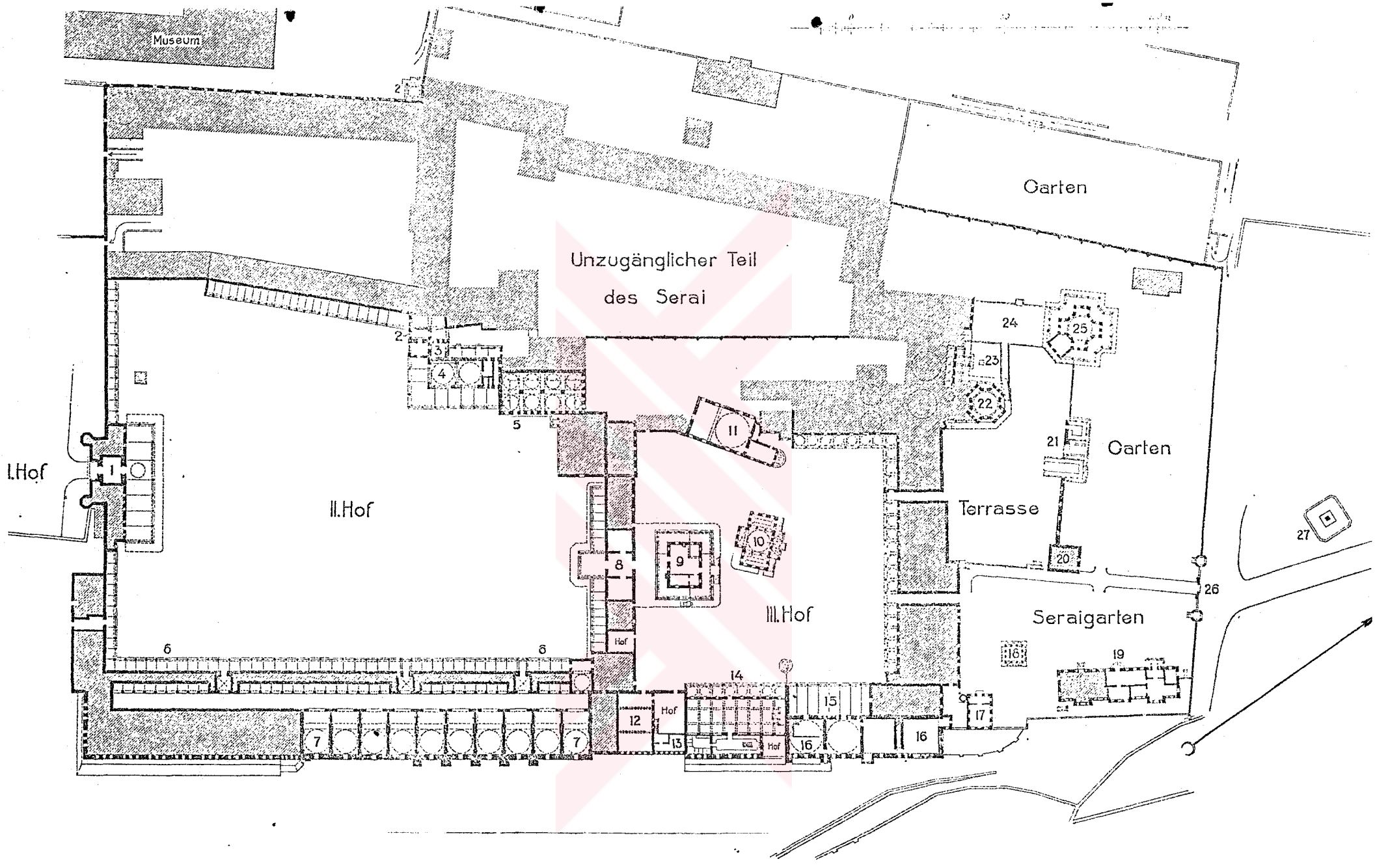
EK I.21. Topkapı Sarayı, C.G.Fossati, 1852.

EK I.22. Topkapı Sarayı, E. de Amicis, 1883.

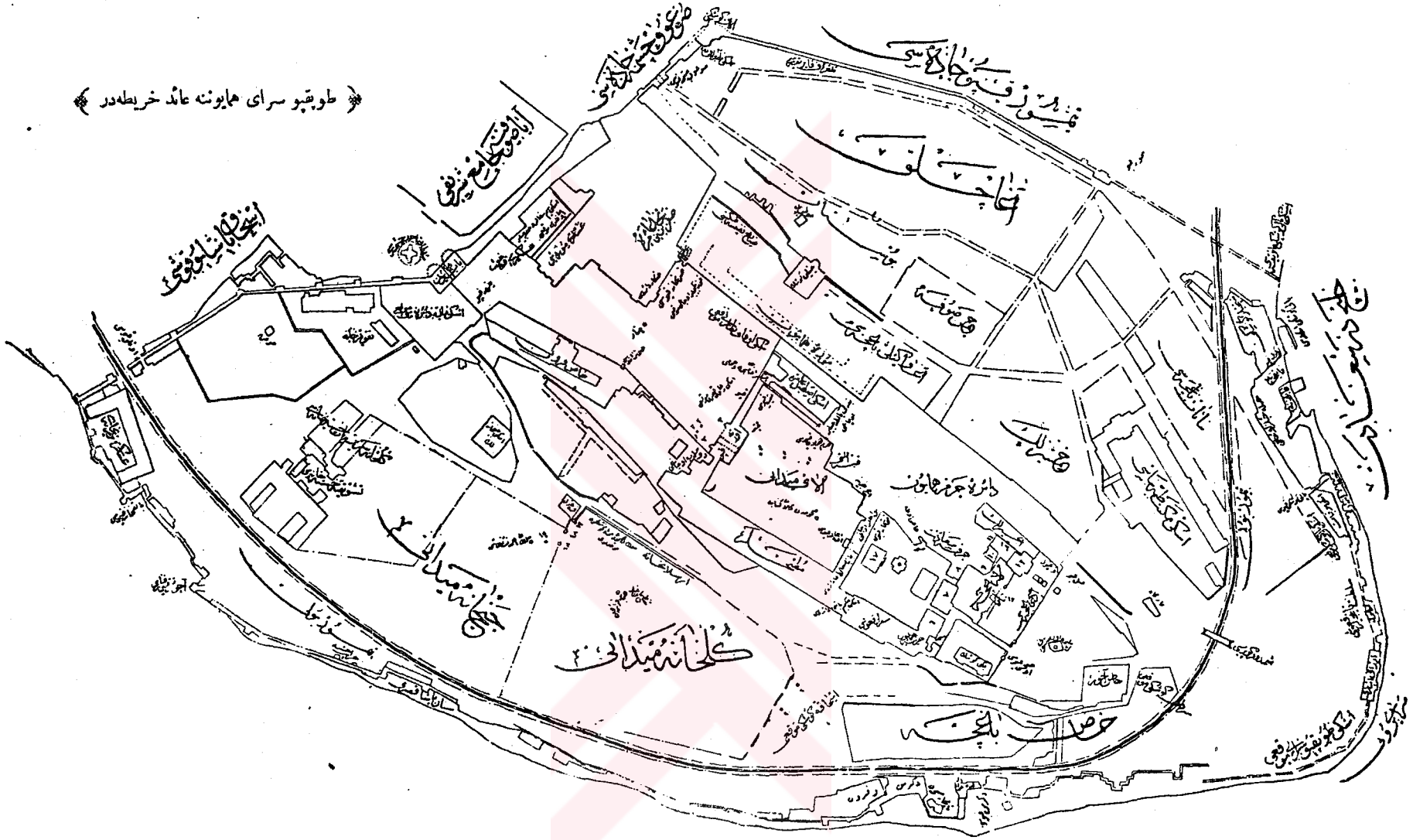
EK I.23a. Topkapı Sarayı, C.Gurlitt, 1907.

12,e TOP KAPU SERAI. PLAN DES II. UND III. HOFES SOWIE DER GARTENTERRASSE.

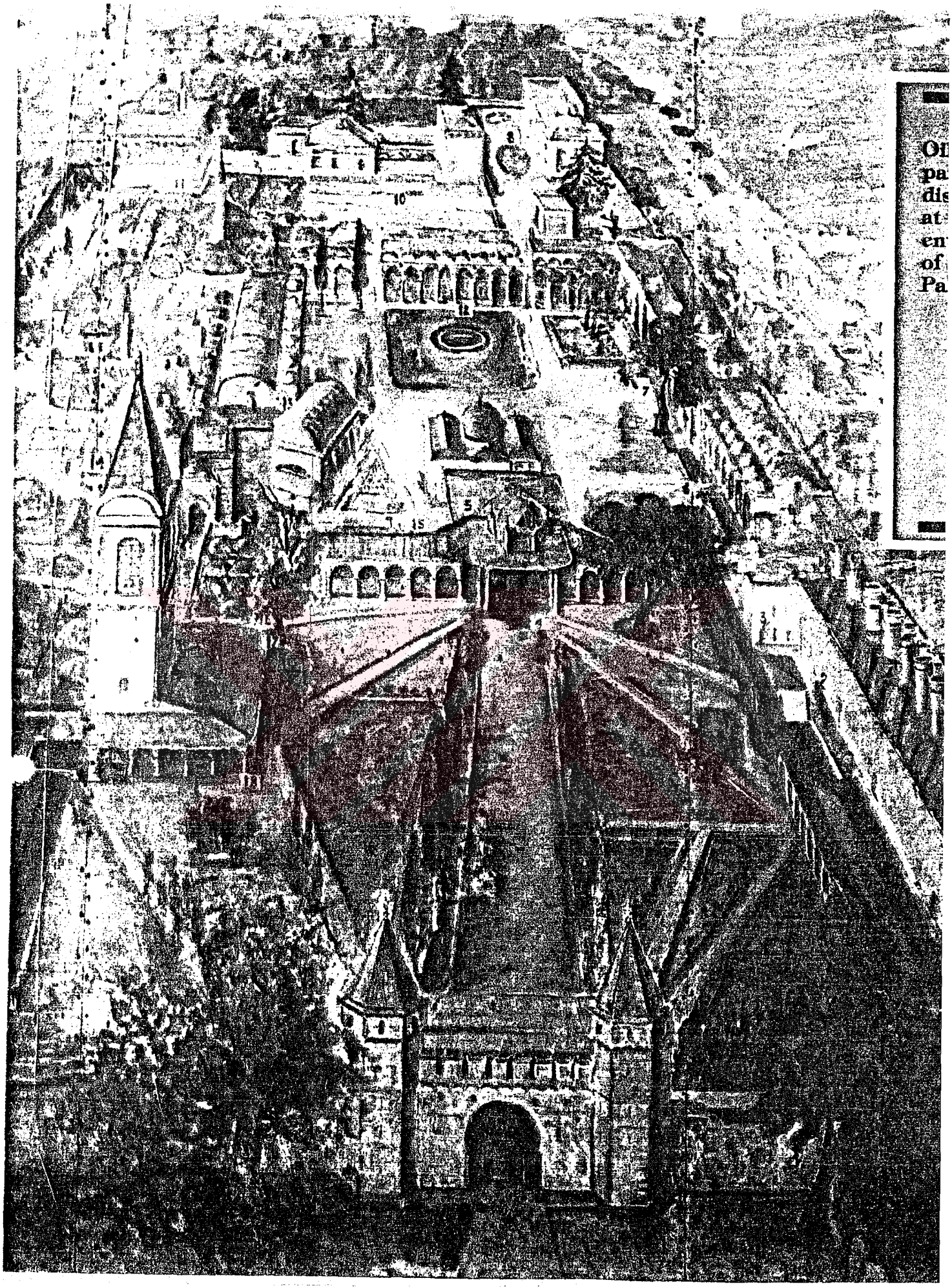
1. ZWEITES TOR (ORTA KAPU). 2. EINGÄNGE ZUM FRAUENHAUS. 3. TURM (KUBBE ALTI). 4. DIWAN. 5. ALTE BIBLIOTHEK. 6. JANITSCHARENKASERNEN. 7. KÜCHEN. 8. DRITTES TOR (BAB-I SEADE). 9. THRONSAAL (ARSCH-ODASI). 10. NEUE BIBLIOTHEK. 11. MOSCHEE. 12. KASERNE DER EUNUCHEN. 13. APOTHEKE. 14. KASERNE DER EUNUCHEN. 15. VORHALLE ZUM SCHATZHAUS. 16. SCHATZHAUS (HASNE). 17. MOSCHEE. 18. PAVILLON. 19. MEDSCHIDJE KIOSK. 20. GARTENHAUS. 21. PAVILLONS. 22. SAAL DES H. GEWANDES (HIRKAI-SCHERIF-ODASI). 23. TEICH VOR DEN ZIMMERN DES SULTAN. 24. TERRASSE. 25. BAGDADKIOSK.

﴿ طوپقپو سرای همایونه عائد خریطه‌در ﴾

١ — سیاست چشمه‌سی
٣،٢ — سنك عبرتلر
٣،٣ — قپو آراسی قله‌لری
٤،٤،٤ — سلام طاشلری
٥ — سلطان احمد ثالث کتبخانه‌سی
٦ — اسکی آغایری [خزینه کتخدا دائره‌سی]
٧ — اندرون همایون قفوشی
٨ — سلحدار آغا خزینه‌سی
٩ — طارپق اوطه‌سی [دیوان اوطه‌سی]
١٠ — حوض
١١ — سنت اوطه‌سی
١٢ — بغداد کوشکی
١٣ ، ١٤ — قره‌مصطفی کوشکی ویتاق اوطه‌سی
١٥ — حوض
١٦ — سلطان ابراهیم قریه‌سی
١٧ — عرض اوطه‌سی
١٨،١٨ — کوکرجیلر کلر
١٩،١٩ — نشان منزل طاشلری
٢٠،٢٠ — مبدأ نشان طاشلری

EK I.24. A.Şeref Bey'in Topkapı Sarayı çizimi, 1910-11.

EK I.25. Topkapı Sarayı Müzesi'nde yağlı boya tablo.
(S.Türkoğlu, Topkapı Palace, İstanbul, 1987)

İSLAM DÜNYASINDA BAŞLICA MERKEZLER VE SARAY YAPILARI

EK.II

0 500 1000 KM

Venedik
Saragosa
Merida
Toledo
Kurtuba
Gırnata
Gibraltar
Sale
Rabat
Challa
Meknes
Oran
Tlemcen
Ashir
CEZAYİR
Beni Hammad
Kayrevan
Susa
Monastir
Mahdiya
Sfax
TUNUS
Piazza Armerina
AKDENİZ
Roma
Split
Belgrad
KARADENİZ
Edirne
İstanbul
İznik
Bursa
Ankara
Amasya
Sivas
Divriği
Erzurum
EGE
Manisa
Afyon
Konya
Kayseri
Aksaray
Niğde
Beyş
Alanya
Kalat Siman
Halep
Hatra
Musul
HAZAR D.
Ardebil
Tebriz
Sultaniye
Kazvin
Gurgan
Damgan
Tahran
Hamadan
İRAN
Palmyra
Kasr-e
Hayr (G-S.)
Samarra
Zavare
Ardistan
Baalbek
Anar
Sam
Akka
Bosra
Hirbet-el Mefcer
Kusayr Amra
Iskenderiye
Kudüs
Amman
Bethlem.
Msetta
Dura Europos
Babil
Bağdad
Kteşiphon
İsfahan
Yezd
Ukaydır
Kufa
Hira
Basra
Kirman
Persepolis
Şiraz
Sarvistan
Firuzabad
Bam
LİBYA
Kahire (Fustat)
MISIR
Sohag
Medine
Mekke
TÜRKİSTAN
ARAL D.
Türkistan
TALAS
FERGANA
HOREZM
Buhara
Semerkant
Merv
Belh
Tus
Meşhed
Herat
Hargirt
AFGANİSTAN
Bust
Kabul
Peşaver
Lahore
PAKİSTAN
Delhi
Agra
Sikandra
Fetihpur Sikri
Benares
SIND
HİNDİSTAN
Devletabad

H STIERLIN, 1979, s.10-11'den yararlanılarak çizilmiştir.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

ÖZGEÇMİŞ

01.12.1954 tarihinde Erzincan'da doğdu. İlköğrenimini Erzincan Atatürk İlkokulu (1961-66), orta ve lise öğrenimini İstanbul Fatih Kız Lisesi'nde (1966-72) tamamladı. 1972 yılında girdiği İ.D.M.M.A. Mimarlık Bölümü'nden 1977 yılında mimar diplomasıyla mezun oldu, aynı yıl girdiği İ.D.M.M.A. Mimarlık Bölümü Mimarlık Tarihi ve Restorasyon programında Lisansüstü eğitimini 1980 yılında tamamladı. Özel büroların yanısıra 1978-81 arasında Kültür Bakanlığı İstanbul Rölöve ve Anıtlar Teknik Müdürlüğü'nde, 1981-85 arasında Tatbiki Güzel Sanatlar Akademisi İçmimarlık ve Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü'nde Asistan olarak çalıştı. 1985 yılından bu yana Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.